

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM

LXXI. ÉVFOLYAM

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum krt. 14–16. Telefon: 339—162/165

LXXI. ÉVF. 1—2. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1955. JANUÁR—JÚNIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FÖLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: VARJAS BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, az irodalomtudományok kandidátusa, P. I. NYIKITYIN, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tudományos Tájékoztató Intézetének h. igazgatója, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, TÖRÖK BÁLINT, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, VÖRÖS KÁROLY, a Levéltárak Országos Központja munkatársa, B. KOROKNAY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, GULYÁS PÁL ny. múzeumi igazgató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, ECKHARDT SÁNDOR egyetemi tanár, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TARNAI ANDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FALVY ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAJKOSSY GYÖRGY, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, H. MALÁN MAGDA, a Magyar-Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztályának titkára, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, BÀN IMRE egyetemi adjunktus, Debrecen, MALLER SÁNDOR, a debreceni Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, KOVÁCS MÁTÉ, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, a Magyar Enciklopédia főszerkesztője, VAS MARGIT, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, JÁNSZKY LAJOS, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, FREY TAMÁSNÉ, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség : Budapest, VIII., Múzeum krt 14–16. Telefon : 339–162/165

TARTALOM

<i>Domanovszky Ákos</i> : A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. — New System of Accession and Shelving in the Budapest University Library	161
<i>Esze Tamás</i> : A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. — The Kolozsvár Press in the Service of Francis Rákóczi II.	281
<i>B. Koroknay Éva</i> : Győr régi könyvkötészete. — Die alte Buchbinderkunst der Stadt Győr (Raab)	88
<i>Moravék Endre</i> : Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. — Die Typen der Veröffentlichungen vom Gesichtspunkte der Katalogisierung.....	253
<i>P. I. Nyikityin</i> : Új referáló folyóiratok a Szovjetunióban.....	23
<i>Rácz Aranka</i> : Megyei könyvtárak tájismereti anyaga. — Das heimatskundliche Material der Komitatsbibliotheken	178
<i>Soltész Zoltánné</i> : A sárvár-újszигeti nyomda könyvdiszei. — Die Buchverzierungen der Druckerei zu Sárvár-Újsziget	192
<i>Szentmihályi János—Török Bálint</i> : A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának néhány kérdéséről. — О вопросах обслуживания читателей в научных библиотеках.	29
<i>Tóth András</i> : Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül. — Luttés politiques autour de la construction du bâtiment de la Bibliothèque Universitaire de Budapest	41
<i>Varjas Béla</i> : A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. — Grundprinzip und System der Bibliothekswissenschaft	1
<i>Veregy Gyula</i> : Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink. — Klassifikationstätigkeit im Jahre 1954 und Aufgaben der Arbeitsgemeinschaft für Klassifikation	263
<i>Vörös Károly</i> : Egy győri nemes könyvtára a forradalom előtt. — La bibliothèque d'un gentilhomme de Győr avant la révolution hongroise de 1848.....	72

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Bán Imre</i> : Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból	299
<i>Bertók Lajos</i> : „Exemplárok Cathalogusa”	305
<i>Borsa Gedeon</i> : Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez.....	296
<i>Borsa Gedeon</i> : Ismeretlen Manlius-naptár	114
<i>Busa Margit</i> : Adatok Felvinczi György egyik munkájához	121
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Petőfi-vers ismeretlen változata	319
<i>Donáth Regina</i> : Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez	307 ✓
<i>Eckhardt Sándor</i> : Egy ismeretlen Balassi-kiadás	118
<i>Falvy Zoltán</i> : Beethoven — Maelzel — Festetich	128
<i>Fülöp Géza</i> : Gyulai Pál levele Ferenczi Zoltánhoz Móricz Zsigmond érdekében... ..	223
<i>Gulyás Pál</i> : A magyar irodalom első bibliográfiai szereplése.....	111
<i>Stoll Béla</i> : Világi énekek és versek	221
<i>Szekeres Margit</i> : Regnum Mortuorum	131
<i>Tarnai Andor</i> : Bél Mátyás ismeretlen művei.....	123
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A kisbetűk a régi magyar nyomdászatanban.....	212
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A könyv karéja	298
<i>V. Windisch Éva</i> : Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének történetéhez	312

FIGYELŐ

<i>Bán Imre</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára	144
<i>Barabási Rezső</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai	224
<i>Bibó István</i> : Kézirattárosok szerzői jogi problémái	326
<i>Falvai Alfréd</i> : A magyar élelmiszeripari szakirodalom	329
<i>Gerő Gyula</i> : „A magyar könyv tíz éve” kiállítás — könyvtáros szemmel	229
<i>Horányi Mátyás</i> : Színháztörténeti kongresszus	331
<i>Kovács Máté</i> : A Magyar Enciklopédia előkészítése	148
<i>m. e.</i> : Az új német katalogizálási szabályzat előmunkálatai	146
<i>H. Malán Magda</i> : A Magyar–Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztálya	137
<i>Maller Sándor</i> : Arne J. Moeller	331
<i>Maller Sándor</i> : Az IFLA huszadik ülészsaka	148
<i>Maller Sándor</i> : Nemzetközi könyvkiállítás Londonban	330
<i>Moravék Endre</i> : Heinrich Uhlendahl, 1886–1954	152
<i>Pajkossy György</i> : A Könyvtártudományi Főbizottság	135
<i>T. B.</i> : A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája	227
<i>Tőkés László</i> : Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülékekkel szemben	244
<i>Vas Margit</i> : A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának tudománytörténeti kiadványai	150
<i>V. Waldapfel Eszter</i> : A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez	236
<i>Walleshause Gyula</i> : A szakkatalógus szerkesztése	320
(–): Ankét az új szovjet szakrendszerrel	138

SZEMLE

Batsányi János összes művei. (Ism. <i>Hankiss János</i>)	251
A forradalom és szabadságharc levestára. (Ism. <i>Bélay Vilmos</i>)	337
Hajnal István: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. (Ism. <i>Mezey László</i>)	247
Hatályos könyvtári szabályok gyűjteménye. (Ism. <i>P. Gy.</i>)	159
Könyvtári Tájékoztató. (Ism. <i>Frey Tamásné</i>)	159
Magyar könyvtári szabványok gyűjteménye. (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	157
Louise-Noëlle Malclès: Cours de bibliographie. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	156
Pecsat' SzSzSzR. 1917–1954. (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	332
Periodiceszkaja pecsat' SzSzSzR. 1917–1949. (Ism. <i>P. Gy.</i>)	334
A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin Könyvtárának 1953. évi működése. (Ism. <i>Török Bálint</i>)	153
Z bratislavských knižnic. (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	334

A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere

1.

A „könyvtártudomány” — legalábbis könyvtáros szakkörökben — elég gyakran használt kifejezés, tartalmilag azonban még könyvtárosok előtt sem mindig egyértelműen világos és teljesértékű fogalom. Nem is szólva arról, hogy igen sokan, akik nem ismerik a könyvtári munkát, gyanakvással kapják fel a fejüket, s igen hamar odavetik: van egyáltalán könyvtártudomány?

A kérdés annál kevésbé lehet meglepő, mert a felszabadulás előtt nálunk a könyvtártudomány létezéséről alig néhány száz „bennfentes” tudott csak, ami egyébként jellemző egész könyvtárügyünk akkori fejletlenségére.

Tíz év óta ugyan nagyot fordult a világ. A tekintélyes állománnyal bíró régi könyvtáraink továbbfejlesztése mellett népi demokráciánk az újak egész szövevényes hálózatát teremtette meg. S bár a könyvtárak nemcsak a kutatómunka műhelyei, hanem a legidőállóbb hatású műveltség-terjesztő és -elmélyítő intézményé növekednek s a könyvtártudomány az egyetemen is tanszéket kapott, sőt a könyvtártudományról nemcsak beszélünk, hanem annak több ágát eredménnyel műveljük is, arra nálunk máig sem került sor, hogy megvizsgáljuk ennek a tudománynak a tartalmát. Önmagunk és mások számára is világosan megfogalmazzuk: mi is a könyvtártudomány?

Egy-egy szaktudomány kialakulása hosszas, néha évszázadokra nyúló fejlődési folyamat eredménye. Amikor egy tárgykör ismeretanyagát először kísérelik meg rendszerbe foglalni, törvényszerűségeit megállapítani, továbbfejleszteni, a megfelelő szaktudomány valójában már régen megvan, él és virágzik.

Tudatos, rendszeres művelése csak fokozza fejlődését, eredményeinek hasznosítását. S minthogy ez a fejlődés sohasem lehet lezárt, befejezett, szükségképpen minden szaktudomány rendszere, tartalma, felosztása is változik, fejlődik.

Így a könyvtártudománynak is megvan a saját fejlődése, története, amelyet most nem célunk társadalomtörténetileg részletesebben elemezni. Még csak vázlatát sem nyújthatjuk ennek, pusztán néhány fő vonását szeretnénk megrajzolni. Azokat, amelyek a múltban hazai könyvtári viszonyainkra leginkább hatottak és a könyvtártudományról vallott mai felfogásunk kifejtéséhez és értékeléséhez is szükségesek.

2.

Amint általánosan ismeretes, a „könyvtártudomány” kifejezést először Martin SCHRETTINGER használta 1808-ban megjelent kézikönyvének címében: *Versuch eines vollständigem Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft*. SCHRETTINGER, a müncheni bajor udvari könyvtár fiatal könyvtárosa ki is fejté művében az új tudomány lényegét, amikor azt írja, hogy: „szilárd alapelveken nyugvó rendszeres foglalata mindazoknak a tanoknak, amelyek alapján a gyűjtött könyvanyag célszerű könyvtárrá szervezhető”, mégpedig — amint hozzáfűzi — „minden tudományos igény gyors kielégítése céljából”.¹

Ez a csaknem 150 évvel ezelőtt kialakított megfogalmazás, ha erősen praktikus színezetű is, valójában igen sok lényeges elemét foglalja magába a könyvtártudomány mai tartalmának. A meghatározás szavai mögött sokkal több rejtőzik, mint amennyit SCHRETTINGER a könyvtártudományról szóló művében valóban rendszerbe öntött. Munkájában kizárólag a könyvtári szervező és feldolgozó gyakorlattal foglalkozik. (Lényegében tehát azzal, amit ma szűkebb értelemben vett könyvtártannak nevezünk.) De nyilvánvaló, hogy minden tudományos igény gyors kielégítésére megfelelő könyvtárat teremteni pusztán a könyvében foglalt ismeretek alapján nem lehet. Ezt kétségtelenül SCHRETTINGER is tudta. Hiszen maga is járatos volt irodalomban, történelemben és tudománytörténetben. De ő a gyakorlatból indult ki. A szűkség kényszerítette rá, hogy olyan könyvtári problémák elméleti megoldásán fáradozzék, amelyekkel előtte rendszeresen senki sem foglalkozott. Abban a korban élt, amikor a nagykönyvtári szervezés égető szükségé vált.

A francia forradalom idején és azt követően Európa legtöbb országában a polgárság birtokába veszi a fejedelmi, főúri és egyházi könyvtárakat jelentős részét s ezekből új nagy nemzeti, városi és egyetemi könyvtárakat alakít, vagy legalábbis arra kényszeríti a feudális világi és egyházi hatalmasokat, hogy addig elzárt könyvtáraik nyilvános használatát engedélyezzék. A történeti változások, a társadalmi átalakulás következtében lesz tehát sürgetően időszzerű a százazrekre rúgó összehordott könyvanyag célszerű könyvtári rendezése és feldolgozása.

Ez készítette SCHRETTINGERT arra, hogy a könyvtári szervezés elméletét kidolgozza. Éppen ezeknek az ismereteknek a rendszerezésével akart könyvtáros kortársainak segíteni. Az eladdig 20–30 ezer kötetnél ritkán nagyobb, korlátolt nyilvánosságú könyvtárak gondozása ilyen problémák elé nemigen állította a könyvtárosokat, az irodalomban is csak elvétve és futólag érintenek szervezési kérdéseket. A XVI. századtól kezdve — hogy csak a jelentősebbeket említsük — először talán a svájci Konrad GESNER (1545), a modern bibliográfia atyja, a francia Gabriel NAUDÉ (1627), RICHELIEU és MAZARIN könyvtárosa, a skót John DURIE (1651), aki a közművelődés fontosságát hangoztatva, annak a forradalmi gondolatnak a megvalósítására törekszik, hogy minden könyvtár annyit ér, amennyire olvasóinak hasznára válik, és végül LEIBNITZ (1695), aki a könyvtár legfőbb értékét szintén a haszná-

¹ A mű első és második része 1808-ban, a harmadik 1810-ben, a negyedik és utolsó pedig 1829-ben jelent meg. Heft I., IV. 1.

latban látja, felvetnek néhány szervezeti problémát is.² De a könyvtárostól a XVIII. század végén mégis kizárólag csak könyvtörténeti, bibliográfiai és tudománytörténeti ismereteket követelnek meg speciális szaktudásként az irodalmi és történelmi vagy egyéb tudományos képzettségen kívül. Ennek a speciális könyvismereti szakanyagnak voltak már a XIX. század előtt is rendszerezői. Közülük Michael DENIST kell kiemelnünk, aki 1777-ben megjelent *Einleitung in die Bücherkunde* című kétkötetes művében a legteljesebben foglalta össze azt az ismeretanyagot, amelyre a könyvtárosnak szüksége van.³

A történettudományok kifejlesztésének nagy százada, a XVIII. század, elmélyíti a könyvekről szóló ismereteket is. A francia forradalom után pedig a könyvekről szóló tudomány még tovább szélesedik. A bibliográfiai, könyvtörténeti problémák a nagykönyvtárak alapítását követően sokasodnak meg igazán. Az intenzívebbé vált tudományos kutatás és a könyvtári rendszerező, feldolgozó munka a könyvtörténeti vizsgálódást egészen új, töretlen területekre irányítja és sajátos módszerének kialakítása felé vezet. Példaképpen gondoljunk csak HAIN ősnymtatvány-kutatására. A könyvtárosok mindenkor világosan látták is, hogy a könyvtári munkában nélkülözhetetlenek a könyvtörténeti és bibliográfiai ismeretek. De ezeket mint történeti studiumokat egyelőre a történettudomány egyéb ágaival kapcsolták össze. A könyvtörténetet és a könyvtártant még nem érezték egy rendszerbe tartozónak, mert még nem ismerték fel szerves összefüggésüket. Ez volt az oka, hogy nemcsak SCHRETTINGER, hanem utána hosszú ideig még mások sem egyesítették közös rendszerben a könyvtártudomány történeti részét a könyvtári gyakorlat elméletével. A könyvtártudomány fogalma tehát tartalmában szinte a XIX. század végéig a könyvtárszervezés ismerete maradt. Megrekedt annál, amit SCHRETTINGER műve magába foglalt, az pedig jóval kevesebb, mint amennyit maga a szerző a könyvtártudományról szóló meghatározásában tartalmilag felőlelt. A könyvtörténet, a bibliográfia és a SCHRETTINGER-féle könyvtártudomány külön élt és fejlődött egymás mellett, s hol az egyik, hol a másik került előtérbe közülük, aszerint, hogy a társadalmi fejlődés milyen igényeket támasztott a könyvtárakkal szemben.

A XIX. században jó ideig senki sem kísérelte meg, hogy SCHRETTINGER meghatározásából a következtetéseket levonva, a könyvtártudomány rendszerét a gyakorlati könyvtártanon túl is kiépítse. Sőt Németországban a század második felében egy indokolatlanul szigorú irányzat azt is kétségbe vonta, hogy jogos-e könyvtártudománynak nevezni a csupán könyvtári szervezésre vonatkozó tanokat s ezek összefoglalására a szerényebb *könyvtártan* elnevezést igyekezett elterjeszteni.⁴ Ugyanakkor — legalábbis nevében —

² GESNER, Konrad: *Bibliotheca universalis*. Zürich 1545.

NAUDÉ, Gabriel: *Advis pour dresser une bibliothèque*... Paris 1627.

DURIE, John: *Reformed library keeper*. 1651. (Ld. »The Library«, vol. 4. 1892. 81—89. l.)

LEIBNIZ: *Opera omnia*. Genevae 1768. Tom. 5. 209—214. l.

³ DENIS, Michael: *Einleitung in die Bücherkunde*. Wien 1777—1778. I. része a könyvtörténet ágaival foglalkozik; II. része tudománytörténet szakok szerint.

⁴ Ennek a XIX. század második felében Németországban jelentkező felfogásnak a hatását tükrözi nálunk FERENCZI Zoltán: *A könyvtártan alapvonalai*. Bp. 1903. című műve s a *könyvtártan* szónak nálunk kialakult jelentése, amely tartalmában nem a könyvtártudomány egészét, hanem csak a szűkebb könyvtárszervezési és technikai ismeretek rendszerét foglalja magába.

egy lépéssel közelebb hozták a könyvtörténeti studiumokat a könyvtárhoz, amidőn ezeknek a göttingeni egyetemen 1886-ban *könyvtári segédtudományok* elnevezéssel tanszéket szerveztek. Ezáltal a helyzet úgy fordult, hogy a könyvtörténet, írástörténet, kéziratlan, ősnymtatványismeret polgárjogot nyert az egyetemi oktatásban és a tudományok között, viszont a SCHRETTINGER által könyvtártudománynak nevezett könyvtárszervezési ismereteket kirekesztették az egyetemi oktatásból, sőt, már-már a tudományok köréből is. S éppen Németországban történt ez így, míg Olaszországban és az Egyesült Államokban ugyanez időben ennyire nem becsülték le a könyvtártant.

A technika fejlődése nyomán a századforduló idején azonban a világszerte hatalmas arányokban megnövekedett sajtó és könyvtermelés, amely nyomónkísérte és siettetette a társadalmi átalakulást, újra a könyvtárszervezeti kérdéseket helyezte előtérbe. Mégpedig két irányban. Egyrészt a nagykönyvtárak millióssá növekedett gyűjteményei szétfeszítették a régi szervezeti formákat, módszereket és eljárásokat. Az irodalom és a tudományok roppant differenciálódása következtében az anyagban való tájékozódás különösen a katalógizálási, osztályozási, raktározási rendszerek korszerűsítését követelte meg, de ezen kívül a kutatás és az olvasás igényének megnövekedése egy sereg új feladat és probléma elé is állította a könyvtári szolgálatot. Másrészt a könyvtárhasználat popularizálódása, a népkönyvtárak egész hálózati kiépítése, olyan szervezési és könyvtári módszertani kérdéseket vetett fel, amelyeknek elvi-elméleti kifejtése, megoldása és továbbfejlesztése halaszthatatlanná vált.

A könyvtártan megújulása, a könyvtártudomány gyakorlati ágainak elméleti továbbfejlesztése legerőteljesebben az Egyesült Államokban indult meg. Amerika gazdasági és társadalmi fejlődése a public library-k egész tömegét hívta életre, amelyeknek nemcsak az a célja, hogy a kapitalista termelés számára képzett munkásokat neveljenek, hanem egyúttal az is, hogy a bevándorlók millióit az amerikai államrend engedelmes polgáiraivá tegyék. Ennek a könyvtári fejlődésnek nem egy világviszonylatban is messzeható eredményére hivatkozhatnánk. Csak kiragadott példaként említem ennek illusztrálására DEWEY tizedes osztályozási rendszerét. De a kényszerítő körülmények hatására hamarosan Európában is mindinkább szükségét érzik annak, hogy a modern követelményeknek megfelelően foglal kozzanak a könyvtárakban folyó gyűjteményszervezési munkával, a könyvtártani problémák kidolgozásával és megvitatásával. Ennek következtében századunk első évtizedeiben egyre tarthatatlanabbá válik és fokozatosan megváltozik az a méltánytalan felfogás, amely tudománynak csak a *könyvtörténeti* studiumokat volt hajlandó elfogadni, de a *könyvtártant* is felölelő *könyvtártudomány* létjogosultságát nem akarta elismerni. S valóban az egyetemi fokú amerikai, angol, francia, olasz és német könyvtárosképzésben is — néhol ugyan eléggé háttérbe szorítva — megtaláljuk a könyvtörténetiek mellett a könyvtártani előadásokat, mint amelyek a könyvtárosok számára elismerten nélkülözhetetlen szakmai ismereteket közölnek. Ezzel egyidőben a szakirodalomban mind határozottabban alakul ki az az elvi állásfoglalás, hogy a könyv- és könyvtártörténeti studiumok, valamint a könyvtártani ismeretek együttesen alkotják a könyvtártudományt. Hovatovább tehát megszűnik a szétszaggatottság: történeti és elméleti rész, könyvtörténet és könyvtártan végre egymásra talál a könyvtártudományban. Ez a lépés igen nagy jelentőségű, mert a könyvtártudomány fogalma, tartalma ezáltal lényegesen kiszélesedett. A vita

most már a tartalom és a két ág (a történet és elmélet) súlya, egymáshoz való viszonya közül forgott. Így Németországban több oldalról is megkísérelték a könyvtártudomány rendszerének kiépítését. Ezek a rendszerezések szükségképpen egyoldalúak voltak, mert a német társadalmi fejlődésben az uralkodó könyvtártípus az évszázados hagyományokból kialakult tudományos könyvtár volt s e rendszerezések is kizárólag a tudományos könyvtárak igényeit szolgálták. A polgári tudomány a rendszerezés tekintetében általában csak részleteredményekig jutott el, de az összes felvetett problémára megnyugtatóan válaszolni nem tudott. Éppen ezért az utolsó három évtized vitái néhány szempontból számunkra is tanulságosak.

A vitában résztvevők között nem annyira a könyvtártudomány rendszerét, mint inkább tartalmát és feladatait vizsgálva, Adolf von HARNACK, a berlini porosz állami könyvtár főigazgatója, 1921-ben részben igen egyoldalú, másrészt viszont igen termékeny és előremutató gondolatokat vetett fel.⁵ Programjában a könyvtártudományi tanszék témakörét igyekezett felvázolni. Szerinte, ha a könyvtártudomány könyvtártant, kéziratant, paleográfiát, könyv- és könyvtártörténetet jelent, akkor nincs szükség könyvtártudományi tanszékre, mert a könyvtárant és a „régí könyv” önmagában kevés egy tanszék programjául, a többit pedig a paleográfiai tanszék is elláthatja. Programjának ezzel a negatív részével már kortársai sem értettek egyet. Másik, pozitív felének valóra váltására pedig — legalábbis Németországban — még nem értek meg a társadalmi előfeltételek. HARNACK ugyanis a könyvtártudomány valódi feladatát a *mai könyv- és sajtóügy tudományos vizsgálatában* látta, s azt kívánta, hogy ez a vizsgálódás pedagógiai, technikai és kereskedelmi szempontokra egyaránt kiterjedjen. Tanulmányozza a könyvstatistikát, a könyvtermelés feltételeit, a könyvkiadás és könyvkereskedelem feladatát és hatókörét, a könyv- és folyóirat-elosztást a tudományos szükségletek szempontjából, foglalkozzék a népművelés könyvtári kérdéseivel, a tudomány népszerűsítésének elvi problémáival és dolgozza ki az állami és társadalmi szervek könyvtárainak kezelésére és szervezetére vonatkozó irányelveket. HARNACK programja nem rendszeresen elgondolt, kidolgozott tervezet. Egyrészt teljesen megfelel a könyvtártudománynak egyik fontos ágáról, a bibliográfiáról, másrészt kirekeszt belőle olyan alapvetően hozzátartozó studiumokat, amelyek nélkül az ő általa követelt feladatoknak sem tudna az megfelelni. Amennyire elavult volt nézeteinek egyik fele, annyira előrelátó a másik. Ezt ma már aligha kell bizonyítanunk.

Mindaz, ami HARNACK elgondolásaiban életrevaló volt, és tovább szélesíthette volna a könyvtártudomány horizontját, nem Németországból indult ki. Az ő programja elsikkadt, a fasizmusba torkolló német imperializmus nem tudott, de nem is akart megvalósítani belőle semmit.

A könyvtártudomány új ágai egyrészt az Egyesült Államok, másrészt viszont — s számunkra ez a fontosabb, mert a szocialista társadalom szükségleteiből fogantak, — a Szovjetunió könyvtári gyakorlatából nőttek ki. A nyomában felvirágzó szovjet könyvtári szakirodalom igen jelentős eredményeket hozott. V. E. VASZIL'CSENKO, Ju. V. GRIGEROV, A. V. KLENOV, V. N. DENISZEV, Z. N. AMBARCUMJAN, E. I. SAMURIN, L. N. TROPOVSKIJ és mások tanulságokban gazdag munkássága beszédes bizonyítékai ennek.

⁵ HARNACK, Adolf von: *Erforschetes und Erlebtes*. 1923. 218—223. l. De a cikk már korábban is megjelent a *Vossische Zeitung* 1921. július 24-i számában.

fogalmazta meg legvilágosabban, amikor 1940-ben a rendszerezéseket bírálva ezt írta: „A hiábavaló küzdelem végső oka azzal az egyszerű ténnyel magyarázható, hogy a könyvtártudomány nem más, mint egyes diszciplinák egymás mellé helyezett sorozata, amelyek nem tartalmilag, hanem csak egy alkalmi külső burok, a könyv teste által függenek össze. Hiányzik belőle az egységes szellemi mag, márpedig minden tudománynak ebből kell kifejlennie.”⁸

LEYH egyébként nem a könyvtártudomány létezését vonta kétségbe. Ezzel a megállapításával csak arra világított rá, hogy a könyvtártudomány helyes alapelvét még nem ismerték fel s így annak megnyugtató módon való belső rendszerezése sem sikerülhetett. S kétségtelenül ez a körülmény volt az oka annak, hogy egyesek abban is kételkedtek, vajon létezik-e egyáltalán könyvtártudomány.

A második világháború után a könyvtártudományról folytatott vita 1949-ben újra megindult s a könyvtárosok — LEYH figyelmeztetését követve — éppen a könyvtártudomány alapelvét igyekeztek megtalálni, s erre építeni annak rendszerét. De most már észrevehetően hatással volt rájuk az Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtárügyének fejlődése és természetesen a Német Demokratikus Köztársaság társadalmi átalakulása, amelyben a népkönyvtárügy fontos tényezővé vált. Ez a hatás — amint látni fogjuk — az alapelv megválasztásában és a felosztásban is érezhető. Elsőnek Joris VORSTIUS kísérte meg a rendszeralkotást, aki 1949-ben megjelent tanulmányában elfogadta LEYHnek azt a kifogását, hogy a könyvtártudományt csak a „könyv teste” tartja össze, ami pedig nem elégséges alap egy tudomány számára, annál kevésbé, mert a könyv lényege a tartalom; ő hát most a könyv tartalmából indult ki, s azt bizonyította, hogy a könyvtártudomány legfőbb feladata, vezető elve „a könyvtár gyűjteményeiben felhalmozott irodalom értékesítése a különböző kulturális célok szolgálatában”. Ehhez a meghatározáshoz nyilván abból a megfontolásból jutott el, hogy a vezérelvnek olyannak kell lennie, amely tudományos és népkönyvtárakra egyaránt érvényes. Kétségtelen, hogy a könyvtárakban összegyűjtött irodalom hasznosítása a kutatás és közművelődés számára könyvtári feladat, de mégsem fogadható el a könyvtártudomány és annak rendszerezési alapelveül, mert nem öleli fel a könyvtártudomány feladatainak összességét, hanem annak csak egy részét. S VORSTIUS maga is arra kényszerül, hogy a könyvtártudomány tartalmának tagolásában sokkal tágabb — amint ő mondja — filozófiai-szociológiai alapvetésből induljon ki. Rendszere egyébként — amelyet bővebben nem részletez — két főfejezetre oszlik: „könyvtárakra és könyvtártörténetre”; ehhez járulnak még egyfelől a különleges könyvgyűjtemények (közművelődési és szakkönyvtárak) sajátos problémái, másfelől az irodalomismeret, egyetemes irodalomtörténet és az irodalomértékesítés általában (dokumentáció). A könyv külső története viszont (írás, nyomtatott könyv), csak segédtudománynak tekinthető.”⁹

VORSTIUS is összekeveri tehát rendszerében a könyvtártudomány sajátos ágait más szaktudományokkal, s az alapelv kérdésében sem jutott el az elfogadható megoldásig. Könyvtörténet és könyvtártörténet között képtelen belső

⁸ LEYH, Georg: *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. 3. 750. l.

⁹ VORSTIUS, Joris: *Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft*. ZfB. Bd. 63. 1949. 172—185. l.

összefüggést teremteni, elszakítja egyiket a másikatól, olyannyira, hogy a könyvtörténetet kellő ok nélkül segédtudománynak minősíti.

Igazságtalan volna, ha elhallgatnók, hogy minden hibája mellett VORSTIUS felfogásában van haladó vonás is, amit felosztása nem tükröz és nem is tükrözhet, de elvi állásfoglalásában kifejezésre juttat. A könyvtártudomány német művelői — HARNACK javaslatai ellenére — a népkönyvtárügy kérdéseinek tudományos vizsgálatát nem tekintették feladatuknak. A MILKAU által szerkesztett nagy kézikönyv például még a könyvtártörténetben sem emlékezik meg a népkönyvtárakról.¹⁰ VORSTIUS igen helyesen amellett száll síkra, hogy a népkönyvtárügy problémáit tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni, mert ez is könyvtártudományi feladat.

A könyvtárügy egységét még világosabban látja Albert PREDEEK, aki VORSTIUSSzal csaknem egyidejűleg közzétett tanulmányában szintén megkísérelte a könyvtártudomány alapelvét megfogalmazni és rendszerét kifejteni.¹¹ De PREDEEK alapvetése is hibás. Szerinte a könyv- és könyvtárszociológia megteremtése válhatna a könyvtártudomány igazi feladatává. Felfogására jellemző, hogy részben a szovjet, de főként az amerikai könyvtárak vizsgálatából jut el ehhez a tetszetős, de valójában tarthatatlan elvi megállapításhoz. A polgári szociológia külsőséges és kívülről adaptált szempontjai nem fogadhatók el egy szaktudomány elvi alapjának. Ezt magából a szaktudományból, annak tárgyából kell kifejteni. Rendszerét nem is tudta PREDEEK erre az elgondolásra egységesen felépíteni. Ezt érezte meg benne KÓHALMI Béla is, aki *Vita a könyvtártudományról* című cikkében „egészben véve rögtönzés jellegű”-nek minősítette a felosztást.¹²

PREDEEK a könyvtártudomány studiumait hat főcsoportban foglalja össze: I. a könyvtártudomány fogalma, feladata, II. segédtudományok, III. a könyvtárak berendezése és működése, IV. a könyvtárak funkciói, V. személyzet és képzés, VI. könyvtártörténet. Az első főcsoportba sorolja még a könyvtártudomány történetét és más szaktudományokhoz való kapcsolatainak vizsgálatát. A második főcsoport, a segédtudományok tarka egyvelege, eléggé túlméretezettnek tűnik. Kissé szédítő egymásutánban sorakoznak fel benne a szaktudományok: diplomatika, forrástörténet, irodalomtörténet, tudománytörténet, írók-tudósok életrajzai, tudományos szervezetek, összehasonlító nyelvészet, filozófia, pszichológia, pedagógia, történelem, művelődéstörténet, társadalomtörténet, közigazgatás, jog és statisztika. S ez még nem minden, mert ebbe a csoportba számúzi az írás- és könyvtörténetet összes ágazati diszciplínáival, beleértve a sajtóügyet is, valamint a bibliográfiát. Érdemes ennél egy pillanatra megállnunk, mert ime a könyvtörténetet PREDEEK is segédtudománynak tekinti. Feltűnő, hogy a rendszerezők közül éppen az utolsó kettő képviseli ezt a felfogást, de közelebről egyik sem indokolja meg állásfoglalását, holott a könyvtörténetet évtizedek óta általában a könyvtártudomány szerves részének ismerik el. A kirekesztő nézet megerősödésében nyilván része van LEYH ama megállapításának, hogy a formális könyvtörténet és annak ágazati studiumai (írástörténet, kéziratos könyv, nyom-

¹⁰ Ezt a hiányt a *Handbuch* most készülő második kiadásában pótolni fogják.

¹¹ PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitätslehrfach*. Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg LEYH. Leipzig 1950. 169—184. l.

¹² KÓHALMI Béla: *Vita a könyvtártudományról* c. tanulmánya megjelenik *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1954. sajtó alatt levő kiadványban.

tatott könyv, könyvkiadás, könyvkereskedelem, könyvillusztrálás stb. története), amelyeket csak a „könyv teste” kapcsol egymáshoz, valamint a szűkebb könyvtártan gyakorlati ismeretei megfelelő közös elvi alap nélkül nem foglalhatók szervesen össze egy szaktudomány keretében. VORSTIUS hozzá is fűzi: LEYHnek igaza van, mert belső összefüggés hiányában a könyvtörténet egyes ágai szétesnek és öncélú studiumokká válnak.¹³ Alighanem ebből vonták le azt a következtetést, hogy a könyvtörténetet ilyenformán nem lehet szervesen beleépíteni a könyvtártudományba. Noha LEYH nem tagadta, hogy a könyvtörténet része a könyvtártudománynak. Hogy a könyvtörténet öncélú studiumok széthulló sorozatává vált, amelynek belső összefüggéseit nem látták meg s a könyvtártudományba sem tudták szervesen beleilleszteni, annak oka nem a könyvtörténetben, hanem a polgári történet szemléletben keresendő. De úgy látszik, más körülmény is elősegítette azt, hogy PREDEEK a könyvtörténetet, sőt a bibliográfiát is kiszorította a segédtudományok közé. Maga a „könyvtártudomány” kifejezés arra csábít, hogy csak azt érezzék bele tartozónak, ami *legszerosabban* a könyvtárra, annak szervezetére, funkciójára vonatkozik. S így az a neveléses helyzet áll elő, hogy a könyvekre vonatkozó ismereteket kivetik a könyvtártudományból. (Ezek után már csak az hiányzik, hogy a könyveket is kiszórják a könyvtárakból.) A könyvtártudománynak ez a betűhöz tapadó értelmezése úgy látszik, nem egészen tréfa, mert Joachim KIRCHNER, aki a könyvtörténetet és a bibliográfiát az eddig általában elfogadott nézet szerint a könyvtártudomány részének tekinti, azt magyarázgatja: annak ellenére, hogy a könyvre vonatkozó studiumokat a könyvtáriakkal együtt a könyvtártudomány ágazati diszciplínáiként fogjuk fel, az egész szaktudománynak névadója azért még lehet annak könyvtári része.¹⁴ PREDEEK ezzel szemben arra törekszik, hogy „homogén” könyvtártudományi rendszert alakítson ki, akár öncsonkítás árán is.

Felosztásának III., IV. és V. csoportjában a könyvtártani témákat sorolja fel. A III.-ban a könyvtártípusok, a könyvtárápület, felszerelés, állomány, szerzeményezés, raktározás, megóvás, katalógusok, használat, valamint a könyvtárjog és hatósági feladatok kérdéseit számlálja elő. A IV.-ben a könyvtár funkcióit foglalja össze. Ezt négy fejezetre bontja. Az első kettőben a tudományos és közművelődési könyvtárak speciális feladatkörét határozza meg: az előbbinél a szerzeményezés politikát, a felvilágosítást és dokumentációt, valamint a publikációkat, az utóbbinál az olvasók lélektanát, irányítását, rendezvények, kiállítások szervezését említi. E két fejezetben felosztásának jellegéből kifolyólag részben ismétlésekbe esik, részben pedig egységes témaköröket elszakít egymástól, azt a látszatot keltve, mintha azok kizárólag csak az egyik vagy másik könyvtártípus sajátos feladatai volnának. Míg oktatási szempontból esetleg hasznos lehet az anyag ilyenfajta szétbontása, tudományos rendszerezésben megengedhetetlen, hogy összefüggő témakör részeit a felosztás különböző területeire szétdobjuk (pl. szerzeményezés, — tudományos könyvtárak szerzeményezési politikája). A IV. csoport 3. fejezete a könyvtárak szociológiai és filozófiai problémáit érinti (ide sorolja a könyvtárstatisztikát is); a 4. fejezet pedig a könyvtárügyi vonatkozásokat: könyvtárközi együttműködés, könyvtárak telepítése, könyvtárhálózatok)

¹³ VORSTIUS i. m. 177. l.

¹⁴ KIRCHNER, Joachim: *Bibliothekswissenschaft*. (Buch- und Bibliothekswesen Heidelberg. 1951. 1. l.)

nemzetközi szervezetek, főbb címszavakat tartalmazza. Az V. csoportban a könyvtárosképzéssel, a könyvtártudományi intézetekkel; végül a VI. csoportban a könyvtártörténettel foglalkozik, amely így elszakítva a többi történeti studiumtól a levegőben lóg a rendszer végén.

A felosztásban elég sok az egyenetlenség és mesterkélttség. Olykor túlmereteztet, mint ezt a segédtudományok felsorolásában tapasztaltuk, ami nyilván abból a helytelen nézetből ered, amely minden ismeretanyagot, amire a könyvtárosnak szüksége van, bele akar erőszakolni a könyvtártudomány rendszerébe, holott a könyvtáros sokoldalú tudományos felkészültségének és a könyvtártudomány rendszerének tartalma nem azonos.

Máskor szükséztűen elsiklik fontos részek felett (I. III. csoport témáit), de ugyanakkor főlemlít viszonylag jelentéktelenebb témákat. Rendszerének jelentékeny hiányai is vannak. Csak példaképpen ragadunk ki néhányat: megfelelnek a különgyűjteményekről (kéziratok, hírlapok, térképek, zeneművek, plakát- és aprónyomatvány stb.), a módszertani munka elméletéről és gyakorlatáról, a könyvtáraknak más tudományos és kulturális intézményekkel való kapcsolatáról stb.

Hibái és hiányosságai ellenére is PREDEEK rendszere — polgári viszonylatban — egyike a legrészletesebbnek. A könyvtártudomány alapelvének kérdésére ugyan megnyugtató választ ő sem adhatott, mert ahhoz hiányzott belőle is a történelmi materializmus módszere és szemlélete s ennek következtében rendszerét sem tudta szilárd alapon harmonikus egységbe olvasztani, de tanulmányával ő is bizonyosságot tett arról, hogy a könyvtártudomány él és létezik, akkor is, ha a polgári tudományosság elvi alapját fölismeri nem is tudta. Pedig van ilyen elvi alap.

3.

A tudományok összességének és az egyes szaktudományoknak rendszerezése nem elvont tudományos kérdés. Egy szaktudomány tárgyának, fogalmának és feladatának meghatározása e feladatoknak belső összefüggésük szerint történő kibontása, valamint az egész szaktudománynak más szaktudományoktól való elvi elhatárolása s ugyanakkor szoros összefonódásuk feltárása, nem elméleti probléma csupán. Ezeknek új szempontú megfogalmazása támogat a tudományos kutatás elmélyítésében, annak megtervezésében, a tudományos szakképzésben s végső fokon a gyakorlati munkában is. A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi nagygyűlésén éppen ezért indított vitát a tudományok osztályozásáról. FOGARASI Béla ez alkalommal elhangzott előadása többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a tudományok osztályozása általában, hanem az egyes szaktudományok rendszerezése is igen elhanyagolt kérdés. „Az osztályozási rendszerek csak az egyes tudományok megkülönböztetésével foglalkoznak. Teljesen hiányzik az egyes tudományokon belül a belső felosztás, a belső osztályozás, illetőleg amennyiben ez az oktatási és szervezeti kívánalmak nyomása alatt létrejött, teljesen empirikus, esetleges jellegű.”¹⁵ Ez a megállapítás fenntartás nélkül vonatkozik a könyvtártudományra is, sőt ennek még egyértelmű megkülönböz-

¹⁵ FOGARASI Béla: *A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései.* A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei. V. köt. 1–4. sz. Bp. 1954. 1–20. l.

tetése, elhatárolása sem történt meg a többi tudománytól. Pedig a szakmán belül is felmerült ennek igénye. Legutóbb KŐHALMI Béla a már fentebb idézett tanulmányát éppen azzal a felhívással fejezte be, hogy „az új szisztematika kérdését még meg kell beszélnünk.”¹⁶ Amit még sürgetőbbé tesz az a körülmény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának programjában ott szerepel „egy nagy magyar könyvtártudományi kézikönyv megírása. Ez a munka a MILKAU-féle *Handbuch*-hoz hasonló kollektív szintézis lesz.”¹⁷ Ennek megtervezéséhez és szerkesztéséhez is elengedhetetlen a rendszer kérdésének tisztázása. A megbeszéléshez azonban legalábbis egy vitaindító tervezet szükséges. Tanulmányomban megkísérlem ennek fölvázolását, többek között azért is, mert a probléma már évek óta élénken foglalkoztat, s 1950 óta egyetemi előadásaimban — ha nem is az alábbi részletességgel, de a mostanival azonos elvi alapvetésből kiindulva — igyekeztem a kérdésre válaszolni.

A tudományokat a dialektikus és történelmi materializmus szerint a mozgásformák szempontjából osztályozzuk.¹⁸ A társadalmi jelenségek szövevényesen összetartozó és egymásba átmenő mozgásformái ma még sok tekintetben felderítetlenek s így kiindulásként a társadalmi jelenségeket vizsgáló tudományokat egymástól inkább tárgyuk és jellegük szerint különböztetjük meg. A tárgyból és jellegből kiindulva azonban — amint látni fogjuk — eljuthatunk valamely szaktudomány, jelen esetben a könyvtártudomány által vizsgált sajátos mozgásforma felismeréséhez.

A könyvtártudomány tárgyának, tartalmának, jellegének vizsgálatában szándékosan a legegyszerűbb módszert választva, magából a szaktudomány anyagából indulunk ki. Mindenekelőtt tehát a könyvtár fogalmát és funkcióját kell meghatározni. S e tekintetben megelégedhetünk azzal az általánosan elfogadott megfogalmazással, hogy a könyvtár mint intézmény, könyvek rendezett, céltudatoson fejlesztett gyűjteménye a kutatás és művelődés szolgálatában.

Ebből a meghatározásból is világosan kitűnik, hogy a könyvtár két legfontosabb eleme egyrészt a könyvgyűjtemény, másrészt az a funkció, amelyet ez a gyűjtemény betölt. Amiből egyúttal az is következik, hogy könyv nélkül nincsen könyvtár, azaz minden könyvtárban a könyv az elsődleges. Ha pedig könyvtár nem létezik könyvek nélkül, akkor a könyvtáraknak mint gyűjteményeknek legsajátosabb alkotóelemét, a könyvet a könyvtártudomány tárgyának kell tekintenünk. Tehát eleve elhibázottnak látunk minden olyan felfogást, amely a könyvre vonatkozó ismereteket, annak tudományos vizsgálatát (bibliográfiát, könyvtörténetet) kizárja a könyvtártudomány tárgyköréből, illetőleg azokat segédtudományként kezeli.

Éppen abból a felismerésből, hogy a könyv a könyvtárnak s így a könyvtártudománynak is elsődleges alkotóeleme, nyilvánvaló, hogy szaktudományunk elvi alapját és egész rendszerét csak ebből kiindulva lehet helyesen kialakítani.

A könyv társadalmi-történelmi produktum. A társadalmi fejlődés viszonylag magas fokán, a rabszolgaság korának nagy folyamamenti kultú-

¹⁶ KŐHALMI Béla i. m.

¹⁷ KŐHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VI. köt. 3—4. sz. Bp. 1954. 365. l.

¹⁸ ENGELS: *A természet dialektikája*. Bp. 1952. Szikra, 259. l.

KÖNYVTÁRTUDOMÁNY

Története

Tárgya
Alapelve
Fogalma
Feladatai
Rendszere
Viszonya más tudományokhoz

I. Könyvtörténet

II. Könyvtártan

1. Könyvtermelés, forgalmazás története

- a) A könyv kialakulása
 - α) Az írás fejlődése
 - β) Irószeretek, írófelület
- b) A könyv fogalmának
- c) Előállítás
- d) Kiadás
- e) Kereskedelem
- f) Sajtóügy

története

A) Könyvismeret

1. Könyvtermelés, forgalmazás

- a) A könyv fogalma, funkciója
- b) Előállítása: papírgyártás; nyomdák szervezete, megoszlása; kézirat és nyomtatvány; sokszorosító eljárások; könyv, zenemű, térkép, metszet, plakát, aprónyomatvány morfológiája; illusztrálás; kötés; nyomdák viszonya kiadókkal, kereskedelemmel, könyvtárakkal
- c) Kiadás: feladata, szakmai megoszlása, szervezete; könyvstatisztika; kiadók és szerzők; kapcsolatok kereskedelemmel, könyvtárakkal; nemzetközi szervezetei
- d) Kereskedelem: feladatai, szakmai megoszlása, szervezete, hálózata; antikvár kereskedelem; kapcsolata könyvtárakkal (könyvtárellátó); nemzetközi szervezetei
- e) Sajtóügy: hírlap- és folyóiratkiadás szervezete; sajtótermékek fajtái, formája, statisztikája; lapterjesztés; nemzetközi kapcsolatok, sajtó és könyvtár

2. Bibliográfia története

2. Bibliográfia

- a) elmélete, fajtái
- b) szerkesztésük és módszerük
- c) annotációk

3. Könyvtártörténet

- a) Fogalom, feladatok, típusok
- b) Gyűjteményszervezés
- c) Könyvtári funkciók
- d) Könyvtárigazgatás, személyzet

története

B) Könyvtárismeret

3. Könyvtárelmélet

- a) A könyvtár fogalma, típusai, gyűjtőköre, feladatai
- b) Gyűjteményszervezés (könyvtártípusok szerint); állomány és szerzeményezés, raktárrendszerek, címleírás, osztályozás, katalógusok, különgyűjtemények (kézirat, régi és ritka nyomtatványok, hírlap, zenemű, térkép, plakát, aprónyomatvány, mikrofilm, mikroakard stb.); konzerválás, restaurálás
- c) Könyvtári funkciók (típusok szerint):
 - α) Olvasó és kutatószolgálat, kölcsönzés, olvasók lélektana, nevelése, felvilágosítás, bibliográfiai tájékoztatás (dokumentáció), rendezvények: kiállítások, ankétok stb.
 - β) Módszertani irányítás és annak elmélete
 - γ) Könyvtártudományi kutatás (könyvtörténet-könyvtártan), dokumentáció, kiadványok
 - δ) Könyvtárközi együttműködés (hazai, nemzetközi)
 - e) A könyvtár kapcsolata más tudományos, tan- és népművelési intézményekkel
- d) Könyvtárigazgatás és személyzet, munkaszervezés, tervezés, költségvetés, könyvtárstatisztika, hatósági feladatok

4. Könyvtárépítés története

4. Könyvtárépítés: elhelyezés, tervezés, berendezés, technikai felszerelés

5. Könyvtárosképzés története

5. Könyvtárosképzés: egyetemi, középfokú, a segéd-személyzet képzése; továbbképzés

6. Könyvtárügy története

6. Könyvtárügy: könyvtárpolitika, hazai és külföldi könyvtárügyi szervezetek, országos könyvtárstatisztika, könyvtárhálózatok, könyvtártelepítés, jogszabályalkotás

ráiban keletkezett, egymástól függetlenül, akár csak az írás is, Kínában, Mezopotámiában és Egyiptomban. De kialakult önállóan másutt is az előbbiekkal azonos társadalmi körülmények között, bár több ezer évvel később, a középmérikai maya és azték kultúrában. Anyaga és formája egyidejűleg is más és más volt Kínában (bambuszkötet), Mezopotámiában (agyagtábla) és Egyiptomban (papirusztekercs). De egy-egy kultúrán belül is megváltozott a történelem során. Így Kínában a bambuszkötetet felváltotta a selyemtekercs, ezt a papírtekercs, majd a papírkötet. A Földközi-tenger mellékén az Egyiptomból elterjedt papirusztekercset kiszorította a hártyakódex, majd ezt a papírkódex és a modern nyomtatott könyv. Bármennyire is változó volt azonban a könyv anyaga és külső formája, egy nem változott meg a lényegét illetően, a könyv funkciója, amelyért a társadalom létrehozta. Hordozója és megőrzője lett az emberi gondolatnak, közvetítője és terjesztője időn és téren át az emberi tudás és ismeretek évezredek során felgyülemlött kincseinek. Ez a történelmi jelentőségű, társadalom-formáló funkció egyúttal a könyv fogalmi meghatározásának egyetlen, nem változó jegye. Hiszen a könyv a legtagabb értelemben nem egyéb, mint megőrzésre és terjesztésre szánt anyagi-alaki szempontból meghatározott foglalat az ember írásjelekkel rögzített szellemi alkotásainak. Amint láttuk, az anyagi-alaki foglalat helytől és időtől függően változhat, de állandó a *könyv társadalmi funkciója*. S a könyv egész történeti fejlődése bizonyosság arra, hogy mindaz, ami anyagi és formai kialakítása, előállításának és forgalmazásának meggyorsítása (nyomdászat, könyvkiadás, könyvkereskedelem), megőrzésének, használatának és terjesztésének kiszélesítése (könyvtárak) érdekében történt, valójában azt az egy célt szolgálja, hogy a könyv társadalmi szerepét minél tökéletesebben betölthesse. Ha pedig igaz az, hogy a könyv termelése szempontjából alapvetően fontosak azok az intézmények, amelyek a könyv előállításával és forgalmazásával foglalkoznak, ugyanígy az sem kétséges, hogy a kész könyv megőrzése, hozzáférhetővé tétele és használata tekintetében a könyvtárak azok a legmagasabb rendű intézmények, amelyeket az emberi társadalom éppen a könyv társadalmi funkciójának betöltése érdekében életre hívott. Minthogy pedig e következtetések eredményeként azt állapíthatjuk meg, hogy könyvtár csak a könyv által létezik, /s egész működését és funkcióját a könyv társadalmi funkciója határozza meg s abból ered, ezek szerint tehát *la könyvtártudomány valódi átfogó elvi alapja sem lehet más, mint éppen a könyv társadalmi funkciójának, társadalmi mozgásának vizsgálata.*

Ennek az alapelvnek a helyességét a következők igazolják:

1. magából a könyvtártudomány anyagából fejtettük ki;
2. annak sajátos lényegét, a jelenség mozgásformáját ragadja meg;
3. a könyvtártudomány tartalmát és feladatát megfelelően elhatárolja minden más szaktudománytól;
4. dialektikus, átfogó és egységes szempontú;
5. szaktudományunk rendszere harmonikus eszként épülhet fel rá.

Az első két ponban foglaltak — az elmondottak után — alig szorulnak további bizonyításra. A 3—5. pontot azonban szeretnők kissé részletesebben is megvilágítani.

A fent említett követelményeknek sem a LEYH által is keveselt „könyv teste”, sem VORSTIUS irodalomértékesítése, sem PREDEEK szociológiája nem felelhetett meg. A most kifejtett alapelv viszont a könyvtártudományt egységes egészzé kovácsolja s éppen azáltal, hogy a benne összefoglalt vala-

mennyi ágazati diszciplinának „a könyv társadalmi funkciója” a közös vezérlő elve, ez egyúttal minden más szaktudománytól élesen el is határolja. Ezen elvi alapon a könyvtártudománynak nincs szüksége arra, hogy idegen tollakkal ékeskedjék és más szaktudományok studiumait a sajátjaként bekebelezze. Sőt ezáltal teremt önálló létalapot magának, anélkül, hogy más szaktudományok határait megsértené. Mert ennek az alapelvnek egyik jelentősége (s ez nem is csekély) abban van, hogy így a könyvtártudománynak a többiekétől eltérő sajátos szempontja új színnel, új tartalommal gazdagítja a társadalomtudományokat. Segíti és kiegészíti amazok ismereteit, mint ahogyan a többi szaktudomány is segíti és kiegészíti a könyvtártudományt.

A könyv társadalmi mozgása nem szegényes és elégtelen szempont, mint a „könyv teste”, mert például a könyvtörténetre alkalmazva, belső egységbe foglalja az eddig széthullónak vélt diszciplinákat s ugyanakkor például a könyvnyomtatás, kiadás és kereskedelem történetét nem mint ipar- és gazdaságtörténeti studiumokat fogja fel és sajátítja ki. Ezeknek a történeti szaktudományoknak megvannak a saját iparfejlődési és gazdasági szempontjai, amelyet a könyvtörténet igenis felhasznál. De a könyvtörténetnek is megvan a maga sajátos szempontja, amikor a könyvnyomtatás, kiadás és kereskedelem történetében azt vizsgálja: hogyan és milyen részük volt abban, hogy a könyv betölthesse társadalmi szerepét.

A könyvtártudománynak azonban más vonatkozásban is a maga sajátos elve szerint kell feladatait meghatároznia. A könyv társadalmi funkcióját nemcsak a múltban vizsgálja, hanem a jelenben is. A könyvtártudomány horizontja a gyakorlatban már régen kiszélesedett, nem pusztán a könyvtárra vonatkozó tudomány, jóval több annál. Egyrészt mert a könyvtár a mi új társadalmunkban nem passzív tényező többé, hivatásának meg sem tud felelni, ha például a könyvtártudomány nem foglalkozna elvi szempontból a mai könyvkiadás kérdéseivel. De ezideig éppen az hiányzott, ami a könyvnyomtatás múltját, a bibliográfia elméletét, a könyvtárak történetét, a mai könyvkiadás és a katalógusrendszerek elvi kérdéseit, ezeket a látszólag össze nem függő studiumokat egységbe foglalja, belső kapcsolataikat megvilágítja. Ilyen átfogó alapelv a könyv társadalmi funkciója, amely a könyvtártudomány feladatait nem oldja fel és nem keveri össze más szaktudományokéval.

Ez az alapelv azonban nem jelenti azt, hogy a könyvtártudományt a könyv társadalmi mozgásán kívül a könyv tartalma nem érdekli. Ellenkezőleg, hiszen a könyv társadalmi szerepét, annak tartalmi ismerete nélkül meg sem lehet ítélni. De a könyv tartalmával való beható foglalkozás, annak szakmai-irodalmi értékelése (a könyvtártudományi szakirodalmat kivéve) nem a könyvtártudomány, hanem a megfelelő szaktudományok feladata, amelyeknek eredményeit a könyvtártudomány saját célkitűzéseinek szolgálatában felhasználja. A könyvtárosnak széleskörű irodalomismeretre igen nagy szüksége van, de a könyv tartalmát értékelő ismereteket javarészből más szaktudományokból meríti. A könyvtártudománynak a többi tudománnyal való összeműködése elemi követelmény, minthogy a könyvek heterogén tartalma szükségessé teszi a könyvtártudomány számára a komplexutatókat, amelyeket egyébként ma már egyetlen szaktudomány sem nélkülözhet.¹⁹

Az eddig elmondottakból is kitűnt, hogy a könyv társadalmi funkciója, mint alapelv, átfogó, egységes és dialektikus szempontú, amely a könyvtár-

¹⁹ Komplexutatókra vonatkozólag l. FOGARASI Béla i. m. 3–4. l.

tudomány történeti és elméleti részét (könyvtörténet, könyvtártan) az elszakíthatatlan folyamat egységében szemléli, amennyiben minden könyvtártudományi studiumnak megvan a múltbeli, tehát történeti része és mai gyakorlatának elmélete. Ez az alapelv azonban nemcsak a diakrónikus és szinkrónikus vizsgálat elvi egységét teremti meg, hanem arra ösztönöz, hogy a kiválasztott kutatási területen belül értékeljük is: az adott történeti, illetőleg elméleti lehetőségek közül melyek bizonyultak a legeredményesebbeknek a könyv társadalmi funkciója és a társadalmi haladás szempontjából.

A történetnek és elméletnek az az elvi azonosságból eredő kapcsolata, amely biztosítja a könyvtártudomány belső rendszerezésében minden egyes ágazati tudomány története és mai elmélete között az egységet, a könyvtártudományon belül egymás között is összefűzi a különböző ágazati tudományokat és meghatározza egyúttal azok történeti-logikai egymásutánját a rendszerben. Alapelvünk azonban nem kényszerít zárt rendszer kialakítására, sőt ellenkezőleg, a könyvtártudomány tartalmi felosztásának továbbfejlesztését nemcsak lehetővé teszi, hanem meg is kívánja.

Miután meggyőződünk arról, hogy a könyvtár működését és tevékenységét a könyv funkciója határozza meg s a könyvtártudománynak is ez az elvi magja, akkor ebből le kell vonnunk azt a következtetést is, hogy a könyvtártudomány nem csupán a könyvtárszervezésre vonatkozó tanok összességét jelenti, hiszen a könyv társadalmi funkciójának betöltésére életre hívott intézmények és szervezetek között — igaz, hogy a legjelentősebb szerepet tölti be —, a könyvtár mégis csak az egyik intézmény. Ha a könyvtártudomány tárgykörét így megcsonkítanók, részt nyújtana csak az egész helyett. Feladata tehát nem lehet kisebb és kevesebb, mint amennyit a tárgyból kifejtett alapelv jelöl ki számára, azaz *a könyvtártudomány a könyv társadalmi funkciójának vizsgálatával, e funkció betöltésére vonatkozó ismeretek rendszerezésével, törvényszerűségeinek megállapításával és azoknak a gyakorlatra támaszkodó elvi-elméleti továbbfejlesztésével foglalkozik.*

Mindez azt jelenti, hogy kutatnia kell a múltban és a jelenben a könyv társadalmi mozgását, kezdve keletkezésén, előállításának körülményein. Rendszereznie kell, hogy hol, mikor, milyen és mennyi könyv jelent meg, ezek hogyan és kikhez jutottak el, milyen hatással voltak a társadalom életére, illetőleg a társadalom hogyan hatott vissza a könyv mozgására. Keresnie kell tehát e jelenségek törvényszerűségeit s rendszereznie és továbbfejlesztenie mindazokat a könyvre (bibliográfia), valamint ennek előállítására, forgalmazására (kiadás, nyomtatás, kereskedelem), gyűjtésére és használatára szervezett intézmények (könyvtárak), valamint ezek működésére vonatkozó ismereteket, amelyek a könyvet funkciójának betöltésében előmozdítják.

A könyvtártudomány alapelve és imént körvonalazott feladatai egy-szersmind kijelölik a könyvtártudomány két fő ágát, a múlttal foglalkozó történeti és a jelen gyakorlatával foglalkozó elméleti studiumok csoportját. E kettő a valóságban természetesen sohasem választható el mereven egymástól, hiszen a jelen gyakorlata a múltra épül, abból fejlődik, vagyis egy folyamat pillanatnyi eredménye, amely maga is múlttá válik. A könyvtártudomány e két főrészének jelölésére megtarthatjuk a már meghonosodott könyvtörténet, illetőleg könyvtártan elnevezéseket, noha mindkettő témaköre felosztásunkban lényegesen bővebb, mint az eddigi rendszerekben. Egyrészt, mert a könyvtörténet, alapelvünknek megfelelően a könyvtártörténetet is magába foglalja. Számunkra teljesen elfogadhatatlan az a történetfelfogás,

amely a könyv történetét ennek előállításával és forgalombahozatalával befejezte. Ez megfeleltethet a „könyv teste”-szemléletnek, de mi, akik a könyv társadalmi mozgását a maga folyamatosságában, egészében vizsgáljuk, a régi, mereven elválasztó szemlélettel nem érthetünk egyet, annál kevésbé, hiszen a könyv élete, története igazán még csak azután kezdődik, hogy a kereskedésből a gyűjtő, a könyvtár, az olvasó, a kutató kezébe kerül. Ugyanez az elavult felfogás a könyvtártörténetet viszont teljesen elszakította a könyvtörténet többi részétől, noha az nem egyéb, mint annak szerves tartozéka, egyik fejezete. Ha tehát könyvtörténetről beszélünk, abba mindig bele kell értenünk a könyvtártörténetet is. Másrészt, a könyvtártan témaköre is kibővült, ugyancsak alapelvünk s a vele teljesen harmonizáló modern gyakorlat követelményei szerint. Nemcsak a régi, hanem a már hagyományossá vált könyvtártani studiumokkal együtt a mai könyv kiadására, forgalmazására stb. vonatkozó ismeretek rendszerezése, a kibővült könyvtári funkciók, a megnövekedett könyvtárügyi organizáció problémáinak módszeres vizsgálata és elméleti továbbfejlesztése is a könyvtártudomány diszciplinái közé tartozik.

Szaktudományunk tárgyköre és annak két fő ága rávilágít a könyvtártudomány sajátos jellegére. Ezek szerint egyik felét tekintve történeti tudomány, a jelen gyakorlatra vonatkozó elméleti része viszont alkalmazott tudomány. Tudományos szempontból nézve a két ág fontosságát, azt kell mondanunk, hogy a kettő feltételezi egymást és egyensúlyban van egymással.

Anélkül, hogy a társadalomtudományokon belül a könyvtártudomány helyét szorosabban meghatároznók, annyit kétségtelenül megállapíthatunk, hogy az ideológiai felépítménnyel, az ideológiai intézményekkel és azok történetével foglalkozó tudományok csoportjába tartozik.

4.

A könyvtártudomány tartalmi felosztásában három szempontra szeretnénk előre felhívni a figyelmet.

A könyvtárak — amint ez mindenki számára nyilvánvaló — általában a könyveket s ezek periodikus formában megjelenő változatait, a sajtótermékeket gyűjtik. A nagyobb könyvtárak túlnyomó többsége azonban nem korlátozhatja gyűjtőkörét kizárólag (kéziratos és nyomtatott) könyvekre, hanem szükségképpen ki kellett azt terjesztenie a nem könyvalakú kéziratok-, levelek-, zeneművek-, térképek-, plakátok- és más aprónyomatványokra is. Ennek okát abban lelhetjük meg, hogy részben forrásai (kéziratok), kiegészítői (pl. térképek) a könyvekbe foglalt irodalomnak. Gyakran pedig megértésüket, értékelésüket (pl. a zeneműveket, plakátokét) segítik elő az irodalmi művek, illetőleg ezek (plakátok, metszetek stb.) szolgálnak segítségül irodalmi művek tanulmányozásában. Azonkívül, hogy a könyvvel tartalmuk, előállításuk tekintetében is rokontermékek, a tudományos kutatás szempontjából szervesen illeszkednek a könyvtárak gyűjtőkörébe, s így a könyvvel együtt e különgyűjtemények anyagát a könyvtártudomány tárgyának kell tekintenünk, akár csak a könyvet pótló, helyettesítő mikrofilm és microcard stb. gyűjteményeket is. Felosztásunkban tehát a velük foglalkozó studiumoknak helyet kell adnunk.

A könyv, valamint mindazok a vállalkozások és intézmények, amelyek ezzel kapcsolatban létrejöttek, sőt a rájuk vonatkozó ismeretek rendszerei is, a társadalmi fejlődés során történetileg alakultak ki. Céljuk, rendeltetésük, hivatásuk ugyancsak társadalmi-történeti jellegű. Helytelen volna, ha a könyvtártudomány belső felosztását nem tárgyának és jellegének megfelelően, történetileg, hanem valamiféle mesterségesen kiagyalt sorrend szerint építenők fel. Természetesen a történeti renden belül az egyidejűleg, egymás mellett kibontakozó jelenségek, valamint a tárgykör szerint összetartozók, csak logikai egymásutánban számlálhatók elő. Ennélfogva az egész felosztásban történeti-logikai rendnek kell érvényesülnie.

Felosztásunk semmiképpen sem merev, zárt rendszer. Nem is lehet az, mert tudatosan számol a szükségyszerű továbbfejlesztéssel. De nem törekedünk az egyes diszciplínák részletezésére sem. Inkább a rendszer egységes egészét igyekeztünk kidomborítani, mintsem aprólékos felosztását kidolgozni. Hiszen akármilyen részletezők lettünk volna is ebben, nincs olyan felosztás, amelynél még részletezőbbet ne lehetne könnyűszerrel készíteni.

Az áttekinthetőség kedvéért a könyvtártudomány rendszerét táblázatban állítottuk össze.

Ebben a könyvtörténetet nem részleteztük oly mértékben, mint a könyvtártant, hiszen a mai könyvtártani studiumok eléggé rávilágítanak arra, hogy milyen megfelelő ágazati kutatásokat kell végeznünk, akár a könyvnyomtatás, akár a kéziratosság korának vizsgálatában. A felosztásban mindenütt csak röviden, egy-egy szóval utaltunk a témára, de mind a könyvtörténeti, mind a könyvtártani kutatásban elemi követelménynek tekintjük az értékelés szempontját. A problémák kidolgozása sohasem rekedhet meg a puszta ténymegállapításnál, nem lehet csupán leíró jellegű, mert igazi tudományos értéke csak az adatokból leszűrt helyes következtetéseknek, általánosítható elvi, elméleti eredményeknek van. Éppen ezt a célt biztosítja a dialektikus és történelmi materializmus módszerének alkalmazása, amelynek természetesen a könyvtártudományban is teljes egészében érvényesülnie kell.

A felosztást a könyvtártudomány története, illetőleg annak mai elmélete vezeti be (1. a táblázatot). Ezután következik a könyvtártudomány két fő ágának: a könyvtörténetnek, illetőleg könyvtártannak további részletezése. Mindkettőben az 1. és 2. fejezet a könyvre, a 3—6. pedig a könyvtárra vonatkozó ismereteket rendszerezi. A könyvtörténet a mindenkori társadalmi-történeti fejlődésen belül a könyvek és könyvtárak szerepét, történetét vizsgálja, a könyvtártan pedig a mai könyvek és könyvtárak elvi, elméleti problémáival foglalkozik a jelen és a jövő társadalmi fejlődése szempontjából.

A két ág fejezeteinek egymásutánjában a történeti sorrend érvényesül. Elöl a könyv előzményeire, kialakulására, fogalmára, termelésére és forgalmazására, majd a sajtóügyre vonatkozó diszciplínák állnak. A könyv fogalma — minthogy a könyv anyaga és alakja a fejlődés folyamán többször is megváltozott, az anyagára és alakjára vonatkozó jegyeket is újak váltották fel — történetileg szintén változó fogalom, amelynek egyetlen jegye, a könyv funkciója, maradt csak állandó. A könyv előállítás, kiadása és kereskedelme természetesen a könyvtörténet folyamán eléggé későn választható csak olyan határozottan külön, amint azt felosztásunkban tettük. Hosszú időn át az előállító egyszemélyben kiadó és kereskedő is. Sőt koronként a könyvtárak is ellátnak bizonyos mértékig efféle tevékenységet, pl. az antik világ leg-híresebb alexandriai könyvtára saját műhelyében megrendelésre idegeneknek

is készített másolatokat. Hasonló ehhez a mai könyvtárak mikrofilm- és mikrocard-szolgálat, amely ugyan szintén nem kereskedelmi vállalkozás, de egyik jelentősége éppen az, hogy akkor segít, amikor a könyvkiadás és kereskedelem nem tudja kielégíteni a kutatás igényeit. Az előállítás, kiadás, kereskedelem és a könyvtárak tevékenysége nemcsak kiegészíti egymást, hanem sokszorosan össze is fonódik, amit az imént említett példán kívül még számos mással is megerősíthetünk. Így a középkori kolostori könyvtárak egyúttal másolóműhelyek is; a nagyközönség igényeit szolgáló legelső, újabbkori kölcsönkönyvtárakat pedig sokféle (így nálunk is) könyvkereskedők rendezik be saját üzlethelyiségeikben.

Felosztásunk történeti-logikai rendjében a bibliográfia és annak története, a könyv előállítása és forgalmazása után, mint a könyvismeret második főrésze logikusan illeszkedik egyfelől a könyvtörténetbe, másfelől a könyvtár-tanba. Történeti kifejlődését illetően ugyan nem előzi meg a könyvtárakat, célját és lényegét tekintve azonban a könyvismereti studiumok közé tartozik, hiszen a bibliográfiai leírás adatai a könyv megismerését és annak minden más kiadványtól (másolattól) való megkülönböztetését szolgálják. Ugyanakkor azonban a bibliográfia szorosan összefügg a könyvtárak gyűjteményeivel s a bibliográfiák elmélete és szerkesztése elsőrendű könyvtári feladat. (Ezért beletartozik a Könyvtári funkciók: γ) könyvtártudományi kutatás című pontjába is; 1. a táblázaton a Könyvtártan 3. fejezetét.) Ez a könyvtárnak egyúttal egyik olyan tevékenysége, amellyel saját falain és gyűjteményén túl is kihat a könyv társadalmi mozgására. Az általános, nemzeti, szak- stb. bibliográfiákban feldolgozott könyvanyag rendszerint nem egyetlen könyvtárban, hanem legfeljebb a könyvtárak összességében lelhető fel, sőt a bibliográfiák leírják — igen helyesen — azokat a műveket is, amelyekből ma már egyetlen példány sem ismeretes. Így a bibliográfia túlmutat a könyvtárakon, részben kevesebbet tartalmaz (minthogy a legnagyobb gonddal szerkesztett bibliográfia sem lehet teljes), részben többet, mint a könyvtárak állománya egyúttal. A megjelent könyvek összességét a könyvtárak gyűjteményeivel a bibliográfia, mint a könyvek „irodalmi gyűjteménye” foglalja egybe. Ennél fogva összegezője egyrészt a könyvismeretnek, másrészt bevezető az általános irodalomismeretbe s ezáltal társtudománya is minden más szaktudománynak.

A könyvismeret egyúttal alapja és előfeltétele, nélkülözhetetlen eszköze a könyvtári gyűjteményszervezésnek és használatnak. Az ember könyvekben rögzített szellemi alkotásainak kiadása, forgalombahozatala, a bibliográfiákban történő nyilvántartása azonban csak fél út ahhoz, hogy a könyv hivatását betölthesse. Már a könyv kialakulásával párhuzamosan a társadalom részben magánjellegű gyűjteményeket, részben hivatalos, hatósági szervei által olyan intézményeket hoz létre, amelyek a könyveket céltudatosan gyűjtik és rendezetten megóvják, hovatovább pedig használatukat is mind szélesebb körben lehetővé teszik. Az ősi kínai, sumir, vagy akár a görög-római könyvtáraktól azonban több ezer éves fejlődés vezet el a mai tömegkönyvtárak és nyilvános nagykönyvtárak sokrétű gyűjteményeinek, funkcióinak és bonyolult munkaszervezetének kialakulásához. A könyvtár csak legújában vált a társadalom egyik valóban aktív formálójává, és a könyvekre és könyvtárakra vonatkozó mindenfajta tudományos kutatás is csak fokozatosan talált otthonra és művelőkre bennük. Ma valamennyi nagykönyvtár funkciói között ott kell, hogy szerepeljen a könyvtártudománynak modern, mind a könyvismeretre, mind pedig a könyvtárismeretre kiterjedő művelése. Természetesen nem foglal-

kozhat minden könyvtár valamennyi könyvtártudományi problémával. Mint ahogy a működési terület és gyűjtőkör szempontjából is megoszlanak, típusokra bonthatók a könyvtárak, a könyvtártudományi feladatok is eszerint oszthatók meg közöttük. Nem egy vagy egynéhány könyvtár, hanem csak a könyvtárak összessége oldhatja meg az összes feladatokat. De ugyanígy nem egy vagy egynéhány, hanem a nagy könyvtárak és az általuk irányított kisebbek együttvéve látják el azt a szerepet, hogy a könyv a legmagasabb igényű tudományos kutatás és a legszélesebb körű népművelés céljait aktív módon s mentől hiánytalanabban kielégíthesse. Éppen e feladatai és szerepe miatt jelentettük ki, hogy a könyvtár a legfontosabb és legmagasabbrendű intézmény, amelyet a társadalom a könyv élete, funkciójának betöltése szempontjából létre hozott.

Az előbb elmondottak azt is kétségtelenné teszik, hogy bár a könyvtáraknak sokféle típusa van, a könyvtárügy egy és oszthatatlan. A könyvtártudománynak pedig egyaránt kell foglalkoznia valamennyi könyvtártípus tudományos problémáival. Táblázatunkban röviden utaltunk is erre.

A felosztás 3. fejezetében a könyvtárakra, mint gyűjteményekre vonatkozó történeti, illetőleg elméleti studiumokat csoportosítottuk négy alfejezet köré: a) a könyvtár fogalma, típusai, gyűjtőköre, feladatai; b) gyűjteményszervezés; c) könyvtári funkciók; d) könyvtárigazgatás és személyzet. A 4. fejezet a könyvtárat mint célépitményt tanulmányozza, de mint minden könyvtárról szóló fejezetben, ebben is könyvtártípusok szerint kell a könyvtártervezés, berendezés és technikai felszerelés kérdéseit vizsgálnia. Nem lehet ez másképpen a következő 5. fejezetben sem. A könyvtári munkatársak képzésében is figyelemmel kell lenni az általános követelmények mellett a könyvtártípusok sajátos szükségleteire, nemcsak az egyetemi és középfokú oktatásban, hanem a könyvtárosok továbbképzésében is. Végül a 6. fejezetben foglaltuk össze a könyvtárügyre, a könyvtárpolitika irányelveire, a könyvvel, a könyvtárakkal, könyvtárosok érdekeivel foglalkozó állami és társadalmi szervezetek és intézmények (tehát nem a közvetlenül könyvnyomtatói, kiadói, kereskedelmi és nem a könyvtári gyakorlatot folytató, hanem ezeket összefogó, irányító szervek) célkitűzéseire, tervező, jogszabályalkotó és végrehajtó működésére vonatkozó vizsgálatokat.

A könyvtártudománynak ahhoz, hogy feladatait elláthassa, eredményeivel az emberiség fejlődésének helyes megértését előmozdítsa és a társadalom továbbhaladását szolgálja, szüksége van más szaktudományok támogatására, mint ahogy valamennyi tudománynak is szüksége van a többiek segítségére. Noha a könyvtártudománynak minden tudománnyal vannak kapcsolatai (hiszen a tudományos ismeretek általában könyvekben halmozódnak fel), ezek közül mégis ki kell emelnünk azokat a szaktudományokat, amelyekkel problémái gyakran alig szétválaszthatóan összefonódnak, vizsgálódásuk tárgya azonos, szempontjaik azonban különbözőek, kutatási területük egymást kiegészíti. Ezeket a könyvtártudomány társtudományainak kell tekintenünk. Ilyenek mindenképp az irodalom- és tudománytörténet, a történelem, nyelvtudomány, filozófia, lélektan és pedagógia. Korántsem állítjuk, hogy ezzel a társtudományok körét kimerítettük, csupán a legfontosabbakat kívántuk megemlíteni. Az irodalom- és tudománytörténeti, történelmi, nyelvészeti ismeretekre általában a könyvtörténet, a könyvtermelés és forgalmazás, a bibliográfia, a könyvtári gyűjteményszervezés, valamint az olvasó- és kutatószolgálat vizsgálatában, a filozófiára különösen az osztá-

lyezésben, a lélektanra és pedagógiára pedig az olvasók irányításának, nevelésének elemzésében van leginkább szükség. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a könyvtártudomány elsősorban ezeknek a társadalmi-történeti tudományoknak nyújt segítséget (pl. könyvtörténet az irodalom és tudománytörténetnek, írástörténet a nyelvtudományok stb.).

Anélkül, hogy megismétnélők azt, amit már más vonatkozásban eddig a könyvtártudománynak egyéb tudományokhoz való viszonyáról mondtunk, az előadottak után csak újra megállapíthatjuk: azáltal, hogy a könyvtártudomány a könyv társadalmi szerepét vizsgálja és arra törekszik, hogy a könyvekben összegyűjtött emberi tudást és ismereteket az általános művelődés és a tudományos haladás számára minél kiterjedtebben felhasználhatóvá tegye, azaz jelentős mértékben hozzájáruljon a társadalmi fejlődés biztosításához és irányításához, mindezen sajátos feladatai révén a könyvtártudomány önálló szaktudományként szervezen és hasznosan illeszkedik bele a tudományok egyetemes rendszerébe s egészíti ki a többi tudomány célkitűzéseit.

A könyvtártudománynak tárgyából most kifejtett elvi alapja, fogalma, feladatai, rendszere elméleti jellegűek, amelyek közvetlenül a tudományos kutatást kívánják szolgálni, s így ez a felosztás például nem szükségképpen azonos egy, a könyvtárosképzést szolgáló gyakorlati rendszerrel. Mennyit, hogyan és milyen elrendezésben veszünk fel ebből az egyetemi oktatás vagy a felsőbbfokú könyvtáros továbbképzés programjába, azt a tapasztalati-didaktikai szempontok határozzák meg. Az is nyilvánvaló, hogy nem minden ismeret tartozik a könyvtártudomány tárgykörébe, amire a könyvtárosnak hivatása gyakorlása közben szüksége van. Ezek kiválasztása más szaktudományok területéről az oktatás számára, valamint a könyvtártudománynak tantervi felosztása és kidolgozása nem e tanulmány feladata, hanem külön megvitatást igényel. De a fentebb előadottakat igenis alapul használhatjuk fel az oktatás és általában a praktikum számára is.

Meggyőződésünk, hogy abból a zsákutcából, amelybe a polgári szemlélet a könyvtártudományt vitte, a mi társadalmi fejlődésünk mutatta meg a kivezető utat. Ez vezetett el ahhoz a „szellemi mag”-hoz, amelyet LEYH oly igen hiányolt s amelyre a könyvtártudomány egységes rendszerét felépíthettük. Úgy véljük, sikerült a könyvtártudomány elvi alapját helyesen meghatározni és ebből folyó feladatainak és felosztásának legfőbb kereteit megvonnunk, s így — noha a részleteket még külön-külön tanulmányoznunk kell — a könyvtártudomány elméletileg szilárdan megalapozott, önálló és továbbfejleszthető szaktudományként áll előttünk.

VARJAS BÉLA

BÉLA VARJAS: GRUNDPRINZIP UND SYSTEM DER BIBLIOTHEKS- WISSENSCHAFT

Im ersten Teile seiner Untersuchung bietet der Verfasser einen knappen Überblick über die geschichtliche Entwicklung der Bibliothekswissenschaft. Der Ausdruck *Bibliothekswissenschaft* wurde zum erstenmal von Martin SCHRETTINGER in seinem 1808 erschienenen Handbuche gebraucht, in dem er die auf die bibliothekarische Geschäftsführung bezüglichen Kenntnisse zu systematisieren trachtete — im wesentlichen also all das, was man heute als Bibliothekslehre zu bezeichnen pflegt. SCHRETTINGER versuchte jedoch nicht, den historischen Zweig der Bibliothekswissenschaft mit der Theorie der bibliothekarischen Praxis in ein gemeinsames System zu bringen, es

taten dies noch geraume Zeit hindurch auch andere Fachleute nicht. Bis gegen Ende des Jahrhunderts lebten Buchgeschichte, Bibliographie und Bibliothekswissenschaft nebeneinander her und entwickelten sich sozusagen unabhängig voneinander. Zeitweise rückte eine oder die andere dieser Disziplinen mehr in den Vordergrund, den jeweiligen Ansprüchen gemäss, welche die gesellschaftliche Entwicklung den Bibliotheken gegenüber erhob. Erst im Laufe der letzten 50 Jahre kam die Ansicht zur Geltung, dass Buch- und Bibliotheksgeschichte, sowie Bibliothekslehre *gemeinsam* die Bibliothekswissenschaft ausmachen. In Deutschland unternahm man es nun von verschiedenen Seiten her, das System der Bibliothekswissenschaft auszubauen, und ihre Aufgaben näher zu bestimmen. Adolf v. HARNACK warf — wenn auch mit gewisser Einseitigkeit — fruchtbringende Gedanken auf, indem er der Bibliothekswissenschaft die Untersuchung des »modernen Buches« zum Ziele setzte. LEIDINGER und MILKAU betonten demgegenüber die Bedeutung der historischen Studien im Rahmen der Bibliothekswissenschaft. Jeder von ihnen beging jedoch den Fehler, bei der Gliederung der Bibliothekswissenschaft entweder einzelne Disziplinen, die organische Bestandteile, spezifische Zweige der Bibliothekswissenschaft sind (Buchgeschichte, Bibliographie), auszulassen, bzw. als Hilfsdisziplinen zu qualifizieren, oder aber selbständige Fachwissenschaften (Literaturgeschichte, Wissenschaftsgeschichte) als spezifische Bestandteile der Bibliothekswissenschaft zu betrachten, wo doch letztere für die Bibliothekswissenschaft nur als Hilfswissenschaften in Frage kommen können. Diese Fehler waren z. T. unabwendbare Folgeerscheinungen der schwerwiegenden Tatsache, dass es allen bisherigen Systematisierungen an einem globalen, einheitlichen, das Wesen des Gegenstandes erfassenden und ausdrückenden prinzipiellen Gesichtspunkt mangelte. Auf dieses Hauptübel der bürgerlichen Bibliothekswissenschaft hat schon Georg LEYH hingewiesen (*Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, Leipzig 1940. Bd. 3. S. 750.). Die Auseinandersetzungen über die Bibliothekswissenschaft lebten nach dem Zweiten Weltkrieg im J. 1949 wieder auf und nun trachteten die Bibliothekare — der Mahnung LEYHS eingedenk — eben das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft klarzustellen und deren System hierauf zu gründen. Als erster versuchte dies Joris VORSTIUS, wobei er als Hauptaufgabe, als leitendes Prinzip der Bibliothekswissenschaft »die Auswertung der in den Bibliotheken niedergelegten Literatur zu verschiedenen kulturellen Zwecken« bezeichnete. Zweifellos ist die Literatúrauswertung eine bibliothekarische Aufgabe, als Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft kann diese jedoch trotzdem nicht akzeptiert werden, da sie nicht die Gesamtheit der bibliothekswissenschaftlichen Aufgaben umschliesst, sondern bloss einen Teil davon erfasst. VORSTIUS selbst sieht sich demzufolge gezwungen, bei der Gliederung der Bibliothekswissenschaft von einer viel breiteren — seiner Benennung nach philosophisch-soziologischen — Basis auszugehen. Jedoch vermengt auch er in seinem System spezifische Zweige der Bibliothekswissenschaft mit anderen Fachwissenschaften. Zwischen der Buchgeschichte und der Bibliotheksgeschichte vermag er keinen inneren Zusammenhang zu schaffen, er trennt eines vom andern und geht so weit, Buchgeschichte als blosser Hilfsdisziplin zu behandeln. Ähnlich verfuhr Albert PREDEEK, als er es unternahm, das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft zu umreissen und eine neue System zu schaffen. Für ihn ist sogar auch die Bibliographie eine blosser Hilfswissenschaft. Auch PREDEEK'S Grundlegung selbst ist verfehlt. Seinen Worten nach sollte »die Schaffung einer Soziologie des Buches und der Bibliothek« die eigentliche Aufgabe der Bibliothekswissenschaft sein. Die am Äusserlichen haftenden und von aussen her adaptierten Gesichtspunkte der bürgerlichen Soziologie sind aber als prinzipielle Grundlage einer Fachwissenschaft nicht annehmbar. Die Grundsätze sind aus der Fachwissenschaft selbst, aus deren Gegenstand zu entwickeln. — PREDEEK ist es auch nicht gelungen, von seiner Konzeption ausgehend, ein einheitliches System zu schaffen. Seine Gliederung ist gekünstelt, die Hilfswissenschaften nehmen darin einen überwiegenden Teil ein, was offensichtlich noch ein Überrest der Ansicht ist, in die Bibliothekswissenschaft sollte jeder Wissensstoff, dessen der Bibliothekar bedarf, hineingezwängt werden, wo ja doch die erforderliche vielseitige Erudition des Bibliothekars und das System der Bibliothekswissenschaft nicht Begriffe identischen Inhalts sind. Die bürgerliche Gelehrsamkeit vermochte also das eigentliche Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft nicht zu erkennen und war demzufolge nicht imstande, das System dieser Wissenschaft in befriedigender Weise, harmonisch und einheitlich auszubauen.

Im zweiten Teile der vorliegenden Untersuchung wird das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft, von deren Stoffe ausgehend, klargelegt. Die zwei wichtigsten Elemente des Begriffs der Bibliothek sind: einerseits die Büchersammlung, andern-

teils die Funktion, die von der Büchersammlung erfüllt wird. Woraus zugleich folgt, dass in jeder Bibliothek das Buch das Primäre ist, dass also dieses spezifischste Element der Bibliothek als der Gegenstand der Bibliothekswissenschaft anzusehen ist. Das Buch jedoch ist — im weitesten Sinne des Wortes — nichts anderes als ein zum Bewahren und zur Verbreitung bestimmter, stofflich-formal determinierter Träger der schriftlich festgehaltenen Geistesschöpfungen des Menschen. Material und Form des Buches ändern sich je nach Ort und Zeit im Ablauf der Geschichte, konstant aber blieb *die gesellschaftliche Funktion des Buches*, zu deren Erfüllung es von der Gesellschaft geschaffen wurde. Da die Existenz der Bibliothek durch das Buch bedingt ist und ihre ganze Wirksamkeit und Funktion von der gesellschaftlichen Funktion des Buches bestimmt wird, kann nichts anderes die wahrhaft umfassende prinzipielle Grundlage der Bibliothekswissenschaft sein, als eben die Untersuchung der gesellschaftlichen Funktion, der gesellschaftlichen Bewegung des Buches. Dieses hier niedergelegte Prinzip schweisst die Bibliothekswissenschaft zu einem einheitlichen Ganzen zusammen und gerade dadurch, dass »die gesellschaftliche Funktion des Buches« als gemeinsames Leitprinzip aller der darin beschlossenen Zweigdisziplinen gilt, wird die Bibliothekswissenschaft auch gegen die übrigen Fachwissenschaften klar abgegrenzt. Denn die Bedeutung dieses Grundprinzips liegt nicht zum geringsten gerade darin, dass dadurch eine bisher ignorierte Lücke im Bereich der Gesellschaftswissenschaften organisch ausgefüllt wird.

Aus diesem Grundprinzip folgt nicht, dass sich die Bibliothekswissenschaft dem Inhalte der Bücher gegenüber gleichgültig verhält. Dies ist keineswegs der Fall — könnte ja doch die Rolle, die das Buch im Leben der Gesellschaft spielt, ohne Kenntnis seines Inhalts überhaupt nicht beurteilt werden. Aber die Werke (abgesehen von der bibliothekswissenschaftlichen Literatur) fachlich-literarisch zu werten, ist nicht Aufgabe der Bibliothekswissenschaft, sondern die der entsprechenden Fachwissenschaften. Enge Zusammenarbeit der Bibliothekswissenschaft mit allen anderen Fachwissenschaften ist unerlässlich, da der heterogene Inhalt der Bücher komplexe Untersuchungen erfordert, die heute keine einzige Fachwissenschaft mehr entbehren kann.

Die notwendige Verbindung der Buchgeschichte mit der Bibliothekslehre, die eine Konsequenz des identischen Grundprinzips ist, sichert einestails innerhalb des Systems der Bibliothekswissenschaft die Einheit der Geschichte und der heutigen Theorie jeder einzelnen Teildisziplin, andernteils werden hiedurch die einzelnen Wissenszweige auch gegenseitig miteinander verbunden, und es wird zugleich ihr geschichtlich-logisches Nacheinander im Systeme bestimmt.

Die Aufgabe der Bibliothekswissenschaft kann nicht geringer sein als es ihr das, aus dem Gegenstand dieser Wissenschaft ermittelte Grundprinzip vorschreibt, d. i.: *Untersuchung der gesellschaftlichen Funktion des Buches, Systematisierung der auf die Erfüllung der gesellschaftlichen Funktion des Buches bezüglichen Kenntnisse, Feststellung ihrer Gesetzmässigkeiten und, auf die Praxis gestützt, prinzipiell-theoretische Weiterentwicklung dieser Kenntnisse*. Dies alles will besagen, dass die Bibliothekswissenschaft die gesellschaftliche Bewegung des Buches in Vergangenheit und Gegenwart zu untersuchen hat, angefangen von dessen Ursprüngen und den Umständen seiner Herstellung; sie hat festzustellen, wo, wann, wieviel und was für Bücher erschienen sind, auf welchem Wege und zu wem diese Bücher gelangten, welche Wirkung sie auf das Leben der Gesellschaft ausübten, bzw. wie die Gesellschaft auf die Bewegung der Bücher rückwirkte. Die Bibliothekswissenschaft hat also die Gesetzmässigkeiten aller dieser Erscheinungen zu ermitteln und alle die Kenntnisse zu systematisieren und fortzubilden, die sich auf das Buch (Bibliographie), sowie auf dessen Herstellung (Ausgabe, Druck, Buchhandel), auf die, zur Sammlung und Benützung von Büchern organisierten Institutionen (Bibliotheken) und auf deren, das Buch in der Erfüllung seiner Funktion fördernde Wirksamkeit beziehen.

Das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft und die soeben umrissenen Aufgaben bestimmen zugleich die beiden Hauptzweige der Bibliothekswissenschaft: die Gruppe der sich mit der Vergangenheit, und die Gruppe der sich mit der Gegenwart befassenden theoretischen Studien. Zur Benennung dieser zwei Hauptteile können die bereits eingebürgerten Bezeichnungen »Buchgeschichte«, bzw. »Bibliothekswissenschaft« beibehalten werden, obgleich der Themenkreis beider in unserem System viel weiter gespannt ist, als in allen bisherigen. Wir brauchen von dieser Bezeichnung z. T. auch deshalb nicht abzugehen, weil z. B. in die Buchgeschichte, unserem Grundprinzip entsprechend, als besonderes Kapitel auch die Bibliotheksgeschichte mit eingeschlossen ist. Unannehmbar erscheint uns die Auffassung, dass die Geschichte des Buches abgeschlossen ist, sobald es hergestellt und in Umlauf gebracht wurde, beginnt ja

doch das Leben, die Geschichte des Buches eigentlich erst dann, wenn es aus der Buchhandlung in den Besitz des Sammlers, der Bibliothek, des Lesers, des Forschers übergeht.

Das Buch sowohl als auch alle Unternehmungen und Institutionen, die im Zusammenhang damit zustandekamen, sowie die Systematisierungen der diesbezüglichen Kenntnisse sind im Laufe der gesellschaftlichen Entwicklung entstandene historische Gebilde. Es wäre verfehlt, wollten wir die innere Gliederung der Bibliothekswissenschaft nicht, ihrem Stoffe und Charakter entsprechend, historisch, sondern auf Grund einer künstlich ausgeklügelten Reihenfolge durchführen. Selbstverständlich können innerhalb der historischen Einordnung die sich gleichzeitig, nebeneinander entfaltenden, sowie die thematisch zusammengehörigen Erscheinungen nur in logischem Nacheinander dargestellt werden. Die Aufteilung innerhalb des Systems darf keinesfalls starr, streng geschlossen sein; die notwendige Weiterentwicklung ist bewusst in Rechnung zu ziehen.

Das System der Bibliothekswissenschaft veranschaulicht der Verfasser mittels einer Tabelle. Es wird hier die Buchgeschichte weniger ausführlich berücksichtigt, als die Bibliothekslehre, da die gegenwärtigen Erscheinungen untersuchenden Studien des letzten Hauptzweiges zur Genüge erkennen lassen, welche entsprechenden Spezialuntersuchungen sowohl für die Zeit der handschriftlichen Überlieferung, als auch für die Epoche des Buchdrucks durchgeführt werden müssen. An der Spitze der Einteilung figuriert die Geschichte der Bibliothekswissenschaft, bzw. deren heutige Theoretik. Hierauf folgt die weitere Gliederung der beiden Hauptzweige, d. h. der Buchgeschichte und der Bibliothekslehre. Bei beiden werden in Kapitel 1. und 2. die auf das Buch, in den Kapiteln 3—6. die auf die Bibliothek bezüglichen Kenntnisse systematisiert. In der Reihenfolge der einzelnen Kapitel jedes der beiden Hauptzweige kommt die historische Folge zur Geltung. Voran gehen die auf die Entstehung, den Begriff, die Herstellung und den Vertrieb des Buches, sodann die auf das Pressewesen bezüglichen Disziplinen. Nach dem Kapitel über die Herstellung und In-Umlaufsetzung des Buches fügt sich, als zweiter Hauptteil der Bücherkunde, die Bibliographie und ihre Geschichte einerseits in die Buchgeschichte, andererseits in die Bibliothekslehre logisch ein. Was die historische Entwicklung der Bibliographie anbelangt, ging diese der Bibliotheken zwar nicht voraus, ihrem Zweck und Wesen nach gehört sie jedoch zu den bücherkundlichen Studien. Im 3. Kapitel der Aufteilung bilden die, die Bibliotheken als Sammlungen betreffenden historischen, bzw. theoretischen Disziplinen 4 Untergruppen: a) Begriff der Bibliothek, Bibliothekstypen; b) Organisation der Büchersammlung; c) Funktionen der Bibliothek; d) Bibliotheksverwaltung und Personal. Das 4. Kapitel untersucht die Bibliothek als Zweckbau, das 5. handelt von der beruflichen Ausbildung der Bibliothekare und das 6. befasst sich mit den Problemen des Bibliothekswesens im engerem Sinne (Büchereipolitik, Bibliotheksstatistik des Landes, Verteilung der Bibliotheken, Rechtsnormen, einheimische und internationale Organisationen des Bibliothekswesens, usw.) Durch das Prinzip der »gesellschaftlichen Funktion des Buches« sind also die spezifischen Aufgaben der Bibliothekswissenschaft erhellt, die sie als theoretisch fest verankerte, eigengesetzliche Fachwissenschaft erkennen lassen; von demselben Grundprinzip ausgehend kann auch das einheitliche innere System der gesamten Bibliothekswissenschaft ausgebaut werden.

Új referáló folyóiratok a Szovjetunióban

A természettudományok és exakt tudományok egyes szűkebb szakterületeinek fejlődése sok esetben függ a szomszédos vagy gyakran akár egészen távoli tudományterületeken korábban elért eredmények ismeretétől. Mielőtt a kutató, mérnök vagy tervező hozzáfogna valamely tudományos vagy technikai probléma kidolgozásához, mélyrehatóan át kell tanulmányoznia mindazokat az ismereteket, amelyeket az emberiség az adott kérdéssel kapcsolatban felhalmozott, mégpedig nemcsak előzetesen kell gondosan tanulmányoznia a meglévő irodalmat, hanem figyelemmel kell kísérnie azt a kutatás ideje alatt is. Ez a munka gyakran több időt és munkát vesz igénybe, mint maga a kísérlet.

A világ könyvtermését az összes ismeretágakban együttesen jelenleg évi 200 ezer címre és 80 ezer időszaki kiadványra becsülik, amelyekben kb. 3 millió cikk jelenik meg. A természettudományok, exakt tudományok és műszaki tudományok területén megjelenő tudományos szakfolyóiratok száma kb. 40 ezer cím, az ugyanezen szakterületen megjelenő könyvek száma pedig évi 50 ezer cím. Ezenkívül évente kb. 200 ezer szabadalmat közölnek.¹

Az állattan területén, amely viszonylag szűk terület, havonta körülbelül 1000 cikk jelenik meg.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tudományos Tájékoztató Intézetének kétévi munkája alapján, valamint a külföldi kémiai referáló folyóiratok munkájának tapasztalata nyomán a kémiai publikációk, cikkek, szabadalmak, könyvek, disszertációk számát évi 80—90 ezerre becsüljük.

Ilyen körülmények között még szűken körülhatárolt probléma esetén sem képes egyetlen kutató sem áttekinteni az egész világirodalmat. Ebben van segítségére a tudományos tájékoztató szolgálat, amely épp ezért különleges jelentőségre tesz szert. E szolgálatnak az a feladata, hogy az egész tudományos irodalmat regisztrálja, osztályozza a tudomány egyes szűk problémakörei szerint és valamely formában eljuttassa az olvasóhoz. Ezzel kapcsolatban nemcsak az irodalom kimerítő feldolgozása fontos tényező, hanem a feldolgozás ideje is.

A tudományos tájékoztató szolgálat alapján két irányban fejlődik: a bibliográfiai tájékoztatók, pl. a referáló folyóiratok kiadásának irányában és az úgynevezett expressz-tájékoztatások irányában, amikor az olvasó az

¹ *Dokumentation im Industrie-Betriebe*, von Dipl.-Ing. W. JANITZKI, Mikrotechnik, 1954, 8. N. 6. K. R. SZIMON és G. G. KRICEVSKIJ: *A szovjet referáló folyóiratok és szervezésük legközelebbi feladatai*. Vesztnyik AN SzSzsR, 1952. 9. sz.

illető kiadványról szóló bibliográfiai kartonlap vagy rövid annotáció alakjában kap jelzést.

Az első referálós folyóiratok a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején, a fizikai-matematikai, kémiai és műszaki tudományok rohamos fejlődésének időszakában jelentek meg. Erre az időre esik a világ legrégebb referálós folyóiratának, a német „*Chemisches Zentralblatt*”-nak megjelenése, amely 1954 áprilisában ünnepelte fennállásának 125-ik évfordulóját. Csakhamar ezután referálós folyóiratok jelentek meg a biológia és az orvostudomány területén is. Csaknem 80 évvel később alapították a „*Chemical Abstracts*” című amerikai kémiai folyóiratot (1907-ben), majd az angol „*British Chemical Abstracts*” című folyóiratot (1926-ban). Ezek a referálós folyóiratok nemcsak a legrégebb ilyen jellegű tudományos tájékoztató kiadványok, hanem a bennük referált tudományos irodalom mennyiségére nézve is a legteljesebbeknek tekinthetők. Például a „*Chemical Abstracts*” 1952-ben 63 214 cikkreferátumot, könyvek bibliográfiai leírását és recenzióját, valamint szabadalom-leírást közölt. A referátumok kb. 4000 féle időszaki kiadványt dolgoztak fel.

Oroszországban a referálós folyóiratok létrehozásának eszméje M. V. LOMONOSZOV, a zseniális tudós nevéhez fűződik, aki azt javasolta, hogy a folyóiratok csupán a megjelenő művek pontos és hű kivonatait”. Ezt a gondolatot szűpán 1928-ban sikerült megvalósítani, amikor az első referálós folyóirat „*Központi orvosi referálós folyóirat*” címen megjelent. Hamarosan követte a „*Kémiai referálós folyóirat*”, a „*Biológiai referálós folyóirat*” és a „*Fizikai-matematikai referálós folyóirat*”. Ezek a folyóiratok fontos szerepet tölthettek be a szovjet tudomány és technika fejlesztésében az első öt éves tervek idején. 1941-ben, a háborús nehézségekkel kapcsolatban szűntek meg.

A háború utáni korszakban a szovjet tudomány és technika rohamos fejlődése oly komoly feladatokat tűzött a tudományos tájékoztatás elé, amelyek végrehajtása nem mutatkozott megoldhatónak a régi referálós folyóiratok egyszerű újramegindításával. Ezek a folyóiratok ugyanis nem feleltek meg teljes mértékben azoknak a követelményeknek, amelyeket a tájékoztató szolgálat fejlődésének mai színvonala az ilyen jellegű kiadványokkal szemben támaszt, nem ölelték fel az egész irodalmat, a cikkek és referátumok megjelenése között pedig túlságosan hosszú idő telt el.

1952-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája keretében létrehozták a Tudományos Tájékoztató Intézetet. Az Intézetnek az a feladata, hogy olyan referálós folyóiratokat adjon ki, amelyek rendszeresen és kimerítően megvilágítják a természettudományok és egzakt tudományok területén megjelenő egész világirodalmat. A tudományos tájékoztató szolgálatnak hasonló szervezetével sehol másutt a világon nem találkozunk.

A világon több, mint 100 különböző referálós folyóirat és tematikus bibliográfiai útmutató jelenik meg az időszaki kiadványokról. E folyóiratok mindegyike saját tervek alapján, a teljességgel kapcsolatban sajátmaga által támasztott követelmények figyelembevételével jelenik meg.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Tudományos Tájékoztató Intézete a referálós folyóiratkiadást egészen új alapokon szervezte meg, amely lehetővé teszi, hogy a világ tudományos irodalmát a legteljesebben és a legegyszerűbben s anyagi szempontból a leggazdaságosabban használják fel. Az Intézet ezt mindenekelőtt úgy éri el, hogy egész folyóirat-sorozatot ad ki. Ezek egy része — „*Csillagászat és geodézia*”, „*Matematika*”, „*Mechanika*”, „*Kémia*”, „*Fizika*”, „*Biológia*”, „*Geológia és földrajz*” már megjelent. Ezek

a sorozatok 6500 féle külföldi tudományos folyóiratból, valamint az összes szovjet időszaki és folytatólagos kiadványokból (valamely intézmény munkái, tudományos feljegyzései stb.) publikálják a cikkeket.

Rendszerint minden ilyen folyóiratban vannak olyan cikkek vagy más publikációk, amelyek két, három vagy néha még többféle referáló folyóirat szerkesztőségét érdeklik. Ha ezek a sorozatok önálló folyóiratokként jelenének meg, úgy mindegyik számára nagymennyiségű olyan irodalmat kellene megrendelni, amelyre — a külföldi referáló kiadványok tapasztalata szerint — a különböző sorozatoknak egyidőben van szükségük. Pl. a „*Chemisches Zentralblatt*” 1952-ben 4925 folyóiratból, 17 nemzeti bibliográfiai kiadványból, 16 szabadalmi lapból használt fel anyagot, noha a tisztán kémiai folyóiratok ennek mindössze 10—15%-át tették ki, a többi pedig a fizikai, biológiai, geológiai és műszaki folyóiratokból került ki. Annak a körülménynek, hogy egy intézmény a referáló folyóiratok egész sorozatát adja ki, még az is előnye, hogy lehetővé teszi a tudományos, valamint a műszaki-tudományos személyzet ésszerűbb kihasználását.

* * *

A Tudományos Tájékoztató Intézet gyökeresen különbözik a Szovjetunió Tudományos Akadémiájához tartozó más tudományos intézetektől. Leginkább a tudományos irodalom feldolgozására szolgáló különleges gyárhoz hasonlítható, amelyben minden folyamatot gondosan ki kell dolgozni és egybe kell hangolni.

Az Intézet a világ 81 országából kap 40 féle nyelven megjelenő irodalmat, köztük kínai, japán és arab nyelvű irodalmat is. Egyes kiadványok oly ritkák és a nyelvi nehézségek miatt annyira hozzáférhetetlenek, hogy sok szakembernek fogalma sem volt létezésükről. A japán nemzeti bibliográfia² adatai szerint Japánban 1953-ban kb. 1100 féle természettudományi, orvosi, mezőgazdasági, műszaki és egzakt tudományos folyóirat és kb. 1200 féle társadalomtudományi folyóirat jelent meg s az összes természettudományi és műszaki folyóiratok 35%-a csak japán nyelven, 28 folyóirat japán nyelven és angol nyelvű kivonatokkal jelenik meg s csupán 9% jelenik meg angol nyelven. Természetes, hogy sok értékes tudományos és műszaki anyagot tartalmazó japán nyelvű folyóirat hozzáférhetetlen volt a Szovjetunió és az európai országok tudósai számára, akik közül vajmi kevesen tudnak japánul. Ezt a következtetést mással is alá tudjuk támasztani. A „*Japán kémiai referáló folyóirat*”³ referálásra 735 japán folyóiratot használ fel, amelyek közül mindössze 67 jelenik meg angol nyelven. A szovjet referáló folyóiratok valamennyi cikket referálják, függetlenül attól, hogy milyen nyelven jelentek meg.

Az Intézetbe érkező folyóiratokat még aznap nyilvántartásba veszik és továbbítják a rendszerező csoportokhoz, a cikkek kijelölése céljából. Itt jólképzett és idegen nyelveket jól bíró tudományos munkatársak kiszignálják a cikkeket a referáló folyóiratok szerkesztőségeinek. Minden egyes kiválasztott cikkhez megfelelő számú bibliográfiai kartont állítanak ki az ellenőrző kartoték számára. A kartonokból néhány példány kíséri a cikket, amely vagy eredeti alakjában, vagy mint fotokópia kerül az illetékes szerkesztőségre. 1954-ben

² »Kokunaj szuppanbucu mokuroku«, *Japanese National Bibliography*. 1953.

³ »Nihon Kagaku szoran« — »Complete Japanese chemical abstracts«. 1953.

a 7 meglevő szerkesztőségbe kb. 270 ezer cikk, szabadalom, bibliográfiai leírás, könyv és disszertáció érkezett.

A szerkesztőségbe érkezett cikkeket haladéktalanul nyilvántartásba veszik, szűkebb tudományterületek szerint szétválogatják és eljuttatják a referálókhoz. Ugyanakkor a referálóktól más cikkek érkeznek be referátumokkal ellátva, amelyeket itt lektorálnak, kész kéziratná elkészítenek és a kiadóhoz továbbítanak. Mindezek a folyamatok a folyóiratoknak az Intézetbe való megérkezésétől a kéziratnak a kiadóba való leadásáig oly szorosan összefüggnek egymással, hogy az egyik helyen keletkező legkisebb fennakadás azonnal megmutatkozik a többi láncszem munkájában.

A fent felsorolt, 1953–54-ben megjelent 7 referáló folyóirat-sorozat, mint mondtuk, felölelte az exakt és természettudományok egész komplexumát. Valamennyi sorozat megvilágítja a megfelelő tudományterület történetét, filozófiájának és módszertanának kérdéseit, a tudományos intézmények, szervezetek, főiskolák, valamint az egyes személyek életét.

A folyóiratok referálják a szovjet és külföldi folyóiratokban, művekben, gyűjteményekben, évkönyvekben és más időszaki kiadványokban megjelenő cikkeket, összefoglalásokat és közleményeket, közlik könyvek, brosurák, recenziók, disszertációk autoreferátumainak, valamint szabadalmi referátumok bibliográfiai leírását. Minden egyes folyóirat utolsó része közli a szerzők névsorát, a referátumok számának megjelölésével, év végén pedig egész évre kiterjedő szerzői, tárgyi és képlet-katalógust ad.

Három sorozat, mégpedig a „*Csillagászat és geodézia*”, a „*Matematika*” és a „*Mechanika*” a tudományok matematikai ciklusa körében megjelent irodalmat világítja meg. Ezek 1953-ban jelentek meg először, havonta, egy-egy szám terjedelme pedig 6–6,5 ív terjedelmű, ami évenként 70–75 ívet tesz ki.

A „*Csillagászat és geodézia*” kezdetben „*Csillagászat*” néven jelent meg, de hamarosan kiderült, hogy a geodézia területéhez tartozó beérkező anyag rendkívül bőséges. Ezért ezt a részt kibővítettük, a folyóirat pedig 1954 január 1-től kezdve „*Csillagászat és geodézia*” címen jelenik meg. A világon ez az egyetlen olyan referáló folyóirat, amelyből nyomon követhető és tanulmányozható a csillagászat és a geodézia területén megjelenő egész időszaki irodalom. Az olvasó a folyóiratban referátumokat találhat a bolygóközi összeköttetés problémájáról, az elméleti csillagászatról, égi mechanikáról, asztrometriáról, asztrofizikáról, csillag-asztronómiáról, rádióasztronómiáról, a nappól, a naprendszeréről, kozmogóniáról és kozmológiáról, asztronómiai optikáról, csillagvizsgálókról, geodéziáról és topográfiáról, légifelvételről és fotogrammetriáról, felsőbb geodéziáról, a Föld alakjának elméletéről, gravimetriáról, a mérések elméletéről és módszertanáról, geodéziai és fotogrammetriai műszerekről.

A matematikai referáló folyóiratban helyet kapnak az elméleti matematika összes ágai, köztük a topológia, a valós függvénytan és komplex függvénytan, differenciál- és integrálegenletek, variáció-számítás, geometria.

Külön helyet foglal el a matematikai gépek és műszerek elmélete és alkalmazása, a matematikában alkalmazott numerikus és grafikus módszerek, valamint táblázatok.

A „*Mechanika*” c. folyóirat referálja az általános mechanika körébe tartozó anyagot, beleértve a mozgási szilárdságot, valamint a gépek és mechanizmusok elméletét. Külön rész foglalkozik a gáz- és aerodinamika, a hidro-

dinamika kérdéseivel, a hullámelmélettel, a turbulencia elméletével, a hajóelmélettel, a rugalmasság és a képlékenység elméletével.

A felsorolt három referáló folyóirat-sorozat mindegyike évenként 5—6000 publikációt fog referálni.

A fizikai referáló folyóirat azt a célt tűzi ki maga elé, hogy kimerítő teljességgel világítsa meg mindazokat a tudományos és műszaki irodalomban megjelenő cikkeket, közleményeket, szabadalmi leírásokat és egyéb anyagokat, amelyek a megfelelő tudományágban és műszaki területen dolgozó tudományos és műszaki dolgozókat érdekelhetik. A folyóirat terjedelmére nézve jelentősen túlszárnyalja a fent említett sorozatokat. Havonta jelenik meg, 20 ív terjedelmű füzetekben. Az 1954-ben megjelent számok 14 200 cikkreferátumot, könyvek és disszertációk bibliográfiai leírását tartalmazzák az elméleti fizika, atomfizika, többek közt a magreakció, magtechnika, valamint energetika köréből. Az egyes rovatokban az olvasó anyagot talál a szilárd testek fizikájáról, villamosságtanról, a mágnesség elméletéről, az elektronikáról, rádiófizikáról és optikáról.

A fizikai referáló folyóirat a referált anyag teljességére nézve jelentősen felülmúlja a külföldi fizikai referáló folyóiratokat — a „*British Abstracts*”, „*Science Abstracts*” és „*Physikalische Berichte*” címűeket.

1954 októberében az Intézet kibocsátotta a „*Geológia és földrajz*” című új referáló folyóirat-sorozatot. Ehhez hasonló folyóiratot más országban nem találunk. Havonta egyszer jelenik meg a fizikai folyóirattal azonos terjedelemben. A folyóirat két részre — geológia és földrajz — tagozódik.

A következő két referáló folyóirat-sorozat tárgya két igen régi és nagy tudomány: a kémia és a biológia.

A „*Kémia*” című referáló folyóiratot kezdetben évenként 24-szer megjelenő, egyenként 20 ív terjedelmű kiadványnak terveztük. A gyakorlat bebizonyította, hogy még ez a terjedelem sem biztosítja az egész kémiai irodalom felölelését. Ezért 1955 január 1-től kezdve a „*Kémia*” című folyóirat egy-egy számának terjedelmét 24 ívre emeltük fel, a „*Biokémia*” című részt pedig önálló, 6 ív terjedelmű füzetű alakítottuk át, amely ugyanolyan időközökben jelenik meg, mint a „*Kémia*”. A „*Kémia*” eddig megjelent 29 száma 51 047 publikációt tartalmaz.

A folyóirat megvilágítja a modern kémia összes területeit, ideértve a fizikai, analitikai, szerves és szervetlen kémiát, a geokémiát és a hidrokémiát, a kémiai technológiát és a korrózió, valamint az ellene való védekezés kérdéseit.

A folyóirat külön része foglalkozik az általános laboratóriumi technikával, a vegyipari folyamatokkal és berendezésekkel, munkavédelmi és egészségügyi technikával.

A „*Kémia*” című folyóirat a publikált anyag mennyiségére nézve csak kevéssel marad a világ legrégebb referáló folyóiratai — a „*Chemisches Zentralblatt*” és a „*Chemical Abstracts*” mögött.

A „*Biológia*” című referáló folyóirat első ízben 1954 októberében jelent meg, havonta kétszer. Terjedelme közel akkora, mint a kémiai referáló folyóiraté — számonként 20 ív.

A folyóirat megvilágítja a biológia összes kérdéseit, továbbá a mezőgazdaság és az orvostudomány biológiai alapjait. Külön rovatok referálják a mikrobiológiával, vírusológiával, botanikával és növénytermesztéssel, állattannal és paleontológiával, az ember és az állatok morfológiájával és fizioló-

giájával, onkológiával, gyógyszerterannal és állattenyésztés biológiai alapjival és az állatorvostudománnyal foglalkozó irodalmat. Egy-egy szám 2000, vagy több cikk- és szabadalmi referátumot, könyvek és disszertációk bibliográfiai leírását tartalmazza.

A szovjet referáló folyóiratok az olvasók széles körének — tudományos kutatóintézetek, laboratóriumok, kutatóállomások, rezervátumok és más tudományos intézmények munkatársainak; egyetemi és főiskolai tanároknak, aspiránsoknak, egyetemek és főiskolák felső évfolyamai hallgatóinak szólnak. A „*Biológia*” című folyóirat nagy érdeklődésre tart számot az agronómusok, állattenyésztők, állatorvosok és középiskolai biológiateanárok körében is. A kémiai, mechanikai, fizikai és részben a matematikai folyóirat viszont a tervezőintézetek és az üzemek mérnökei és műszaki személyzete körében is olvasókra talál.

A referáló folyóiratok kiadásra kerülő sorozataiban az olvasó kimerítő anyagot talál az őt érdeklő kérdésekre (az adott sorozat profiljának megfelelően), 1953-tól kezdve. Természetes, hogy a referálás teljessége nem meríthető ki egy évfolyammal; ehhez 2—3, esetleg több év kell. A nagy tapasztalattal és tapasztalt szakértői gárdával rendelkező „*Chemical Abstracts*” 1952-es évfolyamában az 1952-ben megjelent cikkek referátumai az összes referátumok 30%-át, az 1951-ben megjelent cikkek referátumai 42%-át, az 1950-ben megjelent cikkek referátumai 10%-át, az 1949-ben és még előbb megjelent cikkek referátumai az összes referátumok 9%-át tették ki. Hogy azonban a legfontosabb anyagokat a leggyorsabb idő alatt referálhassuk, ezek feldolgozására különleges rendszert dolgozunk ki. Ezt a rendszert kiterjesztettük az összes szovjet és népi demokratikus folyóiratokra, valamint a 300 legértékesebb más országbeli tudományos folyóiraatra.

A természettudományokat és a fizikai-matematikai tudományokat felölelő hét referáló folyóirat-sorozat rövid idő alatt megvalósított kiadása a szovjet kultúra nagy eredménye. Minden bizonnyal elő fogja mozdítani a hazai tudomány és technika gyors felvirágzását.

A Tudományos Tájékoztató Intézet 1955-ben hozzáfog második feladatának — új műszaki referáló folyóirat-sorozatok kiadásának — megvalósításához. Munkatársaink tudományos tájékoztató szolgálatban szerzett tapasztalatai biztosítják e feladat sikeres végrehajtását is.

P. I. NYIKITYIN

A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának néhány kérdéséről

A könyvtár és az olvasó az olvasószolgálaton keresztül találkozik egymással. A könyvtár egész munkáját az olvasószolgálat tevékenységén mérik le. Az olvasószolgálat tapasztalatai, ha nem is határozzák meg, de befolyásolhatják és kell is, hogy befolyásolják az egész könyvtár tevékenységét. Az olvasók nemcsak munkát, de szárnyakat is adhatnak egy könyvtárnak. Ha a könyvtár jellegének megfelelő az olvasótábor, akkor ez egyre újabb és újabb feladatokat állít a könyvtárosok elé s kikényszeríti fejlődésüket. Az élet tehát a fejlődés, a haladás felé viszi a könyvtárakat is. A társadalmi lét a megoldandó feladatokat parancsolóan állítja a könyvtárak elé.

A felszabadulás, méginkább a fordulat éve után ilyen egymást kiegészítő, célját tekintve azonos, kettős feladat elé állította az élet a magyar könyvtárügyet. Egyrészt hozzáférhetővé kellett tenni a könyveket a tömegek számára, hogy ki tudjuk elégíteni a dolgozóknak felszabadult és egyre fejlődő olvasási vágyat, másrészt biztosítani kellett a szocializmus építését szolgáló kutatómunkát állandóan támogató tudományos könyvtárhálózat kiépítését, illetve megfelelő színvonalra emelését.

Ami a kettős feladat első részét illeti, meg kell állapítani, — nem érintve a tömegkönyvtári hálózat tevékenységét és eredményeit, — hogy a tudományos könyvtárak ma már olyan mértékben teljesítenek közművelődési funkciót, különösen a társadalomtudományi anyaggal, szépirodalommal rendelkezők, hogy ez már bizonyos mértékig gátolja speciális feladataik teljesítését.

A szocialista építést (ami természetesen tudományos, pedagógiai, sőt művészi munkát is jelent) szolgáló tudományos könyvtárhálózat kialakítása és továbbfejlesztése terén komoly eredményeket értünk el. Ma már van központi könyvtára az agrártudományoknak, a közgazdaságtudománynak, a műszaki tudományoknak is: az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, a tudományos könyvtárhálózat hiányzó láncszemeit pótolják ma már, egyre eredményesebben szolgálva a nép szolgálatában álló tudományos kutatást. Ezek a könyvtárak a felszabadulás előtt vagy nem léteztek, vagy kis kari könyvtárakként csak zártkörű olvasóközönséget láttak el, a rendkívül labilis állapot jelentő társadalmi támogatásra utalva tengődtek. A korábban zárt jellegű Országgyűlési Könyvtár is szélesre tárta kapuit az olvasók előtt. A többi tudományos könyvtár forgalma is jelentős mértékben megnőtt. Az egyetemi könyvtáraknak nagyjában változatlan olvasótermi férőhellyel ötszörannyi egyetemi hallgatóból kikerülő olvasótábort kell kielégíteniök s ha

figyelembe vesszük, hogy az ötszörös növekedésen belül a munkás és paraszt hallgatók arányszáma 5%-ról 55%-ra ugrott, világosan láthatjuk, hogy az egyetemi könyvtárak megterhelése nem ötszörös, hanem jóval több. Még akkor is többszörös megterheléssel állunk szemben, ha figyelembe vesszük, hogy az egyetemi hallgatók igénybe veszik az Országos Műszaki Könyvtárat a Műegyetemi Könyvtár mellett, az Országgyűlési Könyvtárat az Egyetemi Könyvtár mellett, a Szabó Ervin Könyvtárat és az Országos Széchényi Könyvtárat minden egyéb mellett, sőt nem egy esetben minden más könyvtár előtt. 1955 januárjában például a Széchényi Könyvtárban a könyvet olvasóknak több mint 65%-a egyetemista volt. A könyvtárat legnagyobb számban műegyetemisták, februárban pedig a természettudományi karok hallgatói látogatták. Nem vizsgaidőszakban általában véve bölcészek frekventálják leginkább a Széchényi Könyvtárat, ami maga is jelzi, hogy nem sajátos könyvtári igények kielégítéséről van itt szó, hanem sokaknak csak tanulóhelyül szolgál az ország leggazdagabb könyvtárának olvasóterme.

Tudományos könyvtáraink igénybevétele maximális, sőt időnként a „megelőző karbantartást” gátló módon megnövekedett. A Széchényi Könyvtár megkészserezte az olvasóhelyeket, a Szabó Ervin Könyvtár 25-tel feleremelte; az Országgyűlési Könyvtár nyilvánossá tétele egyszerre 160 ember számára biztosít könyvtári helyet, a Közgazdasági Egyetemi Könyvtár 317 olvasótermi székkel növelte a budapesti tudományos könyvtárak befogadóképességét. Jelentősen kitolódtak a nyitvatartási idők. Általánossá vált a vasárnapi nyitvatartás (9—13 óráig), s tudományos könyvtáraink este 9—10 óráig az olvasók rendelkezésére állnak.

Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy tudományos könyvtáraink a tömegek igényeinek megfelelően kitérték kapuikat a nép széles rétegei előtt, hogy sokat tettek a szocialista építés szolgálatában. Ma jelentősen előbbre vagyunk, mint 10 évvel, vagy akár 5 évvel ezelőtt. A fenti példák is jelzik azonban, hogy fejlődésünk mai stádiumában eredményeink egy része felvet egy sor olyan kérdést, amelyekkel éppen feladataink jobb ellátása érdekében szembe kell néznünk. Teljesen egyetértünk KÓHALMI Bélával, amikor a „*Könyvtártudományunk feladatai*” című cikkében megállapítja, hogy a tudományos könyvtárak működése „nem volt eléggé hatékony a kultúrforradalmi feladatok megoldása területén és nem tudott hatékony munkaeszköz lenni a termelést segítő kutatómunka szolgálatában.”¹ Nyilvánvaló — KÓHALMI soraiból is —, hogy a tudományos könyvtáraknak részt kell vállalniuk a kultúrforradalomból, csak az a kérdés, hogy mik ennek az ésszerű és célszerű formái. Nyilvánvaló, hogy a tudományos könyvtáraknak fokozniuk kell (ez nem okvetlen mennyiségi, elsősorban *minőségi* feladat) a szocialista építést szolgáló tudományos tevékenységet, meg kell találni ennek formáit, lehetőségeit.

A felvetődő kérdések többségükben az egész könyvtárat, az egész könyvtárügyet érintő problémák, de *megoldásuk* elsősorban olvasószolgálati problémák megoldását jelentik.

A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának feladatait, a feladatok ellátásának körülményeit, a belőlük folyó tennivalókat vizsgáljuk meg két

¹ KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VI. kötet 3—4. sz. Bp. 1954. 372. l.

szempontból. Nézzük meg egyrészt, hogy milyen közművelődési feladatok ellátása tartozik a tudományos könyvtárakra, másrészt, hogy a tudományos kutatás fokozott támogatásának előmozdítása érdekében milyen feladatok állnak tudományos könyvtáraink előtt.

Közművelődési feladatok

A szocialista könyvtárak LENIN által meghatározott feladata „a tömeg, a nép, az utca számára is” hozzáférhetővé tenni a könyvtárakat. Ebből a kultúrforradalom szempontjából igen fontos feladatból következett, hogy a fordulat éve után tudományos könyvtáraink szélesre tárták kapuikat a tömegek előtt, hogy minél több dolgozó olvasási szomját elégíthessék ki. Fokozottan szükségessé tette ezt a kapunyitást az a körülmény is, hogy a dolgozók érdeklődése gyorsabban nőtt, mint ahogy a tömegkönyvtári lehetőségek szaporodhattak. A szükséglet ezen a téren is előtte járt a lehetőségeknek. Fokozta a tudományos könyvtárak megterhelését az a helytelen könyvtári politika is, amely egy ideig a szépirodalomnak a kelleténél kisebb helyet biztosított a tömegkönyvtárakban, függetlenül attól, hogy az olvasók, különösen a kezdő olvasók érdeklődése teljesen indokoltan ez irányban nagyobb. Fokozta a nehézségeket az a téves kiadói politika is, amely jó ideig nem biztosított kellő mennyiségű papírt a szépirodalom számára. Egy időben — a megnövekedett igényekhez képest — kevés magyar és világirodalmi klaszszikus jelent meg.

Kevés érdekes, izgalmas, „szerelmes” könyvet tudtak adni a tömegkönyvtárak; ezekért is a tudományos könyvtárakat keresték fel az érdekes, izgalmas, „szerelmes” olvasmányokhoz makacsul ragaszkodó olvasók.

Nem tudta levezetni az olvasók áradatát a szakszervezeti könyvtárak egyre fejlődő hálózata, de az a 44 Szabó Ervin Könyvtár fiók sem, amelyből 29-et az utolsó tíz évben hívott életre az olvasóknak a népi állam által megértett igénye.

Ezek a tényezők azt eredményezték, hogy tudományos könyvtáraink — különösen a budapestiek, — a kelleténél nagyobb mértékben látnak el közművelődési funkciót. Véleményünk szerint közművelődési kérdés az is, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók egy része nem a tanulmányaival kapcsolatos irodalom tanulmányozása, tehát szaktárgya alaposabb elsajátítása céljából jön tudományos könyvtárainkba, hanem tanulni (jegyzetből, tankönyvből).

Ez a megállapítás természetesen nem vonatkozik arra az egyre növekvő rétegre, mely elmélyülten foglalkozik szaktárgyával. (Ezek a kezdő tudományos kutatók!)

Felmerül hát a kérdés, mennyiben feladatuk a tudományos könyvtáraknak közművelődési funkciók ellátása? Ez a kérdés nem egyszerűen szervezeti kérdés, hanem politikai, mélységesen elvi probléma. Ma már nincs hazánkban olyan tudományos könyvtári dolgozó, aki sommásan intézné el ezt a kérdést, mondván, hogy a tömegek számára ott vannak a tömegkönyvtárak, a tudományos könyvtárak pedig a kutatóké. A magyar könyvtárosok a lenini elveket vallják! A lenini célkitűzések vállalása azonban nem lehet ürügy a dolgok végig nem gondolására. Helyesen fogta meg a kérdést KUDRJAVCEVA szovjet könyvtáros még 1947-ben, amikor erre a kérdésre — egyetemi viszonylatban — a következő választ adta: „Országunkban, ahol a tudomány

és az egyetem szorosan össze van fűzve a néppel, az egyetemi könyvtárak kapuinak nyitva kell állniok mindenki számára, akinek erre szüksége van. Mindössze azokat a *formákat és méreteket* kell megtalálni, amelyeknek keretében az egyetemi könyvtárak nem szakadnak el alapvető feladataiktól: az egyetemek tudósainak és hallgatóinak a szolgálatától.² A lenini elvnek ezt a marxista értelmezését vallották a magyar tudományos könyvtárak olvasószolgálati munkaközösségének a tagjai is, amikor a kérdés vizsgálatánál kijelentették, hogy a közművelődési feladatok ellátását feladatuknak tekintik és perspektivikusan is annak tekintik, csak a *formák és méretek* tekintetében látnak szükségesnek bizonyos változtatásokat. Meg kell teremteni a feltételeket arra, hogy a tudományos könyvtárak nagyobb mértékben szolgálhassák a tudományos kutatás igényeit, és ugyanakkor a közművelődési olvasóknak elsősorban a tömegkönyvtárak módszertani támogatása által nyújthassanak segítséget.

A *mérték* tekintetében a helyes arányokat az jelenti, ha azokat a közművelődési olvasókat tekintik saját olvasóiknak a tudományos könyvtárak, akik túlfelldótek a tömegkönyvtárak keretein, akiknek a tömegkönyvtár sem anyag (olvasmány), sem irányítás tekintetében nem tud már eleget tenni, egyszóval, akik a legjobb úton vannak afelé, hogy tudományos olvasókká váljanak. (Természetesen itt nem *alkotó* tudományos olvasóra gondolunk, bár későbbi kiválasztódás útján ennek lehetősége is fennáll!) Az ilyen olvasókkal éppen a tömegméretek miatt nincs mód olyan mértékben foglalkozni, ahogy megérdemelnék. De meg kell szüntetni azt a helytelen állapotot is, hogy sorbanállással (ruhatárnál) és indokolatlan várakozással (az olvasóteremben) riasztják el kutatóinkat és tudományos olvasóinkat, mert a helyek egy részét olyan olvasók foglalják el, akik a régi folyóiratokat időtöltésként lapozgatják, a raktári dolgozók pedig szórakoztató irodalom kikeresésével is meg vannak terhelve.

A *forma* tekintetében meg kell állapítani, hogy a *mérték* függvénye. Ha csak a tömegkönyvtárakból kinőtt olvasók fogják használni a tudományos könyvtárakat, akkor lehet ezekkel alaposan foglalkozni, tehát komoly segítséget nyújtani nekik. Ez azt fogja eredményezni, hogy az ilyen olvasók propagálni fogják a tudományos könyvtárakat, mert azok elősegítik fejlődésüket. Az egyéb formákra (patronálás, ajánló bibliográfia összeállítása, módszertani irányítás) nem térünk itt ki, mert azok nem sajátosan olvasószolgálati feladatok. Annyit azonban meg kell állapítani, hogy a tudományos könyvtárak feladata az, hogy az idősebb testvér szerepét töltsék be a tömegkönyvtárakkal szemben. Az idősebb, tehát tapasztaltabb, műveltebb, tudományosan képzetebb, bölcsebb testvérét.

A mérték és a forma vizsgálata tehát megmutatta, hogy a helyesen értelmezett közművelődési feladatok ellátása érdekében is véget kell vetni a lenini útmutatás mechanikus, tehát antimarxista értelmezésének, a számok, a mennyiségi eredmények hajhászásának!

Felvetődik a kérdés, hogy itt van-e már az ideje annak, hogy a tudományos könyvtárak csak ilyen értelemben tárják ki kapuikat, hogy csak azok számára legyenek hozzáférhetőek, akiknek *valóban* szükségük van rájuk? Először is meg kell állapítanunk, hogy a tudományos könyvtárak *alapvető feladata* mégiscsak a tudományos kutatás támogatása. Ma már ott tartunk

² Bibliotekar'. 1947. 9. sz. — Aláhúzások tölem. T. B.

hogy a tudományossá váló olvasók, a kutatók nem egyszer kiszorulnak, elmaradnak könyvtárainkból, mert nincs időnk velük foglalkozni (pedig szükségük van rá), illetve nem tudunk megfelelő kutatási feltételeket biztosítani számukra. Ez pedig súlyos hiba.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének márciusi határozata sok meggondolni valót ad könyvtárpolitikai vonatkozásban is. A nehézipar az alap akkor is, ha a dolgozók szükségleteit közvetlenül a könnyűipar és a mezőgazdaság elégíti ki. A tudományos könyvtárak fejlődése az alapja a tömegkönyvtárak tevékenységének, függetlenül attól, hogy a tömegkönyvtárhálózat ad a dolgozók nagyobb részének könyvet a kezébe. Ha a tudományos könyvtárosok nem tudnak a legmagasabb színvonalon dolgozni, akkor nem fejlődhet tovább a tömegkönyvtárosok munkája sem. Márpedig a magyar könyvtárak — tudományos és tömegkönyvtárak — munkája egyaránt jelenti a tudományos igények és a mindennapi olvasási, tanulási vágy kiszolgálását is.

Véleményünk szerint itt az ideje a felvetett probléma megoldásának! Annál is inkább, mert — mint ahogy a következő részben látni fogjuk — a tudományos funkciók ellátása terén is van mit tenni. S ezek a feladatok a szocialista építés szolgálatával, tehát a tömegek szolgálatával kapcsolatos feladatok.

Tudományos feladatok

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a tudományos könyvtár valóban a kultúrforradalom, a szocialista építés tényezőjévé vált-e, úgy meg kell vizsgálnunk, hogy hálózatunk a felsőoktatás támogatását a hallgatók és a tanszemélyzet irodalom iránti igényeit ki tudta-e elégíteni, segíteni tudta-e az országban folyó tervszerű tudományos kutatómunkát, könyvek, folyóiratok rendelkezésre bocsátásával, az irodalom állandó feltárásával.

E feladatok ellátására a tudományos könyvtárat könyvanyaga, folyóiratai, munkatársainak felkészültsége teszi alkalmassá.

A kultúrforradalom csodálatos üteme, a tudományos intézmények gyors fejlődése, az egyetemi és főiskolai hallgatók számának megsokszorozódása, az aspiránsképzés, a tudományos ismeretterjesztő munka erőteljes fellendülése, a többnyire nagy múlttal rendelkező tudományos könyvtárakat nagy erőfeszítésre, szocialista jellegű munkamódszerek kialakítására készítették.

„Az olvasók segítése, igényeik fokozott kielégítése az elmúlt tíz esztendő alatt új értelmezésű, fokozott jelentőségű tevékenységgé vált. „A korszerű tudományos könyvtárat, főképp a szocialista könyvtárat tájékoztató és bibliográfiai szolgálata különbözteti meg elsősorban a polgári korszak könyvtáraitól” — állapítja meg könyvtártudományunk feladatait, jövő perspektíváit gondosan elemző tanulmányában KÓHALMI Béla.³

Nem véletlen tehát, hogy tudományos könyvtáraink tájékoztató bibliográfiai szolgálatakat a felszabadulás óta eltelt tíz esztendő folyamán fejlesztették ki.

A könyvek ajánlása, az olvasószolgálatnak a mindenkori felsőoktatási programhoz, az aktuális, megoldandó feladatokhoz, tudományos tervekhez való alkalmazkodása új tartalmat adott a könyvtári munkának.

Nem vitás, hogy tudományos könyvtáraink — az újak és a régiek egyaránt — nagyjában és egészében ki tudták elégíteni a felsőoktatás, a szakmai továbbképzés és a tudományos kutatás részéről velük szemben támasztott igényeket.

³ I. h. 373. l.

Nem vitás azonban az sem, hogy ez csak komoly erőfeszítések árán sikerült.

Nem lehet ugyanis kétségbevonni KÓHALMI Béla idézett tanulmányának azt a megállapítását, „hogy tudományos könyvtáraink fejlesztése nem tudott lépést tartani társadalmi fejlődésünk ütemével.”⁴

A megnövekedett munkát tudományos könyvtáraink ugyanabban a többnyire korszerűtlen épületben (Széchenyi Könyvtár, budapesti Könyvtár, Országos Műszaki Könyvtár stb.), a vállalt feladatokhoz mérten a réginél alig több munkaerővel, a könyv és folyóiratállománynak a rohamosan növekvő szükségletekhez képest nem kielégítő növelésével, a gépi berendezések lényeges felújítása, kibővítése nélkül látják el. Az olvasóhelyek kihasználása szempontjából nem közömbös adat, hogy míg a budapesti egyetemi hallgatók száma megsokszorozódott, addig az olvasóhelyek száma alig növekedett. A tájékoztató bibliográfiai szolgálat ellátásához elengedhetetlenül szükséges segédkönyv-gyűjtemények, az anyagi eszközök hiánya miatt a legtöbb könyvtárban nem érték el a korszerű színvonalat.⁵

Mint látjuk, a problémák a társadalmi fejlődés gyorsulásával sűrűsödnek, a megoldandó feladatok dandárja áll előttünk. Erdemesnek látszik az egyes kérdéseket kissé részletesebben elemezni.

a) *A felsőoktatásban részesülők könyv- és folyóiratellátása*

Szerte a világon mindenütt, ahol egyetemi oktatás folyik, komoly gondot okoz a hallgatók könyv- és folyóiratellátásának zavartalan biztosítása. Ha a könyvtári olvasóhelyek száma megközelítené a hallgatók létszámát és a könyvtárak könyv- és folyóiratállományát oly mértékben lehetne növelni, hogy mindenkinek mindenből jusson, a problémát véglegesen rendezettnek tekinthetnénk. Ez a megoldás azonban olyan hatalmas anyagi erőfeszítést kívánna, hogy azt fejlődésünk mai szakaszában korántsem tekinthetjük soronlevő feladatnak. De sajnálatos, hogy még a kezdő lépések sem történtek meg annak a könyvtári szervezetnek megalkotása felé, amely a Szovjetunióban oly jól működik és amely a Szovjetunió egyetemi könyvtárait a szocialista nevelés, az épülő kommunizmus jelentős tényezőivé avatja.

A könyvanyag megosztása a szükségleteknek megfelelően fakultás-könyvtárak létesítése révén, a tanulmányi színvonal állandó emelése az olvasószolgálat szakosítása révén, a könyvtári munka és az oktatás legszorosabb kapcsolatának megteremtése ma még többnyire jámbor óhaj.

A Szovjetunió egyetemi könyvtáraiban pedig a hallgatók könyv- és folyóiratellátásának kérdését mintaszerűen oldották meg. A hallgatók könyvigényeit a tanulmányok első két esztendejében a fakultáskönyvtárak elégítik ki. Ebben a tanulmányi időszakban a hallgatóknak elsősorban összefoglaló művekre, tankönyvekre van szükségük. Ezt az igényt a tankönyvtár-jellegű fakultáskönyvtár tudja a legmegfelelőbben, a leggyorsabban kielégíteni. A központi könyvtár a maga szakosított olvasótermeivel, központi folyóirat-olvasótermével csak a felsőbb évfolyamok hallgatóinak áll rendelkezésére.

⁴ I. h. 371. l.

⁵ I. h. 373. l.

Ez a megoldás, az olvasószolgálatnak ez a megszervezése teszi lehetővé az igényeket kielégítő gyors és pontos kiszolgálást, az olvasókkal való elmélyültebb foglalkozást, ami elsősorban bibliográfiai segítségnyújtást jelent.

Egyetemi könyvtáraink felismerték a feladat fontosságát. Tájékoztató bibliográfiai szolgálatuk megszervezése mellett fordítottak tankönyvtárak szervezésére is és kísérletképpen bevezették a térítéses tankönyvkölcsönzést is. Ezek a szervezeti formák, intézkedések azonban a fakultáskönyvtárak funkcióit nem tudták betölteni. Nem enyhült a tudományos könyvtárak olvasótermeinek zsúfoltsága és különösen a vizsga-időszakban ma is nagy azoknak az egyetemi és főiskolai hallgatóknak a száma, akik kiszorulnak a könyvtárak olvasótermeiből és kölcsönkönyvhöz, egyes tankönyvek kivételével, ma is nehezen jutnak.

A növekedés nehézségei legszembeötlőbb módon a tudományos könyvtárak olvasótermeinek zsúfoltságában mutatkoznak meg. Régi panasz a Széchényi Könyvtárnak, hogy később érkező tudományos kutatóknak, akik a munkájukhoz szükséges könyv- és folyóiratanyagot kizárólag a nemzeti könyvtárban találhatják meg, képtelenek olvasóhelyet biztosítani, mert azokat vizsgára készülő egyetemi hallgatók foglalják el. Ezek az olvasók pedig olyan könyveket, folyóiratokat tanulmányoznak, melyekhez könnyűszerrel kellene másutt is hozzájutniok és melyekről semmiképpen sem lehet elmondani azt, hogy azok kizárólagos lelőhelye az ország nemzeti könyvtára. A budapesti Egyetemi Könyvtár hasonló nehézségekkel küzd. Itt kizárólag az Egyetemi Könyvtárban fellelhető külföldi könyv- és folyóiratanyag zavartalan használata nehezen biztosítható a kutatók számára.

Az olvasótermek zsúfoltsága régi panasz. Már a múlt század 80-as éveiben közöltek a budapesti napilapok panaszos cikkeket, amelyek a Nemzeti Múzeum Könyvtárában és az Egyetemi Könyvtárban az olvasóhelyek biztosítása körül lejátszódó tumultuózus jelenetekről számolnak be.

Azóta természetesen a tudományos könyvtárak száma és ezzel az olvasóhelyeké is lényegesen megnövekedett, a nyitvatartási idő hosszabb lett. Tény azonban az, hogy egy legnagyobbat tudományos könyvtárunk, a Széchényi Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár ma is ugyanabban az épületben, ugyanabban a nagyolvasóteremben bonyolítja le olvasóforgalma zömét, mint a múlt század nyolevanes éveiben.

A fakultáskönyvtárak hiányát az egyes tanszékek, szemináriumok könyvtárainak olvasószolgálatára hivatott pótolni. Állandó erőfeszítések történnek e könyvtárak szervezeti, anyagi megerősítésére. A múlt nyomasztó öröksége a tanszéki könyvtárak szervezeti elválása az egyetemek központi könyvtárától, ami azok olvasószolgálatának alakulását is befolyásolta. Kéves az olyan egyetemi intézet, melynek könyvtárát szakképzett könyvtáros gondozná; többnyire a tanszemélyzet egy tagja mellékfoglalkozásként törődik a könyvtárral, az olvasóval. Elsősorban az állományfejlesztés, a feldolgozás és az olvasószolgálat korszerűsítése és gazdaságossá tétele indokolta a lassan már széthullással fenyegető intézeti könyvtárhálózat szervezeti egységének létrehozását a szocialista munkaszervezés alapelveinek figyelembevételével. Ennek végrehajtása, az intézeti hálózatban főfoglalkozású könyvtárosok alkalmazása az olvasószolgálat lényeges javulásához, a nagy tudományos könyvtárak olvasószolgálatának egészséges tehermentesítéséhez fog vezetni.

A múlt öröksége, mint látjuk nem egyszer súlyos terhet jelent könyvtáraink számára. Mennyivel szabadabban, korszerűbben tud fejlődni az a

könyvtár, amelyet nem terhel ilyesfajta örökség! Példa erre a Marx Károly Közgazdasági Egyetem Könyvtára. Az egyetemet a szocializmust építő társadalom szükségletei hívták életre és az oktatást támogató könyvtári szervezet együtt nőtt, fejlődött az egyetemmel. A könyvtár teljes egészében a szocializmust építő tevékenység eredménye. Nem véletlen tehát, hogy korszerű olvasóterme nem zsúfolt, csak jól kihasznált, kézikönyvtára az oktatás szükségleteihez alkalmazkodó, kölcsönzői tevékenysége jól szervezett; ugyanígy nem véletlen az sem, hogy a központi könyvtár és az intézeti könyvtárak között a tervszerűséget, az oktatómunkát és a tudományos kutatást biztosító egység és az olvasóforgalomnak az egyes könyvtárak közti egészséges megosztását biztosító decentralizáció létrejött.

A szervezeti egység, a könyvtári hálózat egyes könyvtárai közti szoros együttműködés és a decentralizáció átgondolt megvalósítása az olvasószolgálat megjavulásához, a felsőoktatásban részesülők jobb könyv- és folyóiratellátásához fog vezetni.

A könyv- és folyóiratellátás megszervezését a hallgató lakóhelyén kell megkezdeni. A fűtött olvasószoba a diákszállóban, jól felszerelt kézikönyvtárral, a legkényelmesebb tanulási lehetőséget biztosítja. Az illetékeseknek meg kell vizsgálniuk, hogy vajon gondoskodtak-e ezen előfeltételek megteremtéséről.

Következő lépésként a fakultáskönyvtárak, illetve kari könyvtárak megalakulásáig az egyetemi intézeti könyvtárak olvasószolgálatának megerősítését kell végrehajtanunk. Gondoskodni kell az intézetek mindegyikében a könyvtári rend teljes fenntartásáról, biztosítani kell az olvasók kényelmét, a meleg helyiséget, a csendet, a jó világítást és nem utolsósorban a szükséges könyvanyagot.

Módot kell találni arra, hogy az intézeti könyvtárak vezetése lehetőleg mindenütt szakképzett könyvtárosok kezébe kerüljön és szerzeményezésük kiterjedjen a tudományszakot speciálisan érdeklő könyveken és folyóiratokon kívül az általános jellegű tankönyvekre, összefoglalásokra is, ezzel is támogatva a hallgatóság tanulmányait.

A decentralizáció, amely a felsőoktatásban részesülők érdekeit szolgálja, egyben a nagy tudományos könyvtárak tehermentesítését is jelenti. A felszabadult erőket és helyeket a tudományos könyvtárak fokozottan tudják a felsőbb tanulmányok, a tudományos kutatás és a termelés által támasztott igények kielégítésére fordítani.

Az erők e gazdaságos beosztására annál is inkább szükség van, mert a könyvtárak tájékoztató-bibliográfiai és dokumentációs tevékenysége a szocialista építés ütemének gyorsulásával jelentőségben és kiterjedésben napról-napra növekszik.

b) *A tájékoztató bibliográfiai és dokumentációs tevékenység*

Nem vitás, hogy az, ami a tudományos könyvtárak olvasószolgálatában teljesen új, szinte előzmény nélkül való, az azoknak tájékoztató bibliográfiai tevékenysége. Ezzel a megállapítással semmiképpen sem kívánjuk azoknak a haladó szellemű könyvtárosoknak, — SZABÓ ERVIN, BRAUN RÓBERT, DIENES LÁSZLÓ, KÓHALMI BÉLA stb. — érdemeit lebecsülni, akik már a század első évtizedeiben tájékoztató tevékenységet folytattak és harcot indítottak a vas-

kalapos, elzárkózó, osztályérdekeket szolgáló könyvtárpolitika demokrati-
zálásáért.

Ma az a helyzet, hogy nincs olyan tudományos könyvtárunk, amelynek
ne volna tájékoztató bibliográfiai szolgálata.

Nyugati szerzők általában azzal indokolják a tájékoztató bibliográfiai
tevékenység szükségességét, hogy az irodalmi termékek száma oly mértékben
megnövekedett, a könyvtárakkal szemben támasztott igények annyira diffe-
renciálódtak, hogy külön szolgálatot kell fenntartani, amely segíti az olvasókat
az irodalom feltárásában.

Ez a megállapítás formai szempontból helytálló. Azonban a szocialista
típusú könyvtárat épp az különbözteti meg a burzsoá könyvtártól, hogy nem
elégzik meg az irodalom álobjektív, mennyiségi feltárásával, hanem a
szocialista nevelés, a tudományos kutatás támogatása lévén célja, a legjobb
irodalom, az olvasó igényeit a legteljesebben kielégítő irodalom pártos fel-
tárására törekszik.

Ez a minőségi tényező jelentkezik teljesen újként a szocialista tudomá-
nyos könyvtár munkájában és ez tette elsősorban szükségessé a különböző
könyvtárak tájékoztató bibliográfiai szolgálatának kifejlesztését.

A mennyiségben megnövekedett és állandóan növekvő irodalom feltá-
rásának a könyvtári katalógus csupán egyik, — bár igen fontos, — segéd-
eszköze. Korlátai könnyen felismerhetők. Csak a könyvtár könyvanyagát
tárja fel. Ha az olvasó tájékoztatását kizárólag a katalógusra bizzuk, lemondunk
azon könyvek feltárásáról, amelyek nincsenek meg a könyvtárban, pedig
ezek is megszerezhetők, — és lemondunk a folyóiratcikkek feltárásáról, holott
köztudomású, hogy a tudományos szempontból fontos közléseknek talán
legnagyobb része a folyóiratok hasábjain jelenik meg.

A korszerű tájékoztatás tehát két pilléren nyugszik. A folyóiratcikkekre
is kiterjedő, az olvasó által igényelt szempontok szerint rendezett analitikus
katalóguson és az egyes kérdések teljes irodalmát feltáró bibliográfiá-
kon.

Nagy tudományos könyvtáraink katalógus-hálózata a felszabadulás óta
eltelt tíz esztendő alatt hatalmas fejlődésről tanúskodik. A tájékoztatás
munkáját megkönnyítő katalógusok egész sora áll ma a nagykönyvtárak
olvasóinak rendelkezésére. Csak példaképpen soroljuk fel a Széchényi Könyvtár
folyóiratcikk-katalógusát, a budapesti Egyetemi Könyvtár és a Szabó Ervin
Könyvtár ideológiai politikai analitikus témakatalógusát, az Országos Műszaki
Könyvtár folyóiratcikk-fordításkatalógusát, a Műszaki Egyetemi Könyvtár
bibliográfia-katalógusát stb. Ezek a katalógusok, melyeknek létrejöttében az
olvasók megváltozott, megnövekedett igényeinek van elsősorban szerepe, a
tájékoztatási munka komoly segédeszközei.

A katalóguson kívül a tájékoztatás elengedhetetlen segédeszköze a
bibliográfia, mégpedig annak minden formája. Minél tökéletesebb a rendel-
kezésre álló bibliográfiai apparátus, minél gazdagabb a könyvtár segédkönyv-
gyűjteménye, annál magasabb színvonalú, alaposabb az adott tájékoztatás.

Abban az időben, amikor nagykönyvtáraink megkezdték tájékoztató
bibliográfiai tevékenységüket, még nem volt ritka az olyan könyvtár, amelynek
tájékoztató tevékenysége nem támaszkodott számottevő segédkönyvgyűjte-
ményre. Ma már az a helyzet, hogy a legszükségesebb segédkönyvek, biblio-
gráfiák, mutatók, referáló folyóiratok minden nagykönyvtárban a tájékoztató
szolgálat rendelkezésére állanak.

Szerencsés helyzetben volt e tekintetben a budapesti Egyetemi Könyvtár, ahol gondos elődök rendezett és aránylag teljes segédkönyvtárat létesítettek, amelynek nyomtatott katalógusa már 1912-ben megjelent.

A többi könyvtár felzárkózása hamarosan bekövetkezett. Ma majdnem minden könyvtárunk rendelkezik segédkönyv-gyűjteménnyel. Mindezek ellenére KÓHALMI Béla megállapítása, hogy „nagy tudományos könyvtáraink egyike sem rendelkezik valóban korszerű segédkönyvtárral”,⁶ teljes mértékben helytálló megállapítás.

Az utóbbi években ugyanis nem csupán az irodalmi termékek száma növekedett meg jelentős mértékben, hanem az irodalmi termékeket nyilvántartó bibliográfiák, mutatók, repertóriumok száma és volumene, a nélkülözhetetlen referáló folyóiratok, a dokumentációs kiadványok száma is.

Mivel a tudományos könyvtárban az irodalom kiválasztása nem mechanikus munka, hanem az olvasó szempontjait figyelembe vevő válogatás, a feltárás pedig különleges szakértelmet kívánó tevékenység, ezért a tájékoztatás szakosításának megvalósítása fontos feladattá vált.

A tájékoztató bibliográfiai jegyzékek elkészítéséhez, ha a napról napra növekvő igényeket ki akarjuk elégíteni, hatalmas segédeszközzel felszerelt, komoly felkészültségű dolgozókra és korszerű technikai berendezésekre van szükség.

A tájékoztatáshoz elengedhetetlenül szükséges bibliográfiai ismeretek „menetközben” csak hiányosan szerezhetők meg, az irodalom feltárásának rendszerességét a találmokra elővett, kéznél levő segédkönyvek konzultálása biztosítja. A bibliográfiai ismeretek elsajátítását tudományos könyvtáraink már régóta megkövetelik dolgozóiktól. A múlt század hetvenes éveitől kezdve az Egyetemi Könyvtár pl. kinevezendő könyvtárosaitól vizsga letételét követelte meg, amelynek egyik tárgya a bibliográfiai ismeretében való jártasság volt. Könyvtárosképzésünknek, a szakmai továbbképzésnek egyik legfontosabb feladata az olvasószolgálat színvonalának emelése érdekében a bibliográfiai ismeretek állandó fejlesztése.

Az olvasószolgálat technikai segédeszközeinek korszerű fejlesztése egyik legfontosabb soronlevő feladatunk. A gépi feltárás technikai és módszertani problémáinak tisztázása, a mikrofilm szolgálat korszerű kiépítése, — a kezdő lépések itt megtörténtek, — a mikrokártya felhasználása, a kölcsönzési adminisztráció ésszerű gépesítése, a könyvszállítás meggyorsítása gépi berendezések alkalmazásával, az olvasótermi világítás korszerűsítése, mind olyan feladat, amelynek megoldása előttünk áll. E technikai átalakítások végrehajtását, az újítások bevezetését elsősorban a gazdaságosság szempontjai indokolják. A segítségükkel elért munkaerő- és anyagmegtakarítás bőségesen kárpótol a többnyire nagyszámú beruházásokért.

A tudományos könyvtári olvasószolgálat problémáit felvázolva, a dokumentáció kérdését sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A dokumentációt Magyarországon a szocializmust építő társadalom szükségletei hívták létre. „Komoly tudományos munka a meglévő eredmények elemzése, más munkákkal való összehasonlítás, kritika és önkritika nélkül lehetetlen” — hangsúlyozza W. RITTNER a társadalmi tudományok dokumentációjáról írott cikkében.⁷ Elsősorban a Szovjetunió és a népi demok-

⁶ I. h. 373. l.

⁷ RITTNER, W.: *Zur Einführung einer Dokumentation in den Gesellschaftswissenschaften*. Dokumentation. I. Gg. 1953—54. 133. l.

ratikus országok irodalmának megismerése, a nyugati irodalom figyelésének szükségessége hozta létre a ma már igen elterjedt dokumentációs tevékenységet.

Műszaki dokumentációnk a figyelőszolgálat mintaszerű megszervezésével állandóan hozzájárul termelési eredményeink növeléséhez, technikánk tökéletesítéséhez. A mezőgazdasági dokumentáció ugyanazt a szerepet tölti be a mezőgazdasági termelés fokozásáért, a mezőgazdaság szocialista átalakulásáért folytatott munkában.

A népgazdaság érdekei azonban megkívánják, hogy a szerteágazó dokumentációs tevékenység minden egyes szektorát az arra illetékesek gondosan vizsgálják meg, hogy vajon az igények, a szükségletek és a végzett tevékenység arányban állanak-e egymással.

Különösen komoly megtakarítás érhető el a társadalmi tudományok dokumentációjánál az olvasók tényleges szükségleteinek figyelembevétele, bővebb referátumoknak csak tényleges rendelésre való elkészítése révén.

Sommázva tennivalóinkat, hármass feladat áll a magyar könyvtárügy előtt :

1. Az olvasótábor növekedése miatt tudományos könyvtáraink az indokoltnál nagyobb mértékben látnak el közművelődési feladatokat. Meg kell teremteni annak előfeltételeit, hogy ez a normális mértékre csökkenjen, és hogy ennek következtében tudományos könyvtáraink intenzívebb segítséget tudjanak nyújtani a tömegkönyvtáraknak módszertani-bibliográfiai téren. Ennek érdekében fokozni kell a tömegkönyvtári hálózat fejlesztését a tényleges igények felmérése alapján, nagyobb gondot kell fordítani az iskolai könyvtárakra s a gyermekkönyvtárak mostohán kezelt kérdésére.

2. Az egyetemi és főiskolai hallgatók könyv- és folyóiratellátásának biztosítása érdekében az olvasóforgalom szovjet mintára történő decentralizálására, fakultás- és kari könyvtárak létesítésére, illetve ezek hiányában a tanszéki könyvtárak szervezeti egységének és olvasószolgálatának megerősítésére van szükség.

3. A tájékoztatószolgálat szerepe a szocialista könyvtár munkájában új, minőségi tényezővel bővül, ez az irodalom feltárásának pártossága. Ennek érdekében elengedhetetlenül szükséges a katalógushálózat állandó bővítése, korszerűsítése, a tudományok fejlődésével lépést tartó segédkönyvtár kiépítése és mindennek kiegészítése a modern technikai segédeszközök felhasználásával. Ennek megfelelően fokozottabb gondot kell fordítani a bibliográfiai ismeretek elsajátítására a könyvtárosképzés és a szakmai továbbképzés területén.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS—TÖRÖK BÁLINT

ЯНОШ СЕНТМИГАЛИ—БАЛИНТ ТЕРЕК:

О ВОПРОСАХ ОБСЛУЖИВАНИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ В НАУЧНЫХ БИБЛИОТЕКАХ

В статье из проблем научных библиотек выдвигаются два важных вопроса. Разбираются обязанности научных библиотек, возникающих в связи с их просветительной работой и задачи поддержки исследовательской работы.

В введении с одной стороны освещаются успехи, достигнутые в области венгерского библиотечного дела в связи с построением сети научных библиотек, с другой стороны в сильнейшей мере возросший спрос широких масс на книги.

При рассмотрении просветительных задач разбираются причины, вызывавшие обязанность научных библиотек больше времени уделять читателям ищущим просвещения. Авторы статьи устанавливают, что научные библиотеки в будущем должны со-

кратить непосредственное обслуживание таких читателей, ввиду того, что главнейшей задачей научных библиотек является оказание поддержки исследователям. Одновременно научные библиотеки должны усиливать поддержку тем читателям, которых массовые библиотеки уже не удовлетворяют, и в тоже время усилить поддержку в деле методических указаний массовым библиотекам, так как, научные библиотеки только таким образом могут правильно и сознательно исполнить принятые задачи.

При рассмотрении научных задач авторы статьи обсуждают с одной стороны вопросы снабжения книгами студентов университетов и вузов, а с другой — вопросы справочно-библиографической деятельности. Они указывают, что единственным способом снабжения студентов книгами является построение децентрализованной организации, ввиду того, что крупные научные библиотеки с централизованной организацией не могут надлежащим образом обслужить их, число которых выросло в пять раз по сравнению ко времени до освобождения Венгрии. Говоря как о справочной и библиографической, так и о документационной деятельности они обращают внимание на то, что несмотря на некоторые прогрессивные начинания в этой области до освобождения Венгрии, только требования строительства социализма предоставляют возможность для углубленной разработки этих работ. Постройки этих отраслей библиотечной работы. Наши научные библиотеки достигли значительных успехов в этой области, но нарастающие запросы читателей требуют дальнейшего развития справочно-вспомогательных средств, углубления библиографического знания библиотекарей относительно документационной деятельности. Статья подчеркивает важность учитывания настоящих потребностей читателей.

В заключении статьи в связи выдвигаемыми вопросами авторы устанавливают непосредственные задачи научных библиотек.

Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül

A budapesti Egyetemi Könyvtár jelenlegi épületét 1876 március 28-án adta át rendeltetésének „előkelő, díszes, nagy közönség jelenlétében”¹ THAN Károly, az egyetem rektora. A könyvtár új hajléka méltó volt mind könyvpolcainak gazdag tartalmához, mind az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás egyre fokozódó igényeihez. Ugyanekkor beleilleszkedett a lendületesen fejlődő, akkortájt egyesített főváros más, hasonló stílusban emelt hatalmas középületeinek együttesébe.²

Az új könyvtárépület létrejöttéhez vezető út nem volt mentes a nehézségektől. Különböző érdekcsoportok, társadalmi osztályok szinte évszázados küzdelmének eredményeként született meg az akkor már mintegy 200 000 kötet, az évente több mint 25 000 könyvtárlátogató új otthona. Messze kell visszanyúlnunk a történelemben, ha világosan akarjuk látni: hogyan gátolták egyházi reakció, pénzügyi nehézségek, háborús viszonyok a könyvtár egészséges fejlődését, — miért csak 1876-ban (s nem egy emberöltővel előbb) lehetett biztonságba helyezni az ország egyik legnagyobb szellemi kincsét a már-már összedúlással fenyegető régi épületből. Ahhoz ugyanis, hogy a könyvtár építkezése megindulhasson, tisztázódnia kellett egy régen húzódó jog-

A dolgozat megírásához a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak (VKM) és a budapesti Tudományegyetem Rektori Hivatalának (Rekt.) az Országos Levéltárban (OL) őrzött iratanyagát, a Budapesti 1. sz. Állami Levéltárban (Bp. 1. AL) található vonatkozó irat- és térképanyagot, valamint az Egyetemi Könyvtár irattárát (EK.) használtam fel.

Megjegyzendő, hogy

a) a hosszadalmas pereskedés eredményeként a vonatkozó iratanyag többsége az OL VKM iratokban gyűlt össze, mégpedig az 1867. évi miniszteriális, valamint az ez évi és az azt megelőző évek visszaállított helytartótanácsi (Htt.), helytartósági (Stth.) és régi helytartótanácsi (Htt.) iratai általában az 1867. évi III. kútfő (kf.) 2. tétel (t.) 459. alapszám (asz.) — a későbbi éveké az 1868. II. kf. 2. t. 735. asz.; 1869. II. kf. 2. t. 341. asz.; 1870. II. kf. 2. t. 964. asz.; 1871. II. kf. 2. t. 4081. asz. és 1872. III. kf. 2. t. 1154. asz. alatt. A jegyzetekben olvasható jelzetek az illető éveknek megfelelő, fent idézett alapszám alatt található egyes ügyiratokat jelzik.

b) A pesti ferences rendház iratanyagát nem állt módomban feldolgozni, mivel az Pozsonyban, a rendtartomány akkori székhelyén található.

¹ MÁTÉ Sándor: *A budapesti magyar királyi Tudomány-Egyetem könyvtára 1774—1895.* Bp. 1896. 14. l.

² Nem foglalkozunk itt sem az új könyvtárépület építészeti és stílári megoldásainak kétségtelen problémáival (kupola és tympanon), sem pedig a könyvtár belső, könyvtártechnikai berendezésének az akkori pénzügyi válsággal magyarázható hiányosságaival.

vitának, amely az Egyetem és a pesti ferencendi zárda között folyt s amely minden egészséges kibontakozást lehetetlenné tett.

Az Egyetem és a rend közötti jogvita gyökerét 1690-ben — pár esztendővel Budának és Pestnek a török uralom alól való felszabadítása után találjuk meg. A török uralom és az 1686-i ostrom különösen Pesten szinte „*tabula rasa*”²-t hagyott maga után, megsemmisítve a török korszak előtti virágzó fejlődés emlékeit.³ A régi lakosság kihalt vagy elmenekült s a visszafoglalt várost nagyrészt németajkú jövevények serege népesítette be. A régi tulajdonosok távozása, a visszafoglalt területeken mindenütt bevezetett új rendszer, mely a korábban magyar területeket az osztrák központi katonai és polgári közigazgatás alá helyezte, — azzal az eredménnyel járt, hogy Pest város területén is megindult az elhagyott területek kiosztása és betelepítése. A betelepítés teljhatalmú intézője mindenütt az ún. kamarai inspektor volt, aki az egyes inspektorátusok területén a közigazgatás vezetőjeként szerepelt.

A Pest város területén már a török idők előtt letelepedett ferences rendnek WERNLEIN István János báró, Buda, Esztergom és Érsekújvár teljhatalmú kamarai inspektora adta meg az újbóli letelepedési engedélyt. Ő adományozta⁴ a rend syndicusának (világi jogvédőjének), CISSERICH Sámuelnek kérésére⁵ a rend számára azt a hatalmas, több mint 4000 négyszöglől terjedelmű területet, amelyet ma az Egyetem utca (Ferenciek tere, Barátok tere), Kossuth Lajos utca (Hatvani utca, Egri utca) és Reáltanoda utca (Kolbacher utca, Zöldkert utca) határol s amely kelet felé magába foglalta a jelenleg a Magyar utca és Szép utca között elterülő háztömbnek több mint felerészét. Az adományozással kapcsolatban RÓMER Flóris megjegyzi,⁶ hogy a rendnek jó hírben kellett állania a császári hatóságok előtt, mert ekkora területet csupán a főtisztek számára hasítottak ki. Akár elfogadjuk RÓMER feltevését, akár nem, hogy ehhez az ostromban jelentős szerepet játszott ferencendi FRA GABRIELE is hozzájárult, — kétségtelen az, hogy a ferencesek voltak az első szerzetesrend, amelynek letelepedését az új közigazgatás elősegítette.

A telek sarkán, a mostani templom helyén akkor török mecset állott. A mecsetet lebontották s alapjain kezdődött meg a templom és mellette a rendház építkezése, amely egészében a XVIII. század közepén fejeződött be.

1777-ben jelent meg a színen — igaz ugyan, hogy ekkor még csak a Duna túpartján — a bennünket érdeklő jogvita másik szereplője, az egyetem, illetve közelebbről annak könyvtára. Az egyetemet, amelyet MÁRIA TERÉZIA a jezsuita rend 1773-ban elrendelt feloszlatása után a rend számos birtokával (így a könyvtárral is) megajándékozott, — 1777-ben költöztették Budára. A Nagyszombatban elfoglalt helyiségek helyett — az 1780-as egyetemi nagy privilegialis levélben is megerősített jogügylettel — az egyetem *csereként* a királyi várpalota helyiségeinek egy részét kapta meg. Itt kapott szállást a könyvtár is. A Várhegy azonban nem bizonyult megfelelő elhelyezésnek tuda-

² RÓMER Flóris: *A régi Pest*. Bp. 1873. és SCHMALL Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez*. I—II. Bp. 1899.

⁴ Az adománylevel eredetijéről 1849-ben készített hiteles másolat: OL Stth. 1338/1854. — 1715-ben készített átirata: OL Stth. 12570/1851 és PALUGYAY Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása*. Pest. 1852. 355. l.

⁵ BALÁZSOVITS, Ö.: *Brevis historia conventuum ordinis S. Francisci*... Pozsony, 1869. 127—128. l.

⁶ RÓMER i. m. 175. l.

mányos intézmények számára. Ezért II. JÓZSEF, trónralépése után hamarosan, felvetette az egyetem Pestre való áttelepítésének kérdését, mivel véleménye szerint a fejlődőképebb balparti város e célnak jobban megfelelt. Az uralkodó a könyvtár iránt különös érdeklődést tanúsított s azt még Budán két ízben is felkereste. 1783-ban rendelte el — a csillagvizsgáló és a gimnázium kivételével — a Pestre való átköltözést. Ekkor a teológiai kar a mai központi épület helyén, a bölcsészeti és jogi kar az ún. curiai épületben (a mai könyvtári épülettel szemben), az orvosi kar először a volt pálos kolostorban, majd a Hatvani utca és az Újvilág utca (Simmelweiss utca) sarkán álló volt jezsuita rendházban helyezkedett el. A könyvtár elhelyezéséről is történt gondoskodás s ezzel elérkeztünk az egyetem és a rend közötti jogvita kiindulópontjához.

II. JÓZSEF 1784 május 11-én elrendelte,⁷ hogy „a pesti ferences rendház nagy része a királyi egyetem használatára minél hamarabb kiürítettessék”. Az uralkodó a ferences rendet nem oszlatta fel, azonban működését megszorította. Éppen ezért a rendháznak meghagyott kisebb részben csupán annyi szerzetes tartózkodását engedélyezte, amennyi a plébániai szolgálat ellátásához szükséges volt. Az egyetemnek átadott részben nyert elhelyezést a könyvtár, a mérnökiskola (az Institutum Geometricum, — a Műszaki Egyetem őse), valamint a rendház kertjében a fűvészkert. A telken ekkor a rendház és a templom állott, valamint a Reáltanoda utcai fronton és az udvarban különböző konyha- és lakóépületek. Maga a rendház egyemeletes épület volt, az egyéb épületek földszintesek. Az 1784-i átköltözés alkalmával a könyvtár a rendház teljes nyugati (a Barátok terére néző) szárnyát, valamint a déli szárny földszintjét kapta meg. A déli szárny emeleti részébe a mérnökiskola költözött. A rendnek csupán a keleti szárny maradt meg, kicsiny udvarrészsel,⁸ mivel a nagyudvar a fűvészkertnek jutott és az udvari lakások nagy részébe egyetemi (részben könyvtári) alkalmazottak költöztek be.

1784-től 1807-ig a könyvtár zavartalanul birtokolta az ingatlan neki jutott részeit. 1807-ben azonban a rend kísérletet tett az ingatlan visszaszerzésére. Ekkor a helytartótanács utasította az egyetemi alapot, hogy a fűvészkerti részért fizessen ki a rendnek „egyszer és mindenkorra, kártalanítás címén”⁹ 7000 forintot. Ez meg is történt, aminek következtében az ingatlant telekkönyvileg is a könyvtár nevére írták. Azonban az 1811-i pénzügyi műveletek során ez az összeg 1/5-ére csökkent, amit a rend a későbbiek során állandóan úgy emlegetett fel, mintha az értékcsökkenéssel a kártalanítás ténye is bizonyos fokig meg nem történtté vált volna.

Még ugyanebben az évben megtörtént a régi GRASSALKOVICH-féle teleknek egyetemi fűvészkert céljára történő átengedése. GRASSALKOVICH Antal ugyanis a szűknek bizonyuló fűvészkert helyett saját, a mai Rákóczi út és Múzeum körút sarkán fekvő telkét cserébe átengedte, a cserébe kapott telket viszont a Nemzeti Múzeum építése céljára ingyen átadta. A telekcserének a jogvita későbbi sorsa szempontjából az a jelentősége, hogy később az egyetem perdöntő tényként hivatkozott arra, hogy a cserét törvénybe is iktató 1808 : 8. törvénycikk a régi fűvészkerttről, mint a „pesti királyi egyetem fűvészkertjé”-ről emlékezik meg.

⁷ OL Htt. 11094/1784. (Az eredeti ügyirat a per folyamán elveszett. Tartalmát kivonatokból ismerjük.)

⁸ BALÁZSOVITS i. m. 129. l.

⁹ OL Htt. 10992/1807.

A kártalanítás után, 1812-ben az egyetemi alap a régi telek keleti, nagyobbik részét árverés útján több mint 100 000 forintért értékesítette.¹⁰ E telekrészből keletkezett a mai Szép utca, valamint az utca két oldalán elhelyezkedő házsorok is. A megmaradt telekrészben viszont további udvari helyiségek épültek. Az 1812-i telekeladás is állandóan szerepelt a jogvita későbbi fejleményei során. A rend az összegszerűséget illetően azzal érvelt, hogy az egyetem csupán 7000 forint kártérítést fizetett, viszont a telket ennek az összegnek mintegy tizenötszöröséért adta el. Viszont érvelt azzal is, hogy a kártérítés — éppen annak összegszerű különbözete miatt — nem vonatkozhatott az egész telekre, hanem csupán annak egy részére, értelemszerűen a később eladott részre. A későbbiek során természetesen már nem volt megállapítható, hogy az 1807-i helytartótanácsi rendelet „fűvészkert” kitétele vajon az egész, vagy csupán a későbbi maradék telekrészre vonatkoztatandó-e. E kérdés megválaszolatlan volta is hozzájárult ahhoz, hogy a jogvita csupán évtizedek múlva intéződött el véglegesen.

1814-ben a rend újabb kéréseivel állt elő: most már az összes könyvtári helyiségeknek a rend birtokába való visszaadását kérte.¹¹ A kérelmet az államszámvevőség akkor méltányosnak véleményezte; a helytartótanács azonban nem hozott döntést az ügyben, amely ezzel közel egy emberöltőre lekerült a napirendről.

Az 1814-i sikertelenség után a rend csupán 1841-ben jelentkezett új kérelemmel, azonban ekkor már sokkal szerényebb keretek között: csupán két szoba visszaadását kérte, hivatkozva a rendtagok növekvő számára. Kérésük nyomán felvetődött, hogy az 1814-i tulajdonjogi tárgyalások fonalát újból felveszik, ez azonban ismét elmaradt. A rend csupán két szobát kapott vissza, a déli szárny földszintjén, térítvény ellenében, használatra, a tulajdonjog említése nélkül.¹² A tulajdonjog, valamint újabb helyiségek visszaszerzése szempontjából szintén eredménytelen maradt a rend 1846-i kérése, amely szorosan összefüggött az új egyetemi épületek és könyvtár építkezésével kapcsolatos, ebben az évben felmerült tervekkel.

1846-ban minden jel arra mutatott, hogy a pesti egyetem régen esedékes elhelyezési kérdései — JÓZSEF nádor megértő segítségétől támogatva — végre megoldást nyernek, „itt lévén azon időpont, melyben a tudomány méltóságához és az idő igényeihez képest ezen tudományos egyetemre nézve az ohajtott változások fognak végbe vitetni.”¹³ Az év elején az uralkodó jóváhagyta STÁHLY Ignác protomedicus-királyi biztosnak az építkezésekkel kapcsolatos javaslatát. Ennek megfelelően a helytartótanács július 14-én értesítette az egyetemi tanácsot a döntés részleteiről s egyúttal intézkedett a költségek biztosítása felől. STÁHLY a rendeletet azzal küldte meg az egyetemi tanácsnak, hogy a „célszerű legnagyobb takarékossgal párosult és az Egyetem méltóságának megfelelő kulcsint is szemügyre vevő tervet és a hozzávaló költségvetést” alátámasztó igényeket a tanács haladéktalanul terjessze fel. A legfelsőbb elhatározás értelmében a könyvtár számára a régi fűvészkert telkén, tehát közvetlenül a rendház mellett veszélyeztetett „állapotú jelen hajléka helyett az e' melletti sarokteleknek a kapútul kezdő,

¹⁰ OL Stth. 12570/1851. Vö. BALÁZSOVITS i. m. 129. l.

¹¹ OL Htt. 18339/1814.

¹² OL Htt. 11954/1841.

¹³ Rekt. 217. és 218/1846.

innét pedig a Zöldkert utzába átnyúló, a szomszéd Bay- és Patay-féle házakig terjedő és most a könyvtári személyzet lakásait magában foglaló része [!], az újabb tapasztalatok és igényekhez alkalmazott, kellő olvasótermekkel . . . ellátott . . . építmény állíttassék, melybe az alkat elkészültéig, régi helyen közhasználatul meghagyandó könyvtár” a leggyakorlatibb módon átszállítható lesz.¹⁴ Ahhoz azonban, hogy az építkezés megkezdhető legyen, a fűvészkertet át kellett volna telepíteni a Ludovicæum melletti, e célra vásárolt FĚSTETICH-féle telekre. A GRASSALKOVICH-féle telken viszont — amelyen a fűvészkert az 1807-i adományozás ellenére sem került felállításra — az új orvostári épületeket kellett volna felállítani.

A könyvtár igazgatója, TOLDY (akkor még SCHEDEL) Ferenc egy hónap múlva benyújtotta az építkezésekkel kapcsolatos megjegyzéseit, valamint a műszaki terveket.¹⁵ E tervek szerint külön helyiséget kapott volna a ritkaságtár, a pénz- és régiségvár, a folyóirattár, a katalógus-terem, az igazgatói iroda az irattárral, valamint a nagy olvasóterem. A raktárhelyiségek kérdésében TOLDY határozottan a „szobarendszer” mellett foglalt állást a „teremrendszer”-rel szemben, „melly a szelidebb olasz ég 's az ott uralkodó építészeti szenvedélyek alatt keletkezett” s olasz építésznek munkája nyomán terjedt el Közép-Európában és Észak-Európában. „Az illy könyvtárpaloták körül kifejthető architekturai hatásoknál fogva az építészek és mind azok, kik inkább a fényt, mint a' czélszerűséget tekintik, a teremrendszer mellett vannak : minden nem-híú könyvtárnok azonban, ki a használhatóságot, a kezelés könnyűségét, s mi életkérdés, a könyvek fentartását nézi, a szobarendszert pártolja”, mint például a British Museum, a párizsi Bibliothéque du Roi, valamint a müncheni és göttingeni új könyvtárak.

A szobarendszer mérsékelt magasságú szobákban vagy folyosókon lehetővé teszi a megfelelő (13° R) raktári hőmérséklet fenntartását. Ez a teremkönyvtárakban (például a bécsi nagy könyvtárakban) nem érhető el. „És még a tiszték egészsége! Nincs egy is ki rendszerint csúzos kórokban ne szenvedne.” A nehezen hozzáférhető galéria az olvasók gyors kiszolgálását is megakadályozza s erősen kifogásolható a rend, tisztaság, helykímélés és költségmegtakarítás szempontjából. „Építsen tehát palotát könyveinek, ki azokat fényűzésül tartja, pompázzon az olvasatlanul hagyandó kötetekkel” — modern könyvtárat azonban csak szobarendszerrel, vagy méginkább folyosórendszerrel szabad felépíteni. A továbbiakban TOLDY részletes műszaki megjegyzéseket tesz az építőanyagot, vasajtó- és ablakberendezést, a raktárak napfénymentességét, a világítást stb., stb. illetően.

TOLDY javaslata és általában az egész 1846-i könyvtárépítési terv a jogvita szempontjából azért nagy jelentőségű, mert a helytartótanács említett rendelete nem is tett említést arról, mintha a könyvtári telek tulajdonjogi helyzete vitatható lenne s ezt mint ténykérdést kezelte.

A könyvtárépítkezési tervvel kapcsolatban a könyvtári telekre és az udvari épületekre igényt jelentett be a mérnökiskola is. PETZELT József egyetemi tanár, az iskola akkori vezetője 1846 augusztusában tervezetet nyújtott be az egyetemi tanácsnak, melyben azt javasolta, hogy az iskola számára a könyvtári telek Reáltanoda-utcai oldalán emeljenek fel egy (az akkori

¹⁴ OL Htt. 27316/1846.

¹⁵ EK »Könyvtárépítés 1846«. A javaslathoz készített műszaki tervek — mint általában a könyvtárépítéssel kapcsolatos tervanyag — nem volt fellelhető.

méreték szerint) jelentős, kétemeletes épületet s magát a kertet fűvészkertnek rendezték be.¹⁶ PETZELT arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Barátok terére és a Reáltanoda utcára nyíló, akkor nagyrészt beépítetlen telekrész a könyvtár céljaira elegendő; ő is abból indult ki tehát, hogy az akkor a könyvtár birtokában volt ingatlan minden kétséget kizáróan a könyvtár tulajdona.

A könyvtár kérdése tehát már a reformkor végén, a szabadságharcot megelőző években a hivatalos fórumokat és a magyar tudományos élet képviselőit élénken foglalkoztatta. De nem csak a könyvtár került így előtérbe. Szó esett — mint láttuk — az egyetem és az orvoskar új épületeiről, új mérnökiskoláról, új fűvészkerttről is. A politikai függetlenségért vívott küzdelem természetes velejárója volt, hogy egyre erősebben nyilvánult meg az önálló és független magyar tudományos élet megteremtésére irányuló szándék.

A lendületes, szépen induló tervezgetésnek a szabadságharc katonai eseményei, majd bukása vetettek véget. A fegyveres küzdelem hatalmas erőfeszítései során nem vált lehetővé mélyreható változások megvalósítása, új épületek emelése. Világos után viszont az uralomra került reakció kíméletlenül elnyomta a haladó szellemű megnyilatkozásokat, az önálló magyar tudományos élet megteremtésére irányuló törekvéseket. Nem meglepő tehát, ha a könyvtár és a rend vitája is új stádiumba lépett s a rend komoly segítséget talált az abszolutizmus reakciós kormányhatóságainál.

A rend fokozott energiával lépett a küzdőterre akkor, amikor az időpont politikai szempontból különleges lehetőségeket biztosított. A jelek szerint már 1849 januárjában tervekbe vette, hogy a könyvtárat a volt rendházi épületből kitessekelje. Ismerjük ugyanis a WERNLEIN-féle eredeti adománylevélnek egy 1849 január 20-án kelt hiteles másolatát,¹⁷ amelynek kiállításával a rendnek aligha lehetett más célja, mint hogy akkor, amikor Buda és Pest ideiglenesen császári közigazgatás alatt állt, megpróbálja régi célkitűzéseinek megvalósítását. A helyzet különösen alkalmassá vált a szabadságharc bukása után s ezt a rend nem is késlekedett kihasználni. A siker reményét megnövelte az is, hogy a mérnökiskola 1850 második felében egybeolvadt az ipartanodával s az így megürült helyiségekbe a könyvtár költözött be.

1850 végén DENK Agápius, a pesti zárda házfőnöke Pest város tanácsához beadványt intézett, melyben az egész ingatlannak (könyvtárépületnek, udvarnak és udvari lakásoknak) a rend birtokába való visszajuttatását kérte. DENK a következő indokokat sorakoztatta fel — a szerinte nem is vitatható tulajdonjogi érven kívül — kérése támogatására:

a) a rend iskolát akar létesíteni, amely a jelenlegi rendházban nem helyezhető el;

b) a rendtagok száma az eltelt idő alatt oly mértékben növekedett meg, hogy elszállásolásukra, valamint vendégeik fogadására a rendház elégtelen;

c) a jelenleg a könyvtár birtokában lévő, a térre nyíló épület, roskadozó állapota miatt könyvtár céljaira alkalmatlan, városszépészeti szempontból pedig erősen kifogásolható.

A kérdésben a tanács véleményét ugyanaz a SÁGODY Sándor alpolgármester fejtette ki, aki 1849-ben kiállította a rend számára a WERNLEIN-féle

¹⁶ OL Htt. Térképek Div. XI. no. 5. V. ö. FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum, az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet*. Bp. (1955) 11—13. és 188 — 189. 1.

¹⁷ Vö. a 4. jegyzetet.

adománylevél másolatát s aki — ez a helyzet megismerése és a további fejlemények szempontjából döntően fontos! — a kegyúr Pest városa megbízásából syndicus is volt a rendnek. A városi tanács és a rendi körök elfogulatlanságot kizáró egybefonódása világosan mutatja, hogy a város mennyire jogellenesen vette kézbe — már az első perctől kezdve — a szőnyegen forgó kérdés elbírálását.

A tanácshoz írt referátumában¹⁸ SÁGODY kifejtette — a történeti előzmények részreahajló ismertetése után — hogy a rend kérése nem csupán jogilag indokolt. Az iskolára feltétlenül szükség van a rossz belvárosi iskolaviszonyok miatt. A templomnak csak egy bejárata van (a másikat ugyanis a könyvtár elhelyezése után befalazták), ez zavarja a gyóntatás nyugodt menetét. A város lakosságának állandó növekedése komoly feladatokat ró a rendház egyre növekvő létszámú tagjaira: a lelkipásztorkodás terén munkájuk nélkülözhetetlen, mivel az 1784-i 39 főnyi létszám helyett most kb. feleannyian vannak, a pálosok és domonkosok azóta eltávoztak a városból, amelynek lakossága viszont a négyszeresére emelkedett.

A küzdelem tehát már az első percben politikai térre térelődött. Az abszolutizmus politikája ugyanis — amelynek csúcspontja kulturális téren is az 1855-i konkordátum volt — a politikai agitáció elsőrendű eszközeként igyekezett felhasználni az iskolát és a szószéket. SÁGODY egyik, a helytartóság felé hangoztatott érve szépen tükrözi ezt a politikai tendenciát. Véleménye szerint a rend kérése azért is indokolt, mert tagjai „az utóbbi idők zavaraiiban valóban lojális magatartást tanúsítottak” és 1849-ben önfeláldozóan ápolták a nagyszámú *császári* sebesülteket.

SÁGODY alpolgármester és a tanács tehát teljes mértékben a rend álláspontját támogatták, azonban a tanács a tulajdonjog kérdésében a telekügyben hozandó végleges döntésig nem óhajtott elkötelezően nyilatkozni. 1850-ben tehát még a ferences renddel politikai szempontból teljesen összefonódott pesti tanácsháza sem látta minden kétséget kizáróan eldönthetőnek a tulajdonjogi kérdést.

A helytartósághoz 1851 júliusában felterjesztett kérés már nem maradt megválaszolatlan, mint a korábbiak; azonban egy nagyobb horderejű kérdésnek, az egyetemi építkezések kérdésének kellett előtérbe lépnie ahhoz, hogy a rend megvalósíthassa terveit. A helytartóság ugyanis 1852-ben újból elővette az egyetemi építkezések tervét, és MITIS Ferdinándot, az építészeti főigazgatóság vezetőjét ezügyben miniszteri biztosnak rendelte ki. A miniszteri biztos feladatákként a rendelet könyvtári szempontból azt jelölte meg, hogy

- a) a könyvtárat a központi egyetemi épület Szerb utcai szárnyán építendő, új, háromemeletes építményben helyezze el, de ugyanakkor
- b) készítesen tervet arra az esetre is, ha az egész központi épületet és a könyvtárat a könyvtári telken építenék fel.¹⁹

TOLDY véleményét is megkérdezték, ő az egyetem és a könyvtár együttes elhelyezését sem a Szerb utcában, sem a Barátok terén nem tartotta alkalmasnak, „kivéve ha nem akarjuk a tudományos haladás eredményeit az építészeti felfelé-törekvés útján egy hatemeletes építményben kifejezésre juttatni.” Egyedüli helyes megoldásnak azt tartotta, ha a jelenlegi könyvtári telken épül meg az új könyvtár; ebben az esetben a rendet is végleg ki lehet

¹⁸ DENK beadványa, SÁGODY referátuma és felterjesztése: OL Stth. 12570/1851*

¹⁹ OL Stth. 19202/1852.

elégíteni, a tulajdonjogi kontinuitás sérelme nélkül, az új épület déli szárnyán átengedendő egyes földszinti és emeleti helyiségekkel. TOLDY az új építkezési tervekkel kapcsolatban általában 1846-i véleményét ismételte meg a könyvtár technikai berendezését illetően, azonban kiegészítette ezt a legújabb tapasztalatokkal (raktári fűtés, vas-tetőgerendázat, nagy ablakkeretek, legújabb tűzbiztonsági szempontok). Utalt a raktári vasajtók feltétlen szükségességére s példaként az Akadémia könyvtárának az 1849-i ostrom okozta tűzvésztől történt megmenekülését idézte. Külön hangsúlyozta — s ez újdonság a korábbi tervvel szemben — a belső világítás fontosságát az esti órákban való nyitvatartás érdekében: ez hihetetlen mértékben megnövelné a könyvtár használatát, „mivel a hivatalnokok, üzletemberek, jogászok, kereskedők (a használatból) nappal nagyrészt ki vannak zárva”.²⁰ TOLDY-nak ez a könyvtár nyitvatartásának kiterjesztésére utaló megjegyzése arra mutat, hogy mint könyvtár-igazgatónak²¹ is volt tudomása a fejlődő polgárság tudományos igényeiről s azoknak az adott keretek között lehetséges kielégítése érdekében a maga részéről mindent elkövetett.

Az 1852-ben felmerült terv lassan bár, de megtette a maga útját. A műszaki tervet az Országos Építészeti Főigazgatóság az elhangzott vélemények figyelembevételével 1853 nyarára dolgozta ki.²² A terv tekintélyes udvart irányzott elő a könyvtár számára. Az épület előcsarnoka a térre nyílt volna, a kocsibejárat a Reáltanoda utcára. A földszinten hivatali lakások, raktársobás könyvkötőműhely és két nagy raktárhelyiség, az I. emeleten a raktárak, olvasótermek és különgyűjtemények nyertek volna elhelyezést, általában a TOLDY-féle elképzelésnek megfelelően. A tervezetet, amely a könyvtár fejlődési lehetőségeit is figyelembe vette, a bécsi vallás- és közoktatásügyi minisztérium elfogadta és kivitelezését engedélyezte. Úgy látszott, hogy minden a legjobb úton van s az új könyvtár felépül.

Az építkezéssel kapcsolatos tervek kiszivárgása azonban a rendet is fokozottabb tevékenységre serkentette. Most már nem elégedtek meg beadványok szerkesztésével, mivel ez irányú tapasztalataik nem voltak kedvezőek. Magasabb pártfogó után néztek s ezt meg is találták a reakciós politikai felfogásáról közismert SCITOVSKY János esztergomi érsek személyében. A küzdelem kiélesedett: az érsek közbelépésének eredményeként megmozdult a könyvtár érdekében az egyetemi tanács is. VIROZSIL Antal rektor a primás közbelépésével kapcsolatos feljegyzésében utalt a könyvtár roskadozó állapotára s kérte a helytartóságot, hogy a rend kérelmeit elfogultságtól mentesen vizsgálja ki. Megjegyezte, hogy a minisztérium építkezési terve nyomán a kérdéses telek részben vagy egészen felszabadul, tehát a rendnek nem lehet jogcíme arra, hogy a kérdés megoldását akadékoskodással késleltesse. Teljesen méltánytalan lenne, ha a rend a nagyértékű telket, mintegy „ius postliminii”-t igényelve kapná meg.²³ Sőt, nyíltan felvetette a kérdést: vajon az egyetemi

²⁰ EK »Könyvtárépítés« 1852. Könyvtárépítészettörténeti szempontból érdemes feljegyezni a TOLDY javasolta helyiségek méreteit: általános 2,5 öl magasság (1 öl = 1,89 m) mellett 30 raktárszoba egyenként 4 × 2, nagyolvasó 8 × 4, tanári olvasó, kéz-irattár, igazgatói és katalógusszoba egyenként 4 × 4 négyzögöl terjedelemmel.

²¹ Jelen tanulmány keretei közt csupán Toldy Ferenc könyvtárigazgatói tevékenységére térhetünk ki az adott jogvita keretén belül.

²² OL Stth. 22764/1853.

²³ Nemzetközi jogi elv, melynek értelmében az ellenség által elfoglalt terület visszafoglalásakor a tulajdonjog az eredeti helyzetnek megfelelően áll helyre.

könyvtár, mely a főváros egyetlen ilyen jellegű intézménye, nem érdemel-e bizonyos méltányosságot? A könyvtár királyi elhatározás alapján kapta meg a vitás helyiségeket, azokat évtizedek óta birtokolja, a kérdés eldöntése tehát az uralkodó elé tartozik s a méltányosság kompromisszumot kíván.

A kérdésben az állami számszék véleményét is kikérték. A számszéknek minden valószínűség szerint SÁGODY adatai alapján keletkezett szakvéleménye a rend érdekeit képviselte. A vélemény szerint az ingatlan legalábbis részben a rendet illeti meg, mivel a rend azt adományozási örökjogon kapta, az egyetem pedig csupán egy időleges szükséglet következtében keletkezett királyi elhatározásra támasztja jogigényét. Amint 1784-ben azt kívánta a közjó, hogy az ingatlant az egyetem kapja meg, most a közérdek azt kívánja, hogy a rend azt visszakapja s így egyúttal a primás kérésének is eleget tegyenek.²⁴ Így a primási közbelépés nyomán újra fellángolt tulajdonjogi vita elterelte a figyelmet a döntő kérdésről, az új egyetemi épületek megteremtéséről. Hosszú évek teltek el ennek következtében meddő jogi vitatkozásokkal.²⁵

Maga a helytartóság sem tudott egyértelmű állásfoglalásra jutni. Az év elején a rend, az év vége felé az egyetem álláspontja felé hajlott, azonban bármelyik oldalra billent is át a mérleg nyelve, a referensek mindig azt hangoztatták, hogy a méltányossági szempontot mindenestre figyelembe kell venni. A kincstári jogügyigazgatóságnak is az volt a véleménye, hogy a kérdést nem szabad kizárólag magánfelek közti jogesetként elbírálni, hanem számot kell vetni azzal, hogy két közintézményről van szó, amelyek mindegyike fontos közművelődési szerepet tölt be. Mindezek alapján szükséges és lehetséges, hogy a legfelsőbb elhatározás is figyelembe vegye a kölcsönös méltányosságot és a szükségleteket.²⁶ A „legfőbb kegy” azonban másként határozott; nem hiába fordult a rend Esztergomba, nem hiába került — mint TOLDY írja egy későbbi röpiratában²⁷ — az egyetem és a könyvtár ellen folytatott harc főhadiszállása a primás székhelyére, nem hiába lépett közbe 1853 óta több ízben is SCITOVSZKY érsek: 1855 június 1-én THUN Leó kultuszminiszter közölte a helytartósággal, hogy az uralkodó döntése értelmében a volt mérnökiskola helyiségeit azonnal át kell adni a rendnek és haladéktalanul meg kell indítani a tárgyalásokat az egész könyvtárnak más épületben való elhelyezése érdekében.²⁸

A döntés teljes egészében beleilleszkedett az elnyomó kormányzat politikai rendszerébe. Az abszolutizmus első éveinek elsőrendű célja a reakció hadállásának minél teljesebb kiépítése volt: a katonai és közigazgatási reakció mellett a rendszer egyik fő támaszának, az egyházi reakciónak megerősítése fontos szerepet játszott. Kétségtelenül közrejátszott a döntés meghozatalában az is, hogy Rómában 1854 végén, Magyarországon 1855 május

²⁴ OL Stth. 20606/1853.

²⁵ TOLDY Ferenc egyik, később részletesen ismertetésre kerülő röpirata (*Egy országos intézet veszedelmének nyílt és titkos, érdekes története*. Pest, 1870.) szerint az 1852-i építkezés sikertelenségéhez az is hozzájárult, hogy a pesti mérnöki hivatal, melynek vezetője SÁGODY József, a syndicus-alpolgármester testvére volt, a terveket eltüntette s azok csupán akkor kerültek elő, amikor a kérdés már nem volt aktuális. TOLDY ez állítása (14. l.) elképzelhető, de nem bizonyítható.

²⁶ OL Stth. 1620/1854. és 22986/1854. Az első ügyiratban a kincstári jogügyigazgatóság jó összefoglalása olvasható a jogvita akkori helyzetéről.

²⁷ TOLDY: *Egy országos intézet*... 12. l.

²⁸ OL Stth. 13006/1855.

5-én hirdették ki a szeplőtelen fogantatás sok vihart keltett dogmáját,²⁹ s hogy a ferences rend, az „ordo seraphicus” a Mária-kultusznak már a középkori hitviták óta oszlopos támasza volt. A legjelentősebb szerepet azonban ezen a téren a konkordátummal kapcsolatos tárgyalások játszották.

A szabadságharc bukásától kezdve egymást érték azok az intézkedések, amelyek a Monarchiában uralkodónak tekintett katolikus egyház hatalmi helyzetét voltak hivatva megerősíteni.³⁰ Az 1850-i császári pátensek kiterjesztették a püspökök bíraskodási jogát lelkészeik felett s hatályon kívül helyezték a „jus placeti”-t, feladva ezzel az uralkodónak a Vatikántól való formai függetlenségét is. 1851—52-ben a házassági jogrendszer átszervezésével kapcsolatos tárgyalások folytak, majd 1852 végével egyre határozottabban kezdtek kibontakozni a Rómától való gyakorlati függőséget is megteremtő konkordátum körvonalai. A megegyezés szövegét ugyan csak 1855 novemberében hozták nyilvánosságra, azonban RAUSCHER, SCITOVSZKY és SCHWARZENBERG érseknek, a konkordátum létrehozói már a nyáron rávették az udvari és kormányzati köröket a pápai szék minden igényének kielégítésére. Természetes tehát, hogy a SCITOVSZKY támogatását élvező ferences rend a küzdelemnek ebben a menetében felülmaradt és legalábbis részleges sikert ért el.

A konkordátum kihirdetése politikai szempontból Magyarországon is kiélezte a helyzetet. Az ifjúság oktatása, a cenzúrával kapcsolatos jogkörök, a házassági jogszabályalkotás területén a katolikus egyház szinte korlátlan hatalomhoz jutott. A felekezetek egyenjogúsága gyakorlatilag megszűnt, „mértéktelen térítgetések” zavarták meg az ország felekezeti békéjét. Az természetes, hogy a protestáns egyházak elítélték a konkordátumot és szellemét; — azonban a kormányzati, sőt katolikus egyházi körök sem fogadták az új rendszert egyhangú lelkesedéssel. Az idősebb nemzedékből sokan (akiket még érintett a jozefinizmus, ill. a reformkor áramlata), a fiatalabbak közül számosan (kik már a fejlődő polgárság eszméit hordozták), az alpapság tekintélyes része (mely felháborodottan vette tudomásul a főpapság jogkörének mérhetetlen megnövekedését) — szembenálltak a konkordátummal. Az új szellemmel szemben tehát részben tudatos, részben öntudatlan ellenállás nyilvánult meg, még kormányzati vonalon is. Ennek megfelelően kiéleződött a reakciós elemek és a haladó gondolat híveinek ellentéte.

A konkordátum szelleme mindenütt érvényesülni igyekezett. Hogy mit jelentett ez az oktatás (ezen belül különösen az egyetemi oktatás) számára, érdemes utalnunk a konkordátummal kapcsolatos felsőoktatási vonatkozású rendeletanyag elvi alapjaira.³¹ RAUSCHER érseknek a konkordátummal kapcsolatban a pápai nunciushoz intézett egyik levele szerint „ő Felségének különös gondja lesz rá, hogy az egyetemeken a vallás viruljon és gyümölcsöző legyen. Az emberi tudománynak sokféle hasznát különösen a XVIII. század óta a tévedések mint fellegek homályosították el s az emberi társaságnak jóléte kívánja, hogy azokat az igazság sugarai oszlassák szét. Sok

²⁹ Ebből az alkalomból — akkor, amikor a legélesebb küzdelem folyt az egyetem és a rend között a mérnökiskola helységeiért — az egyetem teológiai kara a rendet ezüstkehellyel ajándékozta meg. (BALÁZSOVITS i. m. 121—135. l.) A rend sikerét a szerző a következő szavakkal értékeli: »Dum divi Francisci sodales a potentibus premuntur, ab Omnipotente consolantur.«

³⁰ BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865.* Bp. 1925. II. k. 74. skk. 1.

³¹ BERZEVICZY i. m. 78—79. l.

tekintetben kívánatos volna, ha az egyetemi kancellárok helyére püspökök lépnének; de minthogy ez nem vihető mindig keresztül, szükséges, hogy legalább a teológiai karra elhatározó befolyással bírjanak.” Ennek megfelelően az egyházi tanszékek jelöltjeit a megyéspüspök vizsgáztatja „hite és tanítási készsége” szempontjából. Tekintettel arra, hogy a pesti egyetem „keletkezését egyházi alapítványnak köszöni”, a jövőben csak katolikus tanárok lesznek itt alkalmazhatók. Jóllehet a korszellem természetes ellenállása különösen ez utóbbi elképzelést nem engedte megvalósulni, ez az egy példa is jól mutatja, hogy a konkordátum politikai szempontból — mint azt a kortársak megállapították — nem a XIX. század, hanem a XV. század bélyegét viselte magán. Célja az volt, hogy — mint mindenütt — az egyetemi oktatás területén is megerősítse az egyházi reakció befolyását.

Ilyen körülmények között nem volt tehát meglepő, hogy az egyetem a jogvita akkori stádiumában a magas közigazgatási fórumok részéről is jogosnak tartott minimális méltányossági szempontok érvényesülését sem tudta elérni. Az abszolutizmus egyik legfontosabb célja az volt ugyanis, hogy felszámolja a jozefinizmus minden haladó jellegű szellemi maradványát. Az egyetem viszont mint elsőrendű jogalapra támaszkodott egy olyan II. JÓZSEFTŐL származó intézkedésre, amely különlegesen felkelthette az abszolutizmus kormányzati köreinek ellenszenvét: a könyvtár elhelyezésének kérdése szorosan összefüggött a szerzetesrendek feloszlásával, illetve működésük megszüntetésével. Az abszolutizmus viszont mint egyik legmegbízhatóbb fegyvertársára számított a szerzetesrendekre, — világos tehát, hogy ezek anyagi érdekeit mindenekelőtt szem előtt tartotta. Az elvi vonatkozások mellett volt a kérdésnek személyi háttere is: a könyvtár akkori igazgatója, TOLDY Ferenc személyét az egyetem teológiai kara nem látta szívesen a könyvtár élén. Több ízben szemére vetették, hogy a könyvtár szerzeményezési politikáját nem irányítja helyesen, nem veszi kellőképpen figyelembe a teológiai kar kívánságjegyzékeit s az azokban szereplő művek helyett „nem egyszerűen protestáns teológiai munkákat szerzett be.”³²

Az 1855-i császári parancs végrehajtása nem ment simán. A rend megkapta ugyan a mérnökiskola helyiségeit a déli szárny emeletén (1855 július 11.), azonban tüstént új követeléssel állt elő: kívánta azokat az udvarrészben elhelyezett lakásokat is, amelyekben régebben a mérnökiskola tanára, akkor pedig a könyvtár két alkalmazottja lakott. Az akció irányítója a már jólismert SÁGODY alpolgármester volt, aki már augusztus 16-án kijelentette, hogy ha a helyiségek kulcsát nem kapja meg, karhatalmat fog alkalmazni, „még ha fel is jelenti őt a rektor”.³³ SÁGODY és a rend manipulációját TOLDY sürgős közbelépése állította le, de csupán időlegesen. A rend újabb igényével kapcsolatban az egyetemi tanács kifejtette, hogy az „accessorium sequitur suum principale” (a tartozék követi a fődolgot) jogelv csak akkor alkalmazható, ha a jogalap vitathatatlan; ez azonban itt nem áll fenn, mivel az ügyet eddig csupán „via politica” és nem „via juris” intézték. A helytartóság is

³² HERMANN E.—ARTNER E.: *A hittudományi kar története 1635—1935*. Bp. 1938. 388. és 405. l. (*A kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem története* I. kötet.) — TOLDY e szerzeményezési politikáját meg is indokolta azzal, hogy a katolikus teológiai kar működéséhez protestáns teológiai művek is szükségesek. (Vö.: SZÁSZ Károly: *Közönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Bp. 1871. 22—23. l., mely rész TOLDY szövege alapján készült; ezt l.: EK. »Könyvtárépítés 1869«.

³³ TOLDY jelentése az egyetemi tanácsnak. EK. »Könyvtárépítés 1852«.

erre az álláspontra helyezkedett, amikor — már kissé óvatosabban — kijelentette, hogy a rend igényét nem látja megokoltnak és támogatását csupán akkorra ígérte meg, hogy a könyvtár elhelyezésének kérdése rendeződött.³⁴ Mindezek ellenére azonban nyitvamaradt a kérdés, hogy vajon a mérnökiskola átadása nem vonja-e maga után az udvar és az udvari lakrészek egy részének átadási kötelezettségét is.

Még súlyosabb probléma volt, hogy vajon a könyvtár hogyan és hová költözködjék? TOLDY a költözködés mikéntjét illetően megjegyezte, hogy addig, amíg a könyvtárnak új helyisége nincs, a statusquo-t fenn kell tartani, mivel egy könyvtárat nem lehet, még rövid időre sem, ládába elcsomagolni. Helyiségként a volt curiai épületet javasolta, a könyvtár épületével szemben. Az egyetemi tanács teljes mértékben támogatta TOLDY-t s kijelentette, hogy e könyvtárat „nem lehet egyszerűen az utcára dobni”. Az egyetemi tanács azt javasolta, hogy az új könyvtárépületet az udvari telken kell felépíteni, a régi tervek szerint, mivel ez a pont a város legmagasabb, árvízmentes pontja. A tanács véleményének egyhangúságát (jellemzően) csupán a teológiai kar dékánja bontotta meg.

Az egyetemi tanács a könyvtár kérdését kifejezetten politikai jellegűnek tartotta. Túlzás lenne természetesen azt állítanunk, hogy álláspontja kifejezetten antiklerikális volt, kétségtelen azonban, hogy az egyetem vezetősége nem csupán a kérdés birtokjogi vonatkozásai miatt került szembe a rendi-egyházi körökkel. Erre mutat a tanácsi felterjesztés egyik szakasza: „vajjon egy kolostorkert a város közepén... szükségesebb, mint egy könyvtár...? Vagy kevesebb méltányosságot érdemel-e az egyetem, mely a fővárosban az egész ország javát szolgálja?”

A helytartóság a gordiusi csomót nem tudta, valószínűleg nem is akarta sem megoldani, sem kettévágni s a minisztériumnak vagy új könyvtárépület építését, vagy a könyvtárnak a Nemzeti Múzeum épületébe való átköltöztetését javasolta.³⁵

A könyvtár azonban — s adott pillanatban ez volt a lényeges — helyén maradt, kiszolgált évente több ezer olvasót: hiába ajánlotta fel DENK Agáp házfőnök az év végén „nagyilekűen” még azt is, hogy a könyveknek időleges elhelyezésére (tehát a könyvtár működésének megszüntetésére!) helyiségeket bocsát rendelkezésre, csakhogy az épületet visszakapja.³⁶ THUN miniszter csupán annyit jelenthetett az uralkodónak, hogy az utasítás második felének, a könyvtár máshol való elhelyezésének a maga idejében eleget fognak tenni.³⁷

A ferences rendben azonban egyáltalában nem volt meg a hajlandóság a kérdés barátságos, méltányos és a közérdeket is figyelembe vevő megoldására. Változatlanul merev — a primás által is támogatott — álláspontjuk célja a régi helyzet maradéktalan visszaállítása volt, jöllehet a minisztérium kijelölte a kérdés megoldásának útját az 1852-i tervnek megfelelően s ugyanakkor kifejezetten utasította a helytartóságot, hogy igyekezzenek a rendet álláspontja megváltoztatására, akadékoskodása megszüntetésére rábeszélni. DENK házfőnök például egyik beadványában a többi között kifejtette, hogy a rendnek azért van haladéktalanul szüksége a teljes rendházra, mivel a legújabb szerzetesi reform értelmében minden rendtagnak a clausurában kell

³⁴ OL Stth. 17575 és 19781/1855.

³⁵ U. o.

³⁶ OL Stth. 13006/1855.

³⁷ OL Htt. 72379/1866. (Benne: bécsi VKM 17092/1855.)

laknia, s mivel az udvarban lakó gyermekek és más lakók lármája zavarja a rendház nyugalmaát. A primás viszont ugyanekkor kijelentette, hogy ragaszkodik az egész ingatlan átadásához s az udvarrészen való könyvtárépítés ellen „főpásztori hivatalából, apostoli visitátori tisztéből kifolyóan” tiltakozni fog.³⁸

A helytartóság CONRAD pesti polgármester jogi szakvéleményét is bekérte; CONRAD szerint nem állapítható meg, hogy az 1807-i kártérítés a kertnek melyik részére vonatkozott, tehát a tulajdonjog kérdése sem tisztázható, — így tehát vagy meg kell egyezni, vagy más helyet kell biztosítani a könyvtár számára. A helytartóság és CONRAD egy 715 négyszögöles Főherceg Sándor (Bródy Sándor) utcai telket ajánlottak fel erre a célra, hogy így a könyvtár építésének problémáját is megoldják és a klérus kívánságának is eleget tegyenek.³⁹

A könyvtár másutt való elhelyezésének kérdése a következő években is állandóan felszínen maradt. A Sándor utcai építkezés terve — jóllehet ahhoz a minisztérium és TOLDY is hozzájárult — hamarosan lekerült a napirendről, viszont már 1857 januárjában új terv merült fel: a Hatvani utcai orvoskari épület átalakításának terve. Ennek a tervnek a megvalósulását viszont az nehezítette meg, hogy előbb az orvoskar új épületeinek kellett elkészülniök. A könyvtár átköltöztetése tehát továbbra is csak terv maradt.⁴⁰

A rend ennek ellenére sem adta fel a küzdelmet. Miután a könyvtári helyiségek megszerzése nem sikerült, törekvése arra irányult, hogy az egyetem fizessen hasznobért a helyiségekért. Ez a megoldás az egyetem részéről jogfeladást jelentett volna, tehát az egyetemi tanács a javaslatot nem fogadta el. A rend szinte szünet nélkül kérvényekkel ostromolta a különböző hatóságokat, ami végül is oda vezetett, hogy 1857-ben a helytartóság is ingerülten jegyezte meg: „a ferences atyákat most már valóban indokolatlan követelődzéseikkel kapcsolatban türelemre kellene utasítani”. Két év múlva pedig a budai országos törvényszék határozottan elutasította a rendnek azt a kérését, hogy a vitatott és az egyetemi könyvtár nevéen álló ingatlant telekkönyvileg a rend nevére írja át.⁴¹

Komoly veszteség érte azonban a könyvtárat az udvari lakások kérdésében. A rend — látva, hogy a kifejezetten könyvtári helyiségek megszerzése gyakorlatilag lehetetlenné vált — oldaltámadást indított, minek következtében a könyvtár elvesztette az udvar és az udvari lakások tekintélyes részét. Az udvart egy átlós kerítéssel két részre osztották, REGULY Antal első örnek, a kiváló, haladó szellemű földrajztudósnak és NAGY Iván első tisztnak, a magyar genealógiai és helytörténeti irodalom neves művelőjének pedig el kellett hagyniok szolgálati lakásaikat, — jóllehet az akkor általános könyvtári gyakorlat szerint legalábbis az első ór mindenütt a könyvtárban lakott.⁴²

A Monarchia súlyos bel- és külpolitikai, valamint gazdasági válsága következtében a könyvtárral kapcsolatos tervek hosszú időre lekerültek a napirendről. A rend továbbra is kérvényezett ugyan, de eredménytelenül; új könyvtári épület sem épült s a könyvtár élte a maga megszokott életét. Évenként egyre több és több olvasónak adta meg a tanulás és tudományos

³⁸ OL Stth. 28230/1856 és 7935/1857.

³⁹ OL Stth. 12203 és 28230/1856.

⁴⁰ OL Stth. 7935, 8559, 9133, 13558, 17279/1857 és 2289/1858.

⁴¹ OL Stth. 3625 és 13076/1857, valamint Landesgericht Ofen 5966/1859.

⁴² OL Stth. 7936 és 37241/1857.

munkálkodás lehetőségét. TOLDY a maga részéről kitartott amellett, hogy a könyvtár számára az orvoskari épület a legmegfelelőbb, s hogy a könyvtár nem költöztethető ki az épületből, mivel a könyveket nem lehet egyszerűen elcsomagolni.⁴³ A hatvanas évek elején új könyvtárépítési műszaki tervet nyújtott be. Ez lényegileg nem tért el a korábbi tervektől, azonban a harminc, egyenként 8 négyszögöles raktárszoba helyett tizenkét, egyenként 26 négyszögöles raktárhelyiséget javasolt, ami 30%-os növekedést jelentett. Az olvasóterem terjedelmét viszont a korábbi 32 négyszögöl helyett 52 négyszögölben (+ 62%) kérte megállapítani.⁴⁴ Ezt a számszerű emelkedést mindenben megmagyarázza a könyvtár forgalmának hatalmas emelkedése, amelynek következtében az egyetemi tanácstól 1862-ben a könyvtár átalakítását, az érem- és régiségtár eltávolítását és helyére új olvasóterem létesítését kérte a könyvtár vezetője. Az általa megadott, a korabeli jelentésekből ellenőrizhető jellemző forgalmi adatok — melyeknek alapján a munkálatok megindítását kérte — a következők:

Év	Olvasók	Növekedés	Időtartam
1835/36	4,359	—	—
1845/46	6,586	2,047	10 év
1855/56	10,180	3,594	10 év
1860/61	13,941	3,761	5 év
1861/62	18,212	4,271	1 év

„Mellőzöm — írja ezzel kapcsolatban TOLDY — ez örvendetes jelenet okainak fürkészését, melyek kétség kívül az egyetemi ifjúság növekvő számának, de a tudományos haladó szellem terjedésének s tán némi részben a nevelt könyvtári budget czélszerű felhasználásának is tulajdonítandók: a tény mindenestre áll, hogy az egyetem ez intézete egykor tán nem is gyanított virágzásban van.” Ilyen körülmények között a férőhely elégtelen; az olvasók egyre szebbek állva olvas, ami az ellenőrzést lehetetlenné teszi; a levegő tiszta. Kérte ezért a megfelelő átalakítások végrehajtását s egyben annak engedélyezését — s ez jól megvilágítja TOLDY könyvtárszemléletének haladó, az olvasók felé forduló jellegét, — hogy a jelenlegi kézikönyvtár, „melyben a tanárok és idősb tudósok is szoktak olvasni, s a másodór dolgozik, nagyobb részben szintén megnyittasék a fiatal olvasó közönségnek...” Az egyetemi tanács TOLDY kéréseinek eleget tett.⁴⁵ A könyvtár és felettes szervei 1864-ben újabb lépést tettek az olvasási idő meghosszabbítása érdekében: az olvasóterembe is bevezették a gázvilágítást. A sajtó kedvezően fogadta ezt a változást s utalt arra a „világosságra” is, mely „a hazának, a haza jelen és jövő magzatainak csak hasznára, csak testi, lelki üdvére válhatnak.”⁴⁶

A könyvtár és a rend közti jogvita eldöntése a provizórium éveiben sem történt meg s egészen 1866-ig a rend részéről sem történt újabb lépés az ingatlan visszaszerzése érdekében. 1866 tavaszán azonban, amikor már komoly politikai tárgyalások folytak a kiegyezés megteremtése érdekében, a rend (érezve, hogy a születő új korszak tervei megvalósítása szempontjából nem lesz oly kedvező, mint az abszolutizmus éve) — régi fegyvertársával, a pesti város-

⁴³ OL Htt. 42587/1861.

⁴⁴ Ek. »Könyvtárépítés 1863«.

⁴⁵ Rekt. 1861/1862. év 780. sz. és EK. »Könyvtárépítés 1862.« Vö.: Budapesti Hírlap 1860. 152. sz.

⁴⁶ Sürgöny 1865. 27. sz.; EK. „Könyvtárépítés 1864—65”.

házával karöltve újabb akciót kezdett oly párját ritkító erőszakos formában, mely általános felháborodást keltett s végül is legfelsőbb kormánysszervek beavatkozását tette szükségessé.

1866. március 21-én hatalmas szélvihar dühöngött a fővárosban. Az orkán a könyvtári telek Reáltanoda utcai oldalán fekvő — régen könyvtári, 1857 óta azonban a rendházhoz tartozó — lakások fedelét és tűzfalát mintegy két öl hosszúságban az utcára döntötte. A városi hatóság, közbiztonsági érdekre való hivatkozással — elrendelte a Reáltanoda utcai teljes épületsor lebontását. Csodálatosképpen azonban — amikor április 3-án hajnalban ROTTENBILLER Lipót polgármester parancsára a hirhedt THAISZ Elek városi kapitány vezetésével csendbiztosokból, mesteremberekből álló különítmény jelent meg és megkezdte az épületek bontását — nem csupán a szélvész által megrongált épületeket kezdték lebontani, hanem elsősorban azokat, melyeket a szélvész épen hagyott, amelyek az udvarnak a könyvtár birtokában maradt részén voltak s amelyekben CSERY József könyvtári őr, az egyetem történetírója és DOBROCSÁNYI könyvtári szolga laktak.

A fegyveres asszisztenciával a város középpontjában végrehajtott erőszakos jellegű eljárás hatalmas felzúdulást keltett. CSERY, TOLDY, a prorektor, majd WENZEL Gusztáv rektor ismételtlen tiltakoztak és hivatkoztak arra, hogy egyrészt a lebontást elrendelő tanácsi határozatról az egyetem semmilyen értesítést nem kapott, másrészt pedig arra, hogy a lebontani rendelt könyvtári lakások a mérnöki szakvélemények szerint kifogástalan állapotban vannak s a közbiztonság azok lebontását nem kívánja meg. A helytartótanács másnap bizottságot küldött ki, amely az egyetemnek adott igazat, azonban az épületek bontása ennek ellenére tovább folyt s az a veszedelem fenyegetett, hogy a két könyvtári alkalmazott a szó szoros értelmében fedél nélkül marad. GERLÓCZY főjegyző a rektor tiltakozását minősíthetetlenül durva levélben utasította vissza, mondván, hogy e tiltakozás nem egyeztethető össze a rektori méltósággal. Végül is TOLDY és WENZEL kénytelenek voltak táviratozni MAJLÁTH kancellárnak Bécsbe. A kancellária még aznap utasította a helytartótanácsot, hogy a további rombolást akadályozza meg. Az egyhetes önkényes bontási munka következtében azonban a két lakás tetőszerkezete teljesen elpusztult.⁴⁷

A kérdés újabb kivizsgálására, a kártérítés és helyreállítás problémáinak tisztázására a helytartótanács SUHAYDA János helytartósági tanácsost küldte ki biztosként. SUHAYDÁnak e megbízása következtében jelentős szerep jutott a könyvtár sorsának további alakulásában.

TOLDY már közvetlenül az események idején, majd később, már említett röpiratában kifejtette azt a meggyőződését, hogy a ROTTENBILLER—THAISZ vezette rombolás és a rend szándékai között szoros kapcsolat áll fenn: a rend, véleménye szerint, a könyvtári épületek lerombolása útján próbált hozzájutni az udvartér sokat vitatott s még a könyvtár birtokában maradt nyugati részéhez. Kétségtelennek tartotta azt is, hogy a kérdésben SÁGODY alpolgármester játszotta a kezdeményező szerepet.⁴⁸ Nincs birtokunkban olyan írásbeli bizonyíték, amely közvetlenül erősítené meg TOLDY véleményét.

⁴⁷ Az egész kérdésre: OL VKM 459/1867. asz. ügyesomó 1866. évi anyaga, valamint TOLDY i. m. 16—28. l.

⁴⁸ TOLDY SUHAYDÁnak ápr. 17-én: »Nagyságos Uram! méltóztassék megmutatni, hogy a NM. Helytartó Tanács hatalmasabb a barátok és syndicusuk ármányainál...«

Az alábbi közvetett bizonyítékok azonban kétségtelenné teszik, hogy véleménye helyes volt :

a) DENK Agáp házfőnök sorozatos kérvényei egyikében március 22-én az udvari lakások visszajuttatását kérte Pest város tanácsától, mint „dicső pártfogójától”. ROTTENBILLER polgármester a helytartótanácsához pártolónan terjesztette fel a kérést, a következő — csupán az első pillanatra érthetetlen — indokolással : „... miután a ferencendiek ezen épületrész saját céljaikra felhasználni szándékolják, kérelmük annál inkább is méltánylandónak tekinthető, minthogy a nevezett épületrész jelenleg odonszerű és düledező külseje nemcsak hogy belvárosunk azon részét eldíszteleníti”, hanem közbiztonsági szempontból is veszélyes. — Azt, hogy egy ódon és düledező épületet, melyet le kell bontani, hogyan óhajt a rend a saját céljaira felhasználni, — csupán az magyarázza meg, hogy a rend elsősorban nem az épületet akarta használatba venni, hanem az ingatlan egy újabb részére akarta a kezét rátenni.

b) DENK Agáp április 7-én és 8-án két levelet intézett ROTTENBILLERhez. Április 7-én szónoki frázisokkal telt, „szívhezszó” levelet fogalmazott : „Hozzád szólnak, érdemtelves Uram! a 9-ik zsoldár szavai :

Magárahagyatott a szegény,
Az árvának te leszel támasza!

Nehogy a világ *minket* kinevessen s új éneket zengjen a jogtalanság . . .”, gondoskodjék a polgármester a felsőbb szervek megfelelő informálásáról. Másnapi levele már tárgyilagosabb és minden kétséget kizáró : „Hallom, hogy az Universitas egy fiscalist rendelt volna, ki ellenünk fellépend in crimen laesae Majestatis, contra amplissimum Magistratum Pestensem et Guardianum Franciscanorum (felségsértés miatt, a tekintetes pesti tanács és a ferences házfőnök ellen).”

A két levél hangja, különösen pedig a bennük használt többszám első személy erősebbek minden közvetlen bizonyítéknál. Kétségtelen tehát, hogy ROTTENBILLER csak úgy, mint korábban SÁGODY a rend, a klérus érdekeit védelmezte, hogy a pesti városháza vezetői szoros kapcsolatban álltak az egyházi körökkel. Teljesen indokoltan nevezte tehát TOLDY, — amikor metsző gúnnyal megírt röpiratában ezt a „civilizált világban s a XIX. században (forradalmakat s a régi magyar restaurációkat kivéven) kétségkívül hallatlan attentátumot” ismertette — az egész „alattomos aknamunka” érdemi szerzőjének a rendet, közvetítőnek a „furfangos, genialitásáról ismert” SÁGODYT és kivitelezőnek ROTTENBILLERT, „ki ezentúl mint rettenthetlen *Faltörő* fog Pest évkönyveiben ragyogni . . . Adjuk át a halhatatlanságnak!”

Haladóbb álláspontot képviselt a helytartótanács, elsősorban SUHAYDA tanácsos, akinek referátuma alapján az április 27-én tartott tanácsülés elrendelte, hogy az egyetem tulajdonjogát fenn kell tartani, a rend által kárpoztalás-ként felajánlott helyiségeket (mint egyenlőtlen ellenértéket) nem kell igénybevenni, a helyreállítást a pesti magisztrátus elleni visszkereseti jog fenntartásával kell elvégeztetni, a tulajdonjog és a visszkereset ügyében a Közalapítványi Ügyigazgatóság, a könyvtár állapota ügyében az Országos Építészeti Igazgatóság véleményét kell kikérni s fenti Igazgatóságot utasítani kell a helyreállítási munkálatokra. SUHAYDÁT a tanácsülés egyúttal megbízta, „hogy a könyvtárnak az udvari helyiségekbeni elhelyezése iránt (tehát azon

a területrészen, amelyet a rend a faltörő-eljárás során meg akart szerezni) bizalmas úton buzgólkodjék.”

A helyreállításnak a porosz — osztrák háború napjaiban folyó munkálatai során a rend újból tanújelét adta annak, hogy nem hajlandó magára nézve kötelezőnek elismerni az állami szervek rendelkezéseit. A házfőnök kijelentette, hogy a helyreállítási munkálatokat meg fogja akadályozni, viszont CSERY és DOBROCSÁNYI részére bérszállást hajlandó biztosítani. Amikor a rend tiltakozása egymagában elégtelennek bizonyult, újból jelentkezett a régi szövetséges, a városi tanács, mely a helytartótanács által elrendelt helyreállítási munkálatokat többször, utóbb karhatalommal is megakadályozta.⁴⁹ Végül is július 3-án, a königgráti csata napján SUHAYDA bejelentette, hogy a helyreállítási munkálatok befejeződtek.⁵⁰

A „faltörő eljárás” izgalmas hetei ezzel lezárultak. Az egész kérdés azonban már magában foglalta a jogvita újabb, most már döntőnek ígérkező fejleményeit: azzal, hogy a helytartótanács a már említett április 27-i ülésen utasítást adott arra, hogy a közalapítványi ügyigazgatóság véleményét a tulajdonjog kérdésében meg kell kérdezni, az ügy a „via politica” mellett a „via juris”-ra is rálépett, tehát megindult a kérdésnek az igazságszolgáltatás fórumai előtt való tárgyalása is.

A probléma illetén való felvetését a könyvtárépület egyre veszedelmesebbé váló állapota is siettetete. Az Országos Építészeti Igazgatóság 1866 októberében tett jelentést a könyvtár helyzetének felülvizsgálatáról. Ez a jelentés⁵¹ szomorú képet tár elénk, REITTER Ferenc főmérnök tollából, aki SUHAYDA mellett szintén komoly pártfogója volt a könyvtár ügyének.

A jelentés szerint a könyvtárépület tetőzete és mennyezete már régóta rossz állapotban van. A köldökgerendázatnak vaskapcsokkal való megerősítése, a kötőgerendázat megkettőzése után 1823-ban, majd 1841-ben a mennyezetet kellett alátámasztani. Ennek ellenére a mennyezet süllyedése akkor 2 öltre 3 hüvelyk volt. Az épület állapota olyan, hogy minden javítást csak a legnagyobb óvatossággal szabad elvégezni. A jelentés megjegyezte, hogy a helyreállítás csupán egy-két évre jelent biztonságot, mivel a könyvtárépület pusztulásra van ítélve. A könyvtár elhelyezéséről gondoskodni kell, mivel „egyetem könyvtár nélkül, — legalább példa nélküli unicum lenne a műveltségi világban, (mondja REITTER főmérnök) — és ez által úgy anyagi költségek, mint erkölcsi veszteségek is keletkeznének.”

A könyvtár katasztrofális helyzete sürgetően parancsolta tehát a tulajdonjogi kérdés tisztázását. SUHAYDA tanácsos szerint, aki már a faltörő-ügyben is az egyetem álláspontja mellett nyilatkozott s a város szerepét „vétkes eljárás”-nak minősítette, — a tulajdonjogi kérdésben az egyetem joggal hivatkozhat az elévülésre, a hosszú és zavartalan birtoklásra, valamint a telekkönyvi helyzetre. A helytartótanácsban SUHAYDÁnak sikerült álláspontját elfogadtatnia. Így, amikor az ügyigazgatóság 1866 június 18-án részletesen indokolt jogi véleményében kifejtette,⁵² hogy az egyetem az összes valaha is könyvtári, mérnökiskolai és fűvészkerti helyiségek és ingatlanok kétségtelen tulajdonosa, a tanácsülés elrendelte, hogy mindezek visszaszerzé-

⁴⁹ OL Htt. 48859 és 50134/1866.

⁵⁰ OL Htt. 52848/1866.

⁵¹ OL Htt. 86067/1866.

⁵² OL Htt. 72379/1866.

sére bírói úton kell keresetet indítani, a korábban kiállított, ellenkező értelmű tulajdonjogi bizonyítványoknak ellent kell mondani és a városi tanácsot kárterítésért kell perelni.⁵³

A rend számára ismét szükségessé vált magasabb pártfogók igénybevétele. Újból Esztergom jelentkezett: SCITOVSZKY primás augusztus 29-én felségfolyamodványt nyújtott be a rend érdekében. Kifejtette, hogy a rend igazáról, kérelmeinek jogos voltáról meggyőződött. Véleménye szerint azonban a rend álláspontját nem csupán a jogi érvek kétségtelen volta támasztja alá, hanem az is, — itt ismétli SÁGODY és DENK régi érveit, — hogy a főváros egyre növekvő számú lakosságának pasztorációja terén a rend tagjaira komoly szükség van.

Ennek következtében kérte az uralkodót, hogy szerezzen érvényt 1855-i elhatározásának és a könyvtárat másutt helyeztesse el.

A primás beadványa hat nappal a porosz—osztrák háborút befejező prágai békekötés után kelt. Ez az időpont természetesen nem volt alkalmas arra, hogy a folyamodvány döntően befolyásolja a kérdés megoldását. A folyamodvány már az „alkotmányos” út megtartásával, a kancellárián keresztül érkezett le a helytartótanácsához. Pár nappal később futott be ugyanoda a primásnak az ügyigazgatósághoz intézett levele,⁵⁴ melyben SCITOVSZKY kifejtette, hogy a telek soha nem volt az egyetem tulajdona. Ugyanekkor az éppen tervbevelt nagyobbarányú könyvtárhelyreállítási munkálatokkal szemben ellentmondást jelentett be.

A helytartótanács választát SUHAYDA fogalmazta az egyetem részéről beadott dokumentumok, valamint az ügyigazgatóság fentemlített véleménye alapján. Kétségtelennek tartotta az egyetem tulajdonjogát s jelezte, hogy a helytartótanács véleményét a rend ismételt beadványai nem tudják megváltoztatni. Szerinte az 1855-i császári rendelet úgy jöhetett csak létre, hogy az egyetemi alap érdekeit akkor senki sem képviselte megfelelő eréllyel. Egyben utalt arra is, hogy a tulajdonjogi kérdés már bírói útra terelődött. A helytartótanács felterjesztése után pár héttel, február 17-én megalakult az ANDRÁSSY-kormány; az ún. „alkotmányosság” tehát — a koronázás kivételével — helyreállt. A király március 14-én kelt elhatározásában úgy döntött, hogy a kérdésben véglegesen csak akkor fog határozni, ha a peres eljárás befejeződik.⁵⁵ Ennek nyomán az ügyigazgatóság április 5-én formális keresetlevelet nyújtott be Pest város törvényszékéhez, amelyben az ingatlan mindazon részének a könyvtár birtokába való visszaadását kérte, amelyek valaha is a könyvtár birtokában voltak.

A jogvita bírói útra való terelése nem mozdította elő a könyvtár pillanatnyi helyzetét; a magyar bírósági eljárás hosszadalmassága, az ügy elintézése elé gördített mesterséges akadályok sorozata lehetetlenné tette a kérdés gyors megoldását, melyet pedig a könyvtár helyzete egyre sürgetőbbé tett. TOLDY ismételt fellépésére szeptember 12-én egy újabb műszaki bizottság vizsgálta meg a könyvtár állapotát s megállapította, hogy a tető beomlását csak azonnali beavatkozással lehet megakadályozni. Ez a szükségmegoldás is csak egy-két évre szól, „azontúl nem lévén emberi lehetőség az egész épület

⁵³ OL Htt. 48765 és 48770/1866. A városi tanács elleni eljárást az OL VKM 1915/1867 szüntette meg.

⁵⁴ OL Htt. 74117/1866.

⁵⁵ OL VKM 459/1867.

összeomlását elfordítani, mely a könyvtárak világtörténetében egyetlen!" Ha az új épület munkálatait 1868 kora tavaszán elkezdik, 1869 őszén megtörténhetik az átköltözés. A tervek készen állanak, a szükséges mintegy 100 000 Ft-nyi összeg a költségvetésben nem jelentős tétel.⁵⁶ Ami a telket illeti — fejtette ki TOLDY — „van az is. Mert lehetetlen, hogy Ő Cs. kir. Apostoli Felsége, *helyesben informáltatva a Minister Ur Ő Excja [Eötvös] által*, oda ne módosítsa 1855-iki legmagasb kéziratát, hogy tehát az egykori ferenczrendi klastromnak 83 év előtt egyetemünknek cserében a kir. várpalotáért, királyilag conferált része (hol most könyvtári helyiségeink vannak) a barátoknak ajándékozgatván, az ezen négyszög mellett fekvő telek a könyvtár birtokában maradjon.”

TOLDY tehát — most már konkrétan rámutatva a megegyezés tárgyi alapjára — újfent új épület létesítése mellett tör lándzsát s határozottan elveti az ideiglenes elköltözés gondolatát, mely megoldás a könyvtár munkáját évekre megbénítaná. Így „a könyvtár, egyetemi ifjúságunk e tudományos dajkája, sőt a tudósoknak is e nélkülözhetetlen tárháza évekre megszűnnék használhatni.” Tehát: új épület (lehetőleg a könyvtári telken) az egyedüli megoldás, mellyel a miniszter „új életre hívhatja a végveszélybe sodort intézetet”.⁵⁷

A könyvtár vezetőjének kétségbeesett segélykiáltása⁵⁸ eredménytelen maradt: 1868 elején a minisztérium még mindig az átköltöztetésről tárgyalt s csupán akkor tett le erről az elképzelésről, amikor TOLDY jelentette, hogy az e célból kirendelt bizottság az egész belvárosban nem talált a könyvtár elhelyezésére alkalmas épületet, tehát legalább a tatarozást minél hamarabb el kell kezdeni.⁵⁹

A rend merev álláspontja azonban nem csupán a per, hanem a tatarozás végrehajtása során is megnyilvánult, lehetetlenné téve itt is a kibontakozást. Jóllehet a ferences házfőnök és pártfogója, ROTTENBILLER polgármester képmutató módon több esetben felhívták illetékes körök figyelmét a könyvtár veszélyeztetett állapotára,⁶⁰ akkor azonban, amikor a tatarozás végrehajtására került sor s a jószándékot tettekkel lehetett volna bebizonyítani, a rend óvást jelentett be a rendházi padlásfeljáró használata ellen. DENK kifejtette, hogy a tetőjavítási munkálatokba csak akkor egyezik bele, ha ez tulajdonjogi vonatkozásban jogcímet nem jelent a könyvtár részére, ha a könyvtár hasznabért fizet s ha a minisztérium az egész frontot tataroztatja. Ha erre nincs mód, akkor a rend még városszépészeti szempontból se legyen kötelezhető a javításra, mivel „könyöradományokból él”⁶¹ és szegénységének oka az, hogy „a tőle abszolút kormányzás [II. JÓZSEF] idein elfoglalt és most is elfoglalva

⁵⁶ Költségvetési szempontból TOLDY nem ítélte meg jól a helyzetet. A VKM egész 1869. évi költségvetési kérése kb. 1,2 millióforint volt.

⁵⁷ EK. »Könyvtárépítés 1867/68«.

⁵⁸ A könyvtár roskadozó állapotát TOLDY és REITTER főmérnök több feljegyzése ismerteti. Nyomtatásban a legjobb MÁRKI József: *Könyvtári nefelejts vagy a budapesti m. k. tudományegyetem könyvtárának rövid ismertetése (1778—1874)*. Bp. 1874. 8—13. l.

⁵⁹ OL VKM 6126/1868.

⁶⁰ BALÁZSOVITS i. m. 130. l. így sóhajt fel: »Faxint superi, ut praepotens (klaszszikus értelemben!?) universitas hungarica post tam longum sub tectis alienis gratuitum inquilinatum, suam bibliothecam ad sua recipiat!«

⁶¹ BALÁZSOVITS i. m. 135. l. szerint 1858—1863. között kegyes adományokból 16,000 Ft-ért építette fel a rendház a templom új tornyát. (A könyvtár évi dotációja ebben a korszakban 2000 Ft volt.)

tartott” rendházat nem kapja vissza.⁶² A minisztérium — jöllehet az egyezkedés elől elvileg nem zárkózott el — e zsarolási kísérlettel szemben erélyesen lépett fel és felszólította a rend pozsonyi tartományfőnökét, utasítsa a pesti házfőnököt az ellenszegülés megszüntetésére. Mivel ez a lépés sem vezetett eredményre, 1869. június 20-án NEDECZKY ügyigazgatósági alügyész felkereste a házfőnököt s kérte, hogy engedje meg a tetőre való feljutást. A házfőnök a közben beszólított szerzetesekkel elállta a feljáratot s kijelentette, hogy csak az erőszaknak enged. Az ügyigazgatóság erre elszánta magát a végső lépésre: karhatalmat helyezve kilátásba, nyolc napos záros határidőt adott. Csupán ennek az erélyes fellépésnek lett eredménye: a rend engedett és a tetőjavítás még a tél beállta előtt befejeződött.

A keresetlevél beadásától két év telt el, míg Pest város törvényszéke 1869. április 18-án meghozta az elsőfokú ítéletet. Már a fent ismertetett, a tetőjavítással kapcsolatos másodlagos jogvita tanulságai is arra mutatnak, hogy a kiegészítés politikai ténye nem jelentett lényeges változást a minket érdeklő kérdéssel kapcsolatos erőviszonyok terén. A polgári szervek hangneme ugyan egyre öntudatosabbá, erélyesebbé vált, az egyetem számára az abszolutizmus és provizorium éveihez képest szabadabb, liberálisabb, szabadgondolkodó elvi alapok hangoztatása vált lehetővé, a reakció erői azonban nem csökkentek. Sőt: látva a liberális fejlődés előtt álló lehetőségeket, erőit átcsoportosította és fokozta támadó lendületét. Éppen azokban az években, amikor a per folyt, zajlott le egy kemény egyházpolitikai küzdelem,⁶³ melynek egyik gyűjtőpontjában éppen a könyvtár sorsában is erősen érdekelt Eötvös József kultuszminiszter állott.

Eötvös már 1867-ben felvetette — a népoktatás decentralizálásának és bizonyosfokú laicizálásának érdekében — a „népnevelési egyletek” létesítésének kérdését. Javaslatát, majd különösen az állami népoktatásra vonatkozó javaslat a klérus viharos ellenállását váltotta ki. A klérus részéről a harcot az új primás, SIMOR János vezette, akinek az volt a véleménye, hogy az alkotmány rendelkezései az uralkodót a kegyúri vonatkozású kérdésekben nem kötik meg. Elképzelése szerint a katolikus egyház államot alkotott az államban. Érthető tehát, hogy SIMOR primásnak és a klérusnak sem a népművelés elmélyítését, állami ellenőrzését jelentő törvényjavaslatok nem nyerték meg tetszését, sem pedig abba nem nyugodhattak bele, hogy az egyetem és könyvtára, a tudományos képzés egyik központja, egyházi intézménnyel szemben pernyertes legyen. Eötvös az egyetemi oktatással kapcsolatban is azt tartotta szem előtt, hogy a papképzés felett is az állam gyakorolja a főfelügyeletet és az egyetemi vagyont ne kerüljön teljesen az ultramontanizmus szolgálatába. A katolikus autonómiával kapcsolatos tárgyalásoknak is az volt a fő célja, hogy az egyházkormányzatban minél erősebb legyen a világi elem. Azonban éppen az autonómiával kapcsolatos tárgyalások során — különösen az 1870-i autonómiai kongresszus alkalmával — Eötvös ráébredt arra, hogy a magyar klérus is híven követi IX. PRUS 1864-ben kiadott *Syllabus*ának elveit s az

⁶² OL VKM 4790/1869. Ugyanitt kiköti a házfőnök, hogy az építkezés vasár- és ünnepnapokon ne folyjék, »mint ezt már fővárosunkban is gyakorolni kezdik«. A további fejlemények: OL VKM 11536, 12080, 12377 és 13004/1869.

⁶³ Az egyházpolitikai küzdelemre l. SÖTÉR István: *Eötvös József*. Bp. 1953. 371. skk. l. és FERENCZI Zoltán: *Báró Eötvös József*. Bp. 1903. 255. skk. l., valamint PACH Zsigmond Pál: *A dualizmus rendszérének első évei Magyarországon*. Századok 1955 (89) 1. szám, különösen 62—67. l.

autonómiát (tehát az egyháznak az államtól való elválasztását) úgy értelmezi, hogy az államon belül az egyház teljes függetlenséghez jusson pl. az oktatás kérdésében is. Az 1869-ben összehívott vatikáni zsinat tárgyalásai, valamint a csalhatatlansági dogmának 1870 júliusában történt kihirdetése még csak fokozták a klerikális és liberális elemek éles küzdelmét. A dogma kihirdetését a kormány a püspöki karnak megtiltotta, ami újabb kemény belpolitikai vitára vezetett. A korabeli politikai röpiratok és élclapok (köztük elsősorban a *Borsszem Jankó*) éles, gúnyos, rendkívül kemény hangnemben tárgyalták a haladó erőkkel szemben fellépő klerikális mozgalmak szerepét s bírálták, kipellengérezték tevékenységüket.⁶⁴

E politikai küzdelem éveiben folyt le a könyvtár és a rend pere a bírói fórumok előtt. A könyvtár vezetője, TOLDY Ferenc sem maradt el a maró gúny fegyverének használatában a röpiratirodalom mögött s mindkét, a könyvtár ügyében kiadott írásában, valamint a miniszterhez írt felterjesztéseiben éles hangon támadta meg azokat, akik a könyvtár ügyét nem viselték eléggé szívükön, vagy részesek voltak abban, hogy a bírói fórumok nem ismerték el a könyvtár igazát.

Első röpiratát 1868 november 12-én adta ki⁶⁵ „proximus ardet Ucalagon” mottóval akkor, amikor a képviselőház pénzügyi bizottmánya SZONTAGH Pál javaslatára a könyvtár építésére előirányzott 100 000 forintot a költségvetésből törölte. TOLDY e hitel előirányzását a sürgősségre való tekintettel már a múlt esztendőben kérte. TOLDY szerint SZONTAGH arra való hivatkozással javasolta a törlést, hogy az egyetem katolikus intézmény s az állam veszedelmes elvet proklamálna egy egyházi intézmény segélyezésével. Ily vonatkozásban az egyetemi könyvtár és az egyetem ügye szoros kapcsolatba került az egyházi autonómia kérdésével, valamint a kérdésnek azzal a vetületével, hogy a katolikus autonómia megvalósítása a nemzetiségi egyházak hasonló jellegű és a polgári társadalom „magyar állameszmé”-je szempontjából veszedelmes törekvésekre vezethetett volna.

Kitűnik ez abból is, ahogy az 1868 november 12–13-i képviselőházi ülések az egyetemnek nyújtandó 50 000 Ft-os hitelkeret ügyét tárgyalták.⁶⁶ A képviselőházban TISZA Kálmán a kérdésben a következőket mondta: „nagyon szükségesnek tartanám, hogy tudjuk azt tisztán és határozottan, hogy a tisztelt miniszter úr ezen egyetemet hogyan tekinti: úgy-e, mint államintézetet? úgy-e mint felekezeti intézetet?” A liberális képviselők határozott választ kértek a minisztertől, a klerikális beállítottságúak viszont a kérdés elnapolását javasolták. Az ügyben DEÁK Ferenc is felszólalt s felszólalásával el is döntötte a vitát. Az egyetem történetéből vett adatokra, az egyetem teljes államosítását már elrendelő 1848:20. t. c.-re hivatkozva kijelentette, hogy az egyetemet állami tanintézetnek tekinti. Javasolta, hogy a minisztérium ne csupán az egyetem költségvetése felől tájékoztassa a házat,

⁶⁴ Az antiklerikális röpiratirodalom egyik legharcosabb művelője TOLDY Ferenc fia, TOLDY István volt. (Vö.: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. k. 233–237. l.) Az élclapok anyagára l.: KORODA M.—GYÓRY M.: *A sötétség trónállói*. Antiklerikális karikatúrák. Bp. 1953.

⁶⁵ T...: *Nyílt levél Sz. P. orsz. képviselő úrhoz a M. K. Egyetemi Könyvtár ügyében*. Pest, 1868. (Sz. P. = gömöri SZONTAGH Pál. Vö. SZINNYEI i. m. XIII. k. 1077–1078. l. és *Révai Nagy Lexicon* XVII. 709.)

⁶⁶ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának a) naplója X. k. 285. és 291. skk. l. b) jegyzőkönyve V. k. 93–94. l. c) irományai VI. k. 143–147. l.

hanem adjon felvilágosítást az egyetemi alapok világi és egyházi elemeinek összetétele felől is; kijelentette, hogy a kormány nem óhajtja elvenni az egyháztól jogos tulajdonát, azonban az állami tulajdon felett való döntés jogához ragaszkodik.

Az egyetem jellegének kérdése tehát a politikai küzdelem egyik tényezőjévé vált s az is maradt hosszú éveken keresztül. Ezen a vonalon kapcsolódott be a vitába TOLDY Ferenc röpirata, mely első fejezetében történeti adatokkal bizonyítja, hogy az egyetem csupán kezdetben volt egyházi jellegű s MÁRIA TERÉZIA óta állami intézménnyé vált. Ha pedig az egyetem állami, akkor fenntartása is az állam feladata. Az egyetem felekezeti jellegét sem az alapok eredete, sem a teológiai kar katolikus volta, sem temploma nem bizonyítja, amely utóbbi különben is „megszűnt az egyetem tényleges része lenni, mióta annak járása többé nem kötelező a kath. ifjúság számára.” „Az egyetem a tanításért van”, „minden nem katolikus, mint katolikus honpolgárok számára.”

Szintúgy az egyetem könyvtára is, „azon egyetlen egyetemes, rendszeres és rendezett ily élő intézete hazánknak, mely nyolczvannegy év óta egymaga nyitva áll folyton, naponként minden honfinak úgy, mint az egyetemi polgárnak.” A különben katolikus TOLDY logikusan bizonyítja be azt is, hogy a protestáns SZONTAGH Pál, akkor amikor az egyetemről a támogatást azért tagadja meg, mert az „pápista” intézmény, — nem a haladás gondolatát szolgálja. A felekezeti jelleg kérdése — fejt ki — „gyakorlatilag egyáltalán semmi súlyjal nem bír már ma, s még kevésbé bírand ezentúl, midőn azt a kor szelleme hallgatólag, de határozottan eldöntendi, és a hazafiak nem ezt kérdezik egymástól, ki milyen módon imádja istenét, hanem azt, hogy hű és hasznos polgára-e a közös hazának?” A röpirat újabb segélykiáltással záródik, a törvényhozásra hárítva a felelősséget a könyvtár közeljövőben várható összeomlásáért.

Az elsőfokú ítélet⁶⁷ két évvel a keresetlevél beadása után, 1869 tavaszán született meg. Az eltelt két esztendő alatt zajlottak le a fent már ismertetett egyházpolitikai küzdelmek. Alperesként KUBITS Mór ferencrendi tartományfőnök, felperesként HAMAR Pál közalapítványi ügyigazgató szerepeltek. A bíróság tagjai AGORASZTÓ Miklós főbíró, POPOVITS Sándor és THURY István tanácsosok voltak. Az ítélet a felperest keresetével elutasította s az alperes ferencrendet az általa bírt ingatlanrész birtokában meghagyta a következő indokok alapján:

- a) a rend 1784 előtt az ingatlant háborítatlanul birtokolta;
- b) annak egyes részeit 1855-ben, ill. 1857-ben visszakapta;
- c) 1855-ben a könyvtár más épületbe való elhelyezése az uralkodó kívánalmai között szerepelt;
- d) a telekkönyvi kivonat csak a „birtoklás” tényére vonatkozik s nem a felvállalás alapon való tulajdonjogra;
- e) a rend 1859-ben telekkönyvi átírás iránt beadott keresetét csupán „kellő felszerelés hiányában” utasították el.

Az ítélet már önmagában is homályos volt, mert — mint az ügyigazgatóság kifejtette — „belőle azt sem lehet megtudni, mi történjék az

⁶⁷ A keresetlevél, a három ítélet és a semmitőszéki döntés: Bp. I. ÁL. Pest város törvénytárája 3147/1867., az első- és másodfokú ítélet másolata: OL VKM 8353/1869 és 964/1870.

könyvtári helyiségekkel, miután az ítélet a szerzetet csak azon helyiségek birtokában és használatában hagyja meg, melyekben eddig is volt; a miből azt lehet következtetni, hogy a könyvtári helyiségek az egyetemnek ítéltettek meg hallgatag.”⁶⁸

Az ítélet indokolásához fűzött érvek megfelelő értékeléséhez és megértéséhez adalékul szolgálhat KUBITS Mórnak a királyhoz 1868-ban benyújtott folyamodványa. KUBITS ebben kifejti,⁶⁹ hogy „habár Felsőged [1855-i] legmagasb elhatározása per tárgya nem lehet”, — a per mégis megindult. HAMAR Pál, „megfelejtkezve arról, hogy ő Felsőged alattvalója, mindazáltal arra vetemedett, hogy . . . Felsőged . . . legmagasb elhatározását *szomorú* emlékü, és minden törvény- és törvényes eljárás nélküli okmányok nevezze.” Ez esetben a HAMAR-hivatkozta osztrák polgári törvénykönyv is törvénytelen. Kéri tehát az 1855-i elhatározás érvényrejuttatását „Isten dicsőségére, és a buzgó catholicus nép lelki építése és boldogítására”, mivel „Felsőged legmagasb elhatározásai által adott fejedelmi szent szavát semmiféle Bíróság, annál kevésbbé felperes Hamar Pál meg nem ingathatná . . .”

A ferences tartományfőnök tehát egy évvel a kiegyezés után, ravasz fogással, az uralkodónak az abszolút korban hozott elhatározására, mint szent és megváltozhatatlan uralkodói szóra hivatkozik, oly szóra, melybe az alkotmányos korszak bíróságainak nincs beleszólása. Ugyanekkor viszont — s ez az akkori közhivatali hangulatra is jellemző — a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvevőségének az a véleménye,⁷⁰ hogy a „rend semmi esetre sem fog megnyugodni s ő cs. s ap. kir. Felsőgednek legmagasb kegyéhez fog folyamodni, mely aligha nem az 1855. évben megindult irányban fog nyilvánulni.”

Az ítélet után a minisztériumban is megerősödött az egyezkedési hajlandóság, a rend álláspontja viszont érthetően még merevebbé vált. Az ügyigazgatóság az ítélet ellen (annak homályos volta miatt) semmisségi panaszt, ítélkező része miatt pedig fellebbezést jelentett be. A fellebbezésben rendre cáfolta az ítélet indokolását s kifejtette, hogy „törvényes jogokat közigazgatási úton és hatalommal megsemmisíteni nem lehet, . . . hogy a felség nevében az abszolút kormány nem volt jogosítva az egyetem tulajdonát elajándékozni.”

Amint tehát az egyetem és könyvtár kérdése az építkezés hitelkeretének elmaradásakor a kultúrpolitikai küzdelem egyik tényezője lett, úgy a peres eljárásnak ez a fázisa a politikai küzdelem egy másik, akkor „közjogi harc”-nak nevezett vonalán emelte a közvélemény érdeklődésének előterébe ezt az önmagában sem jelentéktelen kérdést.

A másodfokú ítélet feltűnően hamar, már 1869 október 19-én megszületett. A pesti ítélőtábla FÁBRY István elnökletével, BLASKOVICH Kálmán előadásában foglalkozott az ügygel és az elsőfokú ítéletet „felhozott indokainál fogva” helybenhagyta. A másodfokú ítélet ellen beadott semmisségi panaszt 1870 április 23-án utasították el. A táblai ítélet után, 1870 augusztusában jelentette meg TOLDY második röpiratát,⁷¹ mely már szorosabban függ össze a peres eljárással. A röpirat szövegén már régen dolgozott. 1867-ben,

⁶⁸ OL VKM 8353/1869.

⁶⁹ OL VKM 7414/1868.

⁷⁰ OL VKM 8319/1868.

⁷¹ »Egy országos intézet . . .« (Vö. 25. jz.) Mindkét röpirat szerzősége az EK.-ban és az OL.-ban lévő TOLDY-szövegek alapján kétségtelen.

az akkori építkezési tervekkel kapcsolatban jelezte egyik felterjesztésében, hogy „megjő az idő, hogy elmondom a világ előtt, mikép kapta könyvtárunk bizonyos részről, mely magának az egyetem körül érdemeket igényel” (— itt az egyetemen belül működő egyházi reakcióra utal —) „a halálos sebet.”⁷² Majd az első, már ismertetett röpiratában utalt arra az „ármányszövedékre”, mely az 50-es évek elejétől kezdve megakadályozta a könyvtár felépítését s maró gúnnyal jegyezte meg, hogy míg az abszolút kormányzat, „ezen nemzetiségellenes kormány a tudományos érdekek iránt rokonszenvvel viseltett”, addig „magyar elleneink” (— azaz a politikai és egyházi reakció magyar származású képviselői —) 1852-ben megakadályozták a könyvtárépítést.⁷³

A per menete, az első két bírói fórum egyházpolitikai befolyásmentesnek egyáltalán nem nevezhető ítélete, valamint nem utolsó sorban a könyvtár egyre súlyosabbá váló helyzete⁷⁴ szükségessé tették, hogy mint a könyvtár felelős vezetője a szőnyegen forgó valamennyi kérdéssel a nyilvánosság elé lépjen. Röpirata bevezetésében utal arra, hogy a könyvtár kérdése — így vagy úgy — a fővárosi közvéleményt erősen foglalkoztatja. „Difficile est satiram non scribere” (nehéz satírárt nem írni) akkor, amikor a közvélemény egyik része „kárörömmel” várja, hogy a soronkövetkező kúriai „szükségképpen” helybenhagyó ítélet nyomán „az ország értelmi haladására oly dicsően működő, világhírű műveltségű, tudós és szentséges franciscánus atyák vendégszobákkal, és egy pompás bérházzal gyarapodhassanak, melynek jövedelmei csupán a haza szellemi haladása előmozdítására lesznek általok fordítva.” — A továbbiakban a könyvtár történetét ismerteti, kezdve a nagyszombati időktől, különös tekintettel a telekügy fejleményeire. Ahogy közeledik a napi eseményekhez, úgy válik hangja egyre élesebbé, ostorozóbbá: különösen az 1866-i „faltörés” eseményeivel kapcsolatban. Jelzi a helyzetet a másodfokú ítélet után: „tomboló öröm minden színű és szabású barátok táborában, kísérve a syndicusok és faltörők török muzsikájától.” A röpirat utolsó fejezete „vissza és előre pillantás”, melyben TOLDY utal a kérdés kettős, magán- és közjogi oldalára.

Magánjogi szempontból hangsúlyozza, hogy az 1807-i csere alkalmával a rend a kártérítést minden jogfenntartás nélkül fogadta el, jöllehet a leirat „egyszer mindenkorra, multra és jövőre” szól. Viszont 1814—1846 között a rend nem törvény útján jogfenntartással, hanem csupán folyamodásokkal élt. Közjogi szempontból viszont azzal érvelt, hogy az 1548: 12. t. c. szerint a királynak jogában áll elhagyott szerzetesi javakat más — vallásos vagy oktatási jellegű — intézménynek adományoznia. II. JÓZSEFnek erre annak ellenére megvolt a joga, hogy nem volt megkoronázva, mivel 1784-ben nem privilégiumról vagy donációról volt szó, hanem egyszerű politikai intézkedésről. Az 1791: 32. és 36. t. c.-nek viszont csak a koronázatlan király privilégiális-donacionális intézkedéseit érvénytelenítették, egyebeket nem. FERENC JÓZSEF viszont 1855-ben az egyetem, tehát *világi* intézmény *magán*vagyona felől intézkedett, amire pedig még koronás királynak sincs joga.

Az 1855-i elhatározásért „a felelősség is nem ő felségét, hanem abbeli tanácsosát illeti, az akkori primást, SCITÓVSZKY [!] Jánost, kinek még sírjában

⁷² EK. »Könyvtárépítés 1867/68«.

⁷³ »Nyílt levél...« 18. l.

⁷⁴ 1869 elején már a két olvasóterem sem volt elegendő a növekvő forgalom lebonyolítására. (EK. »Könyvtárépítés« TOLDY EÖTVÖSNEK 1869. március 9-én.)

is zengjen utána a méltó vád, hogy nemes uralkodónktól jogsértést kért... De zengjen az [a vád] fülebe minden bírónak is, ki az egyetem a szentesített jogát törvénytelen ítélet által csorbítni merészlette.”

TOLDY a röpiratot közvetlenül megjelenése után, 1870 szeptember 1-én megküldte Eötvösnek.⁷⁵ Kísérőlevelében, (melyet a minisztérium iktatóhivatala „vádirat”-nak nevezett), éles hangon kelt ki mindazok ellen, akik eddig nem mozdították elő kellőképpen a könyvtár ügyét. S élesebben, mint a röpiratban veti fel a közjogi kérdést is: „Excellenciád a Scitovszky által mystificált fejedelemtől a „melius informandus princeps”-hez appellálhat; s ő, ki országos dolgokban is engedett, hogy ne engedhetne a magántulajdoni jog terén.” A pernek két fórumon való elvesztését HAMAR Pál közalapítványi jogügyi igazgató számlájára írja, akinek jelleme ellen nem támaszt ugyan kifogást, azonban képességeit a semmivel egyenlőnek, elfogulatlanságát kétségesnek tartja, mivel egykor SCITOVSZKY ügyvédje volt s most is confratere a barátoknak.⁷⁶

Végül megjegyzi, hogy a könyvtár érdekében kifejtett tevékenysége talán túllépi a kötelesség határát; erre azonban szükség van, mivel „még az Egyetemi Tanács is — (hol a papi és papos elem nem csak reverendában, hanem atilában is érvényeskedik és zsibbasztja a többiek meggyőződését is) — nem öröködik úgy az egyetemnek egyik legbecsesebb birtoka felett, mint kellene.”⁷⁷ — TOLDY levele a jelek szerint már nem jutott el Eötvös kezéhez. A szeptember 1-én kelt beadványt — nem tudjuk, miért? — csak november 13-án iktatták és azt a könyvtárügy miniszteriális referense, STAUDINGER Benedek titkár anélkül, hogy a miniszternek bemutatták volna, irattárba tétette. Eötvös viszont december elején újból súlyosan megbetegedett és 1871 február 2-án meghalt. Valószínűleg nem olvasta tehát TOLDY felterjesztését (talán magát a röpiratot sem); nem is volt már módja arra, hogy a per további menetébe beleszóljon.⁷⁸ Az az éles kritikai hang azonban, melyben TOLDY az ügy részletei felől a minisztert tájékoztatta, arra enged következtetni, hogy Eötvös és TOLDY között már korábbi kapcsolat volt a könyvtár s talán az általános tudománypolitika elvi kérdéseit illetően.

A táblai ítélet után másfél évvel, 1871 február 7-én (érdekes módon éppen az Eötvös halála és PAULER Tivadar miniszteri kinevezése közötti héten) hozta meg a Curia ítéletét, mely újfent a rend felfogása mellett foglalt állást. A magas bíróság személyi összetétele már eleve biztosította a rend érdekeinek megfelelő döntést: a kúriai tanács elnöke ugyanaz a FÁBRY István volt, aki az ügyet a táblán tárgyalta; beosztott bírója RÁTH Károly

⁷⁵ OL VKM 25865/1870.

⁷⁶ HAMAR Pál korábban valóban ügyvédje volt SCITOVSZKYNAK. (Vö.: SZINNYEI i. m. IV. k. 381. l.) — »Confrater« a többek közt »confraternitas«-nak is nevezett egyházi jellegű egyesület tagja. Ezek az egyesületek a megyéspüspökök irányítása alatt működtek; tagjaik nem tettek szerzetesi fogadalmat, de vállalták a rendi s általában egyházi célkitűzések megvalósításáért való tevékenységet. A rendi jogvédő (syndicus) minden esetben confrater volt. — Vö. a 83. jegyzetet.

⁷⁷ A jogvita során az abszolút kormányzat által kinevezett VIROZSIL Antal rektor, majd az 1865/66. tanévre választott WENZEL Gusztáv rektor kivételével az egyetem rektorai nem álltak a könyvtár ügye mellett.

⁷⁸ TOLDY felterjesztésének margóján ismeretlen kézírással a következő irón-bejegyzés olvasható: »Kinek köszönheti alulírott (Toldy), hogy fiából pap lett? egy leánya zárdában nevelkedik? talán ezt és még sokkal többet is a papoknak». A bejegyzés is mutatja, hogy az egyházpolitikai küzdelem a társadalom meglehetősen széles rétegeit érdekelte.

volt. Az ítélet a törvényszéki indokolást még ki is bővítette kifejtve, hogy az egyetem soha nem volt az ingatlan tulajdonosa, ott csupán tettleges elhelyezést nyert, a telekkönyvi bejegyzés felvállás híján nem biztosít tulajdonjogot, elévülés esete nem áll fenn, mivel a felperes nem bizonyította a tulajdonjogot, az 1807-i kárpótlás is a rend tulajdonjogát bizonyítja stb. stb. Az indokolás egyes pontjai kimutathatóan szinte pontról-pontra egyeznek a rend és SCITOVSKY felterjesztéseinek pontjaival, az azokban foglalt érvekkel. Az ítélet ellen az ügyigazgatóság semmisségi panaszt jelentett be. A Curia mint semmitőszék 1871 június 13-án a panaszt elvetette, mivel a felperes a harmadbíróság ítéletét ugyanolyan semmisségi indokokkal, mint a másodbíróságét „megtámadni jogosítva nincs; az ítélet indokai pedig semmisségi panasz tárgyát egyáltalán nem képezték.” A könyvtár és a rend közötti jogvita bírósági fejezete ezzel lezárult.

A felperes könyvtár nem kapta vissza még azokat az ingatlanrészeket sem, melyek régebben birtokában voltak; az alperes ferences rend viszont nem tudta elérni, hogy a könyvtár kiköltözködjék az épületből. Mindkét fél helyzete tisztázatlan maradt. A könyvtár a per elvesztése miatt került kényelmetlen helyzetbe, a rend viszont a belpolitikai körülmények alakulása következtében nem örülhetett tiszta szívből a részleges sikernek. Ez a mindkét fél számára tisztázatlan helyzet már eleve magában hordta a kölcsönös megegyezés lehetőségét. Még bizonyos időnek kellett azonban eltelténie, amely ezt a szándékot megérlette.⁷⁹

A semmitőszéki ítélet és a megegyezés közti időszak könyvtári történetére a parlamenti naplók, valamint egy Szász Károly kezéből származó röpirat nyújtanak felvilágosítást. A magyar könyvtárügy, az egyetem és az egyetemi könyvtár kérdése ugyanis az 1869—1872 között ülésező országgyűlés tárgyalásai során minden évben többször szerepelt, mint erre Szász Károly röpiratának bevezető sorai is utalnak.⁸⁰ A parlamenti napló soraiból valóban élénk táruznak tudománypolitikai közéletünknek mindazon lényeges kérdései, melyek ez idő tájt az érdeklődés központjában állottak: az egyetem jellege, az egyetemi tanárok fizetése, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kettéválasztása, az egyetem szervezeti és oktatási reformja, a magyar könyvtárügy és az egyetemi könyvtár kérdései. Élénk lépnek az akkori tudománypolitikai közélet azon szereplői is, akik a minisztérium egyházpolitikai vita jellegét öltő költségvetési tárgyalásai során a haladó álláspontot képviselték és sikraszálltak az egyetem világi jellege, anyagi érdekei mellett.

A haladó álláspont egyik vezéralakja — ha most csak a könyvtári kérdést vizsgáljuk — HENSZLMANN Imre, a kiváló régész. Az 1870. évi költségvetési tárgyalások során kijelentette, hogy „az úgynevezett vallásos, de valóban csak hitfelekezeti célokra tett költség”-nek „az ismeretek és tudományok terjesztésére tett költségek”-hez való aránya 1.61 : 1.77, tehát a tudományos ismeretek terjesztésére szánt összeg alig valamivel haladja túl az egyházi célokra szánt összeget. Ennek egyik eredménye az, hogy a három pesti nagy könyvtár (Egyetemi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára) egyenként 5000, összesen 15 000 Ft-ot kap összes szükségleteire, mely összeg 1/5-e annak az összegnek, melyet a British Museum

⁷⁹ RÓMER i. m. 177. l. annyit jegyez meg, hogy bár a rend a pert megnyerte, tanácsosabbnak vélték a megegyezést.

⁸⁰ Szász Károly i. m. 37. l.

könyvtára évente — könyvkötésre fordít. Ugyanekkor hiányolta az új könyvtár építésére szánt összeget is, mely akkor, amikor a könyvtár „szánandó, három ízben összefoltózott és összehengerdázott” épületét a ferences atyák igénylik maguknak, elsőrendűen szükséges lenne.⁸¹

Ugyanebben az ülészakban — melyen élesen felvetették az egyetem jellegének, az egyetemi alapok összetételének kérdését — pár nappal később újból megemlítette a dotáció kérdését s akkor a bécsi császári könyvtár évi 20 000 Ft-os költségvetésével érvelt. Ezzel szemben a magyar könyvtárak ellátása „valóságos nyomoruság, ez iszonyu! ily tételekkel nem léphetünk a külföld elé!” Már maga az a tény is, hogy a miniszter értekezletre hívta a három nagykönyvtár vezetőit a szerzeményezési tervek egybehangolása céljából, önmagában mutatja, „mily nagy a szegénység nálunk.” A rosszul értelmezett takarékossgal azonban fel kell hagyni és mindhárom könyvtárnak egyenként legalább évi 10 000 Ft dotációt kell engedélyezni. Eötvös válaszában azt javasolta, hogy az összeg nagyobb részét a múzeumi könyvtárnak adják, mivel az egyetemi könyvtárban az épület állapota nem engedi meg tekintélyesebb új könyvanyag elhelyezését.⁸²

A következő évben, pár nappal Eötvös halála és a Curia ítélete után HENSZLMANN kifejezetten a telekperben jelentett be interpellációt azzal a céllal, hogy az új minisztert, PAULER Tivadart színvallásra kényszerítse. Három kérdést tett fel:

a) jól védelmezte-e HAMAR Pál az egyetem ügyét s igaz-e, hogy ő „confrater franciscanorum”?

b) szándékozik-e a miniszter a pert felülvizsgáltatni?

c) a per végleges elvesztése esetén hajlandó-e a királynál cseretelek ügyében közbenjárni?⁸³

PAULER több mint két hónap múlva adta meg a választ és „színt vallott”, mint a polgári liberalizmus formalizmusának kendőzetlen képviselője. Kijelentette, hogy a „bírói hatalomnak függetlensége, a hozott ítéleteknek tiszteletbentartása és szentsége a polgári szabadságnak egyik oszlopát képezi”, — éppen ezért nem óhajt a kérdés igazságszolgáltatási részébe beleszólni. Ami HAMAR szerepét illeti: ügybuzgóságában nem kételkedik; 1855-ben valóban syndicusává választotta az érsekújvári ferences rendház, azonban erről a megbízatásáról még a per megindulása előtt lemondott. A harmadik kérdésre nem válaszolt.⁸⁴

A telekper ügyében TÁNCSICS Mihály is felszólalt s megkérdezte a minisztertől, „nem szándékozik-e a Ferencz rendiek szerzetét utasítani, hogy az egyetem könyvtárát, illetőleg helyiségét sajátjokul tulajdonítani ne merészeljék?”⁸⁵ PAULER ekkor is formális és kitérő választ adott megjegyezve, hogy a törvényes bíróságok ítéleteit politikai hatóság nem változtathatja meg.

A kérdést azonban a képviselőház haladó szellemű, hazafias tagjai a semmitőszéki döntés után sem hagyták elaludni. 1871 decemberében P. SZATHMÁRY Károly szólalt fel a könyvtár érdekében. Rámutatott arra, hogy a könyvtár lehetetlen állapota miatt most már súlyos nehézségek mutat-

⁸¹ Napló V. k. 404. skk. l. (1870. febr. 17.) Ugyanitt javasolja a VKM kettéválasztását is.

⁸² Napló VI. k. 171—172. l.

⁸³ Napló XIII. k. 169—170. l.

⁸⁴ Napló XVI. k. 66—67. l.

⁸⁵ Napló XIV. k. 189. l.

koznak az olvasók kiszolgálása terén, majd rátért a per kérdésére. Véleménye szerint a per eredménye nem indokolja azt, hogy a könyvtárról ne gondoskodjanak. Meg kell szüntetni azt a lehetetlen állapotot, hogy az „egyetemi könyvtárnak egy szép reggelen azt fogják mondani az illető házi urak: tessék kimenni. Miután ott közelben az egyetemnek birtoka nem létezik, körülbelül egy-két évig a fiatalágnak nem lesz egyetemi könyvtára.”⁸⁶ 1872 januárjában még tovább ment és felvetette a kérdést: „hogy ha lehet a kisajátítási törvényt igénybevenni akkor, midőn a közegészség... szempontjai lebegnek az ember szeme előtt, ha lehet lerontani a polgárok lakát, melyekben, őseik, szüleiék éltek, akkor nem tudom, miért ne lehetne akkor is igénybe venni, midőn arról van szó, hogy ne kelljen egy tudományos intézet könyvtárát, mely az ifjúság fő szellemi táplálékát képezi, átvinni egészen más helyre, mely legalább két évet fog igényelni, míg újra használható lesz.”⁸⁷ Ugyanezen az ülésen határozati javaslatot is terjesztett elő, melyben „tekintetbe véve országos gyűjteményeink — különösen országos könyvtáraink összefüggéstelen és szervezetlen állapotát, hiányait és célszerűtlen elhelyezését, de figyelembevéve azt is, hogy e hiány és szervtelenség, valamint... túlköltekezés kikerülése céljából a törvényhozás egy országos könyvtár felállítását már különben is sürgette és elrendelte” — egy országos bizottság kiküldését javasolja.⁸⁸

A magyar könyvtárügynek ezzel a könyvtárpolitikai szempontból lényeges kérdésével foglalkozik Szász Károly röpirata, mely első fejezetében a kérdés elvi oldalát tárgyalja. Vitatja, hogy vajon helyes lenne-e, ha a három tudományos nagy könyvtár mellett egy negyedik, Országos Könyvtár létesülne. Szerinte arra kell inkább törekedni, hogy valamilyen kapcsolat keletkezzék a három nagy könyvtár között. Erre két lehetőség kínálkozik: a három nagy könyvtár szervezeti egyesítése vagy köztük szoros együttműködés megteremtése. Az egyesítés ellen szól a három könyvtár jellegének, funkciójának különböző volta, a helyiség és a pénzbeli keret hiánya. Maradna tehát a szoros együttműködés megteremtése, mely többek között tervszerű gyarapítást, a fennálló hézagok kiegészítését tenné lehetővé. Így el lehetne érni, hogy a három könyvtár „együttvéve mégis egy teljes, egyetemes országos könyvtárt képezzen.” Ezzel természetesen együttjárna bizonyos szakmai „profil” kialakítása is. Véleménye szerint a Múzeumi Könyvtár „tisztán magyar könyvtár”, azaz Hungarica-gyűjtemény, az Akadémiai Könyvtár elsősorban a magyar nyelv-, irodalom- és történelem-tudomány szakkönyvtára, az Egyetemi Könyvtár pedig „amennyiben a más kettő által fődözve nincs, egyetemes jellegű.” — A röpirat második fejezete (amely majdnem teljes egészében TOLDY adatai és szövege alapján készült),⁸⁹ egyenként ismerteti a három könyvtár történetét, könyvványagának jellegét. Az Egyetemi Könyvtárral kapcsolatban utal a könyvtár épületének nyomorúságos állapotára, valamint arra, hogy az új épület létrejötte „az ismeretes pör elvesztése után a ferenczrendiekkel szemben ismét beláthatlan távolba van odázva.” — A harmadik fejezet az országos könyvtár megteremtésének gyakorlati feltételeit vizsgálja.

⁸⁶ Napló XIX. k. 371. l.

⁸⁷ Napló XX. k. 96. l.

⁸⁸ Napló XX. k. 70. l. Az országos könyvtár kérdését a képviselőház első ízben 1871. jan. 25-én (Napló XII. k. 165–166. l.), másod ízben 1871. dec. 7-én (Napló XVIII. k. 314–315. l.) tárgyalta.

⁸⁹ EK. »Könyvtárépítés 1869«. TOLDY véleményes jelentése a könyvtárügyben.

A vezetés kérdését egy országos könyvtári főigazgató kinevezése oldaná meg, aki a három nagykönyvtár igazgatójával collegiumot alkotna. E collegium feladata lenne a könyvtárügy elvi és gyakorlati kérdései terén való javaslat-tétel, ill. intézkedés, főként a beszerzési tervek egybehangolásának vonalán.

Szász Károly röpirata, valamint az ismertetett parlamenti vitaanyag világosan mutatja, hogy a magyar könyvtárügy, benne az egyetemi könyvtár kérdése széleskörű érdeklődést keltett. Az egyetemi könyvtár és a rend perében létrejött jogi holtpont — mint ez a röpiratból is kitűnik — megnehezítette a kérdés megoldását. Viszont ez a holtpont ugyanekkor, kapcsolatban az általános érdeklődéssel, elő is segítette a kibontakozást és lehetővé tette a megegyezés létrejöttét. Abban, hogy ez a megegyezés megszületett, többek között szerepet játszott az is, hogy az egyetem ügye általában s a könyvtár kérdése ezen belül (különösen az egyházpolitikai küzdelmek során) magasabb szinten is szóba került.

A már régen esedékes megegyezés („Egyesség”) 1872 május 26-án jött létre.⁹⁰ Ebben a tanévben TOLDY Ferenc volt az egyetem rektora; magas állása, valamint az a tisztelet, amely személye, több évtizedes tudományos kutatómunkája iránt megnyilvánult,⁹¹ szintén hozzájárulhattak ahhoz, hogy a kérdés rendeződött. — A megegyezés szerint a vitatott ingatlant telek-könyvtárrá is megosztották s az egyetemnek jutott az a rész, ahol jelenleg a könyvtár áll. A régi könyvtári helyiségek teljes berendezését az egyetem kapta meg. A könyvtári helyiségek — addig, míg az új könyvtárépület el nem készül, de legfeljebb öt évig — az egyetem használatában hagyták meg, viszont az egyetem az építkezés megkezdésétől évi 2000 Ft haszonbér fizetésére kötelezte magát. A rend az egyetemnek jutó telekrészen lévő épületek használatában az építkezés kezdetéig megmaradt. — A megegyezést a király 1872 augusztus 1-én kelt elhatározása alapján TREFORT Ágoston, az új miniszter október 29-én hagyta jóvá. A jóváhagyás után gyors ütemben indultak meg a könyvtárépítkezéssel kapcsolatos tárgyalások. Ezek eredményeként SZKALNICZKY Antal műépítész — a Központi Egyetem, az orvoskari épületek és a Főposta építője — 1873 május 1-én benyújtotta a könyvtári építkezés teljes költségvetését.⁹² Ezzel kezdetét vette a könyvtár történetének új fejezete, a jelenlegi épület felépítése.

Az adott társadalmi viszonyok között az egyetem és a könyvtár természetesen nem tudott teljesen kielégítő eredményt elérni s nem tudta megszerezni mindazt, amiért 1867-ben a küzdelembe indult. Az eredmény azonban — éppen az adott viszonyok figyelembevételével — kielégítőnek mondható. A haladás erői — elsősorban a könyvtár vezetője, a közgazgatásban szerepet játszó haladó felfogású közalkalmazottak, az egyetem haladó professzorai, valamint az országgyűlés antiklerikális elemei — megakadályozták azt, hogy világraszóló kultúrbotrány keretében az egyetem könyvtára hontalan legyen és évekre lehetetlenné váljék kincseinek felhasználása az egyetemi ifjúság,

⁹⁰ OL Rekt. 1872/1873. tanév 175. és 342. szám.

⁹¹ Napló XX. k. 205. skk. I. HORVÁTH Mihály javaslatára 1872. január 15-én az ötvenéves írói jubileumát ülvő TOLDY-nak a képviselőház 4000 Ft évdíjat szavazott meg, »kárpótlásul azon hivatalos díjakért, melyekről ez esetben lemondana«, hogy így a »mellékes hivataloskodás«-tól mentesítve teljes munkaerejét a magyar irodalom története megírására szentelhesse. — A »mellékes hivataloskodás« a könyvtárigazgatásra, melytől TOLDY csak 1874-ben vált meg, nem vonatkozott.

⁹² OL VKM 4041/1874.

a tudomány haladása érdekében. Kizárólag a ferences rend és a magas egyházi körök merev, reakciós állásfoglalása akadályozta meg azt, hogy ez a megegyezés már nem jóval hamarabb jött létre. A rend ez irányú tevékenysége során felhasználta az összes számbajövő tényezőket: a mindenkori esztergomi érseket, a politikai és tudományos közélet klerikális felfogású személyiségeit, elsősorban a pesti városháza reakciós vezetőségét.

Az Egyetemi Könyvtár története — mint láttuk — nem volt független (mint ahogy egyetlen jelentős vagy jelentéktelen intézmény története nem lehet az) a kor társadalmi fejlődésének egészétől. Az abszolutizmus és a korai polgári liberalizmus haladó és reakciós erőinek küzdelme a könyvtár életében és sorsában is világosan kirajzolódik. Az egyes intézmények története azonban nem csupán a társadalmi fejlődés egészének nyújtja kicsinyített képét, hanem világot vet az illető intézménynek a felettes szervekkel, testvérintézményekkel való kapcsolatára is.

Igy az Egyetemi Könyvtár története nem választható el sem az Egyetem, sem a többi magyar nagykönyvtár történetétől, mivel a könyvtárak — s ez a művelődési szempontból jelentős könyvtárakra fokozott mértékben vonatkozik — az ország tudomány- és kultúrpolitikájának mindig alkotói és tevélegesen szereplői voltak.

TÓTH ANDRÁS.

ANDRÁS TÓTH: LUTTES POLITIQUES AUTOUR DE LA CONSTRUCTION DU BÂTIMENT DE LA BIBLIOTHÈQUE UNIVERSITAIRE DE BUDAPEST

La construction du nouvel édifice de la Bibliothèque Universitaire fut achevée en 1876, c'est-à-dire quelques années après la conclusion d'une longue et fastidieuse action possessoire entre la bibliothèque et le couvent des franciscains de Pest.

C'est en 1690, que l'Ordre reçut le terrain en question par un acte de donation de la part de l'inspecteur caméral de Bude. En 1784, lors de la réduction des effectifs de l'Ordre, le terrain et la plus grande partie du couvent — construit dans la première moitié du XVIIIe siècle — furent donnés par décret royal à la Bibliothèque Universitaire. Au début du XIXe siècle, l'immeuble fut dûment porté au registre foncier en faveur de la bibliothèque qui, depuis ce temps-là, n'a pas quitté le bâtiment.

Les franciscains faisaient des démarches répétées afin de pouvoir rentrer dans leur bien, mais jusqu' à 1848, toutes leurs tentatives échouèrent : les autorités ne reconnurent pas la légitimité de leur réclamation. En 1846 par exemple, il devint évident à propos des débats sur les projets de construction de l'Université que, pour l'opinion publique aussi bien que pour les autorités, l'immeuble en question fut considéré comme propriété indiscutable de la bibliothèque.

Après la débâcle de la guerre pour l'indépendance, la situation fut changée. Alors, les franciscains pouvaient compter sur l'appui du gouvernement absolutiste, de sorte qu'ils croyaient le moment favorable à réaliser leur ancien projet. En choisissant la «*via politica*», et appuyés par le conseil municipal de Pest et par le cardinal d'Esztergom ils emportèrent un décret de FRANÇOIS JOSEPH, selon lequel la bibliothèque aurait dû déménager du bâtiment. Mais il était impossible de trouver un nouvel édifice pour la bibliothèque de sorte qu'elle ne put être délogée et permettait à un nombre toujours croissant de lecteurs de trouver accès aux livres.

En 1866, à la veille du rétablissement du gouvernement constitutionnel, la bibliothèque se décida à exercer des représailles contre les moines et contre le conseil municipal ; elle passa à l'offensive et demanda par voie judiciaire la remise du bâtiment entier à sa disposition. Cette action — malgré qu'elle fût d'abord au centre de l'intérêt public et le sujet d'une controverse de pamphlets — ne réussit pas. Le tribunal de première instance fit le jeu du conseil municipal : le déboutement était donc à attendre. Les sentences de deuxième et de troisième instance furent également négatives. Enfin à la cour de cassation l'appel fut rejeté pour vice de forme, sans être traité à fond.

C'est ainsi qu'après une procédure judiciaire de quatre années, la controverse arriva au point mort : ni la bibliothèque, ni les franciscains n'ont reçu l'immeuble en entier. Mais la question ne fut pas encore enlevée de l'ordre de jour : un débat parlementaire en est la preuve. A cette époque d'ailleurs, les deux adversaires cherchèrent déjà le moyen de se tirer d'affaire à l'amiable. En 1872, un accord se fit, selon lequel le terrain fut définitivement partagé en deux. Ce fut bien le dernier moment pour commencer la construction du nouveau palais de la bibliothèque, étant donné que l'ancien bâtiment était déjà dans un état tellement délabré qu'il menaçait ruine à chaque instant.

Les opérations politiques, culturelles et judiciaires de la bibliothèque contre les prétentions réactionnaires et antiscientifiques du conseil municipal et des cléricaux étaient conduites par François TOLDY, directeur de la bibliothèque. Il fut soutenu dans cette lutte par les facultés de l'université et par des intellectuels — fonctionnaires, savants, politiciens, ingénieurs, etc. — qui considéraient la bibliothèque comme centre de l'enseignement et des recherches scientifiques, et qui — après 1867 — affrontèrent ouvertement le danger des aspirations ultramontaines.

Egy győri nemes könyvtára a forradalom előtt

(Adalék reformkori általános műveltségünk történetéhez)

1.

1847 november havának 29-ik napján Győr vármegye törvényszéke csődöt rendelt el Szűts Adolf volt megyei alügyész ellen. Elrendelte a törvényszék egyúttal nevezett vagyonának összeírását és zár alá vételét, zárgondnok kinevezését s felhívta, hogy „értékének hit alatti felfedezése és bukása okainak beadása végett” december 18-án a törvényszék előtt jelenjék meg.¹

A vagyonbukott a fejérmegyei kisnemesi baracscai Szűts családból származik.² Apja Szűts Antal, Győr vármegye volt első alispánja, aki megyéjét az 1832–36-i és 1839–40-i országgyűlésen képviselte, ekkor már néhány éve halott. Az édesanya sz. BUUS Terézia azonban még él. Maga Szűts már szintén családos ember: felesége — sz. SÁRKÖZI Zsófia — és egy kislánya van.

Már korábban is könnyelmű életet élt: szülei „azon reményben, hogy ezzel magára nézvést is veszedelmes hajlamát megváltoztatandja”, már 1843-ban 8076 Ft-nyi adósságait kénytelenek megváltani. Férje halála után az anya még tovább megy: „félve fiannak hasonló botlásaitól, hogy férjem halála után némely önállóságot nyerhessen”, használatra átadja neki töltes-tavai birtokát; — „... teljes reményben lévén aziránt, hogy ily előgondoskodás által fiam kezei kötve lévén, valamint egyrészt hitele csökkenni fog, úgy másrésztől óvakodni fog oly költekezésektől, melyek magának és családjának csak nyilvános kárát s végromlását okozhatják.”³

Reménye azonban, hogy önállósodott fia ilyen módon józanabb életmódra fog térni, nem teljesedik. Fia, ki első balesete után — jövendő örökségére számítva — továbbra sem hagyott fel könnyelmű életmódjával, ekkor már ismét uzsorások karmaiban van. „Győrben senki nem csinált olyan Geschäftet, mint ő” — dicsekszik ismerőseinek 1847 nyarán egyik főhitelezője — „ki Szűts Adolfnak pénzt kölcsönözvén az már neki annyit fizetett vissza, hogy a nála lévő váltói már semmiben nincsenek és mégis meg kell

¹ A csődper iratai a Győri Állami Levéltárban, Győr Vármegye Levéltárában Törvényszéki Iratok 1801–1849: 1720. sz. jelzet alatt fekszenek. A perirat egyes darabjait a továbbiakban »per« szóval és az iratnak a peren belüli jelzete szerint fogjuk idézni.

² NAGY Iván: *Magyarország családjai*. X. köt., Pest 1863. 899. l. Az idősb. Szűts 1792-ben született.

³ Per, B.: özv. Szűts Antalné igénykeresete.

neki fizetni mindazon váltóknak egész értékét.”⁴ 1847 őszén mégis ugyanő bepereli szerencsétlen áldozatát. Mikor Szűts 1847 december 18-án a bíróság előtt bementja adósságait, kiderül, hogy összesen kb. 50 000 pengőforintnyi irtózatossággal tartozik: ebből kb. 28 000 Ft különféle uzorások követelése és néhány, párszáz forintos adósság mellett anyjának további 15 000, feleségének pedig 5000 Ft-tal adósa.⁵ „... Midőn egyrésztől bizonyos az, hogy örökösödésem megnyitásával mindenkinek elégséget tehetni reményltem, úgy másrésztől az uzorának száz meg száz, újabb várakozással kecsegtető alakjai által oly tömkelegben sülyedtem, hogy abban végvesztemet végrehajtani hitelezőimnek csak csekélység volt”⁶ — mentegetődzik rezignáltan. — Minden hiába, a lavina már megindult.

2.

A csődeljárás során keletkezett iratokban Szűts Adolf vagyonáról két összeírást is találunk. Az elsőt még ő maga készítette 1843 októberében, mikor a szülei által kifizetett tartozások fejében minden ingó vagyonát nekik kötötte le. Ez az összeírás, mint az anya igényét támogató dokumentum került a csődiratok közé. A másik, mely már csaknem minden ingó és ingatlan vagyonára — s így az általa kezelt töltéstavai birtokra is kiterjed, a zárolóbizottság 1847 november 22–26-án készült munkája.⁷ Feleségének értékeit, ki érthető módon menteni igyekezett sajátját az összeomlásból, egy harmadik, 1844-i, valószínűleg házasságkötésével egyidejűleg készült jegyzék tünteti fel.

Számunkra azonban jelenleg csupán az első két, Szűts saját és kezelt vagyonát kimutató összeállítás érdekes, elsősorban azért, mert többek között a tiszti alügyész könyvtárára, s ezen keresztül némi általánosítással sejtethetően egy egész réteg és generáció irodalmi műveltségére és könyvkultúrájára is érdekes adatokat nyújtanak.

A két jegyzék könyvekre vonatkozó részletei a következők (betűhív közlésben, s csupán a jellemzőbb hibákra híva fel a jegyelmet):

⁴ Per, A: ./- melléklet.

⁵ Per, A. — A pengőforint e korban a váltóforint értékének általában két és fél-szeresét jelentette; a következőkben az értékek megjelölésénél mindig figyelembe veendő: váltó- vagy pengőforintról van-e szó? (1 forint 60 krajcárból áll!) — Az értékekre jellemző, hogy 1847 nyarán aratás előtt Győrben 1 pozsonyi mérő (kb. 62,5 liter) tiszta búza ára 14–17 forint, — (1848 januárjában 8–10 forintra száll le), 1 mázsa elsőrendű búzaliszt 1848 januárjában 23 váltóforint, a győri magyar színház 14 előadásból álló 1847–48. évi IV. bérletének összbevétele 2174 váltóforint, kiadása 3256 váltóforint, KILÉNYI színikazgató egész évi fizetése pedig 2000 váltóforint. Egy takácslegény Pozsonyban a BRUDERN-féle manufaktúrában heti 9 váltóforintot keres, a kőműves 36–48 krajcárt kap naponta (váltóban). Bars megyében 13 ember 5 nap alatt 65 váltóforintért kaszált le 67 magyar holdnyi rétet, — akönyvek árára ld. PERRIK bibliográfiáját. — Egy tiszti alügyész évi fizetése 250–300 pengőforint, az I. alispáné 7–800, a főispáné 1500 pengőforint. Levéltáros évi 2–300 pengőforintot kap, a 270,000 adózóval bíró Zemplén vármegye évi állami, adója 73,000 pengőforint.

⁶ Per, A.

⁷ Az 1843-i összeírás: Per, B: Sz A NB ./- melléklet, — az 1847-i összeírás Per, B: Sz A 4 NB ./- melléklet. A feleség vagyonáról készült összeírás: Per, SÁRKÖZY Sónia, Szűts Adolfné igényfolyamodása ./- melléklet.

I. »Az 1843-ik évi Octóber hó 21-ik napján összeveitrt ingó javaimnak
Jegyzéke

		5ör könyvek	ft pp
1	Vilhelm természet históriája	27 kötet	50
2	Jean Paul munkája	33 kötet	40
3	Schachesspeare [!]	8 kötet	8
4	Lamartine	6 kötet	6
5	Vaiblinger	8 kötet	8
6	Malerische Deutschland	7 kötet	50
7	Geschichte der franz. Revolution	1 kötet	8
8	Geschichte des Kaisers Napoleon	1 kötet	8
9	Der Deut. Kaisersaal	1 kötet	5
10	Zschocke	1 kötet	5
11	Cooper	9 kötet	12
12	Plató	5 kötet	4
13	Árvízkönyv	3 kötet	3
14	Herlosson	7 kötet	7
15	Rousseau	15 kötet	15
16	Bulver	58 kötet	28
17	Valter Scott	70 kötet	20
18	Voltaire	26 kötet	8
19	Külföldi Regénytár	17 kötet	11
20	Chronique Scandaleuse	6 kötet	6
21	Haine [!]	1 kötet	2
22	Beranger	1 kötet	3
23	Mayers Conversations Lexicon	103 kötet	40
24	Geschichte der Kreutzzüge	6 füzet	2
25	Életképek	8 füzet	5
26	Ausland	12 füzet	5
27	Fényes Statistikája	6 kötet	8
28	Schvaizer Kronik	1 kötet	6
29	Szemere utazása	2 kötet	3
30	Plutarch	7 kötet	7
31	Budai Ézsaiás	3 kötet	3
32	Kövy törvénytudomány ..	1 kötet	3
33	Szolgabírói hivatal	1 kötet	2
34	Aristocratische Untriebe	1 kötet	1
35	Magyar és francia szótár	2 kötet	5
36	Petrarcha	1 kötet	4
37	Ariosto	3 kötet	8
38	Tasso	1 kötet	4
39	Dante	4 kötet	8
40	Theatre française	3 kötet	2
41	Lamenais	4 kötet	4
42	Taschenbuch	2 kötet	5
43	Lelia	1 kötet	1
44	Reichstadt	1 kötet	1
45	Räuber	2 kötet	2
46	Eine Dame v. Stande	2 kötet	2
47	Nonne	2 kötet	2
48	Schiller	2 kötet	14
49	Jósika	19 kötet	20
50	Francia Classikusok	10 kötet	25
51	Bilder Album	2 kötet	6
52	Frauen Anmuth	1 kötet	2
53	Pariser Hof	2 kötet	2

költ mint fellyebb,

Szűts Adolf mk.»

II. (Kívül :)

»T. Szűts Antalné Asszonyság részére T. Szűts Adolf Urnak összeirtt, megbecsült s Birói zár alá vett ingóságairul szóló Jegyzék. ddo 22—26 Novembr 847.

(Belül :)

Összeveirási Jegyzék

F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd	Bees.-ár		F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd.	Bees.-ár	
			fr	xr				fr	xr
	<i>Első Szoba</i>				41	Maler Nordamerica	1	«	2
				42	Tragedie v. Sophocles	1	«	2
	<i>Könyvek</i>				43	Preussens Verfassung	2	«	3
5	Galanterie Abend- theuer	4 darab	5	—	44	Bilder Galerie	1	«	2
6	China.....	1	«	5	45	Der Ewige Jude ..	5	«	1
7	Held u. Corvin Weltgeschichte ..	2	«	7	46	Josika munkái.....	21	«	7
8	Magyar-Német zsebszótár	1	«	1	47	Regélő	2	«	1
9	Goethe munkái ...	40	«	20	48	Honderú	2	«	1
10	Politische Briefe ..	1	«	1	49	Nagy Ignázt munkái	1	«	30
11	Sieben Tod Sünden .	4	«	5	50	Geschichte der Heu- heley	1	«	30
12	Oesterreich u. Italien	2	«	1	51	Myster d. Bruxelles	3	«	2
13	Der Mönch v. Simies	1	«	2	52	Fáy munkái.....	8	«	3
14	Laien Evangelium .	1	«	1	53	Vörösmarty munkái	2	«	2
15	Gedichte v. Schäffer	1	«	1	54	Myster de grand Mond.....	2	«	1
16	Kelch u. Schwerth .	1	«	1	55	Sue. Juif errant ...	10	«	2
17	Bürger Sämtliche Werke	8	«	3	56	Drames inconnus ..	6	«	2
18	Maiern Schriften ..	8	«	5	57	Amours de Paris ..	5	«	1
19	Haufs Werke	5	«	3	58	Clemence	2	«	1
20	Galetti Atlas	1	«	3	59	Comte de Guich ..	2	«	1
21	Tavaszi	1	«	1	60	Livre Mystique ...	2	«	1
22	Myster de Paris ...	6	«	4	61	Si jeunesse	2	«	1
23	Lichtenbergs Werke	9	«	3	62	Bannanier.....	2 darab	«	1
24	Croquis aus Ungarn	1	«	1	63	Aojur [?]	1	«	30
25	Eugen Sue	5	«	1	64	Sophia	1	«	30
26	Mariath	26	«	20	65	Antonia.....	2	«	1
27	Zsokke	10	«	5	66	Maison Rouge	2	«	1
28	Geheimnisse der In- quisition	4	«	3	67	Honderú 1844	1	«	30
29	Blumauer	3	«	3	68	Pesti Divatlap....	1	«	30
30	Geheimnisse v. Lon- don	8 Hefte*	«	2		<i>Kötetlen Könyvek</i>			
31	Cheautobrian (!) ..	5	«	10	69	Spindler Werke ...	53 füzet	«	10
32	Francia Nyelvtan	2	«	1	70	Jesuit	29	«	2
33	Fogarasi Magyar Törvény	1	«	1	71	Die Jesuiten	11	«	1
34	Frauen der Bibel ..	1	«	2	72	Montolon	5	«	30
35	Scenes des Animaux	2 darab	«	7	73	Nők világa	1	«	30
36	Generale der Repub- lic.....	1	«	7	74	Kurcze [!] Briefe .	1	«	30
37	Mal Wanderung d. Paris	1	«	2	75	Kloster Spiegel ...	1	«	30
38	Oesterreich. Ehren- spiegel	1	«	2	76	Párhuzam	1	«	30
39	Aradi Vésznapok ..	1	«	3	77	Ósiség	1 füzet	«	30
40	Panoram Oest.- Monarchie.....	3	«	4	78	Gyöngyök	1	«	12
					79	Katekismus der Pápste	1	«	12
					80	Blumenhagen	2 kötet	«	30
					81	Jagdwissenschaft ..	1	«	30
					82	Jagdkunde	1	«	30
					83	A nevendék nőnem	1	«	12
					84	Öesterreich u. Un- garn	1	«	30

* Feltehetőleg utólag beleírva. V. K.

F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd.	Becs-ár		F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd.	Becs-ár	
			fr	xr				fr	xr
85	Országgyűlési Almanach	1 kötet			123	Histoire universal . 1 füzet			12
86	Reitkunst	1 «		12	124	Conversations Lexi- con.....24 «	2		
87	Döbler & Bosco ...	1 «		6	125	Archiv für Natur	1 «		6
88	Képek a politikai életből	2 «		6	126	Systematische B. Atlas	82 «	5	
89	Götzendienst	1 «		12	127	Magyar Ország 1814[!]-ben	4 «	1	
90	Jesuiten Büchlein .	1 «		12	128	Zimmer Verzierungen	1 «		12
91	Szökött katoná	1 «		12	129	Der Landwirth	11 «	1	
92	Zsidó	1 «		12	130	Bajza Világtörténete	8 «	2	
93	Két pisztoly	1 «		12	131	Törvény czikl 1832 és 1840	2 «		10
94	Frangepán Kristófné	1 «		12	132	Der Ung. Schutz- verein	1 «		12
95	Gyulai Pál	3 «	1		133	Eszme töredék ...	1 «		6
96	Selyem tenyésztés..	1 «		6	134	Das Deutse Volk ..	1 «		6
97	Gyümölcsfa neme- sittés	1 «		6	135	Joseph der zweite .	2 «		6
98	Horarik	1 «		30	136	Austria Kalender 1847.....	1 «		10
99	Camera obscura ...	1 «		12	137	Europische Galerie	1—31 «	6	
100	Maria Louisa	1 «		12	138	Shakspeare Galerie	1—33 «	4	
101	Louis Philipp [!] ..	8 «	1		139	Nemzeti Encyclo- pedia	1 «		30
102	Geschichte der Pápste	5 «		15	140	Galerie der Herr- scherinnen	2 «		12
103	Uti tárca	5 «		24	141	Josika István.....	5 «	1	30
104	Cronique galante .	12 «	1	30	142	Historie der Giron- disten, francia ..	2 «		12
105	Europische Geheim- nisse	1 «	1		143	Piquillo Attiage ...	8 «	1	30
106	Kalmár és Tengerész	1 «		12	144	Der Wartthurm ...	2 «		40
107	Leona	1 «		12	145	Budoir de Paris ...	1 «		10
108	Illustrierter [!] Ka- lender	1 «		6	146	Croix de Berny....	1 «		10
109	Szolgabírói Hivatal.	1 «	1		147	Maison Rouge	3 «		40
110	Justinus Schönbro- nius	1 «		12	148	Das deutsche Volk.	2 «		10
111	Magyar hajdan és jelen	4 «	2		149	Louis Philippe 1...	1 «		6
112	Staats Lexicon	6 «	1	30	150	Stahlstich Galerie .	1 «		6
113	Weltgeschichte	2 «		10	151	Geschichte der Pápste	1 «		6
114	Der Kunstverein... 6	«		30	152	Uj Plutarch	1 «		6
115	Visegrádi Album... 1	«		30	153	Magyarföld és Népei	6 «		30
116	Consulat	3 «		30	154	Voltaire.....	10 «	1	
117	Ritterorden	12 «	2	30	155	Novellen Zeitung 846 & 847	1 «		30
118	Völker der Erde- balls.....	11 «	2		156	Casperle in frakk .	13 «		30
119	Magyar Nemzet Napjai	3 «		30	157	Illustirter Zeitung 845 félev	—		30
120	Die Erde	3 «		12					
121	Reise auf Gemein- schaft	8 «		40					
122	Les Jesuites	1 «		12					

Hogy a fentebbi 1—212. számig jegyzett ingóságokat hitünk letétele mellett a kitett summákban becsüképp megállapítottuk ezennel bizonyítjuk. Kelt Győrben Novb 25-én 847.

Limbeck Vineze mk mint böcsüs — Farkas Ferencz mk mint böcsüs —
Joseph Müller mp als Schätzer — Malha Elek mk mint becsüs

Grosz Áron als Schätzer

Jelenlétemben Kolosváry Kálmán mk Végrehajtó eskütt.»

3.

A két jegyzék vizsgálatánál persze nem veendő tekintetbe a közöttük lévő 4 év időkülönbség, s a talán ezzel, talán az értékesebb könyveknek, sorozatoknak a zárlat alá kerülő lakásból előzőleg történt elszállításával magyarázható tartalmi eltérés. A könyvtárat e két jegyzék alapján egységben, mint Szűts Adolf ez időbeli irodalmi és politikai érdeklődésének dokumentumát kell látnunk és — ha röviden is — értékelnünk.

A könyvtár legjellegzetesebb vonásaként első pillantásra megállapítható, hogy mind magyar, mind idegen nyelvű anyagát tekintve teljesen modern. A művek — minimális kivétellel — csaknem mind száz évnél fiatalabbak, legtöbbjük éppen XIX. századi. Tekintetbe véve a XVIII—XIX. század fordulójának nagy eseményeit: a francia forradalmat, a burzsoázia uralomra jutását a nyugat-európai országokban, önmagában ez a körülmény is sokat elárul a könyvtár tulajdonosáról. Szűts Adolf modern ember: érdeklődése, ízlése saját átalakuló korának érdeklődésével, ízlésével azonos.

Tovább vizsgálva megállapítható, hogy a könyvtárból csaknem teljesen hiányzanak a kor magyar feudális uralkodóosztálya jellegzetesnek tekintett olvasmányai, a latin és görög klasszikusok. Az antiquitást csupán egy PLATON, egy PLUTARCHOS és egy SOPHOKLES kötet képviseli, — utóbbi már német fordításban. Ugyanígy szinte teljesen hiányzik a vallásos jellegű irodalom, — helyette éppen ellenkezőleg számos, a korabeli magyar viszonyok következtében kizárólag idegen nyelvű és igen vegyes színvonalú antiklerikális, a jezsuitákat, a pápaságot s annak intézményeit támadó és leleplező röpiratot találunk. LAMMENNAIS „*Les paroles d'un Croyant*”-ja, a „*Geheimnisse der Inquisition*”, „*Jesuit*”, „*Die Jesuiten*”, „*Kloster Spiegel*”, „*Katechismus der Päpste*”, „*Jesuiten Büchlein*”, „*Les Jesuites*” c. munkácskák, a nyilván szintén nem klerikális beállítottságú pápaságtörténetek, valamint DIDEROT híres „*La Religieuse*”-ének német fordítása („*Die Nonne*”) mellett igen érdekes, hogy megvan HORÁRIKNAK, TÁNCSICS barátjának nagy port felvert „*Kampf mit Hierarchie*” című, 1847-ben megjelent híres antiklerikális munkája is.

A könyvtár nem magyar nyelvű szépirodalmi anyagát tekintve érdekes, hogy költői művel alig találkozunk. A könyvtár gazdája úgy látszik nem szereti a költészetet, a művek legnagyobb része próza. Erről viszont egyértelműen megállapítható, hogy az uralkodó európai romantika jegyében áll. Az anyag jelentős része JEAN PAUL, LAMARTINE, VAIBLINGER, COOPER, HERLOSSEHN, BULWER, Walter SCOTT, SPINDLER, SUE, BÜRGER, CHATEAUBRIAND, a romantika — bár irányzatokban egymástól sokban eltérő, de alapján mégis rokon — írónak műveiből áll. A romantika e többé-kevésbé reprezentatív képviselői mellett természetesen hiányzik a kor irodalmi selejtje sem: a SUE „*Mystères de Paris*”-ja nyomán elburjánzó különféle „*Mystère de Londres*”, „*Mystère de Bruxelles*”-féle kalandregény — valamint a kor érzelgős szalonregényei és divatos botránykrónikái sem. Szűts láthatólag lépést tart a külföldi irodalommal: e munkák jórésze alig néhány éves kiadás, sőt látható, hogy Szűts csődje idején még megjelenés alatt álló összkiadásokra is előfizet.

Jellemző ugyanakkor azonban az is, hogy a romantika olykor reakciósan a múltba forduló vonásait a könyvtárban még mennyire ellensúlyozza a felvilágosodás hagyománya. A XVIII. század örökségeként a könyvtárban megtaláljuk VOLTAIRE és ROUSSEAU gyűjteményes kiadásait, mellettük a

két kor nagy összekötőit, GOETHEt és SCHILLERT is — előbbit valószínűen 1832—40-i stuttgarti COTTA-féle kiadásában. De megvannak a felvilágosodás és a racionalizmus néhány későbbi, a korhoz közelebb álló kisebb képviselőinek, — LICHTENBERG, BLUMAUER, ZSCHOKKE — művei is. Jellemző, hogy még tovább nyúlva visszafelé, a XVIII. századnál régebbi irodalmat már csupán SHAKESPEARE, ARIOSTO, DANTE és TASSO képviseli, mintegy tanúságaként annak: mily kevés felhasználható értéket lát a kor felvilágosodott polgára e régmúlt századok irodalmi hagyatékában.

Áttérve a könyvtár nem szépirodalmi részére MEYER *Conversations Lexicon*ának kötetei ütik meg szemünket: a „Bildung macht frei” már jellegzetes polgári ideológiát tükröző jelszavával megindult vállalkozás kötetei a kor polgári enciklopédikus műveltségét adják meg olvasóiknak. A könyvtár tulajdonosának ugyanilyen igényeire látszik utalni természetudományi téren a nagy 27 kötetes természethistória, földrajzi vonatkozásban pedig a számos különféle útleírás, atlasz, a romantika szemléletében fogamzott „festői” tájképekkel díszített kötetek stb.

Kifejezetten politikai jellegű mű a szépirodalommal szemben aránylag kevés van a könyvtár nem magyar nyelvű anyagában. Sajnos a pongyolán felvett címek sem minden esetben adnak szilárd azonosítási alapot. A francia forradalom s a napoleoni kor történetéről írott művek — „*Geschichte des Kaisers Napoleon*”, „*Generale der Republik*”, „*Geschichte der französischen Revolution*”, a NAPOLEONT Szentilonára elkísérő MONTHOLON emlékiratai, „*Consulat*”, „*Histoire der Girondisten* [!]” (PETŐFI kedvenc olvasmánya ezekben a napokban) — nagy számából mindenesetre megállapítható, hogy SZÜTS érdeklődéssel tanulmányozza a kor nagy polgári forradalmának s a burzsoázia uralmát megszilárdító NAPOLEONnak történetét. De megtaláljuk a könyvtárban az 1848—49-i német forradalmi mozgalmakban majd jelentős szerepet vivő szélső radikális HELD és CORVIN „*Illustrierte Weltgeschichte*”-jét is. S talán a második jegyzék 112. száma alatt felvett „*Staatslexicon*”-ban nem ok nélkül keressük a korabeli magyar ellenzéki politikusok kézikönyvének, a ROTTECK—WELCKER-féle, jellegzetesen liberális *Staatslexikon*nak valamely töredékét.

A könyvtár idegen nyelvű anyagának nagy része német, — megemlíten-dő azonban SZÜTS erősen megfigyelhető törekvése a francia műveltség elsajátítására. A könyvtárban francia szótárak, francia nyelvtankönyv s számos francia nyelvű munka található, — jeleként annak, hogy a könyvtár tulajdonosa már nem tartja kielégítőnek a kor polgári kultúrájának csupán német forrásokból, vagy a német fordítások szűrőin át történő megismerését.

A könyvtár magyar nyelvű és vonatkozású anyagának vizsgálata érdekesen fejleszti tovább az előzők alapján kialakulni kezdő összképünket. A könyvtár magyar része ugyanúgy, mint az idegen nyelvű, teljesen modern. Gerince a 40-es évek magyar szépirodalmának termékeiből adódik. A központ — az előzőkben megállapítható romantikus szemléletnek megfelelően — JÓSIKA. A könyvtárban műveinek — három kötet híján — valószínűleg 1836—45 között HECKENASTnál megjelent gyűjteményes kiadása található. Megtaláljuk az *Árvízkönyv* köteteit is: lapjain SZÜTS EÖTVÖS *Carthausiját*, JÓSIKA *Adorjánok és Jenők* című színművét, VÖRÖSMARTY *Cillei és a Hunyad-*diak**-jának egy részletét olvashatta. Az *Aradi Vészlapok*-ban EÖTVÖS *Éljen az egyenlőség* című vígjátéka mellett PETŐFI-verseket találhat. Fellelhető a könyvtárban FÁY összes munkáinak, valószínűleg 1843—44-i 8 kötetes kiadása

is, — a VÖRÖSMARTY oeuvre viszont — a kötetszám után ítélve — csonka. Jellemző SZIGLIGETI népszínműveinek és mellettük CZAKÓ — PETŐFI barátja — jellegzetes polgári színműveinek (*Kalmár és tengerész, Leona*) megléte. (Sikeres darabjai ezek ebben a szezonban a győri magyar színjátszó társaságnak.) Láthatjuk, hogy SZÜTS megjelenése után azonnal megvásárolta EÖTVÖS nagy regényét, a *Magyarország 1514-ben*-t is. S talán egykori iskolájára való emlékezésének köszönhető a pápai kollégium TARCZY Lajos által szerkesztett „*Tavaszi*” című zsebkönyvének — lapjain PETŐFI, JÓKAI, ORLAI PETRICH írásaival, — valamint az ugyancsak TARCZY összeállította német költői antológiának jelenléte is.

A könyvtárban több kötet irodalmi folyóiratot is — *Életképek, Regélő, Honderű, Pesti Divatlap* — találunk. Sajnos pontosan megállapítani évfolyamaikat nem lehet: a megnevezett 1844-i *Honderű*n kívül csak az *Életképek* egyik meglehetősen jelentéktelen tartalmú évfolyamát tudjuk biztosan évszámra (1843) azonosítani. A folyóiratok ilyen összeválogatása azonban sejteni engedi, hogy SZÜTSnek az irodalom terén megmutatkozó ellentétekben még nem volt kialakult álláspontja.

Jellemző végül, hogy az európai irodalom számos nagy alkotásával SZÜTS már közvetlen magyar fordításban ismerkedhetik meg. Ezek között már a polgári realizmus nagy alakjait is megtaláljuk, köztük olyanokat, akik a könyvtár német nyelvű anyagában még nem szerepelnek. A Kisfaludy Társaság Külföldi Regénytárának kötetei ezek: a sorozatban, mely úgy látszik SZÜTSnek csaknem teljesen megvan, BALZAC *Eugenie Grandet*-je, DICKENS *Twist Oliver*-je is szerepel CERVANTESSEL, MARX kedves írójával együtt.

A könyvtár magyar irodalmi anyagára azonban a meglévő művek mellett legalább olyan jellemzők azok a költők és szépirok, akik hiányzanak SZÜTS könyvszekrényének polcairól. Bár SZÜTSnek a versektől való idegenkedésével sok minden magyarázható, mégis PETŐFIT és KÖLCSEYT (apjának pedig egy évtizeddel előbbi követtársát) hiányolhatjuk. Hogy az egy generációval már előttük járó CSOKONAI, BERZSENYI, KAZINCZY nem szerepel a jegyzékben, — a még korábbiakról nem is beszélve, — még valamennyire érthető, e nagy kortársak műveinek hiánya azonban mindenesetre feltűnő. Ennek ellenére is kétségtelenül megállapítható, hogy a meglévő anyag is elég határozott képet ad SZÜTS irodalmi ízléséről.

A kor politikai irodalmának a könyvtárban található, bár meglehetősen ötletszerűen válogatott darabjai SZÜTS politikai nézeteiről adnak hű képet. Az ellenzéki szellemben megírt „*Croquis aus Ungarn*”, VAHOT 1845-i országgyűlési almanachja, az ugyancsak ellenzéki „*Camera obscura*” s a „*Képek a magyar politikai életből*” című röpiratok, SZÉCHENYMEK a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó „*Eszmetöredékei*”, az ősiség ellenes „*Ősiség*” című pamflet, a Védegyelet céljait és munkáit ismertető német nyelvű kiadványok — mind világosan mutatják tulajdonosuk reformigényeit. S e politikai állásfoglalásnak megfelelő gazdasági érdeklődés bizonyítékaként ott találjuk a könyvtárban FÉNYES *Statisztikáját*, a magyar polgárosodás gazdasági lehetőségeinek e nagy számbavételét, s a VAHOT szerkesztette „*Magyarföld és népei*” című kiadványt, hasábjain az iparosodásról, Dunagőzhajózásról, Védegyeletről, Magyarország statisztikájáról (utóbbit FÉNYES írja) szóló cikkekkkel. S a magyar polgárosodás európai ösztönzésének dokumentumaként SZEMERE nyugat-európai utazásairól készült útikönyveit is megtaláljuk SZÜTS könyvtárának polcain.

Hazai történelemből BUDAI Ésaiásnak a protestáns iskolákban használt s nyilvánvalóan még diákkorából maradt századeleji száraz történeti összeállításán kívül — ismerve a könyvtár szépirodalmi anyagának romantikus jellegét — nem csodálhatjuk ha éppen a romantikus JÁSZAI Pálnak, BATHYÁNYI későbbi titkáranak a Mohács utáni magyar történelemről írt művével (*A magyar nemzet napjai...*) találkozunk; — HORVÁTH Mihálynak akkor már elkészült több kötetes magyar történelme viszont hiányzik. Jellemző ugyanakkor, hogy a megyei alügyész könyvtárában mennyire nem találjuk meg a feudális magyar jog tulajdonképpen mesterségéhez tartozó szakmunkáit. Még *Corpus Iuris*-a sincs — majd a töltéstavai majorságban fogunk rátalálni — csupán a FOGARASSY átdolgozta KÖVY-féle magyar magánjogi kézikönyvet, ZSOLDOS Ignácnak a megyei tisztviselő gyakorlati közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőit ismertető kitéűnő „*Szolgabírói Hivatal*”-át, valamint a legutolsó országgyűlések törvényeit látjuk a könyvjegyzék rova-
taiban.⁸

4.

Összesen kb. 200 mű, csaknem 1000 db füzet, illetőleg kötet könyv, összesen kb. 600 pft értékben:⁹ ez tehát Szűts Adolf könyvtára. Nem megvetendő mennyiségű írott betű, még mai mértékkel sem. Önmagában alkalmas lenne arra, hogy ha csak egy részének pontos azonosítása után is, de következtetéseket vonjunk le belőle tulajdonosa irodalmi igényeire, s talán politikai állásfoglalására is. A rendelkezésünkre álló forrásanyag azonban alkalmat nyújt arra, hogy a vizsgálódásunkat tágabb körben, a könyvtár környezetének és anyagi alapjainak pontos ismeretében, ezekkel összefüggésbe hozva végezhessük el.

Különös értékük ugyanis az összeírásoknak, hogy megmutatják azt a környezetet, feltárják azt az anyagi alapot is, melyben a könyvtár található, s melyből ez az egész kultúra kinő. Segítségükkel lehetővé válik a könyvnek s az általa kifejezett politikai és kulturális magatartásnak még teljesebben: az életforma egyéb jellemzőivel, a lakás- és öltözködéskultúrával, valamint mindezek anyagi alapjaival együtt egyetlen, a részletek kölcsönös megértését fokozottan elősegítő egységben való szemlélete. E szemléletben a könyv jelentősége az egész vagyionkomplexumhoz képest talán kissé háttérbe szorulni látszik, maga a kép egésze ellenben, s benne a könyvtár is, mélyebb és színesebb lesz, melyben világosabban érthetővé válik a könyvtár funkciója is.

A periratokból s az összeírásokból megtudjuk, hogy Szűts Adolf lakása 1847 márciusa óta Győr nagy piacára nyíló 6 szobából, konyhából, élés-

⁸ A pongyolán felvett címek azonosítása különféle magyar és külföldi bibliográfiai, életrajzgyűjtemények és lexikonok segítségével történt: az összesen 210 tételből kb. a felét sikerült annyira azonosítani, hogy általuk — többnyire éppen a legjellemzőbb művekről lévén szó — megnyugtató módon lehetett levonni bizonyos következtetéseket. Az ezzel kapcsolatos apparátus a pontos címek felsorolása és a kevésbé ismert írók működésének ismertetése azonban akár a cikkben, akár a jegyzetekben nehézkes lett volna.

⁹ Mint néhány pontosan megállapítható mű ismert bolti árával való összehasonlításból kiderül, az 1847-ben eljáró becsüsök a könyvek értékét általában a bolti ár 1/4-ére becsülték. Szűts a saját maga által készített jegyzékben általában ennél magasabb árakat ad meg. Az összérték kiszámításánál (figyelembe véve a váltó- és pengőpénz eltérését is) azt az összeget igyekeztünk megközelítőleg kiszámítani, amit Szűts a könyvtárba befektetett. Tehát mindig a bolti ár kulcsát használtuk.

kamrából és faskamrából áll, padlás és pince használattal. A ház tulajdonosa GYÖRGYI Mihály táblabíró, kinek bér fejében Szent Mihály és Szent György napkor fizetendő összesen 650 váltóforint házbér jár.¹⁰

A könyvtár a lakás első szobájában van, ahol a 200 váltóforintra becsült „3 osztályú” feketére politúrozott könyvtárszekrény mellett csupán egy gömbölyű diófa asztal s körülötte elhelyezkedő csikos huzatú pamlag és 4 szék áll. Az ablakon értékes csikos függönyt látunk. A második szobában, mely úglátszik ebédlőül szolgálhatott, hat kukoricalevélből font székkel körülvett négyszögű diófa asztalt, valamint egy „kékvirágos fényvászonnal” bevont nyugágyból s két karszékéből álló garnitúrát találunk. A falon fekete rámás tükör, egy fegyvergyűjtemény s egy 170 váltóforintra értékelt ingaóra. A harmadik szobában nincs említésre méltó bútorzat, a negyedik szobában egy diófa pohárszék, egy fenyőfa asztal és 8 fényezett fájú, tarka szalmaszék áll. Az ötödik szoba hálószoba lehetett: két diófa sifonér, két ugyancsak diófából készült ágy, egy négyfiókos diófa szekrény, egy fenyőfa mosdó asztal, vörös bőr karszék és 2 csikos vászonszék, valamint egy fehér cseresznyefa ruhatartó alkotják bútorzatát. Falain arany rámás tükör és egy hasonló rámás olajfestmény, az ablakokon 2 fehér függöny. Az utolsó szoba úgy látszik cselédszoba: benne almáriomok mellett csak egy gömbölyű fenyőfa asztalt és egy fenyőfa ágyat találunk. — A lakás egész bútorzatának értéke összesen kb. 1800 váltóforint.

Külön említendők a lakás falain az egyes szobákban függő képek. A leltár szerint 480 váltóforint értékben 1841 és 1842-ből való műegyleti képek, 6 kisebb könyomat, 4 kisebb színezetlen kép, 2 nagyobb, egészen színezett kép, 12 nagyobb francia színezett kép, 2 olasz élénken színezett kép és 6 közepszerű fekete kép — mind arany rámásban — képezik a lakás falainak díszzeit.

A leltárban tovább lapozva jellemző, hogy a házigazda díszmagyarja („egy kék posztó, fehér atlasszal bélelt atilla aranyra, hasonló színű nadrág, egy meggyszín bárson palást aranyra, szürke prémmel, hasonló kalpag, egy fehér toll, meggy szín kevert arany öv”, kardkötő és kék bársony tokos kard) több mint 2/3-a az egész bútorzat értékének (1310 vft). Emellett az összeírt ruhatár meglehetősen szegényes: egy aranyozott ezüst gombos, egy fekete kőgombos, vászomból való és egy egyszerű atillából, valamint egy 40 váltóforintra becsült juhászbundából áll.

Az 1843-i jegyzékben felsorolt ruhadarabok azonban jelentősen kiegészítik a házigazda megjelenésének lehetőségeiről alkotott képünket. Eszerint egy zöld és egy barna nyári kabát, fekete, kék és barna frakkok, őszi kabát, vadász kabát, 2 fekete tricot nadrág, 2 kockás és 2 színes szövetből készült nadrág, 4 fehér nyári nadrág, 4 bársony és 4 közönséges mellény a ruhatára. Ő maga ezeknek értékét összesen 171 pengőforintra becsülte. Csupán az elegendhetlen díszruha ekkor még nem a megyei tisztviselő pompás díszmagyarja, csak a jurátus egyszerűbb öltözeke: „fekete atilla dolmány, egy prémes mente, nadrág övvel, kardkötővel, aranygombokra, prémes kalpag arany vitézkötéssel és sastollal, úgy szinte aczél görbe karddal, valamint egy háromszínű és egy vörös kardkötővel, egy asztragán kalpaggal” — értéke így is

¹⁰ Per. 4. sz., — a berendezést és a gazdasági felszerelést a leltárak az előbbieken már nem közölt — mert nem a könyvtárra vonatkozó — részletei alapján igyekszünk rekonstruálni.

több, mint az összes többi ruhadarabé együtt: 220 pengőforint. Ujjain gyűrűk, zsebében egy cylinder aranyóra láncsal. Komplet lovaglószerszám és vívófelszerelés egészíti ki az ifjú dandy ruhatárát (előbbi 70, utóbbi 38 pft értékben). Ha utazni indulna „utazó szekrény készülettel” s utazó táská fogadja magába holmijait, — „ezen felül vagyon egy látcsövem” — teszi hozzá.

Szobája falán már 1843-ban is képek függenek; — sajnos nem lehet pontosan megállapítani, mennyiben azonosak az 1847-ben leltározottakkal. A jegyzékben 1 aranyozott rámában lévő nagyobb kép, egy „olaj festés”, 9 darab arckép rámával, 8 darab kisebb arckép, s egy nagyobb rámátlan acélmetszet szerepel; — az összesen 17 arcképben talán nem ok nélkül keressük olvasmányainak íróit vagy főszereplőit: hazai irodalmunk s közéletünk kiemelkedő személyeit, — s talán a francia forradalom és a napoleoni kor egyes alakjait.

5.

Bár — mint anyagi romlásának talán nem jelentéktelen okát és az életformának nem háttérbe szorítható tényezőjét — nem lenne érdektelen ismeretnünk felesége gazdag ruhatárát, piperecikkeit sem — nézzük meg végül azt az anyagi alapot, mely a gazda léha életmódja mellett, mint láthattuk, már *nem* elégséges az öltözködés-, lakás- és könyvkultúrájának hordozására. Az 1847-i jegyzék részletesen ismerteti a Pér mellett, Gyórtól délkeletre kb. 12 km távolságban fekvő töltéstavai birtokot. Puszták vannak errefelé „sok réttel és legelővel”, mint az egykorú statisztika írja. A kis négyszobás major-sági épület bútorzata is sokkal szerényebb, mint a győri pompás lakásé; — értékét összesen 750 váltóforintra becsülik. Mintegy szimbólum azonban, hogy a tiszti alügyésznek győri könyvtárában nem található *Corpus Iuris*át, mint az egész ház egyetlen könyvét itt a birtokon találjuk meg: a benne lefektett elvek még védik a birtokot akkor, mikor az uzsorásokkal szemben már nem tudják megoltalmazni gazdájukat.

A birtok legeltetésre alkalmas voltából következőleg túlnyomólag birka-tenyésztésre van berendezve. Mint az anya által készítettetett átadási jegyzék mutatja, 1846 novemberének végén 1183 birka legelt legelőin, istállóiban 24 jármos ökör, 6 tinó, 4 tehen és 4 ló áll. Az állattenyésztés mellett a szántó-földi művelés így eléggé háttérbeszorul: 1847 őszén az összeírók csupán kb. 110 holdnyi 2000 váltóforint értékű vetést találnak, nagyobb részében tiszta búzát. A felhalmozott takarmány értéke összesen 3000 vft, — jellemző a birtok modernizálódó vezetésére, hogy takarmánynövényt — zabosbük-könyt — is termesztenek.

400 zsák krumpli, 500 pozsonyi mérő zab, 500 „fonyás” kukorica vár vevőre 1500 vft értékben. Az anya javára készült összeírás a birkákat nem említi, de az akkor ottlévő 4 hámoslovat, 2 tehenet, 1 bikát, 5 hízót, 1 kas méhet 1200 vft-ra becsüli. A gazdasági felszerelés szintén elég korszerű gazdálkodásra mutat: a színben két 9 vasú eke, kukoricatöltő eke, szecskavágó gép, modern rosta a jelentősebb darabok. A földeket trágyázzák: kb. 200 szekér trágya vár felhasználásra. A birtokhoz kis üvegház is tartozik, melyben 300 cserép virág található.¹¹ A föld maga azonban még nem szerepel az össze-

¹¹ Az 1846 novemberi jegyzék, mellyel az anya fiának a birtokot átadta: per, B: Sz A 3 NB alatt. — A Töltéstavára vonatkozó egykorú statisztika: FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. IV. k. 217. l.

írt vagyonban: e hónapokban — a magyar feudalizmus utolsó hónapjai ezek — még megmozdíthatatlan: védi az ósiség törvénye.

6.

A város — hogy a könyvtár tartalmának, szűkebb környezetének, s mindezek anyagi alapjának vizsgálata után most befejezésül legtágabban vett környezetét is szemügyre vegyük — ezekben az években már Magyarország egyik legjelentősebb, lempolgárosodottabb városa. Lakosainak számát a korabeli statisztika 18 ezerre teszi, 13 ezer háza van. „Itt tartatik 6 országos vásár, amelyek kivált lovakra, aztán szarvasmarhákra nézve nevezetesek. 1104 mesteremberei közül legszámosabbak a vargákon és szabókon kívül a molnárok, takácsok, szücsök, fazekasok és mészárosok. Kereskedése igen élénk gabonával, borral, dohánnyal, gubaccsal, nyers bőrrökkel, sertésekkel, lovakkal és ökrökkel.”¹² 1840-ben a 35 nagy győri hajótulajdonos hajóin 2 328 000 pozsonyi mérő, más vidékiek hajóin pedig három millió mérőnél is több gabona érkezik Győrbe.¹³ A kereskedők felhalmozott vagyonai 1844-től már a Győri Takarékpénztárban gyűlnek össze, s 1846-ban a legelső magyar iparkiallítások egyikét Győrben tartják. A város jó piaca egyúttal a táj árutermelő nemesi birtokainak: Töltéstava termékei is biztos vevőre találhatnak Győr vásárain.

A fejlett gazdasági élet fejlett kulturális életet alakít ki. Ez években a városban akadémiát, magyar nyelven tanító bencés főgimnáziumot, evangélikus gimnáziumot, katolikus teljes elemi (normális) és rajziskolát, evangélikus alsó elemi fiú és leány tanítóintézetet, református és görögkeleti iskolát találunk. A városnak van nyomdája és könyvkereskedése is. 1836 óta magyar olvasóegylet, 1837-től kezdve magyar színészetet biztosító egylet, 1846-tól fogva dalegylet működik.¹⁴ 1847 január 2-ától magyar nyelven jelenik meg Győr újságja, s a Szüts csődjét közvetlen megelőző hónapokban átmenetileg e lap, a „*Hazánk*” csaknem egyetlen fóruma a haladó magyar irodalomnak. PETŐFI, ARANY, VAJDA János, LISZNYAY, PÁLFFY Albert, DEGRÉ dolgozik ide,¹⁵ hasábjain jelenik meg többek között PETŐFI „*Egy gondolat bánt engemet*”, „*A XIX. század költői*”, „*Magyar vagyok*” című költeménye is.¹⁶

Szüts irodalmi érdeklődésével és magánkönyvtárával nem áll magányosan a városban, ezt mutatja pl. KOLTAI HORVÁTH Dániel könyvtára is.¹⁷ Sokkal kisebb ugyan, mint Szütsé, de benne játékszíni zsebkönyvet, NAGY Ignác „*Magyar Titkok*”-ját, gazdasági tudósításokat, a Magyar Gazdasági

¹² FÉNYES: i. m. II. k. 72. l.

¹³ SZÁVAY Gyula: *Győr*. Győr, 1896, 125–126. l.

¹⁴ A győri gazdasági és kulturális intézményekre FÉNYES: i. m. II. k. 72. l. SZÁVAY: i. m. 124–125. l. — továbbá BOROVSKY Samu (szerk): *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye*. H. n., é. n. 283–84. l.

¹⁵ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 84. l.

¹⁶ *Hazánk*, 1847: 28. sz. (*Egy gondolat bánt engemet*), 42. sz. (*A XIX. század költői*) stb. — a 43. számban SZELESTEY László PETŐFIhez írott üdvözlő költeménye.

¹⁷ KOLTAI HORVÁTH Dániel (1842–46 közt Győr vármegye másodalispánja) csődperének iratai Győri Állami Levéltár. Győr vármegye levéltára, Törvényszéki iratok 1801–1849: 1584. sz. — Ő nem uszorások kezén ment tönkre; — különféle környékbeli birtokosoknál volt kisebb-nagyobb összegekkel eladósódva, akik — úgy látszik — egyszerre kezdték követelni pénzüket. Az iratok között itt megvannak az árverési jegyzékek is, melyekből megállapítható: milyen könyvek végül is mennyiért keltek el az árverésen.

Egyesület által készített emlékiratot, BALÁSHÁZY — SZÉCHENYI egyik előfutárja — „*Okos Gazdá*”-ját, mellettük BÖRNE színikritikáit, Walter SCOTT „*Kenilworth*”-ét, az 1840-i pestmegyei követjelentést s GOLDSMITH híres korai romantikus regényét, a „*Wakefieldi pap*”-ot is megtaláljuk, utóbbit angolul. E tarka gyűjteményben ott van FÁY összes munkája, az országgyűlési ellenzéknek a szabad királyi városokról szóló törvényjavaslata, TASSO „*Megszabadított Jeruzsálem*”-ének egy eredeti olasz nyelvű kötete és egy olasz — francia, valamint egy olasz — német szótár is, jelölül annak, hogy tulajdonosa a német és francia mellett olaszul is kívánt tanulni. Egy német nyelvű északamerikai útikönyvet BAY főszolgabíró ad kölcsön HORVÁTHnak. De megvan itt az *Árvízkönyv* és EGGENBERGER egy régi könyvjegyzéke mellett a Győri Olvasótársaság könyvtárjegyzéke is, — tulajdonosának Szűtsnél idősebb voltát csak a jogi könyvek valamivel nagyobb száma mutatja. Szobája falán mindenestre DEÁK Ferenc arcképét tartja.

Jómódú, erős — már a céhes kereteket is szétfeszítő — városi kereskedő polgárság, erősen polgárosuló birtokos nemesség és hangját majd 48-ban éreztető radikális értelmiségi fiataltság:¹⁸ Győrben ez években az egész átalakuló Magyarország valamennyi haladásra képes vagy azt igénylő rétegét megtaláljuk.

A város vagy akár a megye társadalmában sem a Szűts, sem a BUUS család nem játszik különösen jelentős szerepet. Nem tartoznak a megye törzsökös jómódú középirtokos családjai közé, vagyonuk sem lehet túlságosan jelentős.¹⁹ Arra légg, hogy a kor viszonyainak megfelelő gondtalan és független megélhetést biztosítson, de különösebb luxust vagy költekezést már nem bír el. Az apa úgy látszik szorgalmas és lelkiismeretes hivatalnok: 1832—36-ban másodalispán, 1836—42 közt az első alispáni tisztségben látjuk.²⁰ Megyéjét az 1832—36 és 1840—41-i országgyűlésen követként képviseli. Az udvar titkos jegyzéke, mely az 1832—36-os országgyűlés követeinek pártállítását regisztrálja, követtársával együtt jobb középpártinak, tehát kormánytámogató elemnek tekinti s ő valóban részt is látszik venni kormánypárti megmozdulásokban. Ezen az országgyűlésen keveset szól, de nem egy döntő kérdésben mégis a reformokat követelő ellenzékkel szavaz.²¹

Jellemző magatartás ez nemcsak az idősebb Szűtsre, hanem a követutasítást adó győrmegyei birtokosnemességre, sok vonatkozásban pedig az egész reformkori középnemességre is. E nemesség a tájnak a győri s távolabbról a bécsi piacokhoz való közelsége révén az árutermelés szempontjából igen kedvező helyzetben van. Vannak is bizonyos reformigényei, amelyek a polgári átalakulás irányában való lassú fokozatos haladást célozzák. Ezért szavaz az idősb Szűts is az örökváltság mellett és jobbágy és nemes perében az úri-

¹⁸ Utóbbira SZÁVAY: i. m. II. részét: Győr 1848—49-ben.

¹⁹ A Szűts családra NAGY Iván i. h., — ugyanő a BUUS családról már nem tud semmit, — a BUUSOKRÓL KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. II. k. Bp. 1911 475., 480. lapokon mond néhány általános szót. Jellemző, hogy a XX. század elején készült BOROVSKY-féle monográfiatorozat egyik számbajöhető dunántúli megyében sem ismer már BUUS családot.

²⁰ BOROVSKY: i. m. 405. l.

²¹ S. SÁNDOR Pál: *A jobbágykérdés az 1832—36-i országgyűlésen*. Bp. 1948. A titkos jegyzék 165—168. l. — a kormánypárti megmozdulásra 101. l. — a szavazatokról ld. a megfelelő szavazásokra vonatkozó helyeket. Az idősb Szűts állásfoglalására nézve még megnézhetők KOSSUTH *Országgyűlési Tudósításainak* eddig megjelent, BARTA István által kiadott kötetei, — az 1849—40-i országgyűlésre pedig az országgyűlés naplója.

szék fenntartása ellen. De ugyanakkor éppen kedvező helyzete folytán e birtokosnemesség nem érzi olyan sürgető szükségét a viszonyok megváltoztatásának, hogy rátévedjen a forradalmi változást követelők útjára. Ezért tekinti a kormány az idősb Szűrtsöt ugyanakkor mégis a saját hívének.²² Jellemző magatartás ez: reformer, de nem forradalmár, akarja Magyarország polgárosodását, de nem gondol gyökeres polgári átalakítására. S még a birtokosnemesség egészét jellemző e megállapítás mellett is különösen jellemző éppen a Győr megyeiek sajtósága vonásaira az a körülmény, hogy az említett titkos jegyzék a több száz követ közül a két győrin kívül még csupán két másik követet illet a középutas „jobbközép” jelzővel, a többiek pártállásának jellemzésére sokkal határozottabb kategóriái vannak. S hogy végeredményben a fiú is megmarad apja útján, világosan megmutatkozik 1848-ban: Szűrts Adolf nevét nem találjuk ott a város oly jelentős szerepet vivő radikális ifjúsága vagy a forradalom mellett kiálló nemesei sorában.

7.

A könyvtár tartalmának, szűkebb és tágabb környezetének, anyagi alapjának, tulajdonosa családi hagyományainak ismeretében végül ismét fel kell tennünk az előljáróban említett kérdést: mennyiben tekinthető tipikusnak Szűrts Adolf könyvtára, — mennyiben tipikus megjelenési formája egy meghatározott gazdasági helyzet, politikai magatartás kulturális felépítménye fontos részét jelentő könyvkultúrájának? (Tipikus alatt persze nem kötetekig lemenő azonosságot, hanem az adott társadalmi, gazdasági helyzetet legmegfelelőbben kifejező jelleget kell érteni.)

A vizsgálatnak a könyvtár pusztá tartalmán messze túlnyúló lehetőségei — talán nem indokolatlan ezzel kapcsolatban is felhívni a figyelmet a kultúrtörténet effajta komplex módszerrel folytatott vizsgálatának előnyeire — választ adnak erre a kérdésre. Modern ember modern könyvtára ez, kerete tágabb értelemben egy fejlett árutermelő birtokosnemesség és egy jómódú városi kereskedő és iparos polgárság. Anyagi alapja egy meglehetősen modernül kezelt kisebb birtok, amely tulajdonosát már nem teszi okvetlenül érdekeltté a feudalizmus fenntartásában. A könyvtár már nem elszigetelt jelenség, fejlett polgári és nemzeti kultúra veszi körül, annak légkörében alakul, formálódik. Összetételét nyilván erősen befolyásolják az olvasókör olvasmányai, a barátok könyvtárai és a folyóiratok bírálatai is. S az otthon, amelyben a könyvszekrény áll, már nem az elmaradt vidéki vagy kisvárosi nemes „pök és pipafüst”-fertőzte tanyája, hanem derűs polgári lakás, vidám színű, új ízlésű bútorokkal, falain festményekkel és modern metszetekkel. A ház úrnője a bécsi divatot követi és gazdája sem a vidéki nemesúr, hanem a jómódú városi polgár öltözetében jár. Polgárosodó gazdasági alapokon erősen polgári jellegű kultúra, s az ebből származó polgári jellegű igények, — tipikus gazdasági alapja s ebből kinövő tipikus életformája ez a reformkor haladást igénylő közep-nemességének. Mint ahogy tipikus az a politikai magatartás is, melyet a

²² A Győr megyei birtokosnemességnek ezt az érdekes magatartását már a megye történetét a BOROVSKY-féle sorozatban megíró REISZIG Ede is észreveszi, amikor így ír: »A vezetés továbbra is megmarad a birtokos nemesség kezén, amely ekkor még a konzervatív irányhoz hajlik, de azért a nemzeti nyelv művelése és terjesztése kérdésében is eredményes munkásságot fejt ki.« — i. m. 383. l.

hasznos helyzetű Győr megyei birtokosnemesiséget képviselő idősb Szűts esetében is megfigyelhetünk. De ahogy megtaláljuk a könyvtárban e réteg haladó, általánosságban a reformok felé mutató, azokat igénylő vonásait, úgy válnak e komplex vizsgálat nyomán most észrevehetővé a könyvtár azon pontjai is, amelyek e réteg ingadozását, a gyökeres polgári átalakulástól való, még megfigyelhető idegenkedését mutatják. Így válik feltűnővé, hogy JÓSIKÁN és FAX Andrásón kívül a kor magyar irodalmát jóformán csak látható ötletszerűséggel kiválasztott töredékkötetek képviselik. De mintha a könyvtár tulajdonosa JÓSIKÁBAN is csupán BULWER, SCOTT, vagy akár SUE tanítványát látná, s nem a magyar romantikus regény egyik megteremtőjét. Az előbbieken már utaltunk azokra az írókra, akik hiányoznak SZÜTS Adolf könyvtárából, — most felhívhatjuk a figyelmet arra a fontos politikai szerepre is, amit a haladó magyar irodalom e korban — a nyílt politikai állásfoglalás erős korlátozottságának korában — betölt. KÖLCSEY, PETŐFI, az ifjú ARANY, a Tizek Társaságának hiánya a könyvtár polcairól talán nem is magyarázható csupán a tulajdonosnak a versek iránti közönyével, inkább arra enged következtetni, hogy Szűts legjobb esetben nem jutott el még addig a fokig, hogy e művek pusztán irodalmi értékén túl politikai jelentőségüket is lemérhesse. Ezt bizonyítja a folyóiratok gyűjtésében megfigyelhető tájékozatlansága is. S kell-e jellemzőbb dokumentum ennek igazolására, mint az a tény, hogy a könyvespolcon még SZÉCHENYIT is csupán a meglehetősen jelentéktelen tiszaszabályozási javaslata képviseli? — Mind magyar, mind idegen nyelvű anyagát tekintve a könyvtár jellege — figyelembe véve az előbb felsorolt formáló tényezőket is — valóban tipikus, kész polgári ízlésről tesz tanúbizonyságot, — ezt mutatja romantikus és ugyanakkor antiklerikális, gazdasági és természettudományi vonatkozások iránt is érdeklődést mutató jellege. De a magyar polgári átalakulás felé közvetlenül mutató út képviselői ugyanakkor még hiányoznak belőle, — mintha a könyvtár tulajdonosa csak távolról tisztelné e polgári kultúrát anélkül, hogy hazai megvalósulásának elengedhetetlen előfeltételeit tudomásul venné. Mi sem jellemzőbb erre a fáziskülönbségre, mint BÉRANGER és HEINE jelenléte, — ugyanakkor PETŐFI és KÖLCSEY önálló kötetének hiánya. S talán Szűts csodjének története is mutat némi rokonvonásokat: polgári jellegű spekulációkba kezd akkor, mikor vagyonának alapjait még feudális kötelek nyögözik.

A könyvtár egészét tekintve mindezen ellentmondások Szűts osztályának tipikus ellentmondásaiból, ingadozásaiból vezethetők le: tipikus alapproblémáit hűen érzékeltető, valóban tipikusnak tekinthető felépítményének egy részével állunk szemben.

* * *

Csődügye 1848 tavaszán természetesen félbeszakad, — az ősiség eltörésével együtt azonban nyilván néhány éven belül újra kerül földbirtoka is. Nevével utoljára 1848-ban találkozunk: a volt megyei alügyész egyszerű köznemzetőr Győr akkor „majorok”-nak nevezett nádorvárosi kerületében.²³ A század végére már a család emlékezete is eltűnik Győr megyéből: sem nemesi múltja, sem földbirtoka nem tartja fenn nevét.²⁴ De Szűts Adolf

²³ SZÁVAY: i. m. 359. l.

²⁴ A Szűts családot már az idézett megyei monográfia sem említi meg a megye nevezetesebb nemes családai között, a XX. század eleji, a 100 holdnál nagyobb birtokosokat felsoroló *Gazdacímár* pedig sem Győr, sem Komárom megyében nem tud sem Szűts-, sem BUUS-birtokról. Töltéstava ekkor már BAY- és SKARGAY-birtok.

könyvtárának lajstroma számunkra mindenesetre különös érték: kivételes lehetősége annak, hogy pontosan ismert anyagi alapok és életforma, konkrétan következtethető politikai magatartás kulturális felépítményét az ezt tükröző könyvtárral s tulajdonosa irodalmi ízlésével, könyvkultúrájával együtt egyetlen, minden részletében alaposan megismert egységben vizsgálhassuk, -- érdekes adalékkaként reformkori nemzeti kultúránk, általános műveltségünk történetének.

VÖRÖS KÁROLY

KÁROLY VÖRÖS : LA BIBLIOTHÈQUE D'UN GENTILHOMME DE GYŐR AVANT
LA RÉVOLUTION HONGROISE DE 1848

En s'appuyant sur les relevés des juges-commissaires, l'auteur décrit la bibliothèque d'un propriétaire foncier qui en automne 1847, fut poussé à la faillite par des usuriers.

Les 1000 volumes qui constituent le fonds de la bibliothèque sont si bien choisis, que presque tous les grands noms de la littérature européenne de l'époque y sont représentés par quelques ouvrages. Le gentilhomme en question lit en allemand aussi bien qu'en français, mais il ne néglige pas non plus de collectionner des livres hongrois. Le trait principal de la bibliothèque est qu'elle est relativement moderne : le nombre des livres du XVIIIe siècle est fort réduit par rapport aux ouvrages appartenants au romantisme. Le choix de livres accuse chez le propriétaire de la bibliothèque un goût particulier pour l'histoire et — d'autre part — pour la littérature anticléricale ; il est attiré par la Révolution Française et l'époque napoléonienne. Mais son intérêt pour les problèmes économiques de la Hongrie n'est pas moins vif. — Sur la base des mêmes relevés, l'auteur décrit en détail le milieu social entourant la bibliothèque de notre gentilhomme, ainsi sa demeure, ses vêtements et ses domaines, il analyse ses traditions domestiques et politiques, il brosse enfin un tableau de la situation économique et culturelle de la ville de Győr.

En résumé, l'auteur constate que la bibliothèque reflète la situation et les exigences culturelles, politiques et économiques de la noblesse terrienne aisée de la Hongrie contemporaine, c'est-à-dire celles d'une couche sociale qui est réformiste, mais hostile aux transformations révolutionnaires.

Győr régi könyvkötészete

A magyar könyvkötőipar és a művészi könyvkötések történetének megírása nagy feladatot ró a kutatóra. Egy-két valóban mélyreható, de csak részlettel foglalkozó cikket leszámítva, nem történtek meg még a kezdő lépések sem. Azok a munkák, amelyekben kísérletet tettek a magyar általános könyvkötéstörténet megírására — kellő részleteredmények hiányában — nem juthattak túl a felületen. Éppen ezért elsődleges feladatnak véljük, hogy mielőtt egy általános történet megírására vállalkoznánk, az egyes regionális csoportokat és helyi műhelyeket vizsgáljuk. Az ilyen teljességre számottartó munka folyamán természetesen, hogy elsősorban a történeti elemek jutnak túlsúlyra, sőt az esztétikai szempontokat jóformán teljesen kénytelenek vagyunk mellőzni. Esztétikai válogatásra s az egyes csoportok stíluskritikai méltatására csak a történeti adatok lehető teljességének birtokában érezzük magunkat hivatottnak.

Fenti szempontok szem előtt tartásával bocsátjuk nyilvánosságra kutatásunk újabb eredményeit.

Győr város könyvkötőinek tevékenységéről ROMHÁNYI¹ és BEDY² írtak. ROMHÁNYI azonban egyetlen könyvkötő létét sem tudta felderíteni, csupán azt feltételezte, hogy a könyvek kötésével a STREIBIG nyomdász család foglalkozott.³ Adatszerű bizonyítékokkal ezt a feltevést sem tudta alátámasztani. Míg kutatásaink során csaknem teljességgel sikerült a XVII—XIX. századi könyvkötők névsorát összeállítanunk, éppen a STREIBIG család könyvkötő tevékenységére vonatkozólag nem találtunk semmilyen adatot.⁴ Ezzel szemben már az eddigi vizsgálódások során is kitűnt, hogy a győri könyvkötészet számai mélyebbre nyúlnak az időben, mint ahogy a STREIBIG család Győrben a színre lép.

¹ ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században*. Bp. 1937. 63—64. old és 64., 82., 229., 273., 347., 417., 424., 535., 554., 566., 577., 594., 595., 606., 621., 641., 677., 671., 672., 681., 697., 705., 713., 718., 723., 919., 920., 920., 921., 923., 926., 927., 928., 929., 930., 931., 934., 937., 938., 940., 941., a XIX. századnál pedig 8., 26. számok alatt. — ROMHÁNYI felsorolásában több, ma már nem létező könyvtárból veszi anyagát, továbbá minden győri nyomtatványt győri kötésnek jelöl anélkül, hogy azokat alaposabb stíláris vizsgálatnak vetné alá. A fenti okokból kifolyólag nem foglalkozunk valamennyi ROMHÁNYI által megadott kötésemlékkel.

² BEDY Vince, *Adalékok a győri ípar történetéhez*. Győri Szemle, 1942. XIII. éf. (Könyvkötők 188. oldalon.)

³ ROMHÁNYI, i. m. 64. old. és 566. sz.

⁴ Azok a karélyos, szalagfónadékos sarok- és magyar címeres középdíszú munkák, amelyeket ROMHÁNYI STREIBIGnek tulajdonít, megállapításaink szerint HOLTZER Simon győri könyvkötő művei.

1627-ből a győri mészáros céh iratainak igénytelen kötését ismerjük, amelynek barna bőr gerincborítását a gyakran használatos — görgetővel készült — medaillonos szalagminták díszítik, tábláit viszont egy régebbi kézíratos pergamenlap burkolja. A görgetős minták kopottak, ma már alig kivehetőek (Függelék 1. sz.).

Egy másik, művészetileg ugyancsak nem jelentős darabunk 1676-ból kelt bejegyzést tartalmaz. E sima, pergamen-kötés érdekessége a győri jezsuitáknak a táblába nyomott superexlibrise. A könyv valószínűleg II. JÓZSEF uralkodása alatt a szerzetes rendek feloszlátásakor került Győrből a zirci apátság könyvtárába⁵ (Függelék 2. sz.).

A XVIII. század legvégéről két teljesen azonosan díszített vöröses-barna bőrkötés maradt fenn, amelyeket PROFONT mester munkáinak tartathatunk. A táblát medaillonos, rozettás sáv, ezen belül vonalkeret határolja. A két keretet a sarkoknál harántsávban kettős vonalak kötik össze. A belső keret sarkait egy-egy kis virág, a tükröt pedig ovális mezőbe helyezett Krisztusfej, illetve Madonna díszíti. A középdísz alatt az 1688, illetve 1697 évszám olvasható (Függelék 3—4. sz.).

PROFONT mester neve az 1688. évi adólajstromban került szemünk elé.⁶ Ekkor egy, de 1691-ben már két háza után fizeti az adót.⁷ Az adókönyvek a következő években is említik a „compactor”-t, azonban névtelenül. Úgy látszik, egy mester van csak a városban, akit úgyis ismernek név szerint. Csak az 1719—20-as összeírásokban találkozunk SMÉDERER Chrisztján könyvkötővel, aki ugyancsak két házáért fizet adót ebben az időben, meglehetően ugyanazokért, amelyekben korábban PROFONT mester lakott. SMÉDERER halálának évét megállapítani ez idő szerint nem tudjuk, a későbbi, hiányosan fennmaradt adólajstromok 1737-ben maradékait (Relicta) említik.⁸

A levéltári adatokból kapott helyzetképet maga a könyvkötés emléksanyag is megerősíti.

A mintegy 1695 és 1720 között keletkezett kötések között szerepel egy csoport azonos dúclenyomatokkal. Tekintettel arra, hogy csupán PROFONT és SMÉDERER mester működéséről tudunk ebben az időben, nyilvánvaló, hogy e kötések az egyik, vagy a műhelyét átvevő másik, illetve mindkét mester keznyomatát viselik. Két meglehetősen hasonló kötés nyitja meg a sort (*I. tábla*).

Az egyik vaknyomásos (Függelék 5. sz.), a másik aranyozott (Függelék 6. sz.), mindkettő alapanyaga vöröses-barna bőr, az előbbi durvább felületű, az utóbbi sima. A táblákat háromsoros csipkés és rozettás medaillonos sáv

⁵ E győri vonatkozású könyvre BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor könyvtárosok hívták fel figyelmemet, ez úton mondok köszönetet szíves segítségükért.

⁶ BEDY i. m. 188. old. csupán annyit közöl, hogy könyvkötő van ekkor már Győrben, akinek háza van és ezért 1 frt. adót fizet. Az adólajstrom »Compactor Profont mester úr« megjelölést használ. 1691-ben utcák és utak javítására 20 dénárt fizet.

⁷ Győr város adókiivetése 1651—1756. 1691-ben »Profont mester háza kibén az Wizendorfné lakik« és »Profont mester háza« 16 és 19 oldalakon említve. Ugyanez és másik füzetében »Profont mester házaitul« 4,50 frt-ot fizet. (13. l.)

⁸ Régi conscriptiók, 1743 előtt. — JENEI Ferenc szíves közlése, ez úton mondok köszönetet azért, hogy a fenti adaton kívül a győri polgárkönyv és a kamarási számadások adatait, továbbá hogy a háztörténeti kutatásai során felszínre került könyvkötő vonatkozású adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

SMÉDERER neve egyszer bukkan még fel a városi adóösszeírásokban, amikor utódait 1737-ben említik. Ebből azonban még nem következtethetünk arra, hogy SMÉDERER valóban csak ezidőtájt halt vona meg.

keretezi, a tükör sarkait és közepét apró, hajló virágos indákból összeállított dísz tölti ki. A sarok- és középmintát egyaránt ellentétes irányú rocailleok sora keretezi, amelyek a sarokdíszeket oly módon kapcsolják össze, hogy a középdísz számára csupán egy ovális felületet hagynak szabadon. A minták tiszta rajza, pontos lenyomata és ritmikus elhelyezése gyakorlott és tehetős könyvkötő kezére mutat. A vaknyomásos tábla mintái változatosabbak; apró virágos indái pontozott körvonalúak, a középdísz kis sugaras minták és köröcskék veszik körül. Mindkét kötés csaknem egy időben: 1695 körül készült.

Egy 1708-as kötésen (Függelék 7. sz.) új mintakészlet között megtaláljuk e fentemlített kötések dúcaival teljesen egyező rocailleokat, valamint a háromszöget kitöltő sarokdíszeket. A tábla egyébként csipkésen és indásan keretelt, a két keret sarkait harántszáv köti össze.

A csoport utolsó darabja 1718-ban készült (Függelék 8. sz. és *II. tábla 1. kép*). Az előzőkhöz hasonlóan keretelt, de a medaillonos sáv itt megkét-szereződik. Ezen belül hullámvonalú indás szalag, legfelül pedig a tükör körül palmettás dísz fut körbe. A tükör alsó fele és két felső sarka az előbbiekekkel egyezően, ellentétes irányú rocailleos díszekkel határolt. Az alsó és középső rocailleból egyenes virágtő indul ki, amely fent csipkés díszrel kitöltött legyezőkorongban végződik. Az egyenes tőből két-két hajló inda ágazik ki jobb- és balfelé, amelyek kisebb szívintás legyezőkorongban végződnek. A legyező feletti üres teret még egy kisebb rozettás inda tölti ki, s az oldalsó indákat középen megszakítja egy-egy virág. A leveles indák között rozetták és apró madarak kapnak helyet, hogy még gazdagabbá tegyék a minták dús szövevényét.

Ide kapcsolódik még a győri székesegyház egyik legyeződíszes kehelytokja (Függelék 9. sz., *II. tábla 2. kép*). Oldalai hat rocailleos sávval és csipkével díszítettek, új mintaként jelenik meg a sűrű pikkelydísz. A tok felső lapja rocailleos keretű, legfelül csipkével kitöltött legyezőkoronggal. A két díszítmény között apró rozetták sora fut körül.

Jóllehet a legyeződísz szórványosan nagyszombati kötésekben is szerepel már a XVII. században, mégis ez a főként Erdélyben otthonos motívum az ország nyugati felében csak ritkán szerepel⁹ és akkor is általában szárazabb, sematikusabb megfogalmazásban. Az 1718-as győri kötés nemcsak e motívum jelenléte miatt figyelemre méltó, hanem szokatlanul kötetlen elrendezése, a változatos mintákban való tobzódása és a természetes ornamentika elemeinek alkalmazása révén. Ebben inkább az erdélyi és debreceni munkákkal rokon, mint a nagyszombatiakkal.

Még egy könyvtábláról kell megemlékeznünk, mely ugyancsak a fenti típushoz kapcsolódik, de semmiképpen nem lehet győri könyvkötő munkája. Ez 1713-ból való (Függelék 10. sz.) kéziratot tartalmaz. Tábladísz csupán jellegénél fogva mutat némi rokonságot az 1718-as kötéssel, mintái azonban egyedülállóak. A táblát keretező lendületes vonalú, gazdag, virágos és madaras indadíszben belül keskeny csipke fut körbe, a tükör négy sarkát pedig csigákból alkotott minták töltik ki. A tükör közepén rozetták által körülvevett legyezőkorong helyezkedik el, a tükör alsó és felső részének közepéből két-két leveles

⁹ RMK. II. 1700. Bp. Ráday könyvtár és ugyanezen munka magántulajdonban levő példányának kötésén. Mindkettő azonos nagyszombati műhelyből került ki az 1690-es években.

inda hullámzik oldalt felfelé, s a legyező két oldalán valamennyi egy-egy virágban végződik. Az üresen maradó felületet, különböző kisebb-nagyobb díszek, csillagok, koszorúk, pettyek borítják be sűrűn.

Könyvkötésünk mesterére valamely más városunk vizsgálatánál feltétlen ráakadunk, kvalitásos munkája biztossá teszi, hogy több művészi könyvtáblát hozott létre életében. Valószínűleg megfordult Győrben és akkor készíthette a fenti munkát. A győri könyvkötészet folyamatába csak oly módon kapcsolódik bele, hogy újfajta díszítésmódot mutatott meg a győrieknek és feltehetőleg ihletőként hatott a szokásostól eltérő, 1718-as legyezős-indás könyvtábla készítőjére.

*

Csupán egyetlen olyan emlékünkn van, amit SPAJZER Ferencnek tulajdoníthatunk, ez ugyanis 1720-ban SMÉDERERÉTŐL eltérő szerszámokkal készült (Függelék 11. sz.). Anyaga fehér pergamen, díszítése ugyancsak jó kézre mutat. A széles sávban elhelyezett változatos indás kereten kívül a sarkoknál aprómintás, indákból alkotott, belül virágtöves sarokdíz helyezkedik el. A tábla közepében babérággal körülvelt kétfejű sas látható.

1722 és 1725 között SPAJZER Ferenc „compacto Uramat”¹⁰ három alkalommal említik. Nem sokkal később hiába keressük már Győrben, mivel 1728-ban már mint pozsonyi könyvkötő és könyvtáros naptárkiadási szabadsalmat kap.¹¹ 1740 körül többek között a győri STREIBIG nyomdásszal pereskedik Pozsonyból.¹² A SPAJZEREK mind könyvkötők és a kor szokásának megfelelően könyvtárosok, többnyire Pozsonyban dolgoznak, de közülük eggyel a század végén Budán is találkozunk.¹³

1739 és 1743 között egy mindössze három darabból álló, művészetileg nem túl jelentős csoportot kell megemlíteni.

Mindhárom könyvtábla vaknyomásos, görgetős szalagokkal díszített. Háromféle minta fordult rajtuk elő: egymást metsző palmattás ívsorok, a palmatták mellett kétoldalt elhelyezkedő egy-egy kis virággal; keretszerű díszekkel kapcsolts négyzetek és körök sorából alkotott szalag és végül hullámvonalú virágos inda, az ágak között futó állatokkal és kiterjesztett szárnyú madarakkal. A táblák többsorososan kereteltek, a tükröt vagy szalag és vonalzott dísz (Függelék 12. sz.), vagy közepén vízszintes sáv és vonalzott dísz tölti ki (Függelék 14. sz.).

*

A XVIII. század 40-es éveitől kezdve az évről-évre fennmaradt összeírások¹⁴ pontos képet nyújtanak az iparosokról. Ezt még kiegészítik a polgár-

¹⁰ BEDY i. m. Kápt. Itár, Cons. Civium, 1722. 20. T. 2090. Továbbá Régi conscriptio. Győr. Áll. Itár. Végül Kamarási Számad. 1725. X. 26-án. »Az Nemes város számára Spaiszer Compacto Uram csinált egy könyvet az quartélokhoz fizettünk 1,24 1/4 frt.«

¹¹ GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp. 1917. 23. l.

¹² ROMHÁNYI i. m. 90. l.

¹³ 1794 május 31-én kelt kimutatás szerint SPAISER Christián Budán a várban dolgozik. Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr.

¹⁴ Győr város összeírása, Győr, Áll. Itár. — A hivatkozást ezúttal adjuk meg, összeírás vagy conscriptio említésekor mindig a fenti iratok értendők, az évet a szövegben minden alkalommal közöljük.

könyv adatai.¹⁵ Ezek alapján a század közepén három könyvkötő-műhelyről, az ÁRPÁS-, a MÜLLER- és a HOLTZER-féléről tudunk. Ennek megfelelően emlékkanyagunk három egymástól elválasztható csoportot mutat.

ÁRPÁS Mihályról a győri iratok csak 1748-tól kezdve beszélnek, mi azonban már 1737-ben ismerjük. Ekkor mint könyvkötő-legény Debrecenbe vándorol és július 14-én — magyar neve ellenére németül — bejegyezte magát a debreceni könyvkötő-legénytársaság könyvébe. Megírta itt, hogy győri születésű és hogy Debrecenben CSÓKA Istvánnál kapott munkát.

„Der Schlaghammer ist mein Acker
Der Hubel [Habel] ist mein fuch [Pflug]
Damit verdien ich Geld genug.”¹⁶

hirdeti bejegyzése végén leírt verses jelmondata.

ÁRPÁS 1748 március 6-án mint „Révfalliensis Compactor” kapott győri polgárjogot. Az összeírások Új Városban — Ante Portam Viennensem — az első negyedben említik, ahol 1767-ben háza is van. Egészen 1790-ig szerepel ugyanitt, de 1768 és 1771 között neve mellett a kismesterként feltüntetett „Exiguus” megjelölés szerepel. Ebben az időben munkáinak folyamata is megszakad.

Az ÁRPÁS-féle kötések mintakészletének jellegzetes motívumai a bőség-szarus, az egymást metsző palmettás ívsoros és a kétféle hullámvonalas-indás szalagdíszek. Az utóbbiak közül az egyik nyújtottabb, a másik erősebben öblös, minden hajlásban a virágdísz alatt egy-egy madárkával. Ez az utóbbi 1755 körül megjelenő kedves, változatos díszű szalag rokon a kőszegi könyvkötők mintáival.¹⁷ Előfordul e kötésekben a hajló virágos és makkos indákból alkotott háromszöget kitöltő minta, a gránátalmás virágtő, rocaille stb. apróbb díszítmények.

Úgy tűnik, hogy ÁRPÁS, aki győri polgárjogát mint révfallusi könyvkötő kapja meg, részben magával hozza annak a műhelynek dűckészletét, ahol mint inas vagy legény dolgozott. Az 1731-ből való győri molnár céhkönyv kötésén (Függelék 16. sz.), valamint az evangélikus egyház 1731-től 49-ig vezetett anyakönyvének kötésén (Függelék 15. sz.) olyan dúclenyomatokkal találkozunk, amelyek ÁRPÁS kétségkívüli munkáin is megtalálhatók.

ÁRPÁS főként levéltári kötések készített. A nagyobb méretű táblákon általában háromsoros keretdísz alkalmaz, közbül üresen hagyott sávokkal, amelyeket kisebb mintákkal díszít. A tükörben sarok- és középdíszeket helyez el. Nem tér el a győri, illetve az országosan általános levéltári kötéstípustól.

Ezek a kötések részben a városi, részben a káptalani levéltárban találhatók. A városi levéltár számára ÁRPÁS még 1755 előtt dolgozott. 1755-ben egy naptárkötés mintakészlete az említett madaras indadíszrel bővül, mely a 60-as évekből való káptalani levéltári kötésekben gyakran szerepel.

ÁRPÁS többek között naptárakat is kötött, naptárkötései a Győrben otthonos típushoz igazodnak. Az itteni naptárkötések eltérnek a Nyugat-Magyarországon általában szokásos formáktól. Míg másutt ugyanis — s így főleg Nagyszombatban — az egész felületet kitöltő tábladísz egy dűcről

¹⁵ Győr város polgárkönyve, Győr, Áll. Itár.

¹⁶ Debreceni könyvkötő legény társaság könyve, Debrecen, Déry Múzeum.

¹⁷ VÉGH Gyula, *Régi kőszegi könyvkötések*. Vasi Szemle 1939. Klny. III. tábla, 7.

nyomják, addig Győrben a naptárkötések tábladíszének kialakítása a könyvek díszítési eljárásával azonos módon történik. További sajátosságuk még, hogy borításuk általában élénkpiros, lila, sárga vagy zöld papiros, esetleg színes-mintájú előzékpapír. A barna bőrkötések ritkábbak. Az ÁRPÁS-féle naptárkötések e tekintetben is a helyi szokáshoz idomulnak, mintakészletük egyéb-ként megegyezik a mester más kötésein alkalmazottakkal.

ÁRPÁS mintakészlete 1770 után új motívumokkal gazdagodik. E tény mellett nagyobb jelentőségű az, hogy a kötéstípusban, kompozíciója szellemében olyan változás megy végbe, amit aligha tarthatunk az idős mester kezdeményezésének. Az ebből az időből való oklevelek ÁRPÁS mellett más könyvkötőkről is tesznek ugyan említést, ezek munkáinak esztétikai jellege azonban más természetű. Ez arra mutat, hogy ÁRPÁS műhelyében, vele együtt, új könyvkötő dolgozik. Ez a Bécsből jött SCHATTEN, akivel még találkozunk.

A másik műhely megalapítója MÜLLER Jakab, aki 1737-ben „militaris Jacobus Müller compactor”-ként szerepel az adólajstromokban. Polgárjogot azonban mint „coloniensis ad Rhenum compactor” csak 1743 máj. 7-én kap. A belvárosban lakik, ahol 1747-ig az első, ettől kezdve pedig a 3. negyedben említik. Kevés művét ismerjük, ennek oka az, hogy inkább kereskedéssel, semmint iparral foglalkozott. Amikor fia polgárjogot kap, könyvkereskedő fiaként említik. Habár kisebb mértékben, mint a többi könyvkötő, iparát is folytatja, 1743-ban dolgozik a városnak.¹⁸ Az evangélikus egyház 1763-tól kezdődő protocollumának egyszerű kötését is ő készíti (Függelék 36. sz.). Az előző évből a győri asztalosok céhkönyvének aranyozott bőrkötése az ő keze munkája. Keretelése fonadékos palmettá, tükrének közepében a rocailleok által körülveve a magyar címer, illetve MÁRIA TERÉZIA portréja kap helyet. Dolgozott a levéltár részére is, kötése általában vaknyomásosak és a szabványos típust követik. Ezekon fonadékos négyszöget kitöltő kis díszeket alkalmaz a tükrök sarkaiban; ugyanezzel a mintával találkozunk az evangélikus egyház említett protocollumán. Általában sajátos ez a kisebb és nagyobb méretben szereplő palmettás fonadék, ugyanúgy, mint egy vaszkos fogalmazású hullámvonalas indadísz. A minták zártak és stilizáltak. A műhely folytatója és munkatársa, MÜLLER Jakab fia, Ferenc 1778-ban nyert könyvkötőként polgárjogot. Apjához hasonlóan ő is foglalkozott könyvkereskedéssel, amint erről 1792-ből értesülünk;¹⁹ de erre mutat egy 1797-ből való adat is, ekkor ugyanis tőle és SCHATTENTŐL tiltott könyveket koboznak el.²⁰ Tudjuk róla egyébként, hogy ő is egyik könyvkötő az országban azok közül, akik működési területükön kölcsönkönyvtárat, azaz „olvasó kabinétot” vagy „Museum Lectorium”-ot létesítenek. Erről NOVÁK Chrysostom censor 1798 október 11-én tesz jelentést a Helytartótanácsnak²¹ és innét tudjuk azt is, hogy a kölcsönzendő könyvek német és magyar nyelvűek.²²

¹⁸ »zallt an Jakob Miller Buchbinder seinen auszüge mit . . . 4,30 frt.« Kamarási számadások. 1743/44. No. 37. — Ugyanekkor azonban HOLTZER Simonnak 17,— frt-ot fizetnek ki.

¹⁹ Orsz. Levéltár. Htt. rev. Libr. 1792. I. — 55. »Formalem cum Expositionibus Libris Questum exerces.«

²⁰ Orsz. Levéltár, Htt. Rev. Libr. 1797. I—38.

²¹ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr.

²² TIMÁR Kálmán, *Az első »Olvasó kabinéte«*. Győri Szemle, 1930. 179—180. I. (További hivatkozás Mindenés Gyűjtemény, 1789. okt. 28. számára.)

MÜLLER Ferenc valamennyi eddig ismert munkája levéltári kötés. Az ő idejében apja mintakészlete nagymértékben kibővül, de nemcsak a minták mutatnak nagyobb változatosságot és gazdagabb variációkat, mint pl. egy könnyebb hajlású virágdiszes inda, keskeny koszorú, rocaille-sor és más apróbb indák, hanem maga a szerkezet, a kompozíció szelleme is könnyedebbé, szabadabbá válik.

E korszak legjelentősebb és legtehetségesebb könyvkötője a Tirolból bevándorolt HOLTZER Simon. 1743 május 8-án kap polgárjogot és ebben az évben már a belvárosban lakik, ahol háza van. Ugyanekkor említik a kamarási számadások kiadási rovatában,²³ 1747-től, sajnos, az egyes iparosoknak kifizetett összegeket negyedévenként egy summában jegyzi fel és a summa részletezése hiányzik, nem sorolják fel a munkákat. HOLTZER műveinek sajátosságait azonban már az előző években megismerhettük, így megállapíthatjuk, hogy a továbbiakban is — egészen 1775-ben bekövetkezett haláláig, — a levéltári kötések legnagyobb részben az ő munkái.

HOLTZER Simon nevével nemcsak a munkadíjak kifizetésénél találkozunk, hanem szerepel a város hitelezői között is,²⁴ amikor a kamatokat fizetik ki számára.

HOLTZER Simon haláláról több irat értesít bennünket. A városi összeírásokban 1776-ban neve helyett maradékai: „Successores Holtzeriani” szerepelnek és ugyanekkor a lakók között feltűnik HOLTZER Miklós compactor neve. Megőrizték azonban a városi levéltárban inventáriumát és 1775 augusztus 29-ről kelt végrendeletét is.²⁵ Eszerint rokona, HOLTZER Miklós, aki már sok éven át mint inas, majd pedig mint könyvkötő, mellette dolgozott, öröklő mesterségét és a műhelyt: „nebst der buch binder profession allen zu den Handwerk benöthigten Werkzeug . . .”, a ház teljes berendezését, a kötött és a kötetlen könyveket.

HOLTZER Miklós Simon halála évében, 1775 szeptember 20-án kap győri polgárjogot: „Nicolaus Holtzer compactor ex civitate Hall in Districtu Tyroliensi”, tehát ő is tirolai könyvkötő volt. 1776-ban házat vesz 3500. — frt-ért,²⁶ de nem sokkal később, 1778-ban meghal, mint azt 1778 július 23-án kelt végrendeletéből megtudjuk.

A városi számadásokban még 1778 február 10-én szerepel, amikor munkáiért pénzt vesz fel. Mint csaknem valamennyi győri könyvkötő, könyvek árusításával is foglalkozott; egy 1775-ben készült kimutatás szerint a nagyszombati nyomda bizományosa volt.²⁷ Feltehetőleg ebben is követte HOLTZER Simont.

A HOLTZERek joggal voltak keresett könyvkötők; műveik izlésesek és jó kivitelűek, bár szépségüket elsősorban a rendelkezésre álló gazdag minta-

²³ Kamarási számadások, 1743/44. No. 59., továbbá 1745/45. No. 16. és 1746/47. No. 114.

²⁴ Kamarási számadások 1761/62-ben 200. —, 1762/63-ban 500. — és végül 1771—72-ben 1500. — frt. után fizetnek számára kamatot.

²⁵ Protocollum Testamentorum Liber 4. 1774. 103—106. l. Győr, Városi ltár. — HOLTZER Simon végrendeletével és inventáriumával, továbbá HOLTZER Miklós és MÜLLER Jakab végrendeletével — melyek a városi levéltárban ugyancsak megtalálhatók — nem foglalkozunk itt, ezeket több más, az egész magyar iparművészeti kutatás szempontjából is fontos végrendelettel együtt JENEI Ferenc fogja közzétenni.

²⁶ Felvallási Jegyzőkönyvek, III. 385 l. 487. sz. Győr, Áll. ltár.

²⁷ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1588—1927.* 191. l.

készlet adja meg. HOLTZER Simon munkái a táblabeosztásban nem mutatnak nagy változatosságot. Általában kétszeres vagy háromszoros keretelésűek, a tükör alatt és felett a keretek között üresen hagyott sávval, amelyekben kisebb díszítmények helyezkednek el. A tükör középdíszre legtöbb esetben a magyar címer, amely néha egyedül, de igen gyakran karélyos, félkörös mezők által körülveve jelenik meg. Ritkább a címer körül a virágos keret. Előfordul, hogy a középdíszet virágtövek által kitöltött szalagfonadékos, karélyos mezőkből alkotja. A sarokdíszeket általában félkörös szalagfonadék, ritkábban naturálisan megfogalmazott virágtó képezi. Gyakori az ötszirmú palmetta használata a karélyos mezők csúcsában vagy önállóan.

Változatos keretdíszei az egymást metsző palmettás ívsor, kétféle tört vonalú inda, lágy hajlású, tiszta rajzú hullámvonalú, virágos inda és apróbb szalagdíszek. A 60-as évek felé tűnik fel egy keskenyebb és egy szélesebb rocaileos szalag és egy újfajta hullámvonalú, virágos inda. A zártabb mintájú, gránátalmás virágtó mellé fellép egy lazább szerkezetű, krizantémos virágtó és más könnyebb virágok. Ezek a minták HOLTZER Miklós önálló időszakának fő díszítőelemei.

A 60-as évektől előfordul, hogy a korábban középdíszekhez felhasznált fonadékos, karélyos vagy félkörös részletminták nem zárt keretként csoportosulnak, hanem ki-behajolva oldottabb körvonalú keretet alkotnak. Ettől az időszaktól kezdve, — bár az előbbi táblabeosztás változatlan marad, — némi lazulás vehető észre mind a részletekben, mind azoknak összeillesztésében.

Valószínűleg ezek a változások jelentik HOLTZER Miklós Győrbe érkezését és így ezt az 1759—60 körüli időkre tehetjük. HOLTZER Miklós önálló működése tehát nem hoz sok változást a HOLTZER-műhely munkásságában. Tovább készülnek a táblák a kialakított típus szerint, az előbbieken változt, 1760 óta fennálló módosításokkal. Szembetűnő viszont az, hogy míg 1775-ig kizárólag a koronás magyar címer szerepelt a HOLTZER-kötésekben, ezután csaknem teljesen eltűnik és helyébe lép a kétfejű sas által közrefogott kis magyar címer. A továbbra is előbukkanó kevésszámú magyar címeres könyvtábla a végrendeletben említett HOLTZER Simon-féle örökség lehet.

Meg kell említenünk egy győri nyomtatványt 1746-ból (Függelék 47. sz.), melynek nagyméretű tábláit csupán keskeny palmettás és láncdíszes szalag kereteli, sarkait pedig egy-egy félkörös fonadék által határolt mezőben elhelyezett egyenesszárú stilizált tulipános virágtó díszíti. A könyv címlapjának alján olvasható szöveg szerint a nyomtatványt Győrben HOLTZER Simon, Pozsonyban pedig SPAISER Ferenc compactor árusítja.²³ Feltehető, hogy a nyomtatványokat a fenti könyvkötők kötötték be.

HOLTZER Simon munkáinak legnagyobb része, Miklósénak pedig csaknem valamennyi ismert darabja levéltári anyagot tartalmaz. Ennek megfelelően a táblák díszre főként egyszerű vaknyomásos technikával készült. De a levéltári kötések között is találunk egy aranyozott, gazdagabb kivitelű munkát, amely HOLTZER Simon nevéhez fűződik (Függelék 50. sz.). Ez az 1754-ből való könyvtábla HOLTZER Simon művei között kiemelkedő helyet foglal el. Típusban nem tér el az előzőktől, talán kivitele gondosabb, bár a HOLTZER-féle levéltári kötések általában pontos, jó munkák.

²³ »Simonis Holtzer, Compactoris, Civis Jauriensis, et Francisci Dominici Spaiser, Compactoris, Civis Posoniensis«.

Nagyobb összeget szánnak a céhek egy-egy kötéstábla elkészíttetésére, ezek legtöbbször aranyozott munkájúak. Két céhiratot ismerünk HOLTZER Simon-féle kötésben, az egyik 1752-ben (Függelék 48. sz.), a másik 1759-ben (Függelék 60. sz.) került bekötésre a táblára felírt évszám tanúsága szerint (*III. tábla 1. kép*). Az előbbi kétsoros keretelésű, közbül keskeny szalaggal, míg a tükör közepét a már ismertetett szalagfonadékos karélyos mezők által közrefogott magyar címer tölti ki. A másik, a kisebb méretnek megfelelően, csupán egysoros keretelt, tükrének közepében a magyar címer helyezkedik el: felette felirat, alatta az 1759-es évszám látható.

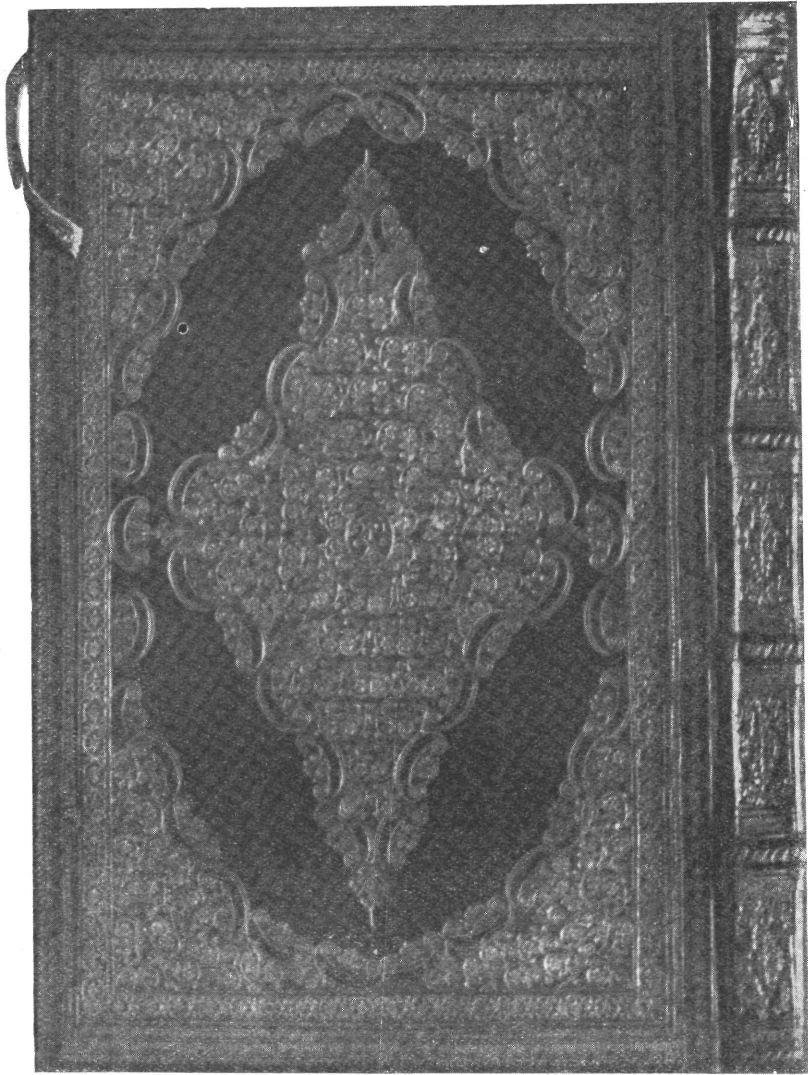
HOLTZER Miklós 1775-ben köt be egy céhiratot (Függelék 63. sz.), amelynek vörösesbarna bőr tábláját aranyozott rocailleos kerettel és krizantémus sarokdísszel látja el. A tükör közepét fonadékos félkörös mezők által határolt figurális mintákkal díszíti. (*III. tábla 2. kép*).

A HOLTZER-műhely mintakészletét csaknem egészében viszontlátjuk két, 1780 körüli, tehát a HOLTZEREK halála után készült könyvtáblán (Függelék 64–65. sz.). Mindkettő alapja vörösesbarna bőr, díszítésük aranyozott (*IV. tábla*). A keret fűrészfog által határolt rocailleos díszű, az előbbinek sarokdísze krizantémus, az utóbbié apró, egyenesszárú virágtöves. A tükör közepét mindkét esetben az ismertetett kétfejű sas által körülvevett magyar címer alkotja. Ezt négyyszög alakban övezik a HOLTZEREK műhelyének laza virágtövei, a csúcsokban krizantémus virágdísszel. A középminta mellett kétoldalt két-két apró, kerek koszorú által határolt fekete bőrberakás helyezkedik el, közepében rozettával. Lent és fent a keskeny oldalak közepénél egy-egy olasz korsó áll, melyből egyenesen felfelé haladó és kétoldalt két-két ágban hajló virágos, leveles inda nő ki. Az előbbi táblánál az indák között rozettasor, kétoldalt két-két, s az olaszkorsó jobb- és baloldalán ugyancsak két-két szembeforduló madár helyezkedik el. Az utóbbi táblán lent a madarak helyén ugyancsak rozettás díszeket találunk.

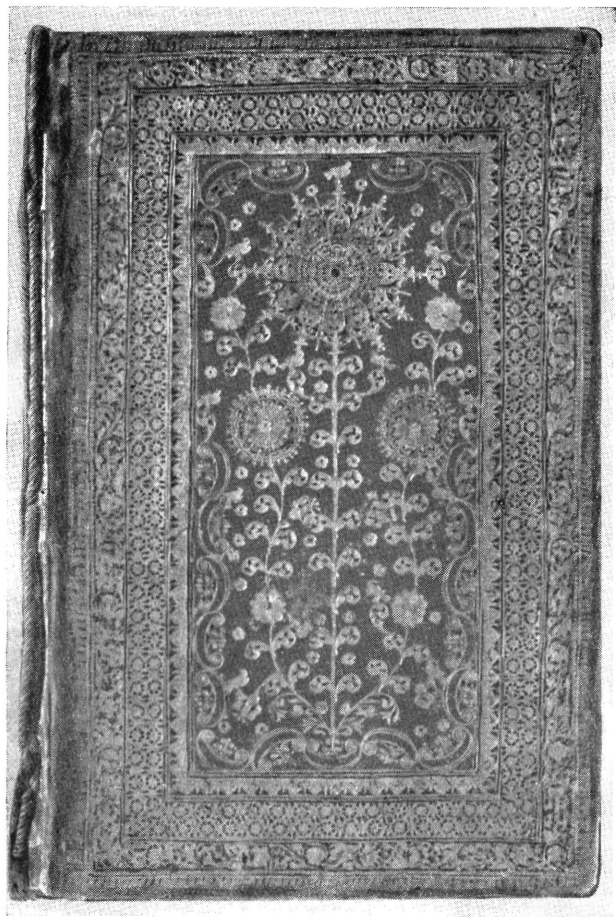
Ezt a két kötetet vagy valamely HOLTZER Miklós özvegyénél dolgozó legény készítette, vagy — tekintettel arra, hogy ezt a lehetőséget kizárni látszik az a tény, hogy az asszony az összeírásokban nem szerepel ipart folytató özvegyként, — a HOLTZER-műhely dúckészlete más, a városban dolgozó könyvkötő kezére került.

A HOLTZEREK után SCHATTEN József, majd fia, SCHATTEN Ferenc lesz a város legkiemelkedőbb és legkeresettebb könyvkötője. „Josephus Schatner[sic] Austriacus Viennensis compactor” 1780 február 16-án kap Győrben polgárjogot. Fel kell tételezzük azonban, hogy munkásságát csaknem egy évtizeddel korábban kezdte meg. Rámutatunk ugyanis arra, hogy 1771-ben a leányat-lott ÁRPÁS-műhely ismét fellendül, s ettől kezdve az „exiguus” megjelölés helyett ismét feltüntetik adóklassisát, ugyanakkor régi mintakészlete bővül, s a díszítés kompozicionális szelleme is megváltozik.

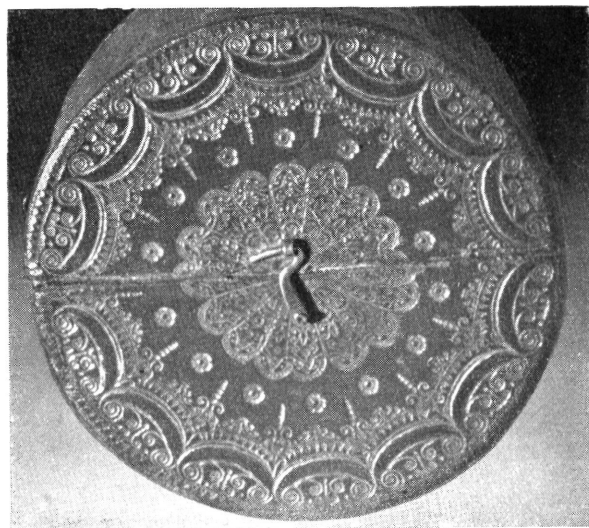
Tekintettel arra, hogy ezeket az új mintákat és ezt az új szellemet éppen SCHATTENNAK kell tulajdonítanunk, biztosra vehetjük, hogy munkásságát az ÁRPÁS-műhelyben az említett időpontban kezdte meg. Érdekes ebből a szempontból egy 1770-ben készült könyvtáblát megvizsgálunk (Függelék 30. sz.). Csipkés keretdíszét könnyed hajlású indák képezik, a hosszoldalak közepénél koszorúcskákkal, kerete háromkarélyosan szélesedik ki. Itt és a sarkokban is szőlőfürtök helyezkednek el. E laza, játékos kerettel ellentétben a tükör közepét a magyar címer körül csoportosuló zárt minta alkotja, mely ÁRPÁS munkáiból ismeretes.

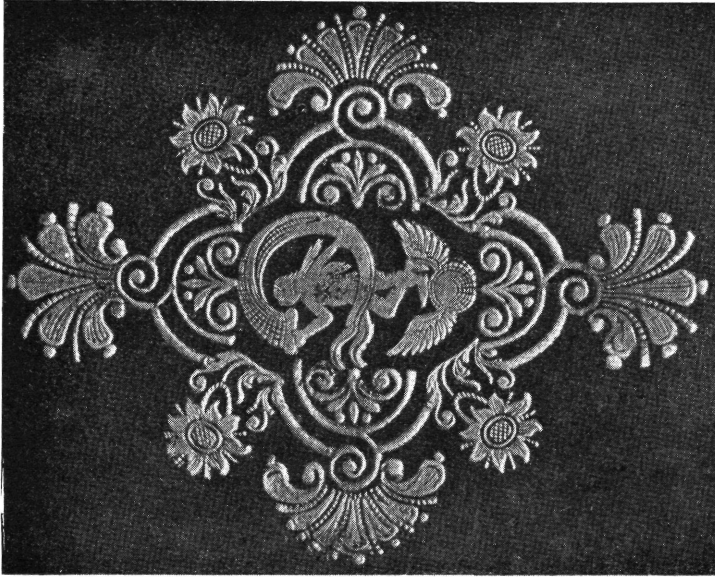
Profont-műhely, 1695 körül.

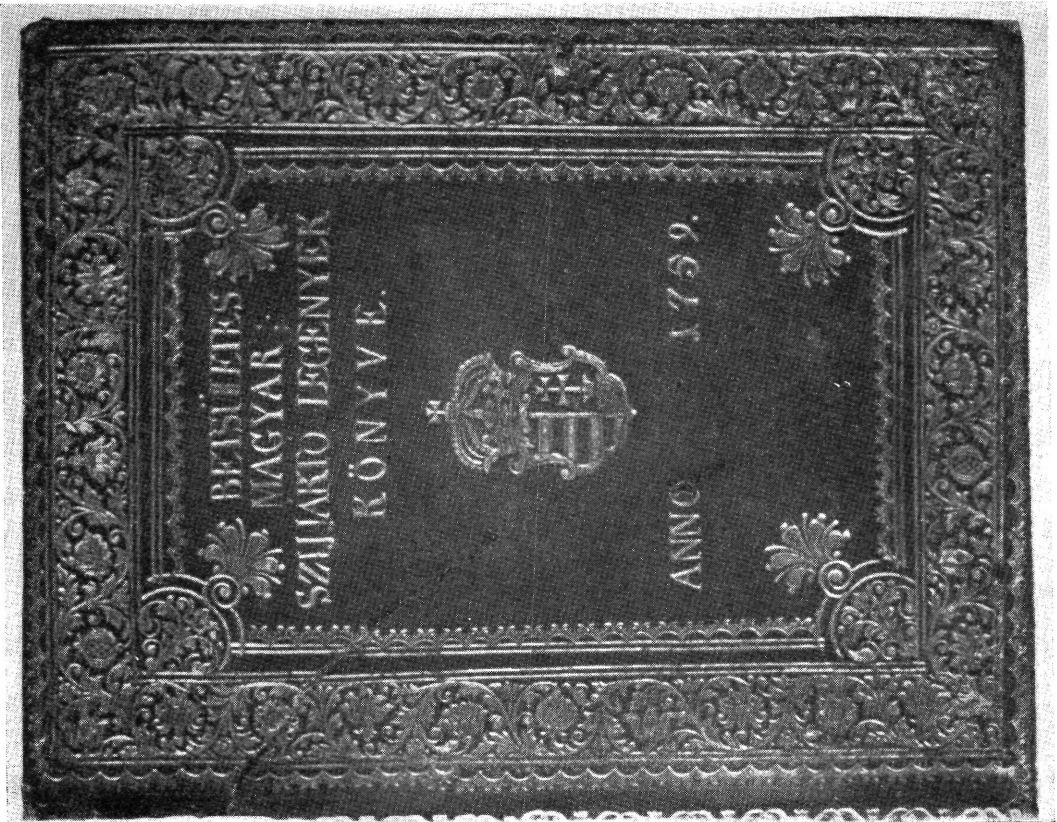
1. Smederer Christián kötése 1718-ból.

2. Kehelytok felső lapja, 1718 körül.

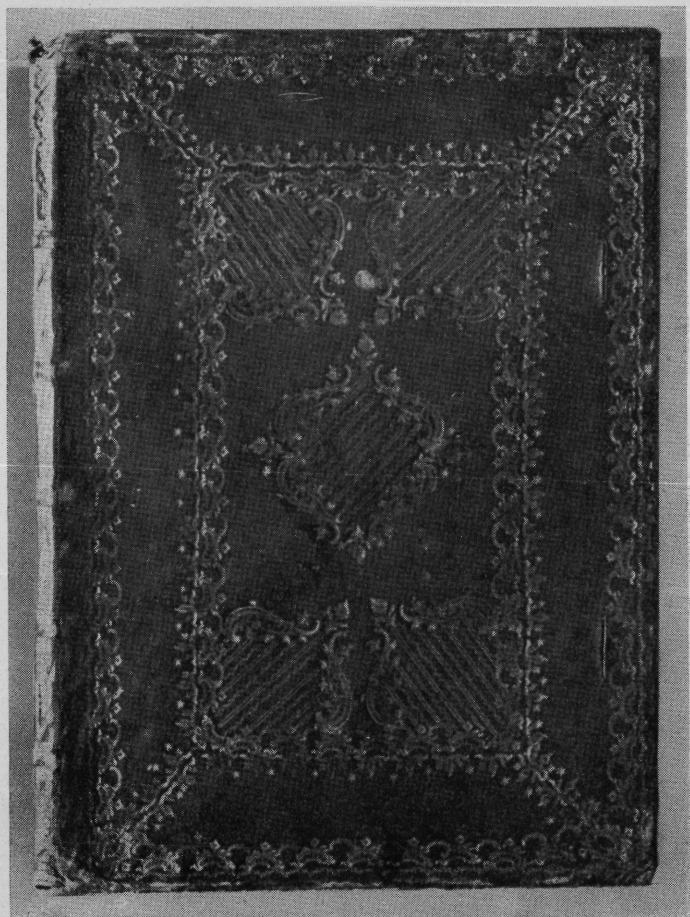
2. Holtzer Miklós 1775-i kötéstartáblájának középdíszje.

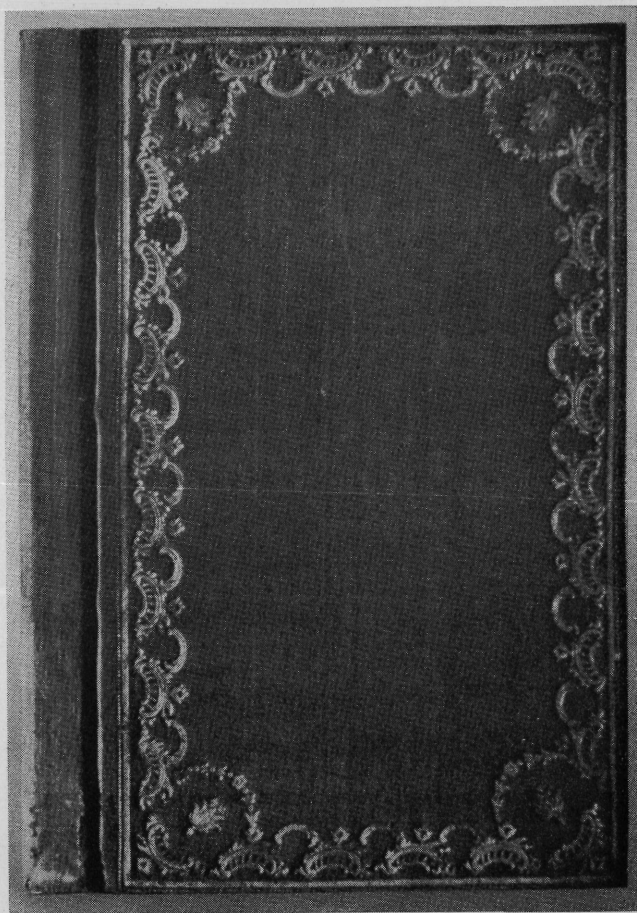
1. Holtzer Simon kötése 1759-ből.

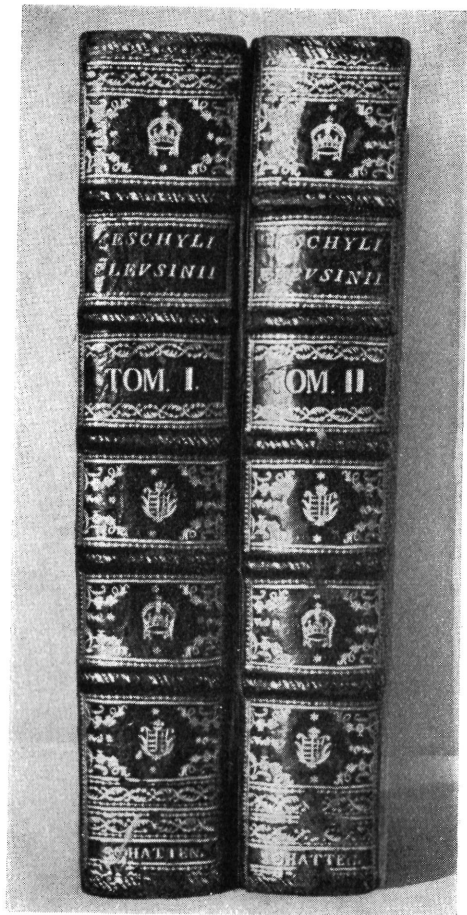
A Holtzer-műhelyben ismeretlen mester által készített munka, 1780 körül.

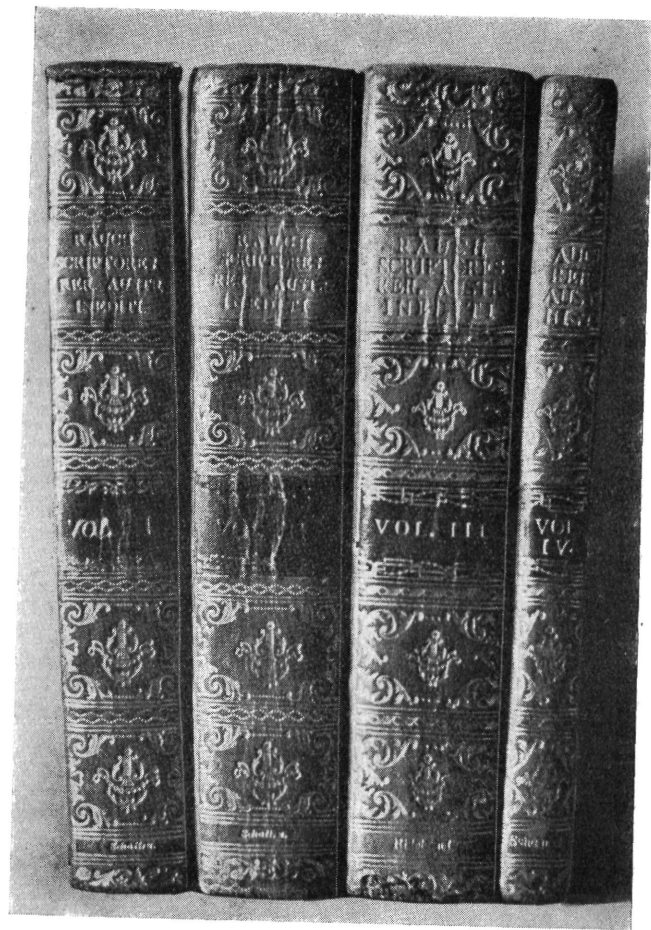
1. Schatten József munkája, 1782.

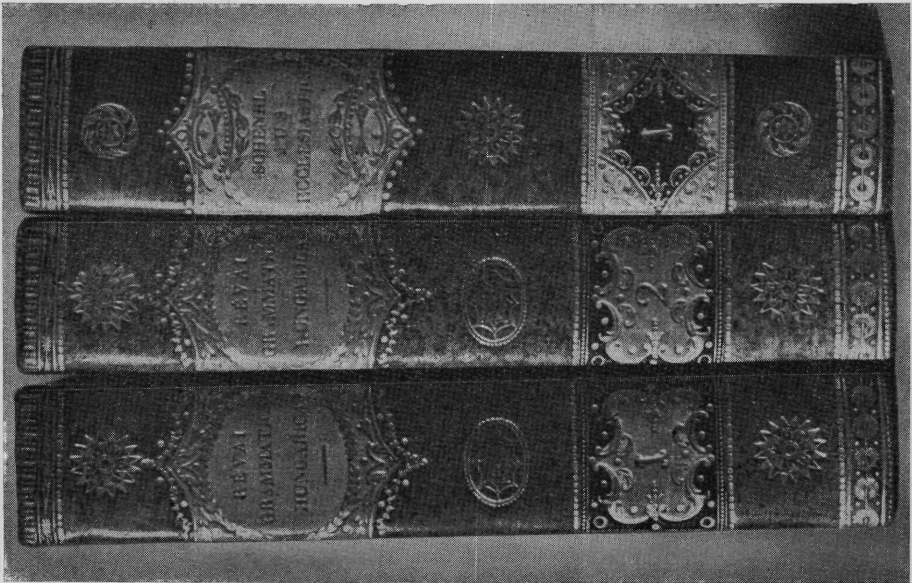
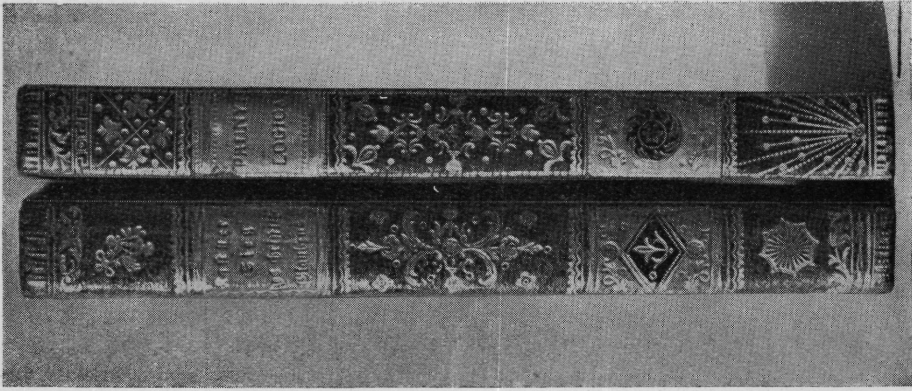
2. Schatten József munkája, 1782 körül.

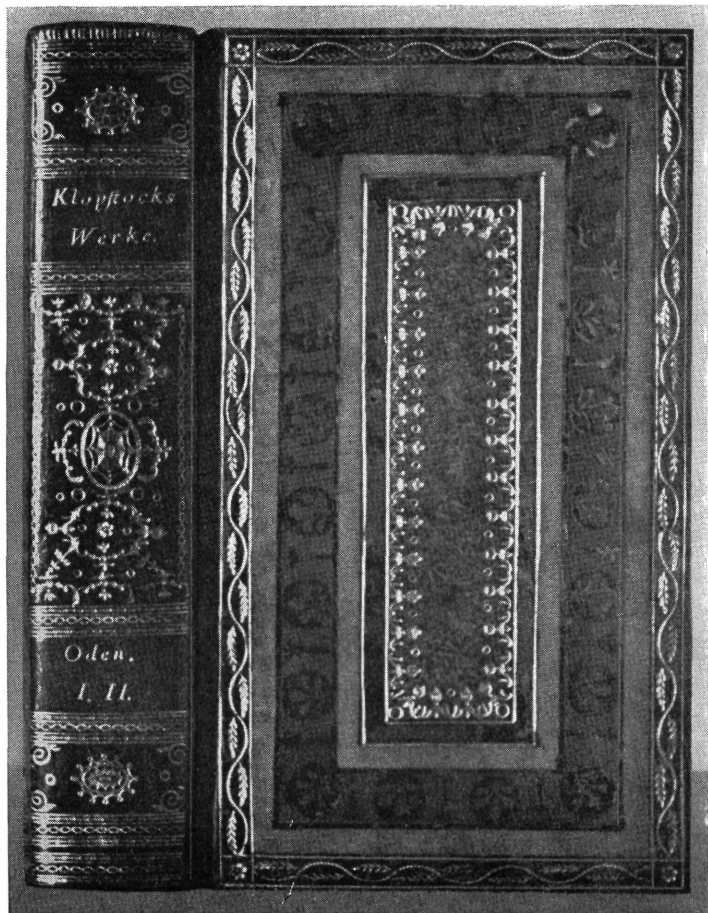
1. Címeres könyvgerincek Schatten József műhelyéből, XVIII. század vége.

2. Lantdíszes könyvgerincek Schatten, Hilebrand, Schoenecker jelzésével, 1793—4.

11 – 12. Könyvgerincek a XIX. század első feléből.

1. Győri kötés 1828 körül.

2. Könyvkötés középdíszé.

Úgy látszik azonban, hogy SCHATTEN 1774-ben megváltik ÁRPÁSTÓL és HOLTZER Simonhoz szegődik. Ebben az évben ugyanis egy levéltári kötésen a HOLTZER-féle mintakészlet SCHATTEN mintáival keverve szerepel (Függelék 68. sz.).

A két dűckészlet azonban később is megjelenik egymás mellett, valószínű, hogy a HOLTZEREK halála után SCHATTEN folytatja a műhelyüket. Megerősíti ezt az a tény is, hogy idővel házukat is megszerzi.²⁹

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy ez mikor történt meg, mert a házat utólag, SCHATTEN unokájának idejében, 1851-ben írták csak át. Az összeírások a számunkra érdekes időben, a 80-as években hiányosak voltak. Tudjuk azonban, hogy 1791-ben SCHATTEN József könyvkötőnek háza van a belvárosban, s az elkövetkezendő fél évszázad alatt a SCHATTENEK mindig ugyanezen a helyen szerepelnek, tehát ennek kellett az egykori HOLTZER-háznak lennie.

SCHATTEN József könyvek árusításával is foglalkozott, ezt két akta is bizonyítja, melyek szerint tiltott könyveket koboznak el tőle.³⁰ Egy 1794-es, nyomdászokkal, könyvkereskedőkkel és könyvkötőkkel foglalkozó kimutatás szerint Győrben ebben az időben az egy nyomdászon és egy könyvkereskedőn (bibliopola) kívül három könyvkötő (bibliopéga) működik, „omnes hi questum cum libris [könyvárulás] exercent”.³¹ Jóllehet valamennyien foglalkoznak könyvek árusításával, mégsem esnek teljesen egyenlő elbírálás alá. A város által készített 1792-es kimutatás szerint „Josephus Schatten . . . una simul quastum [sic!] cum libris exercent”.³² A városi összeírásckban több évben megtaláljuk SCHATTEN neve mellett a „questor librorum” megjelölést is a compactor mellett, de több alkalommal elmulasztják ezt bejegyezni. Könyvkötői tevékenysége azonban kiterjedt volt.

SCHATTEN nevével a kifizetésekkel kapcsolatban is találkozunk.³³ 1797–98-ban különösen nagy összeget, 42 forintot vesz fel.

SCHATTEN levéltári kötésein az előírással táblabeosztást követi. A többsoros keret üres sávokkal lazítja, a tükörben virágos, fonadékos vagy címeres közép- és megfelelő sarokdíszeket alkalmaz. Két leggyakrabban használt keretdísz egy vastag szárú, hullámvonalú virágos inda és egy egymást metsző ötszirmú palmettás ívsor. Ehelyett feltűnik néha a HOLTZER-féle hasonló, de más megfogalmazású szalag is. Ezeken kívül sokféle keskeny indás csipkedísz alkalmaz. Címeres dísz az ÁRPÁS-félével teljesen azonos, ugyancsak egyezést mutat a makkos, csúcsában gránátalmás díszítmény is. Medaillonos szalagfonadékos mintái ugyancsak ÁRPÁS vagy HOLTZER kötéseiről ismeretesek.

Annak ellenére, hogy szemmel láthatólag alkalmazkodik a kialakult levéltári kötéstípushoz és hogy átvesz elődeitől mintákat, új és egyéni

²⁹ Alkotmány-u. 16. sz. alatti házat 1776. szeptemberében VEJDINGER János és felesége eladták HOLTZER Miklós könyvkötőnek és feleségének, SCHREINER Anna Mária-nak 3500,— frt-ért és 48 frt. kulcspezéért. HOLTZER a házat utódának, SCHATTEN könyvkötőnek adta el, de dem írták át az ő nevére. Ez csak 1851 augusztus 1-én történt meg (JENEI Ferenc összeállítása).

³⁰ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1794. 2–132. és Htt. Rev. Libr. 1797. 1–38.

³¹ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1794. 3–105.

³² Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1792. 1–55. Ugyaninnen MÜLLER Jakabra vonatkozó meghatározást már az előbbieken közöltük. Szerepel még ezenkívül »Jos. Árpás . . . nonnullos Compactos Libros vendere solet« megszorítással, és a kimutatás szerint ugyanez áll HILEBRAND Ferencre is.

³³ Kamarási számadások, 1793/94, 161. l. és 1797/98. ekkor 42 frt-ot vesz fel.

hangot szólaltat meg még a levéltári anyag kötéstábláin is. A SCHATTENEK munkásságukkal a győri könyvkötészetet a legmagasabb művészi fokra emelik.

Már az eddigi irodalom ismertetett egy meggypiros színű jó aranyozású könyvtáblát, amelynek készítési ideje 1782-re tehető (Függelék 74. sz.), ROMHÁNYI külön kiemeli kötésünket a magyar XVIII. századi emlékek közül, s mint egyedülálló darabot említi meg (*V. tábla 1. kép*). Ugyanakkor feltehetően, hogy talán győri kötés.³⁴ A könyvtábla rocailleos keretelésű, s a minták között még kisebb rocailleos díszek helyezkednek el. A folio méretű táblának megfelelő kettős keretet hullámos, leveles harántsáv köti össze a saroknál, míg a tükröt nagyméretű rocailleos díszekből alkotott kartusok díszítik. A csúcsokban ott találjuk a SCHATTEN munkáin oly sokszor előforduló apró virágtövet.

A kutatások során előkerült egy győri nyomtatvány zöld selyem kötésben (*V. tábla 2. kép*), amelynek finom, rokokó ízlésű csipkedíszes keretét az előbbi könyvtábláról ismert rocaillesor képezi (Függelék 75. sz.). A sarkokban egy-egy tulipán felett kis félkoszorúcska helyezkedik el. Ugyancsak most került felszínre egy márványozott világosbarna bőrkötés, mely 1784-es győri nyomtatványt tartalmaz (Függelék 76. sz.). A bőrfelületet még sötétebb színű karikákkal tarkítja a mester, s a táblát aranyozott, az előbbinél még gazdagabb csipkés keretdíszel látja el. Ez lágyan hajló, apró mintákból alkotott, a sarkoknál és a hosszoldalak közepénél félkörös, illetve háromkaréjos vonalban húzódó koszorúk által szélesedik ki és áttöri a körbefutó szalagkeretet. A minták között fent és lent öt-öt tulipán látható. A tulipánok és a sarok koszorús díszei teljesen egyeznek az előbbi zöld kötés hasonló mintáival.

Első pillantásra szembetűnő, hogy a fenti három munka ugyanabból a műhelyből került ki, s nagyjából egykorúak. A céhirat 1782-ben, az utóbbi nyomtatvány 1784-ben, a harmadik darab pedig szintén az 1780 körüli időkben látott napvilágot. Mindhárom tábla a magyar könyvkötészet kiemelkedő művészi emléke.

A céhirat és a zöld selyem kötés rocailleos keretdísz szerepel egy levéltári kötésben is (Függelék 71. sz.), ahol a tükröt határolja. Egy másik 1782-ből való levéltári kötés (Függelék 72. sz.) középdíszét nyolcszorosán megtört koszorúdísz veszi körül, amely tökéletesen egyezik a mi két nyomtatványunk tábláinak sarkában elhelyezett koszorúcskákkal. E koszorúdíszek először 1770-ben fordulnak elő (Függelék 30. sz.).

E franciás finomságú, könnyedrajzú, csipkedíszes könyvtáblák tehát SCHATTEN könyvkötő munkái. Csipkedíszes kötések ritkán készültek ugyan Magyarországon, ilyen magas művészi színvonal azonban különösen szokatlan.

Ugyancsak SCHATTEN munkájának tartható egy harmadik csipkedíszes könyvtábla, mely 1800 körüli nyomtatványt tartalmaz (Függelék 77. sz.). E fekvő formátumú könyvecske tábláit pirosra festett pergamen borítja, díszítése aranyozott. A keretet háromszöget kitöltő laza minták sora alkotja, amely a hosszoldalaknál közepén füzérdíszekkel szélesedik ki, a minta felett pedig egy-egy hurkolódó szárú, körteidomú, virágos ág helyezkedik el. A szalagkeretet áttörő sarokdísz két-két csigába hajló leveles minta alkotja, közepén copf ízlésű koszorúval körülvett medaillon helyezkedik el. A sarok levéldíszei szerepelnek a gerincmezők sarkában is, itt azonban mindig annyit nyom le

³⁴ ROMHÁNYI i. m. 64. l. Leírás 713. sz. alatt.

belőlük a mester, amennyi az adott helyen esztétikusan elhelyezhető. Gyakran megállapítható, hogy a minta a keretdíszen kissé túlterjed.

A fenti könyvtáblával mutat rokonságot egy 1794-ből való emlékkönyv aranyozott piros bőrkötése (Függelék 81. sz.). A merev csigás díszekből alkotott kerethez képest túl oldottak a sarkok csokrai és a kiszélesedő középső résznél a hajlékony koszorút zárt formájú csillagokból alkotja a könyvtábla készítője. A díszítés hatása nem oly egységes és művészi, mint a fenti könyvtáblákon.

*

A XVIII. sz. folyamán egyszerűsödik a könyvtáblák díszítése. Oka az, hogy a könyvek mind nagyobb példányszámban jelennek meg s az aranyozott bőrkötések készíttetése rendkívül költséges. Ezért egyre gyakoribb a papírtáblás könyvborítás, s egyre általánosabb az, hogy a könyveknek csak a gerincét látják el aranyozott mintákkal. A XVIII. sz. vége felé s a XIX. sz. első felében nagy súlyt helyeznek a könyvek gerincének művészi díszítésére és a bőr vagy papírtáblákat egyre inkább díszítetlenül hagyják. A gerincdíszítések is magas művészi fokot érhetnek el, amint ezt éppen a győri tanúságok fényesen bizonyítják. Annál feltűnőbb, hogy a díszített gerincekkel a magyar szakirodalom eddig úgyszólván nem foglalkozott.

A győri félbőrkötések külön sajátossága, hogy a gerinc alját a könyvkötők igen sok esetben névjelzéssel látják el. A szignált kötések mintegy 1780 és 1806 között jelentkeznek.

A kutatások eddigi eredménye alapján a szignált kötések 10 típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezek :

1. tulipános,
2. címeres és koronás,
3. virágos, négykarélyos kehellyel,
4. bojtsoros,
5. lantdíszes,
6. virágtöves, sokszirmú kehellyel,
7. hurkolódó szárú virágtöves,
8. függő lantos,
9. urnás és koszorús,
10. madaras és lantos.

Készítők szerint ezek így oszlanak meg: az 1—4. típus kizárólag SCHATTEN József mintája. Az 5—6. csoport darabjai váltakozva viselik SCHATTEN, HILEBRAND és SCHOENECKER névjelét, a 7. és 8. csoport kötéseit SCHOENECKER készítette, a 9—10. csoport gerinceit pedig SKOLNIK. Valamennyi szignált kötés egyházi tulajdonban van vagy onnan származik, nevezetesen legfőként a győri szeminárium és az egykori karmelita rendház könyvtárából. Valószínűleg e két helyről kerültek más egyházi könyvtárakba is könyvek. Erre következtethetünk abból, hogy címeres gerincdísű kötések tihanyi (Függelék 101. sz.), esztergomi (Függelék 109. sz.) és pannonhalmi (Függelék 103. sz.) egyházi tulajdonban is fellelhetők voltak. Csupán néhány jelzett kötés eredete bizonytalan. Ezidőszerint nem tudunk válaszolni arra, hogy ebben az időszakban miért szignálták a győri mesterek kötéseiket, valamint arra sem, hogy az 5—6. típuscsoportba tartozó könyvsorozatok

egyek kötéseit miért készítette több kéz. Lehetséges, — bár okmányszerű bizonyíték nincs rá, — hogy a győri könyvkötők, akik helyi céhszervezettel nem rendelkeztek, elszámolási viszonyban állhattak egymással.

A művészi félbőrkötések készítésében is iránymutató a SCHATTEN-család. SCHATTEN József jellegzetes gerincei az 1–4. típuscsoportba tartoznak.

1. csoport. Elsőként kell megemlítenünk a tulipános gerinceket. Ezek 1780 és 90 között készülnek, a könyvek többnyire egészbőrkötésűek, a gerinc gyakran feketére festett. A gerincmezők sarokdíszeit ezeknél is csigásan hajló levél képezi, a könyvek alján többnyire keskeny indadísz hullámsziget végig. Egy esetben előfordul, hogy a táblát is indadísz kereteli és a sarkokban egy-egy tulipán helyezkedik el (Függelék 96. sz.). Egy másik gerincen a megszokott sarokdíszek helyett a mezők két oldalán egy-egy rocailleot találunk s a mezőknek nem mindegyikét díszíti a tulipán, hanem gyűrűbe foglalt ágas mintákkal váltakozik. A tulipános kötések között találkozunk jelzetlen példányokkal. A jelzettek minden esetben SCHATTEN nevét mutatják, az analógiák alapján megállapíthatjuk, hogy a többiek is az ő kezétől származnak.

2. csoport. A gerincmezők középdíszét váltakozva a magyar korona, illetve a címer alkotja (VI. tábla 1. kép) A mezők sarkait általában az ismeretett csigásan hajló leveles minta — kisebb vagy nagyobb részlete — tölti ki. Ez a minta háromféle méretben fordul elő, míg a korona, illetve címer csak kétféle nagyságban jelenik meg. Ebben a csoportban az is előfordul, hogy a sarokdísz egy rendkívül kecses hajlású, hurkolódó, rozettás inda alkotja, a könyv alján pedig egy finomrajzú, egymást metsző hullámvonalban haladó gyöngysor, illetve inda fut végig. A többféle keskeny szalagdísz között talán ez a legfigyelemreméltóbb. A kötések nem minden esetben szígnáltak.

A század 90-es éveitől kezdve a címeres kötések egy másik, egyszerűbb fajtája is ismeretes. Ezek a könyvek általában kisméretűek, a díszítést csupán a bordázatlan gerinc mezőit elválasztó szalag és az előbbieknél kisebb címeres középdísz képezi. A váltakozó középminta az előbbiektől eltérően nem a korona, hanem kétféle urnadísz. Címeres kötések szórványosan egészen az 1830-as évekig készültek, valamennyi a SCHATTEN-műhelyből került ki. Bár 1806 után a könyvek gerincét nem jelzik, a korábbiakban megismert stílusjegyek alapján a mesterek kezemunkája később is felismerhető.

Nem tudunk róla, hogy más városunk könyvkötészetében is lenne arra példa, hogy a gerinceket a magyar címer ékesíti, figyelemre méltó és érdekes jelenség ez, még abban az esetben is, ha a munkák művészi megjelenését nem vesszük tekintetbe.

3. csoport. Ide eddig egy 1793-as nyomtatványt tartalmazó kötetet sorolhatunk. Sima gerince érmes-füzéres sávokkal 6 mezőre osztott, ezekben — a rózsaszín, illetve kék cím és kötetszám mező kivételével — füzéres-virágos sarok-, valamint virágtöves középdíszek helyezkednek el. A darab jelzett.

4. csoport. Itt még egy egészen egyszerű példányt kell megemlítenünk, melyen a márványozott barna bőr alapon csupán a gerincmezők felső és alsó szélénél vaknyomásos bojtsoros szegélye alkotja a díszítést. A fekete, illetve kék címezők felirata és mintája aranyozott (Függelék 118. sz.).

A következő két csoportban — mint említettük — két újabb könyvkötő neve bukkan fel.

HILEBRAND Ferenc pozsonyi származású könyvkötő 1791-ben kap polgárjogot. Jóllehet Győrben készült munkája még 1794-ből ismeretes, már ez év május 31-én kelt kimutatás szerint Budán a várban (In Praesidio) dolgozik.³⁵ Helyette új név jelenik meg a győri összeírásokban, a soproni származású SCHOENECKER Józsefé. Jóllehet csak 1795 február 25-én kap győri polgárjogot, feltételezzük, hogy már 1794-ben ő is itt dolgozott HILEBRAND műhelyében. Kétségtelen, hogy annak műhelyét veszi át és vezeti tovább, távozása után pedig átadja azt az újonnan érkező SKOLNIKNAK. SCHOENECKER az 1798—99-es összeírásokban már nem szerepel a városban, de ugyanez évben kap polgárjogot a nyitrai származású SKOLNIK.

5. csoport. A gerincmező középdíszje lantminta, a sarok és egyéb szalagdíszek változatlanok (VI. tábla 2. kép). A győri Szemináriumi Könyvtár egyik négykötetes munkájának első két kötetét (kiadási év 1793) SCHATTEN, a harmadik kötetét HILEBRAND, negyedik kötetét SCHOENECKER (III—IV. kötet kiadási éve 1794) köti be (Függelék 111, 112, 113. sz.) és látja el névjelzésével. HILEBRAND és SCHOENECKER pontosan követi SCHATTEN típusát, de középdíszjeik valamivel kisebbek, sarokmintáik valamivel nagyobbak. A részletminták — főleg a leveles sarokdíszek — csak igen alapos vizsgálat után mutatnak csekély rajzbeli eltérést. SCHATTEN lágy, biztos vonalvezetésű levéldíszei náluk valamivel keményebbek és esetlenebbek. SCHATTENnek több lantdíszes munkája ismeretes, a másik két mester neve azonban nem szerepel többé hasonló gerinceken.

6. csoport. Virágtöves díszű gerincek képviselik, jellemző középdíszüktől eltekintve mindenben az előbbi csoporttal egyeznek meg.

A Szemináriumi Könyvtár egyik négykötetes munkájának (valamennyi kötet kiadási éve 1792) első három kötetét SCHATTEN, negyediket HILEBRAND köti be és szignálja (Függelék 114—115. sz.). A két mester munkája közötti különbségek ugyanazok, mint a lantdíszes típusnál, a virágtöves dúcok a két mester munkáján egyezőek. A győri Szemináriumi Könyvtárban az évente megjelenő kiadványok hol SCHATTEN (Függelék 116. sz.), hol SCHOENECKER munkáiként szerepelnek (Függelék 117. sz.). Mindhárom mester köt be ilyen módon más munkákat is.

Míg HILEBRANDnak más műve ez ideig nem ismeretes, SCHOENECKER készít másféle, SCHATTEN kötéseivel nem egyező gerinceket is. 1794 körül köt be egy 16 kötetből álló sorozatot (Függelék 119. sz.).

7. csoport. A gerincmezőkben laza indás sarokdíszeket és hurkolódó szárú virágtöves középdíszeket találunk. A gerincen lent és fent sávozott mintájú szalag fut végig, lent a névjelzés felett indadísz helyezkedik el.

1794 körüli időre tehető SCHOENECKER másik jelzett munkájának készí-tési ideje, mely 1789-es kassai nyomtatványt tartalmaz és a győri karmeliták könyvtárából való (Függelék 121. sz.).

8. csoport. Apró rozettás oldaldíszek és álló, illetve váltakozva zsinóron függő lantdíszek láthatók a gerincmezőkben. Mesterünk munkái közül kivitelben ez a legfinomabb, amelyhez ebből a szempontból is közel áll egy 1797-es váci nyomtatvány kötése (Függelék 120.). A mezőkben az előzővel egyező oldaldíszek és apró virágtöves középdíszek helyezkednek el.

Az 1800 körüli időkből még egy név tűnt fel a győri kötések gerincének alján: SKOLNIKÉ. SKOLNIK Mihály (Magister bibliopegus) az ez évi össze-

³⁵ Orsz. Levélt. Htt. Rev. Libr. 1794. 3—59. Május 31-i dátummal.

írásban — talán tévedésből — mint „bibliopola” szerepel, de a továbbiak már bibliopega, azaz könyvkötőként említik, ugyanúgy, mint a polgárkönyv bejegyzése. 1800-ban SCHOENECKER előbbi lakhelyén, a Benkő-házban lakik. 1802-ben a belváros második negyedében már saját háza van. Itt lakik egészen 1813-ig. Az 1813—14. évi összeírások KRIZSÁN könyvkötőt tüntetik fel az ő helyén.

9—10. csoport. A jelzett SKOLNIK-kötéseknek kétféle típusát ismerjük. A folió méretű könyvek gerincén alkalmazza a nagyméretű urna és fonadékos keretelésű csokros, kerek medaillonos díszeket. Sarokmintáit általában hurkolódó vonalas indák alkotják, amelyek csúcsos virágban végződnek. Használja a SCHOENECKER-nél tárgyalt füzéres lantot és a már említett szalagdíszeket. Annak ellenére, hogy átvesz elődeitől szerszámokat, önálló utakon jár, új díszei eredetiek, mint pl. a virágos inda által körülölelt, kiterjesztett szárnyú madár. Nincs példa rá eddig, hogy mint HILEBRAND vagy SCHOENECKER, más mester műveit utánozta volna, illetve — hogy valakivel közösen készített volna el sorozatot. Jelzett kötése a győri Szemináriumi Könyvtárban találhatóak (Függelék 122—127. sz.) és főként a BALOGH-hagyatékából származnak.

Mint láttuk, a jelzett gerincdíszes könyvkötések 5—10. típuscsoportjában HILEBRAND és SCHOENECKER és SKOLNIK között nemcsak típus-, hanem dűcegyezéseket is találunk. E tényt, egybevetve a hézagos okmányyszerű adatokból levonható következtetésekkel, biztosan mondhatjuk, hogy HILEBRAND egykori műhelyének szerszámkészlete több kézen keresztül vándorol. Nem áll meg ez a folyamat a XIX. században sem, amikor SKOLNIKOT KRIZSÁN követi a sorban.

*

Nemcsak a fentemlített könyvkötők készítették gerincdíszes félbőr- vagy egész bőrkötéseket. SCHATTEN József szignált és szignálatlan gerincei és kötéstáblái mellé méltán sorakoznak fia Ferenc munkái. Nem tudjuk pontosan megállapítani, hol végződött SCHATTEN József munkássága és hol kezdődött a műhelyét folytató SCHATTEN Ferenc működése. Az összeírásokban SCHATTEN Ferenc csak 1808-ban, SCHATTEN József halála után jelenik meg, viszont az 1799-es számadások tanúsága szerint a város már ekkor 26 forintot fizet számára az előző évben végzett munkáiért.

Három félbőr-kötés gerincének aranyozott díszé lent és fent egymást metsző hullámvonalú indából alkotott rozettás szalagból áll. Az alsó szegély felett háromszöget kitöltő, laza díszítmény helyezkedik el, amelynek alsó részét a már ismertetett SCHATTEN-féle csigábahajló levél, középdíszét pedig az ugyancsak említett körteidomú minta (mint Függelék 77. sz.) alkotja. A gerincfelületen csupán a címező határolt, a többi rész osztatlan. Felette az alsó körteidomú virág ismétlődik meg, alatta bőségszaru kap helyet. A színes bőrberakásos címező még változatosabbá teszi az amúgy is finom aranyozott gerincet (Függelék 129—131. sz.). Fenti kötéseink talán még az apa munkái, de felépítésben, díszítésben már a klasszicizáló stílust mutatják.

Karélyos, pasztell színű berakott címezők más SCHATTEN-kötésben is előfordulnak, legtöbb esetben a berakott felületen egy koszorúval körülvett kerek vagy ovális alakú, másféle színű újabb berakással (VII. tábla 1. kép). A gerinc alsó felében a kötetszámot feltüntető mező ugyancsak színes,

gyakran kétféle színű berakással. A nagy felületet kitöltő színes berakások között különböző, többféle ovális és kerek rozetta, koszorú stb. díszek helyezkednek el. Ki kell emelnünk egy rendkívül kedves, gyakran alkalmazott kis mintát, a medallionban álló apró, bunkót tartó Amor alakját. De előfordulnak a szokásos lant, hangszer, virágtő, virág, urna, gyűrűbe foglalt három ág, a korona és címer motívumok is. Egyik felépítésében az utóbb tárgyalt kötéssel rokon könyvgerincen lent sugaras, hangszeres minta látható, felette apró, Napoleon-kalapos férfi helyezkedik el (Függelék 135. sz.).

Az 1820-as évek vége felé jelenik meg néhány olyan gerinc, amelyen címmező és a kötetszámnak szánt mező közötti középső részt apró urnákból alkotott díszítmény tölti ki, míg a többi felületen az idősebb és ifjabb SCHATTEN munkáiról ismert mintákat (*VII. tábla 2. kép*) látjuk viszont. Az alsó mezők sarokdíszeként a címeres kötéseknel ismertetett finomrajzú laza indák bukannak újra fel.

Kisebb számban ugyan, de a XIX. században is készültek könyvtábladíszek. Egy folió méretű fehér pergamen kötés (Függelék 78. sz.) ugyancsak SCHATTEN Ferenc munkásságához kapcsolódik. A tábla kétszeresen, bojt-soros mintával keretelt, a két szalagot a sarkoknál harántsáv köti össze (mint a Függelék 118. sz. jelzett SCHATTEN-kötésen), de megjelenik a sarkokban a többször tárgyalt tulipándísz is. A tükröt már az empire kötéstábla díszítő stílusának megfelelően keretelt, ovális mező foglalja el, amelyben két repülő angyal tartja a magyar koronát.

Végezetül még két kiemelkedő kötéstáblát kell ismertetnünk, amelyeket bár nem tarthatunk teljes biztonsággal SCHATTEN munkáinak, mégis az ő általa készített emlékekkel mutatnak rokonságot.

Az Iparművészeti Múzeum egyik újszerzeményű világosbarna bőrkötésű könyve KLOPSTOCK műveinek 1798-as kiadását tartalmazza (Függelék 88. sz.). Táblája hullámvonalú indás díszsel, szalagkerettel és égetett technikájú palmettás díszekkel határolt, ezen belül natur és feketére festett szalagkeret fut körbe, melyen belül apró urnás díszek képezik az üresen hagyott tükröket keretét (*VIII. tábla 1. kép*). A gerinc a cím és a kötetszám mezőjével két felső és két alsó, továbbá egy nagyobb középső részre tagolt. Ez utóbbit ovális, pókhálószerű dísz körül csoportosuló apró urnák töltik ki. A gerinc ilyen tagolása, továbbá az urnás és a pókhálószerű díszek mintája közeli rokonságot mutat az 1820 és 1828 közötti SCHATTEN-kötésekkel.

A győri Szemináriumi Könyvtár kétkötetes 1800-as londoni kiadású VERGILIUSÁNAK (Függelék 89. sz.) kötése színben, technikában és felfogásban igen közel áll a fentiekben tárgyalt lipcsei kiadású könyv kötéséhez. Az égetett palmetták és egyenesvonalú díszek a két munkán teljes egyezést mutatnak. Az utóbbin azonban a tükrök sarkait is égetett, — a korabeli bútorokon is előforduló — legyezős díszek töltik ki, míg a tükrök közepében az első és hátlapon más és más — ovális mezőt kitöltő romantikus felfogású rézmetszetű tájkép, illetve zsánerjelenet látható (*VIII. tábla 2. kép*).

Ez a két munka kétségtelenül egy műhelyből származik. Az a tény, hogy az Iparművészeti Múzeum példánya a győri SCHATTEN-kötésekkel — és csakis azokkal — tart rokonságot, továbbá hogy a hozzá teljesen közelálló munka éppen győri könyvtárban található, valószínűvé teszi, hogy ezek a magyar empire könyvkötészet eddig ismeretlen alkotásai győri mester műhelyéből kerültek ki. Az Iparművészeti Múzeum példányának készítési idejét az 1828 körüli időre, a győri példányét pedig a gerincdíszek és a metszetek

alapján néhány évvel későbbre tehetjük. Így a metszetek készítése ideje körülbelül egybeesik azzal az idővel, amikor a győri születésű HOFBAUER János rézmetsző néhány évre visszatér szülővárosába (1831 és 1838 között).³⁶ Ő készíthette a könyvkötő számára a metszeteket.

A XIX. sz. elején a levéltári kötések még a régi típus szerint, díszesebb kivitelben készülnek. Érdekes megjegyeznünk, hogy itt az új stílusnak megfelelően urnás és egyéb copf és empire díszekkel helyettesítik az egykori mintákat, de táblabeosztásban mindenben követik az előző korszakokat. Nem sokkal később azonban megszakad ez a gazdag és szép folyamat és dísztelen, egyszerű gerincdíszekkel ellátott, vagy azokat is nélküli kötések készülnek.

Jóllehet a XIX. században a győri könyvkötők száma az előző századhoz viszonyítva megkétszereződik, s az 1828-as országos adóösszeírás³⁷ szerint 6 könyvkötő és 5 legény dolgozik a városban, egyre kevésbé jönnek létre figyelemreméltó alkotások. A század második feléből származó céhkönyv fekete bőrkötésének egy lemezről préselt tábladisze az előző idők hasonló alkotásainak messze alatta marad.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a két legénnyel dolgozó SCHATTEN Ferencen kívül a század első két évtizedében itt dolgozik még az 1795-ben polgárjogot kapott VOLNER vagy VALLNER Pál (kezdetben Új Városban lakik), SCHMIDMAYER Mátyás, CZAITER Sámuel, továbbá KRIZSÁN Ferenc, 1816 és 1823 között KRIZSÁN József és az 1823-tól az előző mester helyén szereplő LUDVIG Sámuel.

*

Győrnek fejlett könyvkötészete a város virágzó kulturális életét bizonyítja. A könyvkötők általában vagyonos polgárok, PROFONTnak két háza is volt, de a többiek is valamennyien saját házukban laktak.

Kétségtelenül lendítőleg hatott a győri könyvkötészetre a STREIBIG-nyomda működése is, a nyomda létesítése utáni időkben ugyanis az addigi egy könyvkötő helyett három működik. Tudjuk, hogy valamennyi győri könyvkötő foglalkozott könyvek árusításával — legalábbis az 1790-es években — s a könyvkereskedés is virágzóbb nyomda közelében. A győri könyvkötők más városok nyomdáinak termékeit is árusítják, így Nagyszombatnak van győri bizományosa és tudjuk, hogy SCHATTEN a váci nyomdásszal is kapcsolatban állott. MÜLLER Ferenc a pozsonyi nyomdatermékeket árusítja Győrben.³⁸ Debrecennek itt nem volt bizományosa a debreceni nyomdai iratok tanúsága szerint, csupán a század 20-as éveiben élő könyvkereskedő: DÁMER Ferdinánd kapott onnan nyomtatványokat.³⁹

A könyvkötők megélhetési viszonyai kapcsán nem mellőzhető a győri könyvtárak szerepe sem. Meg kell említenünk az egykori karmelita könyvtárat, amelynek könyvanyagát ma már csak a véletlen segítségével vizsgálhatjuk,

³⁶ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951, 54., 60., 141. l.

³⁷ Orsz. Levéltár.

³⁸ Adatszerűleg csak HOLTZER Miklóst ismerjük mint a nagyszombati nyomda győri bizományosát, azonban valószínű, hogy már HOLTZER Simon is az volt. — 1794-ben SCHATTEN az elkobzott váci nyomtatványokkal kapcsolatban említi, hogy ő azokat a váci nyomdásztól vásárolta. Egy 1786-os pozsonyi »Híradás«-ból tudjuk (Kecskemét, Áll. Itár), hogy ekkor MÜLLER Ferenc Győrben a pozsonyi nyomda bizományososa.

³⁹ Debreceni Áll. Itár. Rationes Typographiae.

holott állománya sok érdekes adattal és emlékekkel gazdagíthatta volna ismereteinket. A karmeliták nyilván súlyt helyeztek a művészi kötések készítésére, hiszen könyvtáruk berendezése is — amely a münsteri születésű RICHTER Ferenc, azaz Domonkos testvér keze munkáját dicséri — páratlan szépségű iparművészeti remekmű. Így a Szemináriumi Könyvtár könyvkötései nyújthatnak támpontot arra, hogy milyenek lehettek az egykori karmelita könyvtár kötései, hiszen valószínűleg azonos mesterek dolgoztak a két könyvtár számára.

Az egyházi megrendelők lehettek a legnagyobbak, utánuk maga a város következik. Az egyházi megrendeléseknél azonban ki kell kapcsolnunk az evangélikus és a református egyházak szerepét, ez utóbbiaknak vagy pénzük, vagy igényük nem volt Győrben díszes könyvkötések készíttetésére.

A mesterek nevével megismerkedtünk a kutatás folyamán, az összeírások azonban nem említenek meg egyetlen könyvkötőlegényt sem, holott megfordulnak vándorlegények Győrben is. HOLTZER Simon végrendeletében két könyvkötőlegényről tesz említést, de több Győrben megfordult legény nevét olvashatjuk a debreceni legénytársaság könyvében is. Innét tudjuk, hogy 1744-ben DIÓSZEGI András, 1755-ben pedig GUTMAN Jakab és EGRI József járt itt, de 1747-ben innét vándorolt tovább a híres soproni SCHRABS Gottlieb Mihály is.⁴⁰

A győri vizsgálatok eredménye, hogy sikerült néhány eddig ismeretlen — a magyar könyvkötészet egésze számára is jelentős — emléket felkutatnunk és ezeknek mesterét megállapítanunk. A győri — egyik legnagyobb dunántúli — műhely stílusjegyei tisztán állanak előttünk, és ez fontos támpontot nyújthat további munkásságunkhoz. Fontos, hogy megdőlt az az eddig elfogadott állítás, ami szerint minden nagyszombati nyomtatvány kötése is nagyszombati. Több nagyszombati nyomtatványt borít győri, nem egy esetben szignált győri kötés. Valószínű, hogy a nagyszombati nyomda ugyanúgy, mint a többi nyomdák, gyakran bocsátott kötetlen könyveket a főként könyvkötő bizományosok rendelkezésére.

Kutatásaink során nem törekedtünk — és nem törekedhettünk — természetesen valamennyi, a győri könyvkötőkre vonatkozó levéltári adat felderítésére. Ilyenek remélhetőleg még nagy számban kerülnek majd felszínre a várostörténeti kutatások során. Eddig végzett levéltári és stílusvizsgálataink lehetővé teszik, hogy az újonnan felmerülő adatok beilleszthetőek legyenek a már megállapított történeti körvonalak közé.

B. KOROKNAY ÉVA

⁴⁰ Debreceni legénytársaság könyve, mf.

Függelék

Függelékben közöljük a kutatásnál felhasznált fontosabb művek jegyzékét és a győri vagy Győrben megfordult könyvkötők névsorát.

KÖNYVKÖTÉSEK

XVII. sz. Ismeretlen műhelyek.

1. Mészáros céh irata, 1627. Győr, Xantus J. Múzeum.
2. *Exercitia spiritalia*. Prága, 1674. Orsz. Széchényi Kvt. Zirci Tudományos Könyvtára.
3. Kézirat, Georgius SZÉCHÉNYI, 1688. Győr, Kápt. m. ltár.
4. Kézirat, *Constitutiones veteres*, 1586, másolat 1697-ből. Győr, Kápt. m. ltár.

PROFONT—SMEDERER műhely (1690 körül—1718-ig).

5. Kézirat. Győr, Kápt. m. ltár.
6. Kézirat, *Liber hospitalis Ungarici Jauriensis*, 1618—1695. Győr, Kápt. m. ltár.
7. *Győri posztósok articulussai*, 1708. ROMHÁNYI 229. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
8. *Győri puskaművesek art.*, 1718. ROMHÁNYI 273. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
9. Kehelytok, 1718 körül. Győr, Székesegyház.

Különböző műhelyek a század első feléből

10. *Visitatio generalis* 1713. (Idegen mester.) Győr, Kápt. m. ltár.
11. *Győri üveges céh art.* 1720. (SPAJZER Ferenc?) Győr, Xantus J. Múzeum.
12. *Protocollum Ord.* 1739, 1740, 1741. (mint 13. és 14. ismeretlen mester) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.
13. *Prot. Ord.* 1743-tól. (Mint 12. és 14.) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.
14. *Protocollum Testamentorum* 1743. (Mint 12. és 13.) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.

ÁRPÁS Mihály vagy elődje.

15. Evangélikus egyházi anyakönyv, 1731—1749. Győr, Evang. Egyh.
16. *Győri molnár mesterek mesterkönyve*, 1731. Győr, Xantus J. Múzeum.
17. *Győri tímár céh articulussai*, 1754 ROMHÁNYI i. m. 600. l. 424. szám. Győr, Xantus J. Múzeum.

ÁRPÁS Mihály.

18. *Calendarium Jauriense*, 1749. Bp. Egyetemi kvt.
19. *Calendarium Jauriense*, 1750. Bp. Egyetemi kvt.
20. *Liber testamentorum*, 1750. Győr, Áll. Ltár.
21. *Protocollum Ord.* Liber 4. 1753. Győr, Áll. Ltár.
22. Gombkötő és szabó mesterkönyv, 1754. ROMHÁNYI i. m. 239. l. 621. sz., Győr, Xantus J. Múzeum.
23. *Calendarium Jauriense*, 1755. Bp. Orsz. Ltár.
24. *Calendarium Jauriense*, 1755. Bp. Egyetemi kvt.
25. *Calendarium Jauriense*, 1757. Bp. Orsz. Ltár.
26. Gazdasági könyv, 1761—1767. Győr, Káptalani m. ltár.
27. Gazdasági könyv, 1764—1785. Győr, Káptalani m. ltár.
28. *Calendarium Jauriense*, 1765. Bp. Orsz. Ltár.
29. *Instructiones pro officialibus* 1770. Győr, Áll. ltár.
30. *Győri csizmadia ifju társaság articulussai*, 1770. ROMHÁNYI i. m. 649 l. 677. old. Győr, Xantus J. Múzeum.

MÜLLER Jakab és Ferenc.

31. *Protocollum ord.* Liber 3. 1748. Győr, Áll. ltár.
32. *Bipartita Cynosura, universi Juris Ungarici*, Jaurini, 1749. Győr, Megyei kvt. 114.
33. Győri cipészek céhlevele, 1754. ROMHÁNYI 575. sz. Győr, Xantus J. Múzeum
34. *Calendarium Jauriense*. 1760. Bp. Egyetemi kvt.
35. *Győri asztalos céh articulussai*, 1762. Győr, Xantus J. Múzeum.
36. *Protocollum* 1763-tól. Győr, Evangélikus egyház.

37. *Beírókönyv*, 1775. Győr, Xantus J. Múzeum.
38. *Protocollum Inventariorum*, 1779. Győr, Áll. Ltár.
39. *Protocollum Ord.* 1798. Győr, Áll. Ltár.
40. *Protocollum Ord.* 1799. Győr, Áll. Ltár.
41. *Acta Tavernicalia*, 1803. Győr, Áll. Ltár.
42. *Protocollum Ord.* 1800–1805-ig azonos kötésben. Győr, Áll. Ltár.
43. *Protocollum Ord.* 1751. Győr, Áll. Ltár.
44. Győri cipészek céhlevele 1754-ből. Győr, Xantus J. Múzeum.

HOLTZER-műhely.

45. *Representatio et instant.* 1743-tól. Győr, V. Ltár.
46. Felterjesztések a helytartótanácsához közigazg. ügyekben. 1743., 1745. Győr, V. Ltár.
47. Antonii de GVEVARA, *Epistolae ac Dissertationes*, Jaurini, 1746. Győr, Szem. kvt. G. XVI. 1. 19.
48. *A győri magyar vargák articulussai*, 1752. ROMHÁNYI i. m. 225. l. 554. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
49. *Protocollum contra civitatis particularis*, 1754-től. Győr, V. Ltár.
50. *Liber tribunatus*, 1754. ROMHÁNYI, 566. sz. ?. Győr, V. Ltár.
51. *Protocollum Ord.* Liber 5. 1754. Győr, V. Ltár.
52. *Protocollum Ord.* Index. 1754. Győr, V. Ltár.
53. *Protocollum expeditionum copiatarum.* Liber secundus, 1755. Győr, V. Ltár.
54. *Protocollum Ord.* Liber 7. 1756. Győr, V. Ltár.
55. *Protocollum Ord.* 1758., 1759., 1760. Győr, V. Ltár.
56. *Protocollum expeditionum copiatarum* Liber 4. 1759-től. Győr, V. Ltár.
57. Mint fent, 1771–72. Győr, V. Ltár.
58. Mint fent, 1773–74. Győr, V. Ltár.
59. *Acta tavernicalia*, 1759. Győr, V. Ltár.
60. Sziójgyártó legénykönyv, 1759. ROMHÁNYI i. m. 235. l. 606. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
61. *Liber inventariorum*, 1762. Győr, V. Ltár.
62. LUTHER: *Biblia*, Lipcse, 1756. Győr, Evang. Egyh. Ab. 61.
63. *Győrszigeti német asztalos legénytársaság szabályai*, 1775. Győr, Xantus J. Múz.
64. *Győri fazekas legények szabályzata*, 1780. Győr, Xantus J. Múz.
65. *A győri német üvegesek céhszabályai.* ROMHÁNYI i. m. 270. l. 795. sz. Győr, Xantus J. Múz.
66. *Protocollum Ord.* 1780. (csaknem egyező 55–57-el). Győr, V. Ltár.
67. *Protocollum Officii Jurid.* Liber III. 1787. Győr, V. Ltár.

SCHATTEN-műhely

68. *Protocollum ord.* 1774–1775. Győr, Áll. ltár.
69. *Protocollum expeditionum cop.* 1775–1777. Győr, Áll. ltár.
70. *Protocollum Ord.* 1778–1779. Győr, Áll. ltár.
71. *Gazdasági könyv*, 1778–1795. Győr, Káptalani m. ltár.
72. *Acta sedis tavernicalis*, 1782. Győr, Áll. ltár.
73. *Protocollum ord.* 1789–1791. (3 kötet). Győr, Áll. ltár.
74. *Cipész újú társaság articulussai.* 1782. ROMHÁNYI i. m. 713. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
75. *Positiones ex universa philosophia.* Győr, é. n. Bp. O. Sz. K. Könyvelosztó.
76. Josephi Francisci *Dissertatio physica*, Jaurini, 1784. Bp. Orsz. Széchényi kvt.
77. *Morgen Gebet*, 1800 körüli német ny. nyomt. Győr, Szemináriumi kvt.
78. *A győri aranyművesek articulussai*, 1801. ROMHÁNYI i. m. 322. l. 26. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
79. *Protocollum ord.* 1812. Győr, Áll. Ltár.
80. *Győri illetőségűek nyilvántartása*, 1839. Győr, Áll. Ltár.

Ismeretlen műhelyek, 1780 után.

81. *Emlékkönyv*, 1794. ROMHÁNYI i. m. 264. l. 765. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
82. *Auserlesene Andachtsübungen*, Mödling, 1724. Győr, Szemináriumi kvt.
83. *Kurtz und Gut*... 1792. (kézirat) Győr, Szemináriumi kvt.
84. *Elementa Hydrotechniae*, Jaurini, 1783. Győr, Megyei kvt.

85. *Protocollum Ord.* 1804. (kb. 1812-ig azonos) Győr, Áll. Ltár.
 86. *Protocollum Ord.* 1816. és 1817. kötet. Győr, Áll. Ltár.
 87. *Protocollum Intribulat'onale*, 2. kötet. XIX. sz. Győr, Áll. Ltár.
 88. KLOPSTOCKS *Werke*, Leipzig. Bp. Iparművészeti Múzeum. Kvra. 54. 174.
 89. VERGILIUS Maronis *Opera*. London, 1800. 1–2. kötet. Győr, Szeminárium
 kv. G. XV. 4. 5–6.
 90. *Meister Buch*, 1803–1873. Győr, Xantus J. Múzeum.

DÍSZÍTETT KÖNYVGERINCEK

Tulipános középdíszszel.

91. Kiad. év 1785. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 6. 43.
 92. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. XX. 5. 8–9.
 93. Kiad. év 1789. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. 425/1923.
 94. Kiad. év 1763. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparművészeti M. 54. 179.
 95. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparművészeti M. Ltsz. 54. 178.
 96. Kiad. év 1774. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. XIV. 2. 29.
 97. Kiad. év 1788. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 10–21-ig.
 98. Kiad. év 1787. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 8.
 99. Kiad. év 1756. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múz. Ltsz. 54. 1723.

Ólmeres és koronás középdíszszel.

100. Kiad. év 1745. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 2. 4–5. (2. köt.)
 101. Kiad. év 1801. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 177.
 102. Kiad. év 1800. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. 54. 1344.
 103. Kiad. év 1762. SCHATTEN jelzéssel. Pannonhalmi apáts. Kv. 82. C. 22.
 104. Kiad. év 1785. SCHATTEN jelzéssel. O. Sz. K. *Notitia Rerum Hungaricarum*
 ed. III.; 2. és 3. kötet.
 105. Kiad. év 1798. SCHATTEN jelzéssel. Mint fent; *Institutiones arithmeticae*.
 106. Kiad. év 1733. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. XV. 1. 3.
 107. Kiad. év 1800. jelz. nélkül Győr, Megyei könyvtár 402.
 108. Kiad. év 1782. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múzeum htsz. 540. 1333.
 109. Kiad. év 1803. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múzeum. Ltsz.

Virágtöves négyszirmú kehellyel.

110. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múz. Ltsz. 54. 1806.

Lantos középdíszszel.

111. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 10–11. (2 k.)
 112. Kiad. év 1794. HILEBRAND jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 12.
 113. Kiad. év 1794. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 13.

Virágtöves sokszirmú kehellyel.

114. Kiad. év 1791. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 4/6.
 115. Kiad. év 1791. HILEBRAND jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 7.
 116. Kiad. év 1790. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XII. 3. 58.
 117. Kiad. év 1793. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XII. 3. 59.

Egyéb jelzett kötések.

118. Kiad. év. 1784. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XXI. 5.
 119. Kiad. év 1794. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 6. 24–33.
 (16 kötet).
 120. Kiad. év 1797. SCHOENECKER jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 563.
 121. Kiad. év 1789. SCHOENECKER jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 557.
 122. Kiad. év. 1713. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. I. 2. 22.
 123. Kiad. év 1754. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 1. 28. 30.
 124. Kiad. év 1773. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 4. 34. 2. kötet.
 125. Kiad. év 1762. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. I. 3. 7.
 126. Kiad. év 1770. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 3. 10.
 127. Kiad. év 1800. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 2. 25.

A SCHATTEN-műhely fentiekől eltérő típusú jelzeten kötése, 1800—1835. között.

128. Kiad. év 1801. Győr, Szem. kvt. XIII. 3. 32.
 129. Kiad. év 1763. (egyező 130. és 131-el). Győr, Szem. kvt. XXXIX. 2. 5.
 130. Kiad. év 1766. Győr, Szem. kvt. XXIII. 5. 31.
 131. Kiad. év 1819. Győr, Szem. kvt. III. 6. 44.
 132. Kiad. év 1814. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 558.
 133. Kiad. év 1789. Bp. Iparm. Múz. Ltsz.
 134. Kiad. év 1816. Bp. Iparm. Múz. Ltsz.
 135. Kiad. év 1819. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 181. 1.
 136. Kiad. év 1806. (2 kötet) Győr, Xantus J. Múz.
 137. Kiad. év 1823. Győr, Szem. Kvt. G. XVI. 4. 7.
 138. Kiad. év 1819—1821. (3 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XXX. 4. 30—32.
 139. Kiad. év 1823. Győr, Szem. Kvt. G. XVIII. 4. 3.
 140. Kiad. év 1828. Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 4. 35.
 141. Kiad. év 1789. (bejegyzése : »Compact 1 F. 30. X. 1819«). Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 5. 44.
 142. Kiad. év 1800. (12 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XII. 6. 47—51.
 143. Kiad. év 1796. Győr Szem. Kvt. G. XII. 5. 57.
 144. Kiad. év 1802. (3 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XII. 4. 4—5.
 145. Kiad. év 1806. Győr, Szem. Kvt. G. XII. 5. 9.
 146. Kiad. év 1799. Győr, Szem. Kvt. G. XII. 4. 32.
 147. Kiad. év 1828. Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 4. 3.
 148. Kiad. év 1827. Győr, Szem. Kvt. XLVIII. 4. 6.

*

A GYŐRI KÖNYVKÖTŐK NÉVSORA

- ÁRPÁS Mihály 1737., 1748. és 1789. között.
 ÁRPÁSI József 1790. és 1794. között.
 CZAITER Sámuel 1825., 1828.
 HILEBRAND Ferenc 1791. és 1794. között.
 HOLTZER Miklós 1775. és 1778. között (feltehetőleg már 1760. körül).
 HOLTZER Simon 1743. és 1775. között.
 KRIZSÁN József 1816—1823.
 KRIZSÁN Ferenc 1813—1816.
 LUDWIG Sámuel 1823., 1825.
 MÜLLER Ferenc 1791. és 1805. között (előbb apja műhelyében).
 MÜLLER Jakab 1737—1778.
 PROFONT 1688, 1691.
 SMEDERER Christián 1718/19.
 SCHATTEN József 1780—1809. (feltehetőleg már 1770 óta itt működik).
 SCHATTEN Ferenc 1809-től (korábban apja műhelyében dolgozik).
 SCHOENECKER József 1795—1797.
 SPAJZER Ferenc 1722., 1725.
 SCHMIDMAYER Mátyás 1826., 1828.
 SKOLNIK Mihály 1798—1813.
 VOLNER Károly 1823.
 VOLNER Sándor 1795—1804.
 VOLNER Pál 1795-től, 1828-ban még dolgozik.

GYŐRBEN MEGFORDULT KÖNYVKÖTŐLEGÉNYEK.

- DRÓSZEGI András (1744-ben Győrből megy Debrecenbe).
 Michael Gottlieb SCHRABS (1747-ben Győrből megy Debrecenbe).
 Jakob GUTMANN (1755-ben Győrből megy Debrecenbe).
 EGRI József (1755-ben Győrből megy Debrecenbe).

ÉVA B. KOROKNAY: DIE ALTE BUCHBINDERKUNST DER STADT GYŐR (RAAB)

Schriftliche Aufzeichnungen und sachliche Denkmäler, sowie stilistisch-kritische Forschungen ermöglichen es, die Geschichte der Buchbinderkunst in Győr vom XVII. Jahrhundert an etwa bis 1830 zu erschliessen; die Geschichte eines Handwerks, welches in Ungarn auf eine grosse Vergangenheit zurückblickt und immer von künstlerischer Bedeutung war. In diesem Zeitabschnitt hergestellten Werke knüpfen sich — wie im Lande anderswo und auch in anderen Epochen — stilistisch an die in Europa allgemein einheitlichen Formen an. Ihr örtlicher Charakter wird besonders durch die vielfältige ornamentale Anwendung von naturgetreuen Pflanzen-, seltener Tierabbildungen gekennzeichnet. Das Blumenmuster kommt in Ungarn auch in den Speichen der im XVII. Jahrhundert in ganz Europa allgemein verbreiteten, jedoch fast ausschliesslich mit geometrischen Mustern gefüllten „Fächerverzierungen“ am häufigsten vor, die Fächerverzierung selbst ist hingegen meistens nicht als selbständige Zierde, sondern als Blume zwischen reichblühten Ranken dargestellt. Ausser den individuellen Mustervorräten ermöglichen diese Stilsonderheiten — abgesehen von der Herkunft der einzelnen Meister — von einem autochtonen ungarischen Stil sprechen zu können.

Der aus Tirol stammende Simon HOLTZER (1743—1775) führt die Anwendung des ungarischen Wappens als Buchdeckelzierde ein. Das mit der Krone abwechselnde Wappen als Rückenzierde ist seit den 1790-er Jahren in Győr gebräuchlich und wird zum spezifischen Kennzeichen der Bucheinbände von Győr. Diese Verzierungsart bildete der aus Wien stammende Josef SCHATTEN (1780—1809) aus; er führte auch die Angabe des Namens des Meisters unten am Rücken ein, darin folgten ihm der aus Pozsony (Pressburg) stammende Franz HILEBRAND (1791—1794), Josef SCHÖNECKER von Soproner Herkunft (in Győr 1795—1797) und zuletzt der aus Nyitra stammende Michael SKOLNIK (1798—1813). Die Namenszeichnung der Bucheinbände etwa zwischen 1780 und 1806 kommt häufig vor. Diese Werke wurden meistens für das Priesterseminar von Győr und die ehemalige Bibliothek des Karmeliterordens verfertigt.

Ausser den oben erwähnten arbeiteten noch mehrere Buchbindermeister in der Stadt. PROFONTS Namen finden wir im Jahre 1688 als ersten vor. Seine Werkstatt wurde wahrscheinlich von Christian SMEDERER bis etwa 1719 weitergeführt. 1722 bis 1725 findet sich der Name Franz SPAJZERS, dessen Spur wir später in Pozsony verfolgen können. Den Namen von Michael ÁRPÁS finden wir zum erstenmal im Buche des Debrecener Gesellenvereins. Er arbeitete bis 1789 in Győr. Auch Jakob MÜLLER betätigte sich hier zwischen 1737 und 1778. Ausser diesen bedeutenden Namen wissen wir noch von einigen kleineren Meistern, von denen aber kein bedeutendes, hervorragendes Werk hinterblieb.

Im XVIII. Jahrhundert betätigten sich im allgemeinen 3 Buchbinder in der Stadt, im XIX. Jahrhundert aber verdoppelte sich ihre Zahl. Die Zusammenschreibung vom Jahre 1828 führt 6 Meister und 5 Gesellen an. Unter ihnen sind Paul VOLNER oder VALLNER, Mathias SMIDMAYER, Samuel CZAITER, Franz KRIZSÁN, Josef KRIZSÁN, Samuel LUDWIG zu erwähnen, die Wirksamkeit des Franz SCHATTÉN, Sohnes von Josef SCHATTEN überragte alle übrigen.

*

Győr spielte im Laufe der ungarischen Geschichte in den Handels- und Kulturverbindungen stets eine wesentliche Rolle. Schon in der Zeit der Könige aus dem Hause der Arpaden war die Stadt mit dem Stapel- und Mautrecht für Ein- und Ausfuhr bekleidet. Nach der Befreiung von der türkischen Herrschaft lebte ihre Rolle in dem Transit-Verkehr von neuem auf. Die Kaufleute und Handwerker erhoben die Kultur der Stadt auf ein hohes Niveau. Diese Umstände, sowie dass die Stadt schon im romanischen Zeitalter eine Domkirche besitzende bischöfliche Residenzstadt war und es auch blieb, erklären, dass ihre Buchkultur hohen Rang errang. Ihre Buchbinder, die vermögende Bürger waren, standen im Dienste dieser Kultur. Sie bildeten keine selbständige Zunft, sondern gehörten wahrscheinlich zu der Pozsonyer Zunft. Für ihre Beschäftigung sorgten kirchliche und private Besteller, vor allem aber die örtliche Druckerei. Scheinbar trug auch das am Ende des XVIII. Jahrhunderts gegründete „Lesekabinet“ zu ihrer ausgedehnten Tätigkeit bei. Unsere Untersuchungen umfassen vor allem die in den Győrer Bibliotheken und Archiven, ferner in den Budapester Bibliotheken und in dem Landesarchiv aufbewahrten Stücke. Im Lichte archivalischer Angaben hat es den Anschein, dass die Zahl der Győrer Einbände zukünftig noch vermehren wird, wesentliche neuere Ergebnisse bezüglich des oben erwähnten Zeitalters können wir jedoch kaum mehr erwarten.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A magyar irodalom első bibliográfiai szereplése. A magyar (értsd magyarországi) irodalmi termelés első bibliográfiai számbavétele Konrad GESNER (1516–1563), a java férfikorában elhunyt zürichi orvos és polihisztor bámulatos erudicióról és töretlen szorgalomról tanúskodó bio-bibliográfiai művével, a Zürichben 1545-ben megjelent *Bibliotheca universalis*-ával, azaz helyesebben az abból készült kivonat, *Epitome* 1574 febr. 14. után, de 1573. évjelzéssel kibocsátott bővített kiadásával kapcsolatos. Az alapmunka, miként azt alcíme részletezi, a szerzők keresztnevének betűrendjében s rövid életrajzi vázlatok kíséretében felsorolja mindazokat a régi és új, tudós és nem tudós munkákat, amelyek a kiadás időpontjáig latin, görög vagy héber nyelven nyomtatásban megjelentek, vagy kéziratban a könyvtárakban rejtőznek, illetve csak címük szerint ismeretesek.¹

A bővítésekkel kiegészített kivonatot először LYCOSTHENES (Wolfhart) Konrád, a grammatika és dialektika tanára adta ki 1554-ben Bázelen *Elenchus scriptorum omnium . . . ante annis aliquot a . . . Conrado Gesnero . . . editus, nunc vero primum . . . in compendium redactus et . . . auctus* címen, majd a következő 1555. évben LYCOSTHENES bővítési figyelembe vételével, de újabb adalékokkal megszerezve újból közzétette Zürichben *Epitome bibliothecae Conradi Gesneri* címen a coppeti születésű Josiah SIMLER, a hazánkban is nagy tekintélyű Heinrich BULLINGER zürichi reformátor tanítványa és veje, maga is jeles teológus, történetíró és matematikus, aki mint az Új Szövetség tanára működött Zürichben. Ezt adta ki újabb tetemes bővítésekkel ugyancsak Zürichben 1573 (1574)-ben az akkor 36 éves Johann Jakob FRIESE (latinosan Frisius) zürichi ev. lelképásztor és hittanár. Munkájának ezt a kor szokásának megfelelő hosszú címet adta: *Bibliotheca instituta et collecta, primum a Conrado Gesnero: Deinde in Epitomen redacta, & nouorum librorum accensione locupletata, tertio recognita, & in duplum post priores editiones aucta, per Josiam Simlerum: Iam vero postremo aliquot mille, cum priorum tum nouorum authorum opusculis, ex instructissima Viennensi Austriae Imperatoris Bibliotheca amplificata, per Johannem Jacobum Frisium Tigurinum.*² A máris hosszú cím után apró betűkkel a kiadvány nagy hasznát fejtegető következő előszófele olvasható: „Ime kedves olvasó, a világ kezdetétől mind a mai napig szinte valamennyi létező és nem létező, kinyomtatott és mindenfelé a könyvtárakban lappangó írásműnek

¹ *Catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca & Hebraica: extantium & non extantium, ueterum & recentiorum in hunc usque diem, doctorum & indoctorum publicatorum & in bibliothecis latentium.*

² Azaz: Az először Gesner Konrád által létesített és összegyűjtött könyvtár, mely ezután kivonatatosan megszerkesztve, új könyvek felvételével gazdagított, harmadszor Simler Józsué által átnézetett s az előző kiadások után kétszeresére bővítettet, most pedig igazán legutóljára Frisius János Jakab által úgy régi, mint új szerzők néhány ezer iratával a kiválóan gazdag bécsi császári könyvtárból kiegészítettet.

legteljesebb jegyzéke. E munka, nem csupán a létesítendő nyilvános és magánkönyvtárak részére szükséges, hanem bármely mesterség vagy tudomány művelőinek is fölöttébb hasznos tanulmányaik jobb kialakítása érdekében.”³

FRIESE munkájában a következő negyvenhat, a legtágabb értelemben vett magyarországi író szerepel: BAKFARK Bálint (Sz[ínnyei] I. : 363. h.), BRENNER Márton (Sz. I : 335. h.), CYBELIUS Bálint (Sz. II : 460. h.), DÉVAY BIRÓ Mátyás (Sz. II : 839. h.), DUDITH András (Sz. II : 1108. h.), ERDÉLYI Miksa (Maximilianus Transylvanus) (Sz. VIII : 910. h. s. v. Maximilianus és XIV : 521. h. s. v. Transyalvanus!), FORTUNATUS Máté (Sz. III : 660. h.), FRANGEPAN Farkas (tersati gr.) (Sz. III : 715. h.), GELEUS (Tordai) Zsigmond (Sz. III : 1096. h. s. v. Geleus és XIV : 311. h. s. v. Tordai), GEORGIEVICUS Bertalan, három különböző személyként Bartholomaeus Georgieuitz, Bart. Georgius és Barth. Georgius Hungarus címszók alatt (Sz. III : 1129. h.), HELTAI Gáspár (Sz. IV : 865. h.), HONTERUS János (Sz. IV : 1053. h.), ILLICINUS Péter, két különböző személyként Petrus Illicinus és sajtóhibával Petrus Ollicinus alatt (Sz. V : 42. h.), JÁNOS boszniai püspök (Sz. IX : 971. h. s. v. Németországi bold. János), JANUS PANNONIUS (Sz. II : 18. h. s. v. Cesinge János), ILLYRIUS Szaniszló (Sz. nem ismeri!), KÁROLI Péter (Sz. V : 1100. h.), KOLOZSVÁRI Imre (Sz. II : 92. h. s. v. Colosvarinus), LASKAI Osvát, neve említése nélkül a 367/2. l. (Sz. sem Laskai, sem Osvát v. Ozsvát néven sem említi!), LÁSZLÓ magyar király (Sz. nem ismeri. Csak V. Lászlóról lehet szó, minthogy FRIESE szerint V. MIKLÓS pápát dicséző beszédéről van szó, mely „legitur inter orationes ab Alberto de Eyb collectus, quarto ordine”. Megjegyzendő, hogy ALBERTUS ab Eybe címszó alatt ez a kiadvány nem szerepel!), LITERATUS Péter (Sz. nem említi; igaz, hogy Exegetica ad arma fumanda contra Turcam c. II. MIKSA császárnak 1564-ben ajánlott munkája kéziratban volt meg a császári könyvtárban!), MAGYAR Pál (Sz. VIII : 300. h.), MAGYARORSZÁGI Mihály (Sz.-nél ez a nagy népszerűségnek örvendett prédikátor sem Magyar, sem Magyarországi, sem Mihály vagy Michael címszó alatt sem szerepel!), MELIUS Péter (Sz. VIII : 1053. h.), MIKLÓS modrusi püspök (Sz. nem ismeri!), OLÁH Miklós (Sz. IX : 1267. h.), PANNONIUS Pál (Sz. X : 61. h.), PESTI Gábor (neve említése nélkül, s. v. Aesopus Phrygius, ilykép: Aesopus in Hungaricam linguam converfus ab innominato. Viennae 1536.) (Sz. X : 825. h.), RANZANUS Péter (Sz. XI : 581. h.), ROGERIUS mester, két személyként : s. v. Rogerius canonicus Varadiensis és Rogerius quidam (Sz. XI : 1075. h.), RUBIGALLY Pál (Sz. XI : 1343. h.), SÁMBOKY János (Sz. XII : 108. h.), SCALICHUS Pál (Sz. XII : 293. h.), STAPHILEUS János szebenikói püspök (Sz. nem eml.), STÖCKEL Lénárt (Sz. XIII : 1125. h.), THEODERICUS horvát püspök (Sz. nem eml.), TEMESVÁRI Pelbárt, kétszer is úm. Pelbart Osvaldus de Temesvár és Stellarium címszó alatt, utóbbinál „incertis auctore” megjelöléssel (Sz. X : 720. h. s. v. Pelbárt Oszvárd), THOMASIVS István (Sz. nem ismeri!), THURI Pál, kétszer is s. v. Paulus Thurias és P. Thurius, s utóbbi esetben Albana h. sajtóhibával Athena szerepel a hitvita színhelye gyanánt! (Sz. XIV : 151. h.), THUROCZI János (Sz. XIV : 145. h.), VERANCICS Antal (Sz. XIV : 1075. h.), VERGERIUS Péter Pál (Sz. XIV : 1130. h.), VETÉSI László (Sz. XIV : 1179. h.), WERBŐCZI István (Sz. XIV : 1079. h.). Ha még hozzá vesszük, hogy a firenzei származású, de az erdélyi udvarban élt BLANDRATA Györgyöt és DÁVID Ferencet nem ugyan külön cikkben, de Michael SERUETUS címszó alatt mint az unitárius eretnekség akkori vezetőit (Seruetanae haerefeos duces hodie funt Georgikus Blandrata & Franciscus Daudis) szintén megemlíti, úgy kettő híjár. félszáz azoknak az íróknak és

³ HABES hic, optime lector catalogum locupletissimum fere scriptorum, a mundi initio ad hunc vsque diem, extantium & non extantium, publicatorum & pafsim in Bibliothecis latitantium. Opus non Bibliothecis tantum publicis priuatifque instituendis necessarium, fed itudiofis omnibus, cuiufcunq; artis aut scientiae, ad studia melius formanda vtilissimum.

tudósoknak a száma, akik ebben a nemzetközi seregszemlében hazánkat képviseli Mindent összevéve, meg lehetünk elégedve ezzel a névsorral. Legfeljebb BRODARIC István, SYLVESTER János és TINÓDI Sebestyén kimaradását kifogásolhatnók, mert hiszen az olyan jelentékeny XVI. századi íróink, minők BALASSI Bálint, BORNEMISZA Péter, KÁROLI Gáspár és TELEGDY Miklós írói pályája csak a század utolsó negyedében bontakozott ki!

Természetesen felmerül a kérdés: ki vagy kik járhattak SIMLER és FRIESE kezére a magyarországi anyag egybegyűjtésében? A SIMLER és FRIESE által közösen jegyzett előszó különös hálával említi BLOTIUS Hugót, a bécsi császári könyvtár vezetőjét s kétségtelen, hogy a pécsi származású LITERATUS Péterre vonatkozó adat tőle való. Rajta kívül a század legnagyobb magyar könyvgyűjtőjére, az ugyancsak Bécsben élő SÁMBOKY Jánosra is gondolhatunk, akinek görög és latin kéziratokban gazdag gyűjteményét könyvünk az egyes ókori auctorokkal kapcsolatban lépten-nyomon idézi s akinek szentelt cikkely keretében nemcsak tényleg megjelent munkái, hanem irodalmi tervei is felsorolhatnók, ami SÁMBOKY személyes közreműködését feltételezi. De gondolhatunk azokra a magyar teológusokra is, minők DUDITH András, KÁROLYI Péter, MELIUS Péter, PAKSI Mihály és THURI Mátyás, akik BULLINGERT és SIMLERT személyesen fölkeresték vagy velük levelezésben állottak. PAKSINAK 1572/3-ban SIMLERHEZ ÍRT HÁROM LEVELE MA IS MEGVAN, ÚGY SZINTÉN THURI MÁTYÁSNAK BULLINGERHEZ ÍRT LEVELE, MELYBEN A ZÜRICHI REFORMÁTOR MELIUS HALÁLÁRÓL ÉRTESELI.⁴ Utóbbi értesülést a MELIUSNAK SZENTELT CIKKELY VÉGÉN SIMLER—FRIESE FEL IS HASZNÁLJA, MONDVÁN: „Obijt (superiori (ni fallor) anno 1572.” Ugyanebben a cikkben MELIUS TÖBB KIADATLAN MUNKÁJÁRÓL IS MEGEMLEKEZIK.⁵ Valószínűleg KÁROLI Péter személyes közlésére megy vissza az az adat, hogy az új ariánusok (BLANDRATA és DÁVID) tévelygéseit cáfoló munkával készült el, „mely, teszi hozzá bibliográfusunk, remélhetőleg rövidesen kikerül a sajtó alól”.⁶ Sajnos SIMLER—FRIESE ROSSZ AUGURNAK BIZONYULT. KÁROLI E MUNKÁJA, MELYET 1575-BEN KÜLDÖTT EL KIADATÁS VÉGETT GENFBE THÉODORE DE BÈZE-NEK, SOHASEM LÁTOTT NYOMDAFESTÉKET.⁷

Az *Epitome* ismertetését nem zárhatjuk le anélkül, hogy két, a hazai humanizmus és könyvgyűjtés története szempontjából egyaránt fontos adatát ne említsük, melyek mindeddig elkerülték kutatóink figyelmét. Az egyik BORNEMISZA PÁLRA, az 1579-ben elhunyt erdélyi püspökre vonatkozik. Könyvtárából eddigelé csak a nyitrai székes-egyház könyvtárában őrzött, 1480-ban Veronában készült *Missalé*-jét ismertük.⁸ Az *Epitomé*-ből kiderül, hogy becses kéziratokban gazdag könyvtára lehetett. Ennek egyik darabját, a tíz híres athéni szónok egyikének, HYPEREIDESNEK töredékeit tartalmazó kódexét FRIESE (s talán már GESNER is?) jónak látta megemlíteni,⁹ ami kétségtelen jele annak, hogy BORNEMISZA könyvtárának a külföldi tudósok előtt is híre volt. A másik adat ugyancsak görög kéziratra vonatkozik, melyet a francia kir. könyvtárban őrzött kéziratok során mint „ex bibliotheca Vngarica” valót említ bibliográfiánk. CONSTANTINUS CSÁSZÁR *περι τὸν βασιλικὸν c. nagyalakú kézirat*os görög kötete ez, mely, ha az adat megáll, csak a Corvinából kerülhetett Párisba.¹⁰

GULYÁS PÁL

⁴ Vö. RÁTH György: *Bullinger Henrik és a magyar reformáció*. IK, 1896: 88/9. l. és ZOVÁNYI Jenő cikkei. Bp., 1940., sv. Thuri.

⁵ »dicuntur praeterea eius scripta complura extare nondum tamen publicata«.

⁶ »Scripsit item Confutationem omnium haerefium & errorum quae sparguntur a novis istis Arrianis, breui (ut spero) publicandam«.

⁷ ZOVÁNYI, I. m. s. v. KÁROLY.

⁸ Vö. SZINNYEI, I. s. v. BORNEMISSZA Pál.

⁹ »Hyperidis fragmenta quaedam orationum extant apud Paulus Bornemissa episcopum in Hungaria«.

¹⁰ FÖGEL nem ismeri.

Ismeretlen Manlius-naptár. A soproni Állami Levéltárban a közelmúltban MANLIUS egy eddig ismeretlen, Németújváron nyomtatott kalendáriumára bukkantam. A negyedréte alakú könyvecske — a többi korabeli naptárhoz hasonlóan — kalendárium és prognosticon részre tagozódik.

A négy íves (A—D jelű) kalendárium rész 14 levélből áll, nem számítva az egyes levelek közé bekötött 12 üres levelet, melyen több, korabeli — nyilván soproni — német nyelvű feljegyzés található. Az első három ív teljes, tehát négy levélből áll, míg a negyedik csak kettőből. A címlapot az a fametszet övezi, amelyet MANLIUS már 1578-ban használt a Ljubljában nyomtatott VRAMECZ, Anton : *Kronika vezda . . . c.* munka¹ első oldalán. A címlap, akár csak az egész kalendárium rész fekete-piros nyomással készült. Szövege : Schreibe kalender. // Auff den alt vnd newen // form Auff das Jar nach vn- // sers Herrn vnd Seligmachers // Jesu Christi geburt. // M. D. LXXXIII. // Gestelt durch // M. Georgium Caesium // Rotenburgensem. // Gedruckt zu Güssing in Vn- // gern durch Hansen Mannel. A címlap verzője üres. A második levélen jelmagyarázat áll. Ennek hátlapján kezdődik a tulajdonképpeni kalendárium, mely a további 11 levél verzőján folytatódik. Egy-egy lapon egy hónap adatai állanak, míg a szembenlevő lapon — a következő levél rektóján — csak a keret van előnyomtatva, a többi — nyilván a bejegyzések számára — üres. A kalendárium egymásmelletti hasábkban közli mind a régi, mind az új naptár adatait. Minden szempontból (csillagállás, időjósítás stb.) a régít veszi alapul, így a naptár az új időszámítás szerint az 1584 jan. 11 és 1585 jan. 10 közötti időre szól.

A naptár második része a Prognosticon, mely már a pirosnyomás felhasználása nélkül készült. Három ívből tevődik össze, 10 levélen : az első — jelzés nélküli — ív csak két levélből, míg a másik kettő — „a”, illetve „b” jelzéssel — négy-négy levélből áll. A Prognosticon külön címlappal van ellátva, amelyet MANLIUS ismert fametszetes kerete övez.² Ezt a dűcot a nyomdász már 1578-ban használta Ljubljában,³ de a Magyarországon nyomtatott könyvekben is többször alkalmazta.⁴ A címlap szövege : PROGNOSTICON. // Auff das Jahr nach vnsers // HERRN vnd Seligmachers // Jesu Christi geburt M. D. LXXXIII // Nach erschaffung der Welt 5546. // Auß der Planetenlauff vnd Finster- // nussen genommen vnd mit son- // derm vleiß auff das kürtzt // beschrieben. // Durch // M. Georgium Caesium. // Rotenburgensem. // Gedurekt zu Güssing in Vngern // durch Hansen Mannel. A címlap verzője itt is üres. A következő két lapon a nyomdász ajánlását olvashatjuk. Az utolsó nyolc levél — azaz a tulajdonképpeni Prognosticon rész — tartalma : jóslások a következő év időjárásáról, a várható természetkiszáradásokról, betegségekről, hold- és napfogyatkozásokról stb. Mindezek végén LEOPOLDUS Austriacus-tól vett hat soros latin szövegű *Prognosticon Perpetuum* áll.

A naptár említett példánya érdekes fényt vet MANLIUS és általában az akkori nyomdák működésének néhány fázisára is. Az egyes lapok átfestékeződése a szemberfekvőkre azt bizonyítja, hogy az egyes munkafázisok (a kétszínű nyomás, hajtogatás és az üres levelek „belövése”) gyors egymásutánban történtek. Mindezeket a friss lenyomatokon keresztül figyelemmel lehet kísélni. Ezenkívül pontosan kimutatható, hogy előbb a fekete nyomás készült és csak azután a piros. Június hónapban ugyanis a 18. napnál (régii időszámítás szerint) az előbb nyomott fekete csillagjegy (halak) jól kivehető, bár a piros színnel történt nyomás során egy pont került rá, méghozzá rendkívül mélyre préselődve a papírba. Fordított sorrendű nyomás esetén a fekete jel itt nem érte volna a papírt. Magának a kétszínű nyomás szedésének technikájára érdekes fényt vet a

¹ RMK. III. 4808.

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* Bp. 1929. LXI. mell.

³ Magy. Könyvszle. 1905. 139. l.

⁴ RMK. I. 212—214.

kalendárium októberi lapja. Itt ugyanis két helyen (az ó kalendárium 8. és az új kalendárium 31. napján) egy, illetve két betű mindkét színnel levonásra került. A két menetben a betűk pontosan egymásra kerültek. Ebből következtethetünk a nyomdász gyakorlatára. Eszerint először a fekete színben nyomtatásra kerülő betűket szedték ki, nyomot nem hagyó vakbetűkkel töltve ki a piros színű levonatra szánt szavak helyét. A fekete színű levonatok elkészülte után a szedést nem bontották szét, hanem sorról-sorra haladva eltávolították a fekete nyomásnál használt betűket és helyükre egyidejűleg töltékléceket tettek, az eddigi vakbetűk helyére pedig ugyanakkor elhelyezték a pirossal nyomtatni kívánt betűket. Így tudták elérni, hogy a két menetben nyomtatott szöveg – a legtöbb esetben – pontosan kiegészítette és nem fedte egymást.

Végignézve a hazai kalendáriumokra vonatkozó szakirodalmat megállapíthatjuk, hogy ez a MANLIUS-nyomatvány a Magyarországon készült legrégebb ismert német nyelvű naptár. A fennmaradt hazai, német nyelvű kalendáriumok közül az első kolozsvári az 1588., szebeni 1612., kassai 1628., brassói 1643., lőcsei 1650., bártfai 1671. és nagyszombati 1676. évre szól.⁵

A naptár szerkesztője, Georgius CAESIUS a németországi Rotenburg an der Tauber városának fia. Lelkész, ki csillagászattal és naptárkészítéssel is foglalkozott.⁶ Az Országos Széchényi Könyvtárban nyolc darab eredeti CAESIUS-féle naptárt találhatunk az 1576–1592 közötti évekből, melyek mind Nürnbergben jelentek meg. Az ajánlásokból megállapítható, hogy azok már az előző év június–augusztus hónapjaiban elkészültek a következő évre. Tekintettel arra, hogy az ismertetett MANLIUS-féle naptár ajánlása november 20-ról van keltezve, joggal feltételezhető, hogy nyomdászunk nem külön erre az alkalomra készítette a kalendáriumot, hanem akár kéziratban, akár már nyomtatásban szerezte meg annak szövegét.

MANLIUS, a naptár nyomtatója, működését az 1575. évben kezdte meg a krajnai Ljubljában. Az ott készült nyomtatványai közül 26-ról tud a szakirodalom.⁷ Ezek egy részéből ma már egyetlen példányt sem ismerünk, míg a fennmaradt művek zöméből – mint komoly könyvészeti ritkaságból – nemzetközileg csak egy-két darabot tartanak nyilván.⁸ MANLIUS ljubljainai működésének az vetett véget, hogy KÁROLY főherceg parancsára, lutheránus meggyőződése miatt 1582 április elején el kellett hagynia a várost, de még ebben az évben Németújváron, a BATHYÁNYIAKNÁL folytatja működését.

MANLIUS ljubljainai nyomtatványai közül csak két kalendáriumról tudunk (mind a kettő német nyelvű): az egyik az 1576. évre szól, de nem maradt fenn,⁹ a másiktól – mely az 1579. évre készült – RADICS Péter talált egy példányt a ljubljainai levéltárban.¹⁰ Magyarországon készült naptáraiból eddig csak kettőről volt tudomásunk: az egyiket Németújváron, a másikat Sícen nyomtatta és az 1584., illetve 1593. évre

⁵ Vö. MONSBERGER R. Ulrik: *A hazai német naptáirodalom története 1821-ig*. Bp. 1931. és PUKÁNSZKY Béla: *Die Anfänge der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn*. Deutsch-ungarische Heimatblätter. Bp. 1929. I. évf. 16. l.

⁶ JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750. I. 1544–5.

⁷ Vö. AHN, Friedrich: *Johann Mannels lateinische Druckwerke*. Mitteilungen des österreichischen Vereins für Bibliothekswesen. IV. és V., AHN, Friedrich: *Johann Mannels deutsche Druckwerke*. Mitteilungen des Musealvereins für Krain, 1906. és AHN, Friedrich: *Die slovenischen Erstlingsdrucke der Stadt Laibach*. Graz, 1896.

⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár is őriz egy korai, 1575. évből származó MANLIUS nyomtatványt: KHISL, Georgius: *Herbari Aurspergii . . . vita et mors . . . c. művét* (az RMK. III. 469. jelzetű kolligátum 6. tagja), melyből AHN csak egy ljubljainai és egy bécsi példányt ismert.

⁹ DIMITZ, August: *Geschichte Krains*. Laibach, 1875. III. 190. l.

¹⁰ Laibacher Zeitung. 1905. 150–152. sz.

szól.¹¹ Mindkettő magyar nyelvű és csak csonkán maradt meg belőlük egy-egy példány. Az előbbi tehát ugyanarra az évre készült, mint az ismertetett naptár. Korábbi ajánlása (október 12) lehetővé teszi azt a feltevést, hogy nyomdászunk elégedetlen volt annak szövegével. Másrészt az is elképzelhető, hogy nem ismerte még a magyarországi érdeklődést és ízlést (előző évben érkezett hazánkba), több szerző kalendáriumával is próbálkozott. Akármi is volt az oka ennek a „változatosságnak”, MANLIUS egy szerző mellett sem tartott ki, ahogy pedig ezt korának számos nyomdása tette. Mind a négy ismert naptárának más a szerzője: az 1579. évre szóló ljubljanai naptáré a steyer Jacobus STRAUSS,¹² az 1584. évi magyar nyelvű az osztrák Georgius STADIUS, a német nyelvű Georgius CAESIUS, az 1593. évi pedig a krakkói Valentinus FONTANUS.

Magának a nyomtatványnak ismertetésénél nem térünk ki az ajánlás pontosabb leírására, mert azzal kissé részletesebben kell foglalkoznunk. A Prognosticon első íve (ezen van az ajánlás) jelzés nélküli és más papíron készült, mint a naptár többi része, ami azzal magyarázható, hogy külön nyomtatták. Ennek oka vagy az, hogy csak a naptár kinyomtatása után döntötte el MANLIUS, hogy kinek ajánlja, vagy a másnak készített naptár példányainak egy részét új ajánlással látta el.

Példányunk ajánlása Sopron városának szól, vagy pontosabban, ahogy MANLIUS írja: „Den Edlen, Ehrvesten, Fürsichtigen, Ehrsamem vnd Wolweisen Herrn N. Burgermeister, Richter vnd Rath, der Königlichen Freystatt Edenburg in Vngern &c. Meinen hochgünstigen Herrn.” A két lap terjedelmű ajánlásában MANLIUS hosszasan arról ír, hogy miképpen lehet a „szabad művészeteket” jóra is, meg rosszra is felhasználni. Az ajánlás utolsó bekezdése így szól: „Dieweil dann E. E. F. W. jeder zeyt allen Freyen Künsten sehr geneigt, auch dieselben Herrlichen befürdern. Hab ich nicht vnderlassen sollen noch mögen, alss der ich erst jns Landt kommen, mit einem Newen Jahr zuerehren, mich gantz schuldig erkenne, darneben vndertheniglichen bittend E. E. F. W. wöllen nicht ansehen diese meine geringe arbeit, sondern viel mehr, das geneigte Hertz so ich zu E. E. F. W. trage, auch jeder zeyt getragen habe. Thue mich hierüber E. E. F. W. in allen vnterthenigen gehorsamb befehlen. Datum Güssing den 20. Nouemb: 1584 [!] Jahr. E. E. F. W. dientswilliger Hanns Mannel Buchdrucker zu Güssing.”

Ezzel a szövegrésszel kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg. Sopron városa valóban számottevő mecénás volt abban az időben, pártolta a „szabad művészeteket”. Így linzi, würzburgi stb. születésű szerzők: JOANNEL Péter (1569), KOLB János (1572), HECKEL György (1571), SPANGL Máté (1579), KOLER János (1580), LINDENMAYER György (1580), RHEDER Gáspár (1580), DEGEN Lénárd (1581) Velencéből, Bécsből, Boroszlóból stb. ajánlották műveiket Sopron városának,¹³ nyilván a szokásos jutalomért. Bizonyítja ezt JOANNEL 1571. évből fennmaradt levele,¹⁴ melyben sürgeti az ajánlás fejében várt pénzt. Hogy MANLIUS kapott-e pénzt naptáráért Soprontól, vagy sem, nem tudjuk. A városi levéltár anyagában nem találtam erre utalást.

Az ajánlás idézett részéből következtethetünk arra is, hogy az 1583. évre nem nyomtatott kalendáriumot.

Ami azt a kitételét illeti, hogy már fordult ilyen ügyben Sopronhoz, kétféleképpen érthetjük: vagy elveszett egy ilyen mű, vagy MANLIUS általában a várossal fennálló kapcsolataira hivatkozik. Ez utóbbit bőven alá lehet támasztani. Ljubljanából történt kényszerű távozása után MANLIUS továbbra is, következetesen csak protestáns műveket

¹¹ Magy. Könyvszle. 1892/3. 221–222. 1.

¹² AHN, Friedrich: *Johann Mannels deutsche Druckwerke*. 20. 1.

¹³ Vö. GAMAUF, Theofil: *Geschichte der evangelischen Kirche in Oedenburg*. I. 343. (OSzK. Kézirattár: Quart. 414.)

¹⁴ Soproni Városi Levéltár, Lad. XXIV et Y fasc. V. 283.

nyomott. Az akkori nyugatmagyarországi luteranizmus egyik fellegvára éppen Sopron városa volt. Az új vallás követőit ezenfelül pártfogolták és támogatták a jelentős birtokkal és hatalommal rendelkező NÁDASDY, BATTHYÁNYI és ZRINYI családok is. Ha végig tekintjük MANLIUS nyomdájának magyarországi termékeit (leszámítva az utánnomásokat), csaknem valamennyinél találunk ezekhez közvetlen vagy közvetett kapcsolatot. Így BEYTHE István, kinek tucatnyi műve¹⁵ került ki MANLIUS sajtója alól, előbb Sárváron a NÁDASDYaknál, majd Sopronban volt az evangélikusok magyar papja, végül Németújváron működött, mint a BATTHYÁNYIak udvari lelkésze. Egy másik MANLIUS-nyomtatvány¹⁶ szerzője, DRAGONUS Gáspár Sopronban mint BEYTHE utóda tevékenykedett. Az első magyar nyelvű, nyomtatott orvosi könyvet MANLIUS nyomta,¹⁷ szerzője FRANKOVITH Gergely, kit a soproni akták mint „doctor medicus in civitate vestra” neveznek.¹⁸ HOMBURGER Jeremiás gráci evangélikus pap, több MANLIUS-nyomtatvány¹⁹ szerzője, „*Flosculus Eden*” c. munkáját egyenesen Sopron városának ajánlja. Ebben említést tesz a nála vizsgázott soproni lelkészjelöltekről is. Sopron német nevét : Oedenburgot elemezve, nem kis hízelgéssel Edenburg-nak dicséri.

Említésre méltó Sopron, illetve MANLIUS kapcsolata a németországi Tauber melletti Rotenburg városával. Mint írtuk, az ismertetett naptár összeállítója, Georgius CAESIUS ennek a városnak szülöttje, illetve ott működött mint lelkész. Ugyancsak onnan származott Primus TUBERUS, a krajnai protestantizmus atyja, kivel MANLIUS élénk kapcsolatban állott.²⁰ Ugyanebben a németországi városban tevékenykedett GERENGEI Simon is, mielőtt 1565-ben Sopron első, tulajdonképpeni evangélikus lelkésze lett volna.²¹

Külön érdekessége a leírt naptárnak, hogy az 1584. évre szól, mikor bevezették az új, ún. Gergely-féle naptárat. Miután a pápa rendelte el a naptárreformot, Európa-szerte a protestánsok élénk ellenkezésére talált. Így mikor DRASKOVICH György, győri püspök 1583. szeptember 21-én elrendelte az új naptár bevezetését és ezt írásban a soproni Szt. Mihály templom kapujára is kifüggesztették, a város dacolt és a karácsonyt — a rendelet kifejezett utasítása ellenére is — a régi időszámítás szerint ünnepelte. Az ebből keletkezett vita, illetve összetűzés eredménye az volt, hogy császári parancs kényszerítette Sopron városát az új naptár elfogadására, illetve a luteránus papok és tanítók eltávolítására. A városi levéltárban őrzött eredeti *Stadtbuch*-ban ezt a következőképpen örökítették meg 1584 júniusában : „Den 24 nach dem alten Calendar ist der Neue Callend[arius] auff Ernstlichen Iro K[önig]l[ichen] M[a]j[estät]s Bevelch angenommen worden.” MANLIUSban azonban, úgy látszik, a jó üzletember győzött a hitű protestáns, mikor a naptárban mindkét időszámítást közölte.²²

Az ajánlás kelte 1584 november 20-ról szól. Az évszám nyilvánvaló sajtóhiba, hiszen az 1584. évre szóló naptár már feltétlenül elkészült az előző évben. A naptár évszámában nem lehet tévedés, mert az valóban az 1584. évre szól. Talán éppen a Prognosticon jóvendelési részeiben oly sűrűn használt 1584 szám tévesztette meg a szedőt.

A korabeli, egészsbörkötés, amelyben a naptár ránkmaradt, feltehetően szintén MANLIUS műhelyéből származik. A Sopronnak ajánlott példányt — amelyet azóta is

¹⁵ RMK. I. 199., 200., 211., 212., 213., 214., 355., 1819., II. 175., 177., 273., 274.

¹⁶ RMK. I. 248.

¹⁷ RMK. I. 223.

¹⁸ *Sopron sz. kir. város monographiája*. Sopron, 1894. II. 126. l.

¹⁹ RMK. II. 169., 177., 184.

²⁰ ELZE, Theodor : *Primus Tubers Briefe*. Tübingen, 1897. 550. l.

²¹ PAYR Sándor : *A soproni evangélikus egyházközség története*. Sopron, 1917. 99. l.

²² Érdekes megjegyezni, hogy távozása után a ljubljanai könyvkereskedők panaszkodtak a helyi hatóságoknak, hogy a helyi nyomdász hiányát nagyon érzik, mert az új kalendáriumot sem Grázból, sem Bécsből nem tudják beszerezni. (Vö. DIMITZ i. m. III. 194.)

a város levéltárában őriznek — nyilván bekötve küldte a nyomdász. Az Országos Széchényi Könyvtárban és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött egy-egy MANLIUS—nyomtatvány²³ kötése arra enged következtetni, hogy a nyomdász egyben könyvkötő is volt és ezeket a példányokat az ő műhelyében kötötték be. Kalendáriumunk kötése csak hasonlóságot mutat és nem azonosságot a fentiekkel, amit viszont az eltérő méret (nyolcad-, illetve negyedrét) magyaráz.

BORSA GEDEON

Egy ismeretlen Balassi-kiadás. A BALASSI-ünnepségek idején az Országos Széchényi Könyvtár a Központi Antikvárium útján vett egy BALASSI—RIMAY-kiadást, amely eddig teljesen ismeretlen volt.¹

A kötet a jól ismert kis csatos imakönyvforma, kis tizenkettedrét 50 × 95 mm nagyságú papíron; egykorú kapcsolai még használható állapotban vannak, de a szürkés-fekete bőrkötésnek az oldala már leszakadt.

Címlapja: Az // *Néhai Tekintetes és Nāgos Vitéz* // URNAK, GYARMATI BALASI BA- // LINTNAK, Es amaz jó emlékezetű, *Istenben* // boldogul ki múlt Néhai // NEMZETES // RIMAI JANOSNAK, Igaz haza fiának, és a' Magyar nyelvnek két ékeffegének *ISTENES ENEKI*, Mellyet a' Váradí negyedík *Edítio* [zerint egynehány új Enekekkel és Imádságokkal // ki-botsátott: // L^ótzen, Bréver Samuel, 1671.

A címlap után tíz számozatlan levélen a más kiadásokból is ismert bevezető versek: Ovenus in Appendice Epigrammatum — Elogia Spectabilis ac Magnifici Domini Valentini Balassa de Gyarmat — In eundem Janus Balogus Tolnaeus — Ungarico idiomate per Johannem Rimai reddita in hunc modum: Isten a[í]zfizonyokkal stb.

Ezután következnek BALASSI versei, majd az énekek táblája a 2—535. számozott levélen. Hozzákötvé találjuk az elengedhetetlen *Via Jacobaea*, // az az: JAKOB PATRI- // ARKANAK *Olly úta*, // Mely mindē UTON-JARÓ, // s' bujdofo igaz Izraelitakat, // bátorságos és bóldog // DEREK UTRA igazgat, // Egynehán Oktató Regulák, // és Iftenes Imádságok által. // Terem. 48 15.6. // Amaz Iften kinek előtte jár- // tanak az en Atyáim, Abraham // és Ifak; amaz Iften a'ki táplált // engem eleitől fogva mind e' mai napiglan, amaz Angyal, ki meg // 'zabadított engemet mindē // go- // noftol, aldgya meg az igaz // úton JAROKAT! // LÓTSEN, // Brever Samuel által, 1671. címlappal ellátott művet.

Ez a melléklet 48 számozott lapot foglal el.

Tudvalevő, hogy a RADVÁNSZKY Kálmán tulajdonában volt s ma a Széchényi Könyvtárban van egy szinten löcsei kiadás (RMK I. 1106/ab), melyet már DÉZSI leírt bibliográfiájában (30. l.), azt *második* löcsei kiadásnak nevezve. Keltét is ő állapította meg, mégpedig, mivel a példány címlapja hiányzik, a szintén hozzácsatolt *Via Jacobaea* alapján, hogy 1670-ben nyomták.

Igy tehát az újonnan szerzett BALASSI—RIMAY-kiadás első pillantásra nem bírna különösebb érdekekkel, mert hiszen ugyanannak a kiadónak és ugyanannak a kiadásnak egy évvel később megjelent új lenyomata.

A valóságban azonban másképp áll a dolog. Az új szerzemény ugyanis több tekintetben megérdemli figyelmünket.

Először is, mivel a RADVÁNSZKY-féle példánynak a címlapja és bevezető verseinek eleje hiányzik, megállapíthatjuk, hogy az új kötet nyújtja a legrégebb címlapot, ahol BALASSI és RIMAY versei már külön említve szerepelnek és ahol a negyedík váradí

²³ RMK. II. 184., ill. 212.

¹ Röviden szóltam róla RIMAY-kiadásomban 169. l.

„editio”-ra történik hivatkozás. Eddig ezt a címlapot csak az 1676-os pozsonyi kiadásból ismertük.

Másodszor itt találjuk először együtt a BALASSI-t dicsérő bevezető verseket a maguk teljességében.

De maga a kötet sem egyszerű újranyomás, ahol a kiadó esetleg egyszerűen csak a dátumot frissítette volna fel. BRÉVER teljesen új, tiszta betűkkel, szélesebb tükörrel, sorközökkel, jobb papíron adta ki ezúttal BALASSI-t és RIMAY-t, míg az 1670-i kiadás igen rossz típusú és technikával készült, úgyhogy igen sokszor a betűk olvashatatlanok, elmosódottak és így a szöveg sokszor csak más kiadások segítségével volt kibetűzhető.

Az új kiadás betűi átlagban kétszerakkorák mint az 1670.-éi: két milliméter nagyságúak. Csupán egyes részek vullanak arra, hogy a korábbi szedést is felhasználták: így az énekek táblájánál, ahol csak a lapszámokat kellett megváltoztatni és a *Via Jacobaea* címlapjának bibliaidézetében.

Nagyobb érdeklődéssel kísérhetjük azonban BRÉVER Sámuel javító munkáját a szöveg szempontjából. Ez nem annyira BALASSI, mint inkább RIMAY verseire és bevezető elmékedéseire vonatkozik. Tudvalevő ugyanis, hogy míg BALASSI nyomtatott verseinek szövegei a bécsi és bártfai kiadás óta nem változtak és a már eddig is ismert 1670.-i löcei kiadás alig ad érdekes változatokat, RIMAY szöveg hagyománya szempontjából az 1670.-i löcei kiadás nagy gazdagodást jelent.

Az 1671. újnyomat nem ad új szövegeket, de az előző évi kiadást sok helyen kijavítja, és az addigi értelmetlenségeket sok esetben kiküszöböli. E javítások egy részét már RIMAY-kiadásomban felhasználtam, de nem lesz érdektelen, ha a változtatásokkal kissé bővebben foglalkozunk.

Kiadásom számozása szerint BALASSI szövegében a következő lényeges változtatásokat találjuk: 92, 10: Ebrefzhető? (1670: Ebrefzthetét?); 6, 16: meg-emélfz (1670: meg-emélfzt); 7, 6: minden kedve gerjed (1670: terjed); 36, 55: mennyekbe (1670: mennyégbe); 93, 21: zengéffel, bongáffal (1670: kongáffal).

A változatok közül csak a két első jelent újságot a korábbi kiadásokkal szemben. Ezek is sajtóhibák lehetnek, mint ahogy több sajtóhiba és szövegrontás az 1671.-i kiadásba is becsúszott, így: 7, 3: fzegeynység (1670: fzegeynség, ami a helyes olvasat). A többi változat az 1670.-i kiadás durva sajtóhibáinak kijavításai és a szedő eltérő vesszőrakásának vagy hangállapotának eredménye: Sirókkal (1670: Sirokkal); voltodból (1670: vóltodból); ád (1671: ad); ditsérjen (1670: ditsirjen); fzerzé (1670: fzerzé) stb.

A legérdekesebb változatot a továbbra is BALASSI neve alatt szereplő RIMAY-versben találjuk (Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép) 37, 6 sorában: Szab-lyádnak bő soldja nagy oltosóságofsa (1670: értelmetlenül „méltóságofsa”-t ad). Ebben a löcei 1671.-i kiadás a bártfai kiadással egyezik.

RIMAY szövegében a lényegesebb változtatások: 41. bevezetés: fzivárkozó (1670: kívánkozó). Itt érdekes, hogy a Madách-kódex is a javítással egyező szöveget ad. — 42. bevez.: vádláft teven magokról (1670: valláft). — 43, 21: Félen tévén: (1670: térvén). Itt a korábbi kiadások is a helyes változatot adják. — 44. bevez. fzamáról-is el-fzaka/fztván (1670: fzámától-is). — 44, 2: irét (1670: iret). Ez valószínűleg az 1671.-i kiadás sajtóhibája. — 45. bevez.: vétkeinknek fíkeres árában (1670. helyesen: fíkeres sarában, vagyis lucskos sarában); — uo. meg-túrült felhőjében (1670. helyesen: meg-súrült); — uo. gyengefege (1670. helyesen: genyetfege). — 50, 8: S'utodra igazitod (1670: S'utokra, ami helytelennek látszik). — 30, 23: hó pénz (1670: hű pénz). — 60, 20: Ha pénzed nints lehez ehez (1670: ehez lehez; ez látszik valószínűbbnek). — 32, 32: úttól (1670: utról); a „kuttól” rím az 1671.-i kiadást igazolja). — 36. 72:

illette rész űft (1670. téves igeidővel : illeti). — 37, 47 : Kevefes kézzel (1670 : értelmetlenül : Keferves).

Nagyon érdekes változatot találunk a HOMONNAI István számára írt ének címében (38.) : „Homonnai István uram kértére tsinálta ez következő két éneket.” Már DÉZSI észrevette, hogy az 1806.-i kiadásban ez a szöveg áll, amit úgy magyarázhatunk, hogy ez a kiadás az 1671.-i löcsei kiadást vette alapul. Az 1670.-iben „kis éneket” áll. Lehet, hogy sajtóhibával van dolgunk, de lehet az is, hogy valóban az utána következő éneket is HOMONNAI írta. Ez pedig az *Egy katonának* című (28.) „Katonák hadnagya” kezdetű vers, amely csakugyan a katonák harci életének színes leírása és a „Vitézek mi lehet” reminiscenciáival készült buzdítás s így valóban BOCSKAI—HOMONNAI hajdúi számára íródott. Ez volna ilyesformán a legközvetlenebb hatású hajdú-marseillaise. A nehézséget csak abban látom, hogy a vers 9. sorában a költő a „pogány vér szagától” lelkesedő katonákról beszél és hozzászól :

„Krisztusát mert ez nép szidja kárhozhatja . . .”

Ebből tehát az következik, hogy a darabot eredetileg törökellenes énekek szánta s legfeljebb utólag küldte el HOMONNAI-nak a katonai erények felfokozására szolgáló induló gyanánt.

Temérdek egyéb apró változat választja még el az új kiadást az előző évitől, de ezekre már nem terjeszkedhetünk ki. Egy bizonyos : az a tény, hogy egy éven belül második kiadást hoz ki a löcsei kiadó az öt váradi kiadás után, arra vall, hogy BALASSI—RIMAY-nak csodálatos sikere volt a XVII. századi magyar olvasóközönségben.

Meg kell még állapítanunk, hogy az 1676-i pozsonyi FABER-kiadás, nem az átjavított 1671-es löcsei, hanem a hibásabb 1670-i kiadást használta és annak csak a legszembetűnőbb tévedéseit javította ki. (Pl. az „Oh szegény megromlott s elfogyott Magyar nép”-ben megtartja az értelmetlen „méltóságossá” szót az 1670.-i kiadásból).

Ki kell még térnünk a rejtélyes és még eddig csak egy négy oldalas töredékből ismert váradi kiadásokra is. Tudjuk, hogy ezek egyikében választotta el a váradi kiadó BALASSI és RIMAY énekeit egymástól. Mindkét löcsei kiadás (az 1670.-i elveszett címlapját a szolgálilag utánzó pozsonyiból állíthatjuk helyre) a váradi *negyedik* editio-ra hivatkozik, címlapján jelezve, hogy annak alapján készült. Ebből tehát az következik, hogy az elválasztás munkája csak az ismeretlen negyedik váradi kiadásban ment végbe. Hogy eddig ebben a vonatkozásban a másodikról beszéltünk, az DÉZSI-nek egy következtetésén alapszik : DÉZSI ugyanis (Bibliogr. 58) idézi az 1677.-i kolozsvári kiadás előszavát : „Mivel az néhai jó hírrel nével tündöklő vitéz Urnak a' Tekintetes és Nágos Gyarmathi Balasi Balintnak Istenes Eneki ; Amaz jó emlékezetű, Istenben búoldogul ki-mult Néhai Nemes é[!] Nemzetes Rimai Janos ékes Enekeivel annyira edgyűvé voltak elegyedvén, az elébbi Bárfai, Löcsei, sőt még a' Váradi első ki-bocsátásban-is, hogy mellyek legyenek a' meg-nevezet Ur elméjének Istenes rajzati, a'más fő személynek vízfzont idveséséges találmányi, a' ki ugyan gyakran olvafta légyen-is a' két rendbéli munkát, alig tudhatott (avagy ugyan nem-is) válaftást közöttök tenni.”

Ebből a szövegből azt következtette DÉZSI, hogy 1. volt egy első „kevert” löcsei kiadás ; 2. hogy csak az első váradi kiadásban voltak a két költő versei összeelegyedve. Ezért az 1670-i példányról mindenütt mint második löcsei kiadásról ír és ezért az elválasztott típusú kiadásokat a második váradi kiadás csoportjának nevezi.

Szerintünk azonban DÉZSI Lajos túlbecsülte a kolozsvári kiadó jólértesültségét. Már az a tény, hogy ez magának tulajdonítja a két költő versei elválasztásának érdemét, mutatja, hogy megbízhatatlan forrás és bevezető mondókája alighanem csak az egyik váradi kiadás kivonata. Másrészt különös, hogy a löcsei kiadásról, mint megtévesztő

editióról beszél, holott 1677 előtt már két lőcsei kiadás is jelent meg, ahol az elválasztás megtörtént. Ezekről azonban hallgat, ami arra vall, hogy talán nem is látott lőcsei kiadást. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy mikor az első váradi kiadásról, mint megtévesztő elrendezésűről beszél, még nem akarja okvetlenül azt mondani, hogy a második kiadás már rendezett volt! (A kolozsvári kiadó különben címlapjáról teljesen el is hagyta a váradi negyedik editióra való hivatkozást.)

Úgy gondolom tehát, hogy a rosszul értesült vagy felületes kolozsvári kiadóval szemben a lőcsei kiadónak kell igazat adnunk, aki a negyedik váradi kiadást emlegeti mintája gyanánt, mert ha a második váradi kiadás már elvégezte volna az elkülönítés munkáját, akkor nem a negyediket emlegette volna kiadása címlapján.

Ilyesformán tehát ki kell küszöbölnünk BALASSI—RIMAY könyvészetéből a lőcsei „első” rendezetlen kiadást. Másrészt a rendezett kiadások első mintájaképpen a lőcsei és később pozsonyi kiadásokon említett negyedik váradi kiadást kell elfogadnunk, amely mint a többi váradi kiadás, Várad elfoglalása előtt (1660) kellett, hogy megjelenjen.

ECKHARDT SÁNDOR

Adatok Felvinczi György egyik munkájához. Előkerült FELVINCZI György eddig csak az irodalomból ismert egyik munkája: „*Az Anglia Országban lévő Salernitana Scholanak jo egessegről való Meg-tartásnak módgyáról írott könyve: Mellyet a Nemes és Hires Angliai Salernitana Schola irt vólt Deák nyelven, az immár régen elmúlt Efstendőkbén. Mostan pedig Magyarra fordítatott Rhythmusokban alkalmaztatva Fel-Vinczi György által. 1693-ban, Pünk. Havában. Kolosvaratt, Nyomt. Veres-Egyhazi Istvan 1693.*”¹ SzABÓ Károly bibliográfiája csak a második kiadás egyik példányát ismeri, mely Lőcsén, 1694-ben jelent meg.² Erről megjegyzi, hogy „Ez az első ismert kiadás”, hivatkozik TOLDY Ferenc adatára, mely szerint „Felvinczy György-től a Salernói iskola egészség megtartásáról írott könyve (1693. s azontúl többször)... ismeretesek.”³

Nem tudunk róla, hogy könyvünk a két kiadásnál „többször” is megjelent volna.⁴ Ez az eddig csak TOLDY adatából ismert, 1693. évi kiadás a M. T. Akadémia Könyvtára egyik kolligátumából került elő, mint annak harmadik tagja. Két kolozsvári kiadvány előzi meg: TÓTFALUSI Kis Miklós „*Siralmas panasz . . . 1697.*”⁵ és WERŐCZI Ferenc „*Lelki Hartz . . . 1691.*”⁶

A két FELVINCZI-munka szövegét összevetve látjuk, hogy a magyar nyelvű verses szabályok fordítása és elrendezése teljesen azonos. Míg azonban az 1693. évi kiadás egészen magyar nyelvű, addig az 1694. évi kiadás a magyar nyelvű versek előtt latin, nagyrészt prózai szövegben tolmácsolja az egyes strófák mondanivalóját. Talán ez a latin szövegű kiegészítés azt is bizonyítja, hogy nem vált csak népszerű kiadvánnyá, hanem esetleg iskolában használt, ismeretterjesztő tankönyv lett. Erre is gondolhatunk, mert megvan az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratárában a munka első, az ételekről szóló részének versbefoglalt, kétnyelvű, magyar-latin kivonata. Csak tartalmi egyezéseket találunk, ezért nem tudhatjuk, hogy melyik FELVINCZI-kiadást

¹ MTAk. R. M. Ir. O. 74.

² RMK. I. 1459.

³ *A magyar költészet története.* 2. kiad. Pest, 1867. 299. l.

⁴ DÖRNYEI Sándor szíves közlése szerint van a kolozsvári Erdélyi Múzeum könyvtárában az első kiadásnak egy kéziratot másolata 1758-ból.

⁵ RMK. I. 1505.

⁶ RMK. I. 916. és 1409.

használta a verselő, de a kézirat címéből kétségtelenül kiderül, hogy iskolai használatra szánta verses összefoglalását: „Schola salernitana feu De confervanda valetudine, Praecepta Metrica, Nunc primum Hungaricisque verbibus expressa in ufum scholaisticae Juventutis. N Kőröfi nsiensis Anno 1766.”⁷ A második kiadásnak címe is latinul kezdődik: „De Conservanda Bona Valetudine Liber Scholae Salernitanae...” Ezután következik az első kiadástól jelentéktelenül különböző magyar nyelvű cím.

A most előkerült első kiadás címlapján az „Anglia” szót ismeretlen egykorú kézírás áthúzta és „Nápoly”-ra javította. Kérdés, hogy helyesen járt-e el. A középkorban annyira híres salernói orvosi egyetem mintájára megindult az orvosképzés egész Európában,⁸ s lehet, hogy FELVINCZI olyan könyvből fordított, amelyet a salernói tanítás hatása alatt Angliában adtak ki, vagyis már az „Anglia Salernitana Schola irt vólt Deák nyelven”, ahogy ezt a címlap is magyarázza. A fordítás alapjául szolgáló kiadványt nem ismerjük.

Feltételezhető, hogy ezeknek a hasznos orvosi tanácsoknak Magyarországon is nagy sikere volt és talán erre a kötetre vonatkozik kolligátumunk egykorú, szép bőrkötésének belső lapján olvasható kézíratos bejegyzés: „Ezenn könyvetske ugy el fogyott hogy Kolosvárt a Magistratualis Urak is más örögök is csak nállom látták mint szép Ujságot az el futott Idők[ne]k. Én csak ugyon Kolosvárt Fedeztem fel 1831-ben L Nemes Samuel.”⁹ Felmerül a kérdés, mennyire vonatkozik ez az adat a kolligátum másik két tagjára? A „*Síralmas panas*; *Istennek Kolosváron fekvő nagy haragjáról, abból származott ... 1697 Efstendőben ... ifzonyu tüzzel való megpu/ztitásáról ... íratott M Tótfalusi K. Miklós által. Nyomtatott Kolosvárt 1697 Efstendőben.*” c. munkának csak egy kiadását ismerjük. Kolligátumunk második tagja a WERŐCZI Ferenc „*Lelki Hartz Avagy ... Halotti Prédikácziós rövid tanítás ... Mellyet Sáros-Patakon prédikállott W. F. Mofstan penig ujobban, némelly kegyes Lelkek kívánságára ki-nyomtatott Kolosvaratt, Veres-Egyházi István. 1691.*” A munka, első kiadása harmincöt évvel ez előtt Váradon, 1656-ban jelent meg. Címe: „*Lelki Hartz ... Mellyet prédikállott Sáros-Patakon, 1656 efstendőben W F*” WERŐCZI munkájának két kiadása között elmúlt harmincöt év a könyv sikerét és hosszú életét igazolja, de nem kétségtelenül bizonyítja azt, hogy teljesen elfogyott. A kézíratos bejegyzés talán leginkább azért illeti meg a FELVINCZI-kötetet, mert egy év alatt fogyott el úgy, hogy második kiadása is szükségessé vált.

Még egy érdekes adatunk van, a könyvet megnyitó, a Patronushoz, HUSZÁR Mihályhoz intézett ajánlóvers záró sora, mely nem szerepel az eddig ismert második kiadásban: „Nemzetes Uramnak alázatos szolgálója N. Colosvár városának edgyik hűtes Szolga-Birája, Fel-Vinczi György.”

FELVINCZI György életéről olyan keveset tudunk, hogy még azt is értékelnünk kell, hogy saját maga mondja el tartózkodási helyét és foglalkozását. Munkájának megtalált első kiadásával pedig egy adattal szolgáltuk a FELVINCZI-kutatást.

BUSA MARGIT

⁷ Quart. Hung. 3112. ff. 74-79.

⁸ Olasz tartomány és fővárosának a neve Salerno. Nápoly, Caserta, Avellino, Potenza, a Salernói öböl és a Tirreni tenger között. A XI. sz.-ban a bencések orvosi egyetemet alapítottak itt, mely a XIV. sz.-ig nagyhirű volt. Mintájára szervezték Európa orvosi egyetemeit.

⁹ LITTERATI NEMES Sámuel irodalombarát és műgyűjtő.

Bél Mátyás ismeretlen művei. A XVIII. sz. első, BESSENYEI fellépése előtti szakasza művelődéstörténetünk legkevesbé ismert korszakai közé tartozik. E „nemzetietlen kor” jellemző vonásai: a magyar nyelvű irodalom feltűnő szegényessége, a latinság uralma okozza főként, hogy a kutatók alig foglalkoznak történelmünknek ezekkel az évtizedeivel. A nagyobb összefoglalások, kézikönyvek írói jórészt kézről kézre adják azokat a sovány adatokat, melyekkel mégis jellemezniük kell a korszakot; megtörténik, hogy a „kiemelkedő” alakok működését is 50–100 éve megjelent cikkek, monográfiák alapján ismertetik. TRÓCSÁNYI Zoltán mondja, hogy azt sem tudjuk megmondani, melyik XVIII. századi könyv értékes, melyik nem, mert a könyvtermés nincsen körültekintően számbavéve: nemzedékeken át öröklődnek olyan könyveknek a címei, amelyeket senki nem látott, s ugyanakkor kézben levő munkákat hiába keresünk a bibliográfiákban.¹ Pedig a korszak korántsem olyan sivár, mint első pillantásra látszik, és amilyenek a közhiedelem tartja. Főleg értékes tudománytörténeti anyag kínálkozik itt a feldolgozásra, s ha az utóbbi években megindult, újmódszerű, tervszerű kutatások a várakozásnak megfelelően folynak, néhány jelentős alakkal gazdagodhatik ebből a korból is a magyar tudományosság története.²

A korszaknak kétségtelenül legemlegettebb alakjai közé tartozik BÉL Mátyás. Mint pedagógusnak és a *Notitia* írójának tagadhatatlan érdemei vannak, s mégis: évtizedenként ha megjelenik róla néhány olyan cikk, amely életművének egy-egy mozzanatát új szempontból világítja meg, vagy szerteágazó európai kapcsolataira hívja fel a figyelmet. BÉL körül pedig sok a tennivaló; még műveinek, hátrahagyott kéziratainak jegyzéke sincsen hiánytalanul összeállítva. Az alábbiakban néhány ismeretlen, elveszett vagy lappangó kiadványára hívjuk fel a figyelmet.

1. BÉL a XVIII. század tízes éveiben, nagy munkája tervét érlelgetve, főként tankönyveket adott ki. Meg kell mondani: nem mindegyikkel volt szerencséje. Retorikája és CELLARIUS után átdolgozott latin nyelvtana mindössze egy kiadást ért meg; ez utóbbi még a pozsonyi iskolából is kiszorult, mikor BÉL leköszönt rektori állásáról, s grammatikája helyét újból a RHENIUSÉ foglalta el.³ Christophorus CELLARIUS munkája egészen más, bővebb átdolgozásban lett népszerű tankönyvvé Magyarországon. Annál nagyobb sikere volt CELLARIUS *Liber memorialis*ának kiadásával. Mellőzve ezúttal a könyv és általában BÉL jelentőségét a hazai latin-tanítás történetében, csak magát a mű történetét adjuk elő, s felhívjuk a figyelmet egy elveszett kiadására.

BÉLnek besztecercebányai tanárkodása idején első dolga volt, hogy COMENIUS erősen kifogásolt latinságú tankönyveit⁴ és minden egyéb szójegyzéket száműzött isko-

¹ *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása.* Bp. 1938. 7–8. l.

² L. NÁDOR György: *A tudománytörténeti munka legközelebbi feladatai.* A MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei. 1953. 3. köt. 1–2. sz. 187–191. l.

³ BEER 1724-i tanterve szerint a latin nyelvtant újból RHENIUS alapján tanították Pozsonyban. (MARKUSOVSKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. Lyceum története.* Pozsony, 1896. 228. l.)

⁴ COMENIUS tankönyveinek latinságát illető kritikák már a szerző életében elhangzottak. COMENIUS védőiratot is írt érdekükben. (*Pro latinitate Januae Linguarum suae, illiusque praeceos Comicae, Apologia.* L.: *Opera didactica omnia.* Amsterdami, 1657. Pars IV. 38–41. l.) Az *Apologia* azonban a BÉLTől is idézett, nagytekintélyű MORHOFIUS véleménye szerint maga is védelemre szorult (*Polyhistor literarius.* Lubecae, 1732. Tom. I. Lib. II. cap. IV. §. 19–20.; Tom. II. Lib. I. Cap. XV. §. 18.). E külföldi bírálatok első magyarországi jelentkezése tudomásom szerint abban a tantervben mutatkozik, amelyet RÖSCHEL Ker. János készített a soproni evangélikus iskola számára. (RIBINY János: *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae.* Tom. II. Posonii, 1789. 131. l.) BÉL nyilatkozatait COMENIUS latinságát illetően l. latin nyelvtana és a két *Liber memorialis* előszavában. Csak az említettek után következik a sokat idézett SZILÁGYI Sámuel véleménye. (L. JANCÓS Benedek: *Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok.* Bp. 1881. 131–132. l.)

lájából, s helyettük egyebek között CELLARIUS *Liber memorialis*-át vezette be. Ezt már Németországban tanította, szerzőjének pedig a hallei egyetemen tanítványa volt.⁵ A *Liber memorialis* szóanyagát a tanterv szerint négy „cursus” alatt végezték el az iskolában.⁶ Mivel Besztercebányán BÉL tanítványai német és szlovák anyanyelvűek voltak, CELLARIUS könyvét szlovák (cseh) értelmezésekkel is el kellett látni, s hogy szélesebb körben elterjedhessen, magyarul is. Így jött létre már a besztercebányai évek folyamán a magyarországi nyelvi viszonyoknak megfelelően háromnyelvű *Liber memorialis*.⁷ Kiadására csak BÉL pozsonyi rektorsága idején került sor. A nyomtatás azonban — Nürnbergben, Peter Conrad MONATH könyvkereskedő költségén — késett; BÉL már 1715-ben, a könyv megjelenése előtt 4 évvel elküldte Németországba a kéziratot, de csak 1719-ben jelent meg.⁸ Iskolai bevezetését sokhelyütt magas ára nehezítette. BÉL tehát, a németországi iskolák mintájára, a legelső osztályok (prima et secunda cursus) anyagát kiemelte a nagyobb kiadványból, s ezt külön is kiadatta MONATH költségén, aki ekkor a nyomtatást Bécsben végeztette.⁹

Ezt a könyvet ma nem ismerjük. Csak annyi állapítható meg róla, hogy a latin szavak mellett ebben is háromnyelvű értelmezéseknek kellett állniuk, s szóanyagában is nagyjából meg kellett egyeznie azokkal a kiadványokkal, amelyek a BÉLéhez hasonló céllal, az ő *Liber memorialis*a nyomán jelentek meg, legtöbbször már csak egy nyelvű értelmezésekkel.

A latin—magyar kiadások között első helyen az 1742-i, debreceni áll; a sort az 1827-i sárospataki rekeszti be. Valamennyinek közös sajátága, hogy több-kevesebb eredetiség mellett a *Liber memorialis* második kiadásán alapulnak.¹⁰ Egyetlenegy van közöttük, amelyik az első kiadás nyomán halad: az 1743-i győri. Címe: *Liber memorialis contractus vocabula, primitiva, nec non derivata exhibens. Nunc primum in usum scholarum Hungaricarum editus*. A cím véleményünk szerint arra utal, hogy egy háromnyelvű *Primitiva*-kiadásból készült, és annak csak magyar értelmezéseit adja közre a magyar anyanyelvű tanulók számára.

BÉL gondoskodott róla, hogy a *Liber memorialis* második kiadásából is készüljön rövidített változat (*Primitiva*), mégpedig három értelmezéssel. Hat ilyen kiadást ismerünk, valamennyit Pozsonyból: 1766, 1772, 1779, 1785, 1786, 1794. A felsorolt kiadványok közös sajátága, hogy a szótári rész előtt egy Pozsonyban, 1743. márc. 15-én kelt előszó áll, melynek szerzője, véleményünk szerint, BÉL Mátyás. Ömellette szól az, amit a könyv létrejöttéről olvasunk benne (a németországi iskolák mintájára jelenik meg, négy nyelvű); még a szavak is hasonlóak ahhoz az előadáshoz, amelyik a *Liber memorialis* második kiadásának bevezetésében áll. Mellette bizonyít az a körülmény is, hogy COMENIUS rossz latinságát emlegeti, s nem dicséri e mellett a *Liber memorialis*-t, hiszen saját kiadványa. A kötet szerkesztőjét az előszó nem nevezi meg, egyszerűen „vir sedulus”-nak nevezi. Ha személyére nézve javaslatot tehetünk, DOLESCHALL Pál nevét vetjük fel, aki 1746-ban *Donatus Latino-Germanico-Hungarico-Bohemicus*-t adott

⁵ »Praeceptor meus«-nak nevezi. BÉL: *Grammatica Latina facilitati restituta*. Leutschoviae, 1717. Előszó, I. §.

⁶ *Latinitatis probatae et exercitatae liber memorialis*. Leutschoviae, 1735. Előszó, X—XIV. §. — A »cursus«-okat l. a *Grammatica Latina*-ban, *Methodvs docendae discendaeque Grammaticae* cím alatt.

⁷ *Grammatica Latina*. Előszó, VIII. §.

⁸ *Latinitatis . . . liber memorialis*. Noribergae, 1719. Előszó, I. §.

⁹ *Latinitatis . . . liber memorialis*. Leutschoviae, 1735. Előszó, IX. §.

¹⁰ Általában ez a címük: *Primitiva vocabula linguae Latinae, e Christophori Cellarii Libro memoriali, in usum infimarum classium puerilium excerpta*. A kiadások felsorolását l. PETRIK bibliográfiájában. Kiegészítésül megemlítjük, hogy van egy kassai 1765-i kiadás is, amely a jezsuiták nyomdájában jelent meg.

ki, *Grammatica Slavico-Bohemicá*ja pedig ugyanebben az évben jelent meg BÉL Mátyás előszavával.

Mint említettem, a háromnyelvű értelmezéssel ellátott *Primitiva* előszava 1743-ban kelt, az első kiadást mégis csak 1766-ból ismerjük. Feltétlenül kell tehát egy 1743-i vagy a legközelebbi évekből való kiadásának lennie. Az sem nagyon hihető, hogy a negyvenes évektől 1766-ig egyetlenegyszer sem jelent meg.

A *Liber memorialis* magyar értelmezéseinek értékével MELICH János foglalkozott. Megállapította, hogy BÉL nem végzett önálló munkát, a jelentéseket PÁRIZ—PÁPAI szótárából vette át.¹¹ E megállapítás valóban helytálló a munka első kiadására vonatkozólag; a második kiadásban azonban egész sereg önálló értelmezés van, amelyet nyelvészeti szempontból is érdemes számon tartani.

2. BÉL Mátyás német nyelvtanának első kiadása Lőcsén, 1718-ban jelent meg, címlapja szerint „svmpty philotevtonvm”. E „németbarátokon” azokat az ifjakat kell érteni, akik németül tanultak, s akiket — legalább részben — név szerint is megnevez a szerző az ajánlásban. A század elejének magyarországi nyelvi viszonyaira rendkívül jellemző, miért tanulnak a nemesfiak németül: a szülők a jó nevelés elengedhetetlen követelményének tartották, hogy gyermekük ismerje a Magyarországon használatos nyelveket, tehát a magyar anyanyelvűek a németet és a szlovákot (csehet) is. A magyar-lakta területekről a felvidéki városokba mentek a diákok tanulni, a szlovák vagy német anyanyelvűek magyar vidékeken kerestek iskolát. Ez a rendszer azzal a hátránnyal járt, hogy a gyermekek összekeverték a szlovákot (csehet) a némettel, dialektusokat tanultak meg, s városról városra járva a legnagyobb nyelvi tarkaságot szedték magukba. BÉL azért adta ki nyelvtanát, hogy a vándorló diákok a helyes németséget sajátítsák el.¹²

A német nyelvtan második kiadása más szándékkal készült, címlapja szerint nem is BÉL kezéből került ki. Célja nem az, hogy Magyarország lakóinak érintkezését segítse elő, hanem hogy két különböző nyelvű ország kapcsolatát egyengesse. „... ea Tibi curae cordique sunt, — írja a BÉL nyelvtanát átdolgozó C. A. KÖRBER nyelvtanár KEMÉNY Jánosnak, tanítványának címzett ajánlásában, — quae scientiarum, praecipue apud Hungaros, incrementa promovere ulla ratione possunt. Notum Tibi, Illustrissime Baro, est, quot quantaque Germanorum in omne scientiarum, merita; nec Te fugit, ... ad praestantissimarum, maxime utilium rerum cognitionem illis praecludi, qui linguae Germanicae peritia carent.” Ez a kiadás Halleban, 1730-ban jelent meg. KÖRBER a magyar nyelv ismeretének semmi jelét nem mutatja.

A könyvből — azonos impresszum-adatokkal — két nyomtatás van forgalomban. Legfeltűnőbb különbségük, hogy az egyiknek 173, a másiknak 194 lap a terjedelme. Az egyik kiadvány nyilván úgy jött létre, hogy valamelyik nyomdász fogta az üzleti sikert ígérő könyvet, kiszedte, lenyomtatta, a címlap adatainak megváltoztatása nélkül. Az a kérdés már most, hogy melyik az „eredeti”. Maguk a példányok elárulják „törvényes” vagy „törvénytelen” származásukat: a 173 lapos végén sajtóhibajegyzéket találunk; az itt felsorolt errátákat a 194 lapos gondosan kijavítja. Világos tehát, hogy a nagyobb terjedelmű a későbbi kiadás. Véleményünket megerősíti, hogy ez — nagyobb terjedelme ellenére — jobban takarékoskodik a helyel, mint a 173 lapos. A KEMÉNY Jánosnak szóló ajánlás abban a címlap verzójára került, nem a címlap utáni levél rectójára. Úgy látszik, Németországban valóban a 173 lapos könyvet ismerték a kortársak.¹³

¹¹ MELICH János: *A magyar szótárírodalom*. Bp. 1907. 194—196. l.

¹² Előszó, VIII—XIII. §.

¹³ REICHARD, Elias Caspar: *Versuch einer Historie der deutschen Sprachkunst*. Hamburg, 1747. 465. l. nyolcadrét formában 11 ív terjedelműnek mondja a könyvet.

A német nyelvtan harmadik kiadása Pozsonyban jelent meg 1755-ben LANDERER János Mihály nyomdájában és költségével. Ha ezt a kiadást összehasonlítjuk az ál-halleivel, kiderül, hogy a KEMÉNY Jánosnak szóló ajánlás kivételével teljesen megegyezik vele, azonos a lapszáma, azonosak a betűi is. Ennek alapján nem tehetünk fel mást, mint hogy az 1730-i hamis hallei kiadás is LANDERER pozsonyi nyomdájában készült. Ha ez igaz, két kérdés merül fel. Az egyik az, hogy miért nyomtatta le LANDERER valótlan adatokkal a második kiadást, és vajon BÉL nem vett-e részt valamiképpen ennek a kiadásnak az előkészítésében is. Gyanús az is, hogy az első kiadást átdolgozó KÖRBERRől semmit nem lehet tudni. Még arra is gondolhatunk, hogy álnév, amely talán ha nem is BÉL Mátyást, de valaki hozzá közelálló személyt takar. Ezekre a kérdésekre ezidőszerint nem tudunk feleletet adni.

3. A *Notitia*, BÉL főműve hosszú évek tervezgetése, szorgalmas gyűjtő és szerző munkája után jelent meg. Alakulásának eddig a következő, nyomtatványokban is megörökített állomásait ismerjük a *Prodromus*: 1718-ban jelent meg az első ismertetés egy lipcsei folyóiratban; ¹⁴ ezt mindjárt a *Prodromus* követi nyomon. BÉL idevágó iratainak és nyilatkozatainak figyelmes olvasása azonban azt a gyanút kelti, hogy 1720-ban is megjelent egy tervezet.

A *Notitia* előkészítésének az akkori Magyarország hivatalos közegei előtt is látható munkája azzal kezdődött, hogy BÉL engedélyt kért Pozsony megyétől területének feltérpezésére. A megye 1720 júl. 23-i közgyűlésen — bizonyos hivatalos ellenőrzés fenntartásával — meg is adta beleegyezését. A jóváhagyás kiadása után azonban valaki jelentést tett Bécsben az ügyről, s a kancellária aug. 2-án ráírt a megyére, hogy ilyen engedélyt csak az uralkodó adhat ki, s jelentést kért. BÉL az irat másolatát, saját feljegyzése szerint, okt. 25-én kapta kézhez a megyétől, okt. 29-én válaszolt rá fogalmazványai tanúsága szerint (humillima declaratio). A felelet utolsó bekezdésében olvassuk a következőket: „... confido fore, vt Inelytus Comitatus Posoniensis, cui sinceram hanc et genuinam propositi mei declarationem, vigore mandati Caesareo-Regii, humillime insinuare volui ac debui; Eandem istam declarationem meam, vna cum compendio Prodromi operis totius, quem hic adiungo, Excelsae Cancellariae Dominis ... transmissurus, atque honestissimam destinationem hanc ... pro singulari suo in bonas artes affectum, de meliori sit commendaturus.”

E nyilatkozatból egy a *Prodromust* ismertető irat mellékeléséről értesülünk, amelyről korántsem bizonyos, hogy nyomtatásban is megjelent. A *Prodromus* Praefatiójában már félreérthetetlenül egy 1720-ban megjelent nyomtatványról olvasunk, amikor BÉL az előbb ismertetett feljelentés történetéről ír. Megállapítja itt, hogy Magyarországon olyan kevés az íróember, hogy még az is gyanússá válik, aki literatúrával foglalkozik. „Atque istud est, cur ante triennium, cum pagellis aliquot expressas volebam propositi huius mei rationes, in ius vocari coeperim. Nempe, in suspicionem cecidi, moliminis, quod non vndique sit integrum atque innoxium. quam equidem procellam, quia non erat in mea potestate, — motos componere fluctus, sustinui patienter, neque tamen ita me deserui, quin iis locis, quibus id fieri oportebat, de conatum meorum innocentia testarer.”¹⁵

A fenti sorok időmeghatározása (ante triennium) feltétlenül 1720-ra vonatkozik, mert a *Prodromus* előszava 1723-ban kelt. A nyomtatott irat, amelyet 1720-ban éppen kiadni készült BÉL, nagy művének tervét foglalta magába, s talán azonos a kancelláriának adott deklarációjában „compendium Prodromi operis totius” szavakkal jellemzett

¹⁴ L. *Történeti Tár*, 1882. 589—592. l.

¹⁵ Az iratokat másolatban, illetve fogalmazványban ismerem az esztergomi Bibliotheca kéziratárból. Jelzetük: Th. 388. Az Országos Levéltárban a kancelláriai aktákat nem találtam. — A *Prodromusból* való idézet a Praefatio II. §-ában van.

melléklettel. A két irat azonosítása elég kézenfekvő feltevés. Kérdés azonban, miért akarta a feljelentés idején BÉL a compendiumot csak kiadni? A *Prodromus* előszavának kitételét azzal magyarázhatjuk, hogy a nyomtatvány még nem jelent meg, mikor aug. 2-án a kancellária jelentéstételre szólította fel a megyét. (Ha nem is kapta meg BÉL augusztusban az aktát, bizonyosan hallott róla.) Októberre, mikor a declaratiót fogalmazta, már kinyomták, s BÉL csatolhatta nyilatkozatához. A magyarázat elég megnyugtatónak látszik ugyan, mégsem merjük a fentiek alapján, újabb adatok felbukkaságáig a *Compendium Prodromi* című nyomtatott munka létezését állítani.

Az ilyenféle kiadványok megjelentetése, amilyenről szó van, az egykorú tudományos élet megszokott jelensége közé tartozott. A néhánylapos röpiratok azt a célt szolgálták, hogy felhívják a tudós világ figyelmét a készülő műre, s a szerző segítségét, támogatást kérjen bennük. Bizonyos vonatkozásban a hírlapi, folyóiratbeli hirdetések pótolták. Előbb már BÉL is adott ki egyet, 1713-as dátummal; ebben azt hirdeti, hogy „Historiae linguae Hvngaricae libros duos . . . edere parat”. Magyar kortársai is jelenttek meg hasonló, legtöbbször levél formájában írott tervezeteket. Löw Károly Frigyes soproni orvos a magyar növényvilág feldolgozására keresett társakat, FISCHER Dániel *Epistola invitatoriája* magyarországi orvosi folyóirat megindítása ügyében jelent meg 1732-ben.¹⁶

A nagy valószínűséggel feltételezhető BÉL-nyomtatvány tartalma a magyar nyelv történetét tárgyaló munka programja és az 1718-i tervezet alapján ítélve két részből állhatott: a bevezetőben a magyar állapotokról, a Magyarországra szórt rágalmakról, a magyar „barbaries”-t megbélyegző külföldi véleményekről, s ezeket megoáfolni, a tagadhatatlan hiányosságokat pótolni, Magyarország régi hírét-nevét megvédeni hivatott szándékáról beszélhetett; a második rész a *Prodromus* tartalomjegyzékét foglalta talán magában.

A BÉL feljelentetése utáni eseményekkel foglalkozik HAAN Lajos is, főként HORÁNYI Elek alapján, a declaratióról azonban nem tud semmit. Sejtett valamit a *Compendium Prodromi* létezéséről is, mert azt írta, hogy BÉL „már 1720. eszt. tudatta a hazai közönséggel szándékát s felhívta annak pártolására.”¹⁷

4. BÉLnek van egy kézirati munkája, amelyet a hagyatékáról készített jegyzékek nem emlegetnek, nincsen szó róla a szerzőről írott tanulmányokban sem.¹⁸ A német nyelvű mű az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában van; címe: *Deductio genealogica familiae Sinapinae*. BÉL neve nincsen rajta, de az írásból kétségtelen, hogy az ő munkája. Jelzete: Quart. Germ. 38.

A SINAPIUS-család története azért nem szerepelt eddig BÉL munkái között, mert nem a hagyatékban maradt utána; nyomtatásban sem jelent meg, tehát senki sem kereshette. Az Országos Széchényi Könyvtárba JANKOVICH Miklós gyűjteményével került, ő meg ajándékba kapta GLOSIUS Sámueltól, Pest megye főorvosától. GLOSIUSRól csak annyit jegyzünk meg, hogy tagja volt annak az akadémiának, amelyet BESSENYEI

¹⁶ Löw kiadványa Sopronban jelent meg. Címe: *Epistola ad celeberrimos omnium regionum botanicos, qua de Flora Pannonica conscribenda cum ipsis communicat, et singulos ad commercium botanicum, mutuamque rariorum plantarum, seminamque communicationem perofficiose et peramanter inuitat*. A levél dátuma: 1739. aug. 25. — FISCHER levele Késmárkon, 1732. máj. 1-én kelt: *Epistola invitatoria eruditiss Pannoniae dicata, qua ad Acta Eruditorum Pannonica . . . edenda . . . invitantur*. Brigae, s. a.

¹⁷ HAAN Lajos: *Bél Mátyás*. Bp. 1879. 37–38. l. — HORÁNYI Elek: *Memoria Hvgarorum*. Viennae—Posonii, 1775–1777. Tom. I. 174–178. l.

¹⁸ Kéziratának jegyzékét l. HAAN Lajos (59–65. l.) és MARKUSOVSKY Sámuel (691–692. l.) idézett munkáiban. Azokról a kéziratokról, melyeket BÉL özvegye BATHYÁNY Józsefnek eladott, MILLER Jakab Ferdinánd készített leírást. (OSZK kézirattár, Quart. Lat. 63. I. köt. ff. 3–26.)

György akart Pesten felállítani ORCZY Lőrinc elnöklete alatt, s már gyüleseztek is a tagjai BELEZNYAI Miklós házában.¹⁹ Hozzá családi kapcsolatok útján jutott a kézirat. GLOSIUS doktor apai nagyanyja ugyanis SINAPIUS Mária volt, SINAPIUS Dániel lőcsei evangélikus pap leánya. A leszármazást JANKOVICH feljegyzéséből és a kéziratban levő genealógiai tábláról tudjuk (f. 20.). Lehet, hogy a késői utód már nem tudta, hogy a SINAPIUSOK történetét BÉL Mátyás írta meg, vagy nem említette a tárgy iránt fogékony JANKOVICHnak, s a kézirat máig szerző nélküli maradt.

BÉL maga is beletartozott a SINAPIUS-atyafiságba. Feleségének, HERMANN Zsuzsánnának anyja tudniillik a már említett SINAPIUS Dániel egyik lánya volt, aki ugyancsak a Zsuzsánnára névre hallgatott. Így érthető, hogy BÉL SINAPIUS Jánost, a liegnitzi rektort, felesége testvérét „adfinis noster”nek nevezi.

A családtörténet ezek szerint BÉL kutatásain kívül a családi hagyományon alapul. A munka 1480-nal kezdődik, és Dániellel, a lőcsei pappal fejeződik be, felsorolva persze ennek három fiát is. Legtöbbet a család magyarországi ágával foglalkozik, de számon tartja a külföldi rokonságot is. A munka értékes forrás lehet azok számára, akik a XVII. századi Magyarország művelődésével foglalkoznak. Értékesnek ígérkezik azok számára is, akik a régi magyar nyomtatványok újabb bibliográfiáját készítik elő. BÉL tudniillik a SINAPIUS-család tagjainak egész seregét olyan munkáját sorolja fel, amelyet SZABÓ Károly nem ír le.

TARNAI ANDOR

Beethoven—Maelzel—Festetic. Az *Új Zenei Szemle* 1954 októberi számában két — korábban ismeretlen — BEETHOVEN-levelet ismertettünk. Az egyik az Országos Széchényi Könyvtár Keszthelyi Levelestárában lévő rövid ajánlás, a másik az esztergomi primázi levéltárban RUDNAY érsekhez a *Missa Solemnis* ügyében írt levél.

A közzétett két BEETHOVEN-levél jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki; a szakkutatás komoly érdeklődéssel fordult MAELZEL, a világhírű zenetechnikus magyar kapcsolatai felé. Jelen közlésünkben a rendelkezésünkre álló további kéziratok alapján kísérletet teszünk arra, hogy MAELZEL magyarországi alkalmaztatásának tervét tisztázzuk.

Már az előző közleményben utaltunk a „Promemoria”-ra,¹ amely a keszthelyi BEETHOVEN-ajánlólevelet őrzi mellékletként. Az említett közleményben csak MAELZEL személyével (akit BEETHOVEN FESTETICHÉKHEZ ajánl zenetanárnak) kapcsolatos kérdésekben hivatkoztunk a szerződéstervezetre. A szerződéstervezetet magábanfoglaló akta-csomó jelentőségét BEETHOVEN kéziratán kívül, MAELZEL — később világhíres zenetechnikus — személye, tervbevetett magyarországi alkalmaztatása emeli.

Már említettük, hogy míg a zenetörténet Johann Nepomuk MAELZEL² (más lexikonok még egy MAELZELRŐL, Leonhardról is tudnak³) ismeri a metronom, panharmonion stb. szerkesztőjének, feltalálójának, addig a keszthelyi tervezetben Johann Michael MAELZEL szerepel. Michaelről egy biográfia, egyetlen történeti lexikon sem tud, s így már csak ezen az alapon is íráshibát kell feltételeznünk. Ehhez járul még regensburgi születése. Regensburg a szülővárosa az általánosan ismert Johann Nepomuk MAELZELNEK; ugyancsak regensburgi születést jelöl a szerződéstervezeten kívül az egyik ajánlólevél:

¹⁹ CSÁSZÁR Elemér: *Bessenyei akadémiai törekvései*. Bp. 1910.

¹ »Promemoria« annak az akta-csomónak címe, amely a MAELZEL és FESTETICH között tervezett szerződés szövegét tartalmazza. Ez az akta-csomó foglalja magában BEETHOVEN ÉS KOZELUH ajánlólevelét is.

² SZABOLCSI Bence—TÓTH Aladár: *Zenei lexikon*. Bp. 1935. II. 99. l.

³ FRIMMEL, Theodor: *Beethoven-Handbuch*. Leipzig. 1926. I. 378—381. l.

Leopold KOZELUHÉ. Regensburg híres szülötte volt a MAELZEL család : az apa orgona-építő és mechanikus, zongorára mindkét fiát korán kezdi oktatni, de mechanikára is tanítgatja őket. Johann mechanikai készsége gyorsan fejlődik, s bár már korán, 14 éves korában tökéletes zongorajátékos, fő érdeklődési köre a mechanika maradt. Regensburg-gal ez ügyben történt levélváltásunk állításunkat az íráshibáról szintén megerősítette. — MAELZEL további ismert életrajzi adatai : Regensburgban 1788-ban, 16 éves korában zongoratanár,⁴ 4 év múlva Bécsbe kerül, tehetsége kapcsán rögtön a legnagyobbak közelébe ; innen ajánlják Keszthelyre 1795-ben (23 éves korában) mint neves zene-pedagógust. Komoly tekintélyt biztosítanak számára az ajánlók, de a tervezet súlyos, helyenként diktatórikus feltételei is arról tanúskodnak, hogy Bécsben jól „befutott” neves tanár lehetett. Mint negatívum, fontos adalék magyarországi tartózkodásához, hogy egyetlen biográfia sem tud róla az 1792 és 1805 közötti években ; amikor 1805 okt. 14-én Schönbrunnban NAPOLEONNAL találkozik⁵ már készen van panharmonionja (ekkor viszi Párizsba, ahol 60 000 frankért eladja⁶).

A fentiek előrebocsátásával ismertetjük azt a szerződéstervezetet (*Promemoria*),⁷ amelyet MAELZEL ajánlott FÉSTETICH grófnak, a gróf megkeresésére. Meg kell jegyez-nünk, hogy nincs meg a teljes szöveg. A szerződés hét pontjából kettő : az 5. és a 6. hiányzik.

PROMEMORIA

Johann Michael Maelzel aus Regensburg gebürtig, der seit mehreren Jahren daselbst in den ersten gesandtschaftlichen und adelichen Häusern Unterricht auf dem Klavier ertheilet hat, und vor Kurzem hierher nach Wien gekommen ist, um die hiesigen grossen Meister in der Nähe kennen zu lernen, welchem auch dieselben, namentlich aber die berühmte Herren Beethoven, Kozeleuch und Wranizky, so wie Madame Auernhammer die besten Zeugnisse wegen seiner Kunst zu ertheilen nicht entstehen werden, ist gesonnen das ihm bey dem Herrn Grafen Georg von Festetics zu Kesthel in Ungarn angetragene Engagement anzunehmen. Herr M. ist nemlich erbötig, täglich zwey oder höchstens drey Stunden Unterricht auf dem Klavier zu ertheilen, verbindet sich jedoch zu gar keinen anderen Diensten oder Verrichtungen, was sie immer für einen Namen haben mögen, woferne er sich nicht selbst gerne und freywillig dazu versteht.

Dagegen bedingt sich derselbe aus :

1. eine jährliche Besoldung von 400 f Wiener Währung.
2. freie Kost und Trunk Mittags und Abends (entweder mit der Herrschaft oder alleine und nicht mit den Domestiken) freies Frühstück, Holz, Wäsche pp und ein besonderes Zimmer für sich.
3. die nötigen Reisekosten hin und zurück. Auch behält sich Herr M. bevor, den Ort wiederum verlassen zu können, sobald ihm derselbe aus was immer für Ursachen nicht mehr ansteht.
4. Besitzt Herr M. ein vorzüglich gutes, sehr schon [!] conditionirtes noch ganz unverdorbenes Fortepiano in Flügelform, welches, da es derselbe weder hier stehen,

⁴ BERNSDORF, Eduard : *Neues Universal-Lexikon der Tonkunst*. Dresden, 1857. II. 849—851. l.

⁵ FRIMMEL, Theodor : i. m. 378—381. l.

⁶ FÉTIS, F.—J. : *Biographie universelle des musiciens*. 2. kiad. Paris, 1878. 5. köt. 396. l.

⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár : Keszthelyi Levelestár (alfabetikus elrendezés kapcsán B betűnél, BEETHOVEN ajánlólevele miatt) II. 299/1795.

noch auf seine Kosten und Gefahr hin und her transportiren lassen kann, und da doch auf jeden Fall ein ihm zum Unterricht völlig anständiges Instrument unumgänglich nothwendig ist, ihm um den Ankaufspreis von 60. Dukaten, die es ihm selbst kostet, abgenommen werden müste.

5. —

6. —

7. Endlich bittet sich Herr M. über alle diese Punkten eine — von dem Herrn Grafen v. Festetics eigenhändig ausgefertigte schriftliche Versicherung aus.

Számunkra Johann Nepomuk MAELZEL személyével való azonosításhoz legtöbbet a tervezet bevezető része mond.

Mint a tervezet bevezetőjében olvastuk három, illetve négy ajánlás történt Ezek közül ma már csak kettő van meg: egyik BEETHOVENÉ (*Új Zenei Szemle* 1954 októberi számában közöltük), másik Leopold KOZELUHÉ, amit ezen a helyen ismertetünk:

Das BH. Johann Maelzel, aus Regensburg gebürtig, das Clavier mit einem nicht gemeinen Grade von Fertigkeit, Praecision und [Ausdruck [!]] zu spielen verstehe, auch so viele theoretische Kenntnisse seiner Kunst besitze, dass man von ihm mit Recht erwarten dürfe, er werde zum Unterrichte der Jugend mit besonders gutem Erfolge verwendet werden können, attestire und bekräftige ich durch diese meine Fertigung. Wien d 2. Febr.

Leopold Kozeluči
K. K. Capellmeister

Kozeluh ajánlása eddigi ismereteinket nem gyarapítja sokkal. Az előbbieknél valamivel részletesebben ír MAELZELRŐL. KOZELUH ezekben az években Bécs egyik leg-ünnepeltebb komponistája, rendkívül termékeny zeneszerző, MOZART utódja a császári kamarakomponistai tisztségben, az akkori zenei közélet egyik legtekintélyesebb tagja. Szava, ajánlása, döntő lehetett egy Keszthelyen ismeretlen zenetanár alkalmaztatásánál.

Az Országos Levéltár Festetich-levéltárában megtaláltuk FESTETICH ÉS KERESZTURY István (FESTETICH bécsi ágense) levélváltását MAELZEL ügyében. Az 1795. év. Directorium szerint január 9-én⁸ ilyen tartalmú levelet kapott KERESZTURY:

„Tudakozzon valamely jó Clavier Mesterről a' ki a'mellett ha talán Olasz és Francia Nyelveket is jól tudná igen hasznos volna, annak feltalálásával pedig tudósítsa Ő Nagyságát.”

A válasz február 3-án kelt Bécsben:⁹

„Keresztury István ur tudósítja Ő Nagyságát 2° Klavier Mestert valamely Jeles Iffjat talált, kinekis Attestatumát, és a'mely feltételek alatt a' le jövetelre kész, ide zárva meg-küldi.”

Ez az attestatum a *Promemoria* című szerződés-tervezet, amelyet a fentiekben ismertettünk.

A BEETHOVEN—MAELZEL—FESTETICH ügyben rendelkezésünkre állott forrásokat feltártuk. Bizonyossá vált egyrészt az, hogy valóban arról a MAELZELRŐL van szó, akit a zenetörténet mint híres zenetchnikust ismer, de bizonyos az is, hogy BEETHOVENNEL való barátsága — ajánlólevelünk tanúsága szerint — már jóval előbb szoros volt, mint azt eddigi adataink tudták. Magyarországi alkalmaztatása feltehetően nem jött létre.

⁸ Keszthelyi Directorium (Agentiale) 1795. 28. tétel.

⁹ Keszthelyi Directorium (Agentiale) 1795. 72. tétel.

Részben a *Promemoria* hangja, részben a további adatok hiánya késztet erre a gondolatra, noha kiegészítésül szívesen kínálkoznék az életrajzi hiatus 1795 és 1805 között. A terv komoly volt, a szerződés-tervezet szerint MAELZEL foglalkozott is egy magyarországi út gondolatával, de míg további adatokat, vagy a szankcionált szerződést meg nem találjuk, addig készthelyi alkalmaztatásával kapcsolatban állást nem foglalhatunk.

FALVY ZOLTÁN

Regnum Mortuorum. Az Országos Széchényi Könyvtár 1952 júniusában több régi hírlapkötetet vett át a Nógrádmegyei Múzeumtól. A kötetek egyikéről kiderült, hogy az ún. „*Neuwieder Zeitung*” magyarországi latin nyelvű fordításának eddig ismeretlen évfolyamait tartalmazza.

A lap eredetijét MORITZ FLAVIUS TRENK VON TONDER 1786-ban, Neuwiedben „*Politische Gespräche der Todten*” címen indította meg és „*Reich der Todten*”, majd „*Gespräche im Reiche der Todten*”, illetve „*Neuwieder Zeitung*” stb. címmel — később már Majna-Frankfurtban —, egészen 1810 végén bekövetkezett haláláig szerkesztette. A hihetetlenül népszerű újság a LUKIANOS-féle „halottak beszélgetései”-ből kiinduló, világszerte kedvelt irodalmi műfajnak egyik legkésőbbi képviselője volt.¹ Az aufklärista és szabadkőműves TONDER a halottak beszélgetéseiben, halottak és élők levelezésében szellemes gúnnyal tárgyalta korának politikai és társadalmi kérdéseit.² A lap közkedveltsége mellett tanúskodik az is, hogy több városban, így Bécsben, Pesten és Pozsonyban, utánnymatok készültek belőle és mellékletként adták különböző újságokhoz.³ Magyarországon kiváltképpen népszerű volt. Itteni hatásával és pályafutásával többen is foglalkoztak,⁴ s amint megállapították, a „*Politische Gespräche*” öt hazai lap mellékletként jelent meg: három német nyelven, egy-egy pedig latin, illetve magyar fordításban.

Magában Pozsonyban egy német és egy latin nyelvű kiadás látott napvilágot egyazon időben, ugyanakkor, amikor Bécsben ROSENMAN István, magyarországi udvari ágens is mellékelte TONDER lapjának latin nyelvű fordítását a főként magyar olvasók számára szerkesztett „*Europa*” című újsághoz. Sőt D'ESTER szerint,⁵ ROSENMAN ezzel egyidőben, a Pozsonyban megjelent „*Annales*”-éhez is csatolta. Az egykorú hazai sajtó pedig tekintélyként idézte a „*Nájvidi Ujság*”-ot.

Míg azonban az itteni német és magyar nyelvű utánnymatok eléggé ismertek és több helyen is maradtak fenn példányaik, addig a latin nyelvűekről keveset tudunk. ECKHARDT Sándor 1924-ben⁶ még csak ezt írja: „Magyarország részére állítólag külön latinra is lefordították”. Maga D'ESTER⁷ pedig csak feltételezi, hogy 1810-ig éltek, s utolsó adata róluk 1806-ból való.⁸ Holott az „*Ephemerides Statistico-Politicae*”, amelyet BELNAY György Alajos szerkesztett és adott ki Pozsonyban, már a lap megindulásától,

¹ WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez.* MKSzle. 1930. 88. l.

² TOLNAI Vilmos: *Halottak beszélgetései.* Egy. Phil. Közl. 1927. 165. l.

³ D'ESTER, Karl: *Egy német újság magyarországi pályafutása.* MKSzle. 1926. 364. l.

⁴ Előbb idézett műveken kívül: D'ESTER, Karl: *Das politische Elysium oder d'e Gespräche der Todten am Rhein.* I—II. Neuwied. 1936., 1937. 398., 328. l. ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. [1924.] 222. l.

⁵ D'ESTER id. művei: 366. l., ill. I. köt. 100. l.

⁶ ECKHARDT i. m. 104. l.

⁷ D'ESTER i. m. 364. l.

⁸ D'ESTER i. m. 365. l., ill. I. köt. 98., 100. l.

1804-től fogva egészen 1811-ig mellékelte a latin fordítást,⁹ sőt az 1804 január 30-án kelt előfizetési felhívásában is jelezte a „*Neovidensis*” megjelenését.¹⁰ BELNAY özvegye és örökösei pedig 1809 november 2-án, az olvasókhöz intézett programjukban továbbra is biztosítják a latin nyelvű *Neuwieder Zeitung* küldését.¹¹ Ebből a latin utánnymatból az Országos Széchényi Könyvtárban az 1804–1806-os, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában pedig az 1804–1805-ös évfolyamokat őrizték. Az újonnan előkerült „*Regnum Mortuorum*”, a „*Neovidensis*” megváltozott című folytatása. Évfolyamszámozását is továbbviszi. A *Regnum Mortuorum* eddig ismeretlen volt. A most előkerült kötet a feldolgozás idejéig lappangott s felismerésére azért is kerülhetett nehezen sor, mert a kötés külsején nyomtatott betűkkel, a belső címlapra ragasztott papírlapon pedig múlt századi kézírásban az „*Ephemerides Posonienses 1810*” cím olvasható. Magának a letakart címlapnak pedig — a „*Regnum Mortuorum*” főcímen kívül — ez az alcíme: „*Ephemeris Continens Politica Colloquia Mortuorum, Politicas Orationes, nec non Secretum Litterarum Commercium Vivos Inter ac Mortuos. E Germanico Neovidensis fideliter in Latinum versum*”, jóllehet a főlap, mint említettük, állandóan „*Neovidensis*” címen nevezte meg címlapján, valamint minden hirdetményében s az előbb említett 1809-es program is „*Nova Neovidensid*”-ről és „*Secretum litterarum commercium vivos inter, ac mortuos*”-ről beszél.

A kötet a „*Regnum Mortuorum*” 1809/10 és 1810/11-es, két hiányos évfolyamát tartalmazza. A számok sorrendjét a bekötésnél összekeverték, ami bizonyára azzal magyarázható, hogy a lap átmenő évfolyamszámozással jelent meg. Január közepén kezdődik és számozása, valamint lapszámozása átnyúlik a következő évre. A magyarországi utánnymat így 1811-ben fejeződik be, valószínűleg a január 8-án megjelent 96-os számmal, mivel a német eredeti 1810 végén megszűnt, viszont a frankfurti és az itteni példányok között kb. két hét a dátumbeli különbség.

A lap új címét, úgy látszik, a cenzúrának köszönheti. Erre az 1809 augusztus 11-én kelt s a lapnak első ismert számában közölt, rövid híradásból következtethetünk.¹² Ebből tudjuk meg, hogy a „*Neovidensis*” négy hónapi szünet után újra megjelenik, „habár nem tökéletesen” és mindazokat a számokat, „amelyeket a körülményekhez képest szabad lesz kiadni, haladéktalanul” küldik majd az olvasóknak. A burkoltan kifejezett szöveg minden bizonnyal a cenzúrára utal, — mint ahogyan magában a lapban is találkozzunk a cenzúra által törölt szöveggel¹³ — s nagyon valószínű, hogy a szerkesztő kénytelen volt lapjának címét a kevésbé kompromittáló „*Regnum Mortuorum*”-ra változtatni. A címváltozás oka természetesen csak feltevés, de ha az 1806. december 30-án megjelent „*Neovidensis*”- és az előbb említett első „*Regnum Mortuorum*”-szám közötti időből származó példányok megvolnának, valószínűleg ezt a feltevést igazolnák. Szerkesztőváltozással is magyarázhatnók a címváltozást. FÁBER Antal azonban a szerkesztést hivatalosan BELNAY 1809 október 26-án történt halála után, október 30-án vette át.¹⁴ Nem lehetetlen az sem, hogy FÁBER a beteg BELNAYT előbb felváltotta, s akkor változtatta meg az újság címét. Ezt a feltevést valószínűtlenné teszi az a körülmény, hogy BELNAY utóljára 1809 júl. 14-én szignálja az olvasókhöz intézett közlését.

⁹ »*Ephemerides statisticae, politicae, economicae, litterariae, quibus additur Neovidensis seu secretum litterarum commercium vivos, inter ac mortuos ex campis Elysiis.*»

¹⁰ D'ESTER i. m. 364–365. l.

¹¹ Két lapnyi melléklet az *Ephemerides* 1809. nov. 2-i 85. számához.

¹² Cum *Neovidensis*, qui a 4 mensibus emanserat, rursus compareat, etsi non accurate; nos, quaecunque per adjuncta temporum licuerit edere, inomisse cum BB. Lectoribus communicaturi sumus. VI. évf. 54. sz. 192. l.

¹³ 1809. évf. 67. sz. utolsó lapján, egy bécsi hír. Amennyire kivehető, valamilyen nagy osztrák seregről van benne szó.

¹⁴ *Ephemerides Stat. Pol.* 1809. okt. 31. 84. sz. Publicandum.

A további közlések már aláírás nélkül jelentek meg; pedig BELNAY majdnem mindig nevével jelezte felhívásait, hirdetéseit. Feltehető betegsége tehát már egy hónappal a címváltozás előtt tette volna szükségessé a szerkesztésben való helyettesítését.

A „*Regnum Mortuorum*”, külső alakját, beosztását stb. tekintve, megegyezik előzményével. D'ESTER leírásából tudjuk,¹⁵ hogy a „*Neovidensis*” eredetijének formáját, a nyolcadréteket, ugyan megtartja, de a számozásuk nem egyezik. Lefordítja a mottókat, a vezércikkeket, az életrajzokat, ritkábban a híreket, még a hirdetések is. Azonkívül gyakran tartalmaz még magyar és német nyelvű hirdetések és sokszor közöl a német eredetiben nem található latin versecskéket. Evvel ellentétben a hazai német példányok D'ESTER szerint,¹⁶ nagyjából betűhívek, a Beilagékban közölt aktuális híreket azonban megválogatták, aszerint, hogy mit közölt már a főlap. Kiemeli a latin fordítás aránylagos gyorsaságát.

Ez a gyorsaság — különösen ha figyelembe vesszük, hogy az ugyancsak Pozsonyban kiadott német lenyomat rendszerint egy héttel később jelent meg a latinnál — arra a következtetésre indított, hogy talán a „*Neovidensis*” is ROSENMAN fordítása s így a cenzúrának nem lévén vele külön gondja (Bécsben ti. már approbálták), hamarabb nyomhatták ki. Annál is inkább, mivel ROSENMAN fordítása legnagyobb számban a „*Regnum Mortuorum*” címet viselte. Azonkívül a BELNAY-örökösök már említett programjának óvatos megfogalmazásából is azt lehetett volna gyanítani, hogy a fordítást máshonnan vették át. A két újság azonos tartalmú számainak egybevetése azonban ennek ellene szól. ROSENMANÉ tömörebb, mértéktartóbb, de szárazabb is. A magyarországi fordítás viszont szabadabb, színesebb. Sűrűbben alkalmaz idézőjeleket. Technikája is más. Az appendixeket gyakran hozzácsapja a főszöveghez, vagy éppenséggel elveti.

A szövegeket is apróbbra tördeli. A latin versecskéek alkalmazása szintén hazai szerzőre vall. Lehetséges, hogy a fordítás munkáját maga BELNAY, majd FÁBER végezte. Mindketten versírásban jártas, latinul jól tudó, tudományos felkészültségű írók voltak. Egy másik körülmény is ellene szól ROSENMAN fordítói szerepének. Ő ugyanis 1808-ban a bécsi csász. és kir. udvari rendőrséghez folyamodik,¹⁷ hogy a közkedvelt újságot Bécsben magyar fordításban kiadhassa. Kiköti azonban, hogy a fordítást más magyar nyelvű újság ne közölhesse az örökös tartományokban. Nagyon valószínű, hogy ugyanazt kérte a latin utánnyomattal kapcsolatban is. Jellemző, hogy az engedélyt nem könnyen adták meg, „nehogy a már megjelenő magyar újságok érdekeinek a magyar fordítások forgalombahozatalával ártsanak”. Valójában azonban attól félt az osztrák kormány, hogy a magyar lappal egy magyar párt megalakulását és a magyar nyelvi törekvéseket segítik elő és egyszersmind olyan alsóbb osztályoknak is lehetővé teszik az újságolvasást, akik még latinul sem tudnak, akik számára egyébként, a Hofkanzlei szerint ROSENMAN már úgymint néhány újságot írt.¹⁸ Az engedélyt végül mégis megadták, de a lap megjelenésének semmi nyoma sincs. Az engedély megadásánál a bécsi udvari rendőrség hivatalos véleményezésében megemlékezik a „*Neuwieder Zeitung*”-ról, mint olyan lapról, amelynek segítségével Magyarországra hatni lehet. „Az újság ott majdnem orákulum tekintélyével rendelkezik.” Természetesen a Bécsben cenzúrázott példányok terjesztésére és fordítására gondoltak. Ezek nem sok veszélyt jelentettek, mert mint D'ESTERTől tudjuk, még hirdetéseiket is cenzúrázták. De a fékevesztett cenzúra idején a magyaroknak még az ilyen megrostált példány is a szabadság levegőjét hozta!

¹⁵ D'ESTER i. m. I. köt. 100. l.

¹⁶ D'ESTER i. m. 365. l.

¹⁷ D'ESTER i. m. 366. l. és I. köt. 99—100. l.

¹⁸ D'ESTER i. m. I. köt. 100. l.

Az osztrák rendőrségnek előbb idézett jelentése nemcsak arra a látszólag megmagyarázhatatlan jelenségre ad feleletet, hogy miért engedték meg a lapnak hazánkban való terjesztését, hanem azoknak az okoknak egyikére is rávilágít, miért jelenhetett meg Magyarországon több latin utánnymot a „*Neuwieder*”-ből, éppen abban az időben, amikor a latin nyelv a magyar hírlapirodalomban is egyre jobban veszített jelentőségéből.¹⁹ A „*Neovidensis*” főlapjának szerkesztője viszont többek között azzal indokolja újságjának nyelvét, hogy latinul a magyarországi lakosság többi része is ért.²⁰

Végezetül még egy kérdés marad válaszolatlanul. Hogyan lehetséges, hogy ebből a lapból, amely oly nagy közkedveltségnek örvendett, alig maradt meg mutatónak valami? Teljesen hiányoznak az 1807-es és 1808-as évfolyamok, meg az 1809-es első fele. Sőt magából a frankfurti eredetijéből sem sikerült nálunk eddig legalább egy példányt ez időszakból föllelni s így összehasonlításokat tenni. Pedig a frankfurti kiadások bizonyára elkerültek Magyarországra, hiszen D'ESTER szerint az utánnymotok ragaszkodtak az eredetihez.

KULCSÁR István is pl. késéseit azzal menti, hogy a „*Neuwidi Ujság*” nem érkezett meg idejében.²¹ Még SZEMERE Pál hagyatékából sem került eddig elő, holott tudjuk,²² hogy KULCSÁR a fiatal SZEMERÉRE bizza a *Todtengesprache* magyar fordítását. Ezek a hiányok nem lehetnek véletlenek, okukat bizonyára az egykorú politikai viszonyokban kell keresnünk.

SZEKERES MARGIT

¹⁹ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 24. l.

²⁰ Idézi DEZSÉNYI i. m. 24. l. és jegyz.

²¹ *Haza s Külföldi Tudósítások*. 1810. jan. 3. 9. sz. 76. l. és más helyen.

²² TOLNAI i. m. 166–167. l.

FIGYELŐ

A Könyvtártudományi Főbizottság. A Magyar Tudományos Akadémia 1954 márciusában az I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya keretében életre hívta a *Könyvtártudományi Főbizottságot* s ezzel a bibliográfiai, írás-, könyv-, nyomdászati-, sajtó- és könyvtártörténeti, könyvtártani és dokumentációs kutatás irányítását szervezett formában akadémiai feladattá tette.

A főbizottság egyéves fennállása a felszabadulás tizedik évfordulójával esik egybe. Könyvtáraink 1945. évi állapotára gondolva érthető, hogy a tudományos munka kérdéseinek felvetése csak a helyreállítás és újjászervezés évei után kerülhetett napirendre. Az Akadémia — amely egyes könyvtártudományi munkálatokat 1952 óta támogatásban részesített — könyvtáraink és kutatóink eddigi kezdeményeinek fontosságát értékelte a főbizottság megalakításával. De bizonyára mérlegelte azokat a nem múlt jelentségű alkotásokat is, amelyekkel nagynevű elődök a XIX. század második felében megalapozták a magyar könyvtártudományt. Munkásságuk a századforduló után méltó folytatás nélkül maradt. Ebből a nézőpontból tekintve a főbizottságra több évtized elmulasztott munkája vár.¹

Milyen tapasztalatokat szerzett a főbizottság egy év alatt és hogyan ítéli meg közvetlen és távolabbi feladatait : ezek azok a kérdések, amelyekre itt a teljesség igénye nélkül, vázlatos áttekintésben feleletet kívánunk adni.²

A feladatoknak az a távlati terve, amelyet a főbizottság 1954 tavaszán nagy-könyvtáraink közreműködésével kidolgozott,³ annak feltételezésére épült, hogy az Akadémia támogatásán kívül a tudományos könyvtárak munkatervükben is tudnak a könyvtártudományi témákra időt biztosítani (a főbizottság az összmunkaidő 4—5 százalékának tudományos munkára fordítását ajánlja). Ez több könyvtárban be is következett, de nem mindenütt. A távlati terv (illetőleg az abból alakuló ötéves terv) végrehajtása csak úgy remélhető, ha a főbizottság a könyvtárak által tudományos munkára tervezett időmennyiséget is a közös célok szolgálatába tudja állítani. A gondolat-

¹ KÓHALMI Béla : *A magyar könyvtártudomány feladatai*. MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei VI/3—4. 353—378. p.

² A főbizottság 1954. évi működéséről szóló jelentést a MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei VII/1—2. száma közli (164-9. p.). Tájékoztatásul szerepeljen itt az 1954-es — csonka — év néhány adata : Hét ülést tartott, tagjainak száma jelenleg tizenegy. A fontosabb témák : feladatkörének meghatározása ; a magyar könyvtártudomány távlati terve ; a tudományos könyvtárak 1953/54. évi könyvtártudományi munkássága és tervei ; a Magyar Könyvszemle ; könyvtártudományi aspirantúra ; könyvkiadási kérdések ; célhittámogatások ; az 1945—1954. évi nemzeti bibliográfia és a nemzeti folyóiratbibliográfia szabályzata. Kidolgozott és megvitatott öt szakvéleményt. Elbírált tizenegy könyvtártudományi tárgyú dolgot s ezek közül prémiumban részesített kilencet.

³ Ismertetése : KÓHALMI Béla i. m. 368—376. p.

menetből több tanulság szűrhető le. Először is az, hogy sürgős teendő a könyvtárak közötti (tudományos) együttműködés megszervezése. Számos fontos bibliográfiai és egyéb kiadványnak ez ki nem kerülhető feltétele (pl. mindenfajta együttes címjegyzékek). Az együttműködést bizottsági üléseken csak megalapozni lehet; a végrehajtáshoz a könyvtárak közvetlen és tevékeny érintkezése szükséges. Továbbá: a főbizottság terve bizonyos önzetlenséget kíván a könyvtáraktól, a helyi jelentőségű vagy halasztható tervek alárendelését az átfogó jellegű feladatoknak. A könyvtári tervek és beszámolók tanulmányozása és elbírálása megtörtént, de a főbizottság még korántsem tett meg eddig mindent a terveknek valóban ésszerű, fontossági sorrend szerint való módosítása érdekében. Mindamellett eredményként könyvelhető el, hogy a figyelem máris erőteljesen a közérdekű és összefoglaló feladatok felé fordult.

Hasonló, mintegy szervezési feladatok várnak a készülő munkálatok kiadási problémáinak tisztázása terén. Nincs könyvészeti kiadónk és a bibliográfiai művek közzétételét minden kiadóvállalat másod- vagy harmadrendű feladatnak tekinti. A főbizottság számít arra, hogy egyes kéziratainak (elsősorban az I. osztály érdekkörébe tartozóknak) a kiadásáról az Akadémia gondoskodik, de nem mondhatunk le arról sem, hogy más kiadóink is az eddiginél nagyobb mértékben vállalják könyvtártudományi művek kiadását. A tervbevett kiadványok legtöbbször mint munkaeszköznek hasznát egyformán láthatják a társadalmi és természettudományok. Végül fejlesztésre szorul a nagykönyvtárak saját kiadói tevékenysége is. Értékes hagyományokat eleve-nítenék fel ezzel és a baráti külföld meggyőző példáit követnénk.

Könyvtártudomány és könyvtárügy elválaszthatatlanok és az elmúlt évben a főbizottság talán a kívánatosnál nagyobb mértékben foglalkozott olyan könyvtárügyi kérdésekkel is, amelyek érdekeit alaposan érintik ugyan, de megoldásukra nincs hatásköre. Kétségtelen, hogy véleményével ilyen problémák sikeres eldöntéséhez is hozzájárulhat; csakis az a kérdés, hogy nem jelenthetik-e ezek egyéb, eredendően hatáskörébe tartozó témák késedelmét. Az ötéves könyvtártudományi terv végrehajtásának megindulásával legfontosabb feladatává válik a munkálatok irányítása, az előfeltételek állandó szemmel tartása és féltő gondozása, a felmerülő elvi és tartalmi kérdések folyamatos tisztázása. A könyvtáraktól a főbizottság a tervfeladatokban önálló munkaszervezést vár, mert maga tanácskozó szerv lévén, csak az elvi alapvetést és a gyakorlati kérdésekre vonatkozó útmutatást tudja nyújtani, de — természetesen — nem vállalhatja a közvetlen vezetést (vagy akár technikai részletkérdések vizsgálatát).

A tervezett bibliográfiai, történeti és könyvtártani vállalkozások elméleti kérdések sorát vetik fel. A készülő kézikönyvek közül több évtizedekre szól; arculatuk, szerkezetük eldöntése felelősséggel jár. Bibliográfiai irodalmunk képe sokhelyütt vázlattá halványodik, könyv- és írástörténetünk, nyomdászattörténetünk nagy fejezetei hiányoznak, könyvtáraink számos könyvtártani kérdés viszonyainkra illő megoldását várják. Egy-egy tudományág életének hangadója a kutatóintézet, vagy ha az nincs, az akadémiai főbizottság. Feladata tehát az aktuálisnak ítélt szaktudományi kérdéseket felvetnie és állást foglalnia. A főbizottság vállalja is ezt a szerepkört és munkájában mind több időt fordít rá. Az elméleti kérdések sokoldalú és alapos megvitatását csak úgy érheti el, hogy legkiválóbb szakembereinket bevonja munkájába. Eddig számos szakvéleményt, bírálatot dolgozott ki alkalmi szakbizottságok vagy felkért szakértők közreműködésével és megkezdte a tervezett nagy kiadványok részletes szabályzatainak megvitatását is. Munkába vette a könyvtártudományi kutatás tartalmi részére vonatkozó elvek összefoglalását és ezeket fokozatosan nyilvános ankétok tárgyává teszi.

Könyvtáraink — és könyvtárosaink — hatóköre és ennek következtében feladatai az elmúlt esztendőkhöz nagyon növekedtek, a könyvtári teherbírást mindenfelé alaposan ki van használva. Ezért is mind jobban érezzük — és érzi minden kutató — könyvtár-

tudományi hiányainkat. Hiba lenne azt hinni, hogy elvégezetlen bibliográfiai, könyvtár-tani és egyéb feladatok valamiféle rohammunkával rövid időn belül pótolhatók; ezért a módszerért túl nagy árat fizetnénk a könyvtári szolgáltatások csökkenése révén. De van más, járhatóbb út is. Az elszigetelt kezdemények összefoghatók, országos terv ésszerű sorrendben való végrehajtására serkenthetők. Erre törekszik a főbizottság. Megalakulása alkalom arra, hogy könyvtárosaink szakmájuk legmagasabb elméleti színvonalát fejzthessék ki.

PAJKOSSY GYÖRGY

A Magyar-Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztálya. A könyvtárak dolgozóiból alakult választmány az 1952. évben hozta létre a Magyar-Szovjet Társaság keretében a Könyvtártudományi Szakosztályt.

A Könyvtártudományi Szakosztály célja és feladata egyrészt, hogy kielégítse a könyvtárosok érdeklődését a Szovjetunió könyvtártudományának, könyvtárügyének kérdései iránt és azok megismerésével, tanulmányozásával, a gyakorlati példák alkalmazásával a magyar könyvtárosok segítséget kapjanak a szocializmus építésében reájuk háruló feladatok megoldásában. Feladata másrészt, hogy a magyar könyvtártudomány és könyvtárügy egyes eseményeiről, elért eredményeiről, problematikus kérdéseiről és vitáiról a VOKSZ útján tájékoztassa a Szovjetunió megfelelő könyvtári szerveit és intézményeit.

E célkitűzésnek megfelelően a Könyvtártudományi Szakosztály munkatervének keretében az elmúlt évek folyamán több ankétot, előadást, klubdélutánt, fogadást rendezett, amelyekben a könyvtárosok minden rétege nagy számban, komoly érdeklődéssel vett részt. Az első ankétot a vidéki megyei könyvtárak vezető dolgozóinak bevonásával a kimrői városi könyvtár munkájának és eredményeinek megbeszélésére szentelte. Az Országos Könyvtáros Konferencia alkalmából filmvetítéssel egybekötött fogadást rendezett. A Szovjetunióban tanulmányúton járt magyar könyvtárvezetők több alkalommal számoltak be nagy érdeklődés mellett tapasztalataikról. Az előadások keretében részletes beszámolók hangzottak el a Szovjetunió egyes nagy könyvtáiról, a Szovjetunió könyvtári szervezetéről, a Nagy Szovjet Enciklopédia hatalmas apparátusáról, a Szovjetunió kulturális életéről és annak legújabb eseményeiről. Több alkalommal rendezett a Szakosztály klubesteket, amelyek életrehívásával a könyvtársadalom régi óhaját kívánta kielégíteni. A legutóbbi klubesten a Hovanscsina került bemutatásra hanglemezről, magas színvonalú előadás keretében. Élénk vita keretében tárgyalta meg a Szakosztály a könyvtári munka hosszú évek óta megoldásra váró kérdését: az új szovjet könyvtári osztályozás problémáját.

Az Országos Széchényi Könyvtárral karöltve a Szakosztály az elmúlt esztendőben a *Bibliotekar* c. szovjet könyvtári folyóirat fordítását adta ki. Ez év elejétől a felmerülő igényeknek megfelelően a Szakosztály ugyancsak a Széchényi Könyvtárral együtt *Könyvtári Tájékoztató* címmel a Szovjetunió, a népi demokráciák és a nyugati könyvtárügy egyes aktuális kérdéseiről tájékoztatja havonta az érdeklődő könyvtárosokat.

Vidéki városaink közül Debrecen követte az országos kezdeményezést, ahol az Egyetemi Könyvtár dolgozóinak vezetésével a városi, üzemi, szakszervezeti könyvtárak dolgozóinak részvételével alakult meg a Szakosztály. Megalakulása óta több ankétot, előadást, klubdélutánt rendezett. A legutóbbi időkben a könyvtári építkezésekről, a mikrofilm alkalmazásával kapcsolatos kérdésekről, a Szovjetunióban tapasztaltokról, valamint a tudományos bibliográfia kérdéséről hangzott el színvonalas, nagy érdeklődéssel kísért előadás. Remény van arra, hogy az 1955. év folyamán más vidéki városban is meg fog alakulni a szakosztály.

H. MALÁN MAGDA

Ankét az új szovjet szakrendszerről. A Magyar—Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztálya és az Országos Széchényi Könyvtár március 9-én ankétot rendezett a szovjet könyvtári osztályozás tervezetéről, amelyet O. P. TESZLENKO, a Lenin Könyvtár főkönyvtárosa ismertetett a *Szovjetszkaja Bibliografija* 1954. 36. számában. (TESZLENKO cikkét a *Könyvtári Tájékoztató* teljes terjedelmében magyar nyelven is közölte.) Az ankéton a magyar könyvtárosok igen nagy számban vettek részt.

A vitavezető HARASZTHY Gyula volt, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója. Bevezető szavaiban rámutatott arra, hogy a magyar könyvtáros-társadalom régóta nagy érdeklődéssel várja a híreket az új szocialista szakrendszerről, amelynek kidolgozása már évek óta folyik a Szovjetunióban. A decimális szakrendszer közismert fogyatkozásai és könyvtárainknak az olvasók irányában megváltozott magatartása a mi könyvtárosainkat is komoly problémák elé állítják. TESZLENKO cikke először ad bepillantást számunkra a még kísérletezés alatt álló szovjet szakrendszerbe, amely a dialektikus materializmus elvére épült fel. Bár TESZLENKO cikke egyes problémákat még nem zár le, és bár maga az új rendszer még rövidített formájában sem ismert előttünk, mégis szükséges már most foglalkoznunk az új szovjet szakrendszer tudományos szinten történő megvitatásával. HARASZTHY megemlítette az új rendszer néhány alapvető szempontját is, de TESZLENKOval együtt nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az új osztályozás bevezetésének felelősségteljes és bonyolult munkájában józan óvatosságra lesz majd szükség. Azt is kiemelte, hogy a mi tudományos vitáink és esetleg más népi demokráciákban történő hasonló megvitatások valamivel hozzájárulhatnak az új szocialista szakrendszer végleges formájának kialakulásához és a gyakorlati alkalmazás megoldásához.

HARASZTHY bevezető szavai után MÁTRAI László akadémiai levelező tag, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója tartotta meg „*A tudományok marxista osztályozása és a szovjet könyvtári osztályozás tervezete*” c. előadását. Korreferátumában három főkérdés köré csoportosította a problémákat: 1. Az osztályozás filozófiai fogalma általánosságban, 2. a rendszerezés az objektív külvilágban és az azt visszatükröző tudományban, 3. a tudományoknak a könyvtárak szakrendszereiben való szerepe.

Megállapította, hogy az osztályozás mint logikai művelet állandóan magában hordja a tévedések veszélyét s a tudományok haladása egyre jobban mutatja a dialektika alaptanítását, hogy a jelenségek közt nincsenek éles határok és így a tudományok közti határok elmosódnak, másrészt azonban ugyanígy tapasztalható a tudományok elkülönülése, specializálódása is. A könyvtári rendszerezésnek éppen ezt a két, egymásnak ellentmondó feladatot kell megoldania.

A marxizmus—leninizmus szempontjából az osztályozás filozófiai feladata — mint ENGELS klasszikus tanításából kitűnik — az, hogy a világban található mozgásformák egymással való összefüggését igyekezzék minél hívebben visszatükröztetni. Ez pedig igen nehéz feladat, mert lépten-nyomon beleütközik abba az ellentétbe, amely az osztályozás és az állandóan mozgásban lévő világ természete között van.

Ami magát a rendszerezést, osztályozást illeti, szükséges, hogy élesen megkülönböztessük a rendszer három különböző formáját: 1. A mozgásformák objektív rendszere, a világ objektív rendszerezettsége, amely a dolgok egymásutániségának, elsőbbségi, okozati viszonyainak objektív törvényszerűségein alapszik. 2. A mozgásformákat visszatükröztető tudományoknak általunk megállapított tudományos rendszere. Ebből a szempontból nézve a tudományok osztályozásának marxista vázlata a következő: a legáltalánosabb törvényekkel foglalkozó tudomány a dialektikus materializmus, amely mind a természetnek, mind a társadalomnak a törvényeit végső fokon tudja kutatni. A tudományok pedig így önként oszlanak két csoportra: természettudományokra és

társadalomtudományokra. A természettudományok úgy rendszereződnek, ahogyan a természet felépül, a társadalomtudományok pedig a történelmi materializmus alap-törvényei szerint tagozódnak olyan tudományokra, amelyek az alappal és olyanokra, amelyek a felépítménnyel foglalkoznak. A természet- és társadalomtudományok határán jelentkezik egy külön tudománycsoport, amely részben természettudomány, részben társadalomtudomány, ilyenek a pszichológia, általános nyelvtudomány, logika stb.

3. A tudományok osztályozásától meg kell különböztetni a könyvtári szakrendszert, amelynek feladata, hogy a könyvek osztályozását az olvasó igényeinek megfelelően, őt nevelve végezze el; nem tudományokat, hanem könyveket osztályoz tehát. A könyvtári szakkatalógusnak nem az a feladata, hogy szolgálja a tudományok rendszerének elméleti skémáját, hanem célja, hogy a könyvek használatának legyen praktikus, de elvi alapon álló segédeszköze.

Előadásának befejezésekként MÁTRAJ kiemelte a szovjet szakrendszernek az előbbi szempontokból való előnyeit: világosan és tudatosan a marxizmus—leninizmus tudomány- és rendszer-fogalmára épít, bátran vallja azt az elvet, hogy az a jó könyvtári, szakrendszer, amely a gyakorlatnak megfelel, homogén, kiegyensúlyozott s ezért minden általános könyvtárban tudja tükröztetni az állományt, nincsenek üres és túlzóúfolt főosztályok, nem alkalmaz túlzottan komplikált jelzeteket. Végeredményben az új szovjet szakrendszer a könyvtári szakrendszerek főcélját az eddig ismert összes rendszerek közül a legjobban valósítja meg.

Az ankét résztvevői közül elsőként CSÜRY István (debreceni Egyetemi Könyvtár) szólt hozzá a szovjet szakrendszer elvi alapjaihoz, illetőleg a marxizmus—leninizmus osztályhoz. Nézete szerint nem elégedhetünk meg a szovjet kartársak eredményeinek egyszerű tudomásulvételével, hanem a béketábor vezető országával való kulturális együttműködés arra kötelez, hogy észrevételeinkkel — legyenek azok bármilyen szerények is — magunk is hozzájáruljunk az új, szocialista könyvtári osztályozórendszer kidolgozásához. A rendszerről már MÁTRAJ által is kiemelt pozitív vonások hangsúlyozása mellett megállapította, hogy az valóban teljes mértékben megvalósította a kitűzött célt: a Szovjetunió népeinek szemszögéből nyújt áttekintést az ismeretek egész birodalmáról, erre utal a cirill betűk alkalmazása is. Szükséges lenne azonban a szovjet szakrendszert alkalmassá tenni nemzetközi használatra is, ami a betűjelek mellőzését és a többi országok vonatkozásainak részletesebb kidolgozását hozná magával. Célzerű volna az is, hogy külön könyvtári osztályozórendszer helyett könyvtári és bibliográfiai célra egyaránt alkalmas séma kidolgozása történjék meg.

A marxizmus—leninizmus osztályára vonatkozólag a következő megjegyzéseket tette: a szovjet szakrendszer kidolgozói megtalálták a helyes utat, hogy a polgári szakrendszerekkel szemben sorrendben az első helyet biztosították ennek az alapvető fontosságú szakcsoportnak. Minthogy azonban a marxizmus—leninizmust a maga egészében társadalmi tudománynak fogták fel, azért célszerűnek látták a társadalomtudományoknak közvetlenül ez után való elhelyezését, és csak a szakrendszernek a második felében következnek a természettudományok. Ez pedig ellentétben áll a tudományok engelsi osztályozásával. A nehézségek elosztatására módot nyújt FOGARASI Béla „*A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései*” c. művében. FOGARASI akadémikus szerint a filozófia nem tartozik sem a természettudományok, sem a társadalomtudományok csoportjába s így mint önálló tudománycsoport, amely kapcsolatban van mind a természet-, mind a társadalomtudományokkal, az osztályozásban az első helyen áll. A könyvtári szakrendszer élén is állhat a filozófia, a dialektikus materializmus és utána nem szükségszerűen kell a társadalomtudományoknak következniök. A marxizmus—leninizmus klasszikusai műveinek egyesítése ebben az esetben nem a szakkatalógusban, hanem a betűrendes katalógusban történjék meg. A szakkatalógus pedig a

marxizmus klasszikusainak műveit a tárgyuknak megfelelő szakcsoportok keretében fogja feltüntetni.

CSÜRY a következő javaslatokat tette: 1. A könyvtári osztályozás tükrözze a tudományok felépítésének természetes rendszerét. 2. A tudományok szemlélet elvszerű megvalósítása révén válik a szakrendszer a tudományos tájékoztatás és a világnézeti nevelés hasznos eszközévé, nincs szükség a természetes összefüggés megbontására. 3. Legyen az új szakrendszer nemzetközi és alkalmas bibliográfiai célokra is.

KALMÁR Gyula (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) a szovjet szakrendszer társadalomtudományi szakcsoportjához szolt hozzá. A társadalomtudományok szakcsoportjainak élén a „Történelem, történettudományok” csoport áll. Marxista tudományos és könyvtári szakrendszerben másként nem is képzelhető el. A „Közgazdaságtudomány” szakcsoporton belül fontos alcsoport a „Nemzetközi gazdasági kapcsolatok”, szemben az ETO szétfolyó és határozatlan csoportjaival. Helyes, hogy a szakrendszer összeállítói szükségesnek tartották külön „Politika” szakcsoport felállítását. Bizonyos ellentmondás látszik a „Politika, Társadalom élete” és az „Állam és jog. Jogtudományok” szakcsoport elhatárolása tekintetében, nyilván a TESZLENKO által említett okból, hogy ti. a két szakcsoportot illetőleg még nem jött létre végleges megegyezés. Várjuk a magyarázatot arra vonatkozólag is, miért szakított az új szakrendszer a TROPOVSKIJ-féle gyakorlattal abban a tekintetben, hogy a marxizmus elméletét elválasztotta annak gyakorlati hordozójától, a Párttól. Szerencsés alkotású új szakcsoportok az „Ifjúság” és a „Nők társadalmi helyzete. Nőmozgalmak. Nőszövetségek.” Mindkettő olyan problémát old meg, amely a decimális rendszerben szakozóknak mindig sok bosszúságot okozott. A jogi szakcsoportban feltűnik a diplomácia leválasztása a nemzetközi jogról és átvitele a politikai (külpolitikai) szakba. Természetesen erre a pontra is vonatkozik a „Politika” és „Jogtudomány” szakrendszerterületi elhatárolásának még fennálló bizonytalansága, illetve függősége. Hogy az ágazati jogtudományokat hogyan osztályozza az új szakrendszer (valószínűleg másodfokú alcsoportokban) arról TESZLENKO cikkéből nem értesülünk világosan. Ha egyik-másik szakcsoportban egy-két alcsoportot további, másodfokú felbontásban is láthattunk volna, még hasznosabb betekintést nyertünk volna a rendszerbe.

A „Kultúra. Tudomány. Oktatásügy” szakcsoport az ezekről a fogalmakról vallott marxista felfogást tükrözteti: oktatás nélkül nincs kultúra, nincs tudomány. A sajtó is mint az oktatás és nevelés eszköze megfelelő helyen van ebben a szakcsoportban, ugyanígy a könyvtárak és múzeumok. Csak helyeselni lehet a testnevelésnek és sportnak a kultúra csoportjába való helyezését is. Nyilvánvalóan idevaló a bibliográfia is. A „Filológiai tudományok. Irodalom” szakcsoport legnagyobb jelentősége az, hogy táblázatában a nyelvek genealogikus csoportosítása található, ellentétben a decimálisban követett eljárással. A nyelvészet és irodalom egy szakban való szerepeltetése logikus (SZABÓ Ervin a decimális egyik változatában ugyanezt a csoportosítást követte).

A szovjet szakrendszer természettudományi csoportjairól CZELLÁR Ferenc (Országos Műszaki Könyvtár) számolt be. Sajnálattal állapította meg, hogy TESZLENKO cikkéből keveset lehet megtudni a természettudományi szakok problémáira vonatkozóan, mert részletesen csak a társadalomtudományokkal foglalkozik. Ugyanígy keveset beszél az alosztások rendszeréről is. Magában a tervezetben is aránytalan a társadalom- és természettudományok csoportjainak száma (13 és 7, helyesebben 11). Ennek következménye, hogy a természettudományok, különösen pedig a technikai tudományok főosztályai közül több túlszűfolt. A fizikai, matematikai, vegytani tudományokat egy helyett célszerűbb lett volna két főosztályba sorolni, a közös főosztályba sorolt, de óriási fejlődésben levő energetika és híradástechnika is külön főosztályt érdemelt volna, ugyanígy a kohászat, meg a fémek mechanikai-technológiai megmunkálása, a gépgyártás. Hasonló-

képpen rendkívüli fejlődési lehetőségeket ígér a kémiai technológia és a könnyűipar (a zsúfoltságot főleg a textilipar és a műanyagipar okozza).

Elég sok kérdés van, amikre vonatkozólag még nem kaphattunk felvilágosítást TESZLENKO cikkéből. Így: az összetett fogalmak szakjelzetei képzésének módja, a formai alosztások több kérdése (számtáblázatok, árjegyzékek, rajzgyűjtemények, szabaldalmak), a munkára, munkaszervezésre, üzemszervezésre vonatkozó irodalom. Nem világos előttünk a két különböző főosztályba kerülő bibliográfiák elhatárolása. Problémák vannak a 19. helyen álló főosztállyal kapcsolatban is (szélenergetika, helioenergetika, nukleoenergetika).

A felsorolt hiányosságok természetszerűleg következnek abból, hogy TESZLENKO cikke nem foglalkozik részletesen a természettudományokkal, tehát a hiányosságok jórészt csak látszatok. Az egyes főosztályok megterhelése, zsúfoltsága, bizonyos jelzeteknek egy-egy számjeggyel hosszabb volta magában véve nem hiba. A jelzetek nem arra valók, hogy az olvasók vagy a szakozók megtanulják, hanem hogy a fogalmak pontos helyét meghatározzák a szakrendi katalógusban.

Végeredményben CZELLÁR megállapította, hogy az új rendszer elvileg nagyon jó, gyakorlatban azonban csak akkor lesz megítélhető igazán, ha a részletes kidolgozás elkészül.

A jelzetalkotás és az alosztások kérdéseire CSAPODI Csaba (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) szólt hozzá. Kiemelte, hogy az egész anket legtöbb nehézsége abból ered, hogy nincs megfelelő alapunk az új szovjet szakrendszer megvitatásához. TESZLENKO cikke nem olyan célból készült, hogy kimerítő, részletes ismertetést adjon a rendszerről azoknak, akik a rendszert még nem ismerik, hanem olyanok számára íródott, akik pontosan tisztában vannak az egész szovjet szakrendszerrel, akik kezdettől fogva résztvettek annak kialakításában, megvitatásában. A cikk nyilvánvaló célja az, hogy mintán a viták már nagyrészt lezárultak, az elvi alapok lényegében már tisztázódtak, összefoglaló feleletet adjon a vita közben felmerült kérdésekre. Tehát elvi szempontokat tisztáz, nem egy rendszert ismertet, nem is akar a részletekbe belemenni. Különösen nehéz hozzászólni a jelzetalkotás és az alosztások problémájához, mert egyetlen részletesebben kidolgozott jelzet sem található a cikkben, s mert az alosztásoknak még olyan rövid felsorolása sem olvasható, mint a főtáblázati számoké.

Mindenesetre kétségtelen, hogy az új rendszer a jelzetalkotásnak a régebbi szakrendszerekben bevált módját (főjelzet, alosztások) megtartotta, de a decimálissal szemben letért a tiszta számrendszerről és e helyett a betű- és számrendszer kombinációjával dolgozik. Az osztályozás első tagja minden esetben cirill betű, azután következik a részletesen tagolt osztályozás tizedes jellegű számrendszerben.

Az alosztások tekintetében nagyon érezhető, hogy a rendszer részletes ismerete nélkül olykor szinte sötétben tapogatózunk. Nem tudjuk, hogyan történik a fogalmak kapcsolatbahozása, de egyáltalán azt sem tudjuk pontosan, milyen alosztások vannak és milyenek nincsenek. Esetleg hiánynak érzünk olyanokat, amelyek megvannak, de a cikk mint problémánélküli kérdéseket nem említi. Annyit azonban tudunk, hogy az alosztások rendszere végeredményben a decimális rendszer alapvető szempontjaiból indul ki: vannak általánosan közös és korlátozottan közös alosztások. Az általánosan közös alosztások közt három olyat találunk, amelyeket az ETO-ból is ismerünk: formai, földrajzi és időalosztás. Ezek közül a formai és földrajzi alakjában is hasonló ahhoz, az időalosztásról nincsenek ismereteink. A földrajzi alosztások tekintetében megjegyezhetjük azt, hogy a földrajzi szempont sokszor, úgy látszik, átvándorol a főtáblázati számba. Valószínű az is, hogy a földrajzi alosztás nem minden szakjelzet mellett használható, illetőleg az, hogy különböző szakokban különböző az eljárás. Pl. a természettudományi szakokban minden, a Szovjetunióra vonatkozó anyag (tudománytörténet stb.)

az általános természettudományi szakba kerül és azon belül alosztályozási szempont a Szovjetunió. Viszont a társadalomtudományi szakokban az egyes országokra vonatkozó anyag az egyes rész tudományok alá kerül.

TESZLENKO hangsúlyozza, hogy a földrajzi alosztás szakított azzal a primitív, vulgarizációs irányzattal, amely a földrajzi alosztást három főcsoportra akarta tagolni: Szovjetunió, népi demokratikus és kapitalista országok. Az elfogadott típus alapja az, hogy az országok világrészenként tagolódnak és ezeken belül betűrendben sorakoznak. Nem tudjuk azonban, hogyan oldja meg az új rendszer a nem politikai-földrajzi fogalmak (irányok, folyók stb.) alosztályozását.

Még kevesebbet tudunk az időalosztásról. Itt komoly nehézségek vannak TESZLENKO szerint a periodizáció kérdésében. Ebből az következnék, hogy a rendszer nem évszámokkal, hanem korszakokkal dolgozik. Van egy újfajta alosztás is, az ún. általános alosztás, amely bizonyos hiányokat pótol, s részben a formai, illetve szempont szerinti alosztásokból vesz át fogalmakat. Jele cirill kisbetű.

Összefoglalóan CSAPODI Csaba azt állapította meg, hogy ma még a fenti kérdésekre nem tudunk határozott feleletet adni; világosan csak akkor fogunk látni, ha az első kiadott példányt kézhez kapjuk s akkor további termékeny vitákra kerülhet sor.

VEREDY Gyula (Országos Széchényi Könyvtár) főleg az új szovjet rendszer magyar alkalmazásának kérdéseit boncolta. Előljáróban leszögezte, hogy az adott helyzetben inkább csak az ismertetéshez, nem pedig magához a rendszerhez szólhatunk hozzá. Így is bizonyos azonban, hogy a szovjet tudomány eredményeit felhasználó, rugalmas, hajlékony, a tudományok összefonódását figyelembevevő modern osztályozás könyvtári vonalon is kívánatosabb az 1876-ban indult DEWEY-féle decimálnál. Ebből azonban nem következik, hogy mindjárt rátérhetünk a szovjet könyvtári osztályozásra, hiszen előbb az elmunkálatok egész sorát kell elvégeznünk. Ilyen feladatok: a rendszer négy fokozatú táblázatainak lefordítása szakmai és könyvtári szakértők bevonásával, a magyar viszonyokra való alkalmazás, megfelelő szakkaderek képzésének előkészítése. Ezekben a munkálatokban feltétlenül támaszkodni kell majd az Országos Osztályozó Bizottságra.

Két ponton túlságosan szkeptikusnak tartja VEREDY TESZLENKO álláspontját: egyik, hogy a könyvtári osztályozás lineáris volta nem teszi lehetővé a tudományok közti kölcsönhatások sokrétűségének maradéktalan kifejezését, a másik, hogy elkerülhetetlen némely osztályozási megoldás feltételes és vitás volta. Az elsóvel ellentétben maga az új szovjet szakrendszer utal az összefüggések kifejezésére. Ezen az úton még tovább lehetne menni, kár volna lemondani a kísérletezésekről. A második kérdésben pedig a helyes megoldás: a tudomány mai álláspontja szerint eldönteni a kérdéseket. Helyeselte VEREDY az új rendszer általános alosztásának bevezetését, ami egyes esetekben egyszerűsítést jelent. Ugyancsak nincs elvi akadálya bizonyos helyeken a szakok betűrendes osztályozása bevezetésének ott, ahol a tudományos rendszerezés lehetetlen, de vigyázni kell arra, hogy túlzott alkalmazása által az osztályozó rendszer vegyessé ne váljék.

Hangsúlyozta VEREDY annak fontosságát is, hogy az új szocialista osztályozó rendszer ne csak a Szovjetunióban, hanem az egész világon a tudományos fejlődés jelentős tényezőjévé lehessen. Ehhez azonban figyelembe kell venni azt, hogy a legtöbb nemzetközi nyelv latin betűket használ, az európai népi demokráciák is egynek a kivételével. Ezek az országok megegyezhetnének ugyan abban, hogy a főosztályokat cirill helyett latin betűvel jelölik, mert ez a szerkezetet nem érinti, mégis az ilyen különutak könnyen hasadásra vezethetnek. A 20 főszak jelölésére tehát valamilyen más, egységes jelkészletet kellene használni.

A gyakorlati használat szempontjából szerencsésnek mondotta VEREDY a rendszer négyféle terjedelmű változatát. Nálunk természetesen még jóval a bevezetés előtt meg kell vizsgálni, nem volna-e szükség átmeneti alakzatokra, a mi közművelődési és könyvtári adottságainkhoz simulóan.

Sok problémát sorolt még fel VEREDY a tervezet egyes szakjainak a tudományok tartalmához való viszonyában (történelem és gazdaságtörténelem különválasztása, a földrajznak több helyen való felbukkanása stb.), mindegyre a rendszer pontos ismerete nélkül nem tudunk a magunk számára megfelelni. Sokat kell tehát még tárgyalni ezekről a kérdésekről, most csak az előmunkálatoknál tartunk. Örvendezzünk azonban, hogy az ETO tőlünk idegen rendszerét osztályozási munkánkban fel fogja váltani a szocialista társadalmi rendszerhez simuló, az élenjáró szovjet tudomány eredményeire támaszkodó szakrendszer. Addig is a mi feladatunk, hogy a végleges szovjet osztályozás kialakulásáig figyelemmel kísérjük a felmerülő problémákat, hogy majd a könyvtári szolgáltatások zavartalan ellátása mellett jobban, szakszerűbben, eredményesebben szolgálhassuk népünket, népi demokráciánkat.

Az ankét résztvevői közül még PONYI István (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) fűzött kiegészítéseket az elhangzottakhoz. Elsősorban azért, mert sem a cikk, sem a hozzászólók nem tértek ki a marxista osztályozásra olyan részletességgel, ahogyan azt az alkalmazás feltételezte volna. Ezzel kapcsolatban főleg FOGARASI elvtársnak a tudományok hármias felosztására vonatkozó megállapítására (filozófiai tudományok, társadalmi tudományok, természettudományok), másrészt MÁTRAI László jelentős megjegyzésére a tudományok és könyvanyag osztályozásának egymáshoz való viszonyát illetőleg hívta fel nyomatékosabban a figyelmet. A részletkérdésekkel kapcsolatban több ponton kiegészítette az előtte szólók megállapításait, főleg pedig arra utalt, hogy nemcsak a betűjelek alkalmazásával kapcsolatban merülhetnek fel aggályok, hanem a földrajzi alosztások esetén az országok neveinek betűrendje is komoly nehézségeket fog okozni, mert itt már nemcsak betűkről, hanem az orosz nyelv szavainak sorrendjéről van szó, ez pedig más országok gyakorlatában nehezen lenne keresztülvihető. Összefoglalóan PONYI véleménye szerint a marxista tudományfelosztást alapulvevő osztályozási rendszer toronymagasan felette áll a decimális rendszernek és mindenféle burzsoá szakrendszernek, de a részletkérdések hosszú és alapos megvitatást kívánnak és akkor feltehető, hogy a felmerült nehézségek megszűnnek és mi is áttérhetünk ennek használatára.

Az ankét eredményeit HARASZTHY Gyula foglalta össze. Megállapította, hogy

1. a szakrendszer előnyei elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentősek. Mégpedig azért, mert a marxizmus—leninizmusra épít, az elméletet nem választja el a gyakorlattól és konkrét feladatra koncentrálja az erőket.

2. A magyar könyvtáros közvélemény már eddig is nagy érdeklődéssel fogadta a készülő szovjet szakrendszerről szóló híreket és nagyon szükségesnek tartaná annak részletes ismeretét. Jó volna tehát a kísérletezés és vita további anyagát a Szovjetunióból talán a Magyar—Szovjet Társaság útján beszerezni, hogy állásfoglalásunk, észrevételeink még konkrétebbek lehessenek, a tanulságok levonása maximális haszonnal járjon.

3. Állandóan foglalkoznunk kell az új készülő szovjet szakrendszer anyagával. Ebben igen fontos és szép feladat vár az Országos Osztályozó Bizottságra.

Javasolta HARASZTHY Gyula, hogy egyrészt szorgalmazzuk a kérdések hasonló megvitatását a népi demokratikus országok könyvtárainak körében is, másrészt juttassuk el vitánk anyagát a Lenin Könyvtárnak, hogy onnan feleletet kapjunk a vita folyamán felmerült kérdésekre, illetőleg hogy ott is tapasztalják, milyen érdeklődés kíséri az új rendszer életét a szovjet határokon túl is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára. 1955 február 1-én új tudományos könyvtárat adott át a kutatásnak az Országos Széchényi Könyvtár, s ez a könyvtár kis vidéki városban, Gyöngyösön található. A magyar irodalom- és könyvtártudomány egyelőre még nem is látja egészen világosan, mit kapott a gyöngyösi volt ferencendi bibliothéka államosításával és megnyitásával. Századok óta rejtőző értékek kerültek napvilágra és számuk a tudományos feldolgozás során még bizonyára szaporodni fog. Rövid ismertetésünk célja egyelőre az, hogy ez új gyöngyösi tudományos gyűjteményre felhívja a kutatók figyelmét és nagy vonalakban megjelölje, mit is találnak benne.

A ferencend a XIV. század vége felé telepedett meg Gyöngyösön, itt egyik legfontosabb anyakolostorát hozta létre, amely a török hódoltság viharos időszaka alatt is kitarított és hosszú időn keresztül a salvatorianus provincia székhelye volt. Itt működött a rendi teológiai főiskola. Ezek a tények magyarázzák könyvtárának nagyszabású fejlődését. A könyvtár kialakulásának, történetének feltárása a közeljövő tudományos feladatai közé tartozik, nagy segítséget fog hozzá nyújtani maga a becses könyvanyag számtalan irodalom- és művelődéstörténeti értékű bejegyzésével. A gyűjtemény fejlődésének egyik igen fontos mozzanata a kassai ferences rendház II. JÓZSEF uralkodása alatt történt feloszlata volt: a Felvidék nyugalmasabb, török pusztítástól ment maradó területein összegyűlt ritka könyvanyag ekkor került a salvatorianus rendtartomány székhelyére, Gyöngyösre. Álljon itt példa gyanánt két nagybecsű könyv vándorlása, amint az részben a könyvbejegyzésekből, részben a könyvtár egyéb gazdag forrásaiból megállapítható.

Van a gyöngyösi gyűjteménynek egy 1530-as, HERVAGIUSNál Baselben megjelent öt kötetes CHRYSOSTOMOSA. Első tulajdonosa OLÁH Miklós volt, aki bejegyzésében zágrábi püspök és kancellárként nevezi meg magát, tehát 1543 és 1548 között szerezte a sorozatot. A XVII. század első éveiben a könyvek, sajátkezű bejegyzése szerint, THURZÓ György nádor birtokában voltak, 1703-ban egy LANDORFFY nevű patrónus a kassai ferences konventnek adományozta őket, a rendház feloszlatakor egy BARANYAI nevű rendtag vitte magával, aki azután Gyöngyös környékén plébánoskodott, s az ő halála után, a XIX. század első éveiben került be a gyöngyösi ferencendi könyvtárba a nagybecsű CHRYSOSTOMOS-kiadvány.

Megvan a gyűjteményben a *Biblia polyglotta* 9 kötetes A. VITRÉNél Párizsban 1645-ben MAZARIN bíbornok költségen megjelent kiadása. E műről Friedrich URBÁN: *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci . . . titulo Sanctissimi Salvatoris, Cassoviae* 1759 c. könyvében a 49. lapon ezt olvassuk „Posterior (ti. a kassai rendház egyik épülete) cum contigua Bibliotheca (quae praeter reliquam supellectilem vastissimis novem Tomis S. Scripturam septem linguis exaratum comprehendentibus, prius Varadiensis Residentiae donatis, illinc An. 1713 huc apportatis ornatur) Promotore P. Michaële Spányi A. 1730 extracta, subsequis autem Superioribus necessario apparatu instructa est.” Kiderül tehát, hogy a díszes polyglott biblia először a nagyváradi ferencesek tulajdona volt, onnan Kassára, majd — nyilván az 1780-as években — Gyöngyösre került. Természetes viszont, hogy mindig a salvatorianus provincia határán belül maradt.

A könyvtár rendkívül gazdag ősnymtatványokban, több mint 300 darab inku-nábulumot őriz. Igen nevezetes kötet ANTONINUS Fiorentinus *Confessionaleja*, amely FITZ József feltevése szerint HESS András-féle magyarországi ősnymtatvány, ez a negyedik magyar példány, méghozzá rubrikált. (Vö. FITZ József: *Hess A. a budai ősnym-tádzs.* Bp. 1927. 142–154. l.) LEONARDUS DE UTINO 1473-as *Quadragesimalejéről* (Hain 16117) egy XVII. századi kéztől származó bejegyzése azt állítja, hogy MÁTYÁS király *Corvinájának* volt része (vö. ItK. 1955, 98. l.). Tökéletesen ép példánya van a könyv-

tárnak az 1484-es *Missale Strigoniense*ből (Hain 11429, RMK. III. 7.). A könyv BLAHÓ Vince rendi történetíró bejegyzése szerint a kassai Szent Erzsébet templom gyűjteményéből került ferenerendi tulajdonba. E miscskönyvből HELLEBRANT Árpád szerint (RMK. III. köt. 3. l.) a kassai főtemplomnak is van példánya. Ez az adat, nézetem szerint, hibás. Kassán ma nincs *Missale Strigoniense*, FEHÉR Mátvás, a kassai püspökség könyvtárának modern feldolgozója nem tud róla (*A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai*, Kassa 1943). HUBAY Ilona *Missalia hungarica* c. műve viszont ez ősnymtatvány gyöngyösi példányát nem említi. — Ez a pár kiragadott, magyar vonatkozású példa távolról sem mutatja be a gyöngyösi könyvtárnak ősnymtatványokban felhalmozott értékeit. Mielőbb várjuk a gyöngyösi könyvtár ősnymtatványainak tudományos feldolgozását!

Különleges értéke a könyvtárnak a kb. 1000 darab XVI. századi nyomtatvány. Közöttük egészen figyelemre méltó vetutissima anyag, sok humanista mű (ERASMUS *Novum Testamentum*ának 1527-es 4. kiadása, *Adagiói* stb.), számos muzeális becsű könyv található: a nyomdászat történetének nagyjai (KOBURGER, KLEIN, FROBENIUS, Jacques SACON, Josse BADE, ALDUS, GIUNTA, PLANTIN) nem egy, többnyire jól konzerált darabbal vannak képviselve. Szép sorozat állítható össze a Jagello-kori budai könyvkiadók (PAEP, FEGER stb.) megrendelte könyvekből is.

A Régi Magyar Könyvtárhoz tartozó darabok száma szintén 300 körül mozog, ezek egyikét-másikat több példányban őrzi a könyvtár. Valószínűleg itt található az ország egyik leggazdagabb TEMESVÁRI Pelbárt gyűjteménye; megvan SYLVESTER *Ujtestamentuma* (RMK. I. 15.), HELTAI Gáspártól *A Biblianac negyedic resze* (RMK. I. 28.), valamint az *Ujtestamentum* (RMK. I. 51.). Ritkasága miatt nevezetes PÁZMÁNY *Az Nagi Calvinvs Ianosnac hiszec egy Istene* c. műve (RMK. I. 415.), VERESMARTI Mihály *Tanácskozásának első, 1611-es kiadása* (RMK. I. 431.), valamint GYÖNGYÖSI Chrysostomus János *Arany Giapjubul Ekesitetet Ruha* c. könyve (RMK. I. 1024.). SZABÓ Károly és SZTRIPSZKY jegyzékei szerint eddig ismeretlenek voltak az 1651-es nagyszebeni *Almanach*, az 1658-as és 1676-os kassai *Kalendárium*, LIPPAI Ferenc: *Szent Ersebeth Aszszony-nak eleven peldaria*... Nagyszombat 1662, SZILI András: *Istenseghben áltözött Ember*... Nagyszombat 1678 és KISS Imre: *Middn az Tekéntetes és nagyságos Galanithai Eszterházi Sándor eltemtetetnek*... Nagyszombat 1681 c. prédikációi. Legérdekesebbek egyike a *Paduai Szent Antal Solosmaja* Kassa 1684 c. mű (RMK. I. 1318.) esete: SZABÓ Károly ebből egyetlen példányt sem látott, létezését az 1747-i kiadás címlapjáról állapította meg. A gyöngyösi könyvtárban 18 példányban találtam meg a nyomtatványt, mégpedig *krudában*. A rejtély megoldása nyilván az, hogy a XVIII. század folyamán Gyöngyösön működő ferences könyvkötő műhelybe küldték le a hajtogatatlan íveket, s a be nem kötött fölösleges példányok heverték századokon keresztül a könyvtárban: a 12. réte XVIII. századi kruda már magában véve is könyvészeti különlegesség. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Gyöngyös a régi magyar katolikus irodalom viszonylag teljes gyűjteményével rendelkezik, s ez áll a XVIII. századra is. Megvannak természetesen a magyar történetírók (BONFINI, ISTVÁNFY) és a *Corpus iuris* különböző kiadásai. Néhány szép MISZÓTFALUSI-nyomtatvány is akad, pl. BARANYAI Pál *Viaticum Spiritualeja* (RMK. II. 1795.). Van a könyvtárnak nem egy, az Apponyi-hungaricák között, leírt darabja, ilyen pl. Wilhelm DILLICH: *Ungarische Chronica*, Cassel 1600. c. műve.

Mint már említettem, különös figyelmet érdemel a gyöngyösi régi könyvek számos bejegyzése: nem egy közülük nevezetes kéztől származik. PÁZMÁNY Péter: *A setet haynal-csilag-utan budoso Luteristak Vezetője*, Bécs 1627 c. művének (RMK. I. 558.) címlapján a következő sajtókezü bejegyzést olvassuk: „Admodum Reverendo Domino Nicolao Nowak Archidiacono Zoliomiensi Auctor dedit 1628”. — *Athanasii episcopi alexandrini sanctissima, eloquentissimaque opera*, Lutetiae 1518 szép PARVUS (KLEIN)-

kiadvánnyal egybekötve találjuk ATHANASIUS kisebb műveit (uo. 1519); a kolligatum e második darabjának 65/b számozatlan levelén a kolophon alatt SEGÖSDY Lukács következő bejegyzését olvassuk: „Jesus et gloriosa mater eius Maria ducant nos ad vitam. Hic liber est ad usum fratris Luce de segusino, ordinis minorum, etc, Quo quis post ipsum usus fuerit, oret iesum salvatorem dulcissimum pro ipso, et pro illis quorum elemosinis emptus fuit, Jesus nos omnes salvet, Rogo si Deum amas, hoc manuscriptum delere non velis, Haec frater Lucas supradictus minimus minorum Manu propria.” SEGÖSDY Lukács 1521-ben halt meg, a bejegyzés tehát élete legvégén 1519 és 1521 között készült, érezni is rajta az élettől búcsúzó ember melancholiáját, nevének földi megörökítését is szeretné az utókorra hagyni. — VERESMARTI Mihály *Intő's tanító levél*, Pozsony 1629 c. könyvét (RMK. I. 697.) küldi a gyöngyösi tanácsnak és a katolikus egyházközségnek sajátkezű dedikációval. — A könybbejegyzések segítségével össze lehetne pl. állítani NÁDASDY Bálint fráter könyvgyűjteményét: az 1540-es években Párizsban tanult, a megvásárolt könyvek értékét tekintve alighanem a főúri család sarja volt. (NAGY Iván nem ismer ily nevű családtagot, ez persze nem teszi lehetetlenné feltevé-sünket.) — HAJNAL Máttyás: *Ki-tett cégér*, Pozsony 1640 (RMK. I. 704.) c. művébe egy 1664-ből való vitézi vers van bejegyezve, mégpedig egy magyarul rosszul tudó német ifjú tollából. — Igen érdekes az a babonafeljegyzés, amely SZEPSI CSOMBOR Márton kezétől származik egy NEANDER-féle görög nyelvtanban (vö. ItK. 1954, 439. l.). — Az ilyenfajta kuriózumok és irodalomtörténeti adatok számát légiónyira lehet szaporítani.

A kb. 16 000 kötetes könyvtár XVII—XVIII. századi anyagában is becses művek találhatók: az egyháztatyák remek XVII—XVIII. századi kiadásai, CORNELIUS A LAPIDE biblia-kommentárjainak szinte teljes sorozata, WADDING nagy rendtörténete, BARONIUS és FLEURY teljes egyháztörténete, egy római *Bullarium*-sorozat, a zweibrückeni jezsuita rendház klasszikus auktor kiadványainak nagy száma, az utrechti JANUS PANNONIUS, BENKŐ József ritka *Milkoviája*, rengeteg régi nyelvkönyv, szótár — közöttük egy XVI. századi CALEPINUS —, florilegium (a nagy LANGIUS-féle több példányban). Meg kell még említenem, hogy találtam, egyik kolligatumban XVIII. századi *Árgirus*-ponyvanyomtatványt is, s itt bukkanunk rá MARX *Das Kapital* c. műve I. kötetének (Hamburg 1867) első kiadására: tudomásom szerint ez ma hazánk közgyűjteményeiben egyetlen példány. (Jelenleg a Munkásmozgalmi Intézet könyvtárában.) Említsük meg, hogy innen került ki a *Gyöngyösi Kódex* (kiadta MELICH János Bp. 1898), a *Gyöngyösi Glosszák* (vö. MELICH János, Nytk. 1898), a *Gyöngyösi Szótár-töredék* (kiadta MELICH János Bp. 1898) s jelenleg is itt van a *Gyöngyösi Toldalék* néven ismert katolikus énekgyűjtemény (kiadta ALSZEGHY Zsolt, Gyöngyös 1914).

Az eredeti helyéről elszállított gyöngyösi ferences könyvtár az ún. fiókvárosháza, hajdani jezsuita gimnázium, négy földszinti termében kapott igen stílszerű és tökéletesen biztonságos elhelyezést. A teljes anyagot e sorok írója, akkoriban a gyöngyösi áll. gimnázium tanára, 1951 nov. 7-én vette át gondozásra az Országos Könyvtári Központtól. 1952 január végére az eredeti rendet sikerült visszaállítania. Az Országos Széchényi Könyvtár a gyöngyösi volt ferencesrendi könyvtárat, mint teljes egységét megörözt gyűjteményt és könyvmúzeumot 1953 ápr. 11-én vette át. Kívánjuk, hogy magyar művelődéstörténetünk e kevesek által ismert büszkesége a jövőben minél hatékonyabban szolgálhassa nemzeti tudományosságunkat.

BÁN IMRE

Az új német katalogizálási szabályzat előmunkálatai. A német tudományos könyvtárosoknak 1953 végén Berlinben tartott első kongresszusán többek közt beszámoltak a német könyvtárosegyesület katalogizálási bizottságának munkájáról is. Joris VORSTIUS referátumát, amely főleg az új német katalogi

zálási szabályzat munkálatairól szolt, a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1954. évf. 1/2. füzeté közölte és ugyanakkor hozta a tervezetnek addig elkészült első részét, összesen 35 cikkelyt, amelyek az általános részt és az ún. önálló (egy és több kötetes) művek címléírására vonatkozó paragrafusokat ölelik fel.

VORSTIUS előadásából megtudjuk, miért nem lehetett már tovább halasztani a közel 50 éves „porosz instrukciók” átdolgozását és korszerűsítését, amelyek az idők folyamán általános érvényű német szabályzattá növelték ki magukat. Az első szempont: a nyugatnémet könyvtárosok megkezdték a szabályzat átdolgozását; a német egység elve megköveteli, hogy ez egyöntetűen történjék a keletnémetekkel, nehogy a katalógizálási gyakorlatban is hasadás álljon be; éppen ezért ők is a nyugatnémet tervezetet vették tárgyalási alapul. A második szempont: a demokrácia által megnyert új olvasótömegek számára a régi szabályzat túlságosan „tudós” és „népszerűtlen”. A harmadik: a német könyvtárügy jelenlegi helyzete a kis könyvtárakkal való együttműködés érdekében többek közt a legtakarékosabb és legracionálisabb katalógizálási módszert követeli meg. VORSTIUS nem csekély optimizmussal azt mondja, hogy a bizottság már túljutott a munka nehezebbjén, bár ő is megállapítja, hogy még olyan súlyos problémák várnak a következőkben megoldásra, mint az összetett szavak kérdése, az „első szó” vagy „első nominativus” problémája a tárgyi vezérszavas címléírásnál, továbbá a testületi szerző kérdése.

A referens az átdolgozás vezető szempontjaiként a következőket jelöli meg: 1. A régi instrukciók hézagainak kitöltése, anélkül azonban, hogy teljességre törekednének, ami lehetetlen. 2. A nyomtatott katalóguscédula igényeinek figyelembevétele a régi, kézzel írt katalóguscédula mellett. 3. Az anyag áttekinthetőbb és instrukтивabb rendezése, hogy kezdő könyvtárosok is könnyen használhassák. (Pl. külön fejezet az utalókról; a szabályzat elején a legfontosabb definíciók ismertetése stb.) 4. Egységes és minden felesleges vagy mesterkelt új szakkifejezést kerülő terminológia. — A bizottság egyébként szükségesnek látja, hogy a mostani, elsősorban a nagyobb könyvtárak igényeinek szem előtt tartásával készülő szabályzat alapján egy rövidített kiadás is készüljön a kis könyvtárak használatára.

Ami most már a tervezetből elkészült 35 paragrafust illeti, az új szabályzat eddigi részei nem mutatnak fel lényegbeli változásokat a régi „instrukciókhoz” viszonyítva. Csak helyeselni lehet, hogy a tervezet mindjárt az első cikkelyekben pontos és világos definíciókat ad a különböző kiadványtípusokról és a cím egyes fajairól. Így eltérő magyarázatokat eleve kizár, a kezdő könyvtárosnak pedig nagy segítséget nyújt a katalógizálás elsajátításához. Magára a címléírásra vonatkozó cikkelyek nem sokat változtak s ha látszik is az egyszerűbb megoldásokra irányuló törekvés, a mi új szabványunkhoz képest pl. még mindig túlságosan filológiaiak, részletezőnek és aprólékosnak látszik a címléírás folyamata. Kétségtelen, hogy igen sok vonatkozásban (pl. az idegen nyelvű címek, szövegek figyelembevétele stb.) sokkal pontosabb lesz az új német címléírás is, mint a magyar, viszont a munka gyorsaságát nem fogja jelentékenyebben előbbrevinni, ami pedig a rengeteg elpusztított német könyvtár óriási rekatalógizálási feladatait tekintve, szintén nem lebecsülendő szempontnak látszik. Nyilvánvalóan nem bírták leküzdeni a tradíciók erejét olyan mértékben, ahogyan az még a bibliográfiai pontosság mellett lehetséges lett volna. Rendkívül kíváncsian várjuk, hogy ott, ahol a tradíciók gyökeresen eltérnek a világ többi részének katalógizálási gyakorlatától — tehát pl. az első nominativuson való katalógizálás, vagy a testületi szerzős címléírás területén — a bizottság hogyan fogja tudni összeegyeztetni a régi — sok értékes nagy német katalógusban ma is élő — gyakorlatot az új idők mind türelmetlenebbül sürgető követelményeivel.

(m. e.)

Az IFLA huszadik ülésszaka. Az IFLA (International Federation of Library Associations) a nemzeti könyvtári egyesületeket fogja össze. Jelenleg 52 tagja van. Széleskörű munkakörébe a nemzetközi könyvtári együttműködés tárgyi és személyi lehetőségei mind beleférnek. Eredményeit s az ezekkel kapcsolatos cikkeket a *Libri c.* folyóiratban teszi közzé. A második világháború előtt több kongresszust rendezett, de a háború óta csak bizottsági üléseztek. Huszadik ülésszakát 1954-ben (szeptember 27—október 1.) Zágrábban tartotta, amelyen a 16 államból és 4 nemzetközi szervezetből összegyűlt 55 résztvevő összesen 25 tag-egyesületet képviselt. A kulturális értékek védelmén kívül foglalkoztak a külföldi művek beszerzésével; javasolták, hogy az UNESCO adminisztratív célokra a jövőben ne csökkentse a könyv-couponok értékét bizonyos összeggel, mint ahogy eddig tette. Felkérték a SPRINGER-kiadót, hogy folyóirataiban, — amik mellesleg a világ legdrágább periodikái — a jövőben a német nyelvű cikkeken kívül más nyelveket is közöljön, mert ily módon biztosan több lesz az előfizető s olcsóbbak a folyóiratok. A tagegyesületeket kérték, hogy juttassák el az új periodikák válogatott jegyzékeit az UNESCO-kiadta *Bulletin for Libraries*-ben történő közzétételre. A lumitype-rendszerű könyv- és folyóirat-előállítás módjáról nem mondták ki az utolsó szót; nyitvahagyták a kérdést az őszi kongresszus számára. Javasolták az UNESCO-nak az 1886-os brüsszeli egyezmény újrafogalmazását, a nemzetközi kiadványcserének olyan szabályozását, ami minden UNESCO-tagállam számára elfogadható; ezzel kapcsolatban kimondták, hogy szükségesnek érzik a Bureau of International Exchanges feladatainak újabb megállapítását. A szabványok kérdésén kívül előkerült a katalogizálás szabályainak nemzetközi egyeztetése, főleg az anonim és többszerzőjű művek felvételének esetében. Több kérdés vetődött fel a ritka és értékes művek megőrzésével, katalogizálásával, reprodukciójával és kiállításával kapcsolatban. A KC körül újra hosszú vita volt; mi a kívánatosabb: a központi vagy a tájegységenkénti feldolgozás, s ebből a célból vajon felosztható-e a KC területe 50 éves korszakokra? A bizottság ebben a kérdésben sem döntött véglegesen. Foglalkoztak a nemzetközi átkölesönzés szabályaival is, a speciális könyvtárak közül a gyermek-, a kórházi és a vakok számára létesült könyvtárakkal, végül a különböző könyvtári szolgáltatásokkal.

A bizottságok jelentéseinek és javaslatainak az előkészítő jelleg érződik; előadók tárgyalási alapul szolgáló gondolatok összefoglalásainak szánták őket, amikből az idei brüsszeli IFLA kongresszus (szeptember 11—18) farag majd határozatokat.

Az őszi brüsszeli kongresszus elsősorban a bibliográfia, a kiadványok nemzetközi mozgása és útja, továbbá a könyvtárilag fejletlen országok támogatása, a szabványosítás és végül a könyvtárosképzés kérdéseit fogja megvizsgálni.

MALLER SÁNDOR

A Magyar Enciklopédia előkészítése. APÁCZAI CSERE János *Magyar Enciklopédiája* óta (1653) háromszáz éven át magyar nyelven 21 általános enciklopédia, ill. lexikon jelent meg. Ezek között fontosabbak a következők: BUDAI Ferenc: *Magyarország polgári históriájára való lexikon* (1804), GOMBOS Dániel: *Polgári élethez való lexikon* (1837), *Közhasznú Esmeretek Tára* (1839), VÁLLAS Antal: *Nemzeti Encyclopaedia* (1848), *Újabb kori ismeretek tára* (1850), SOMOGYI Ede: *Magyar lexikon* (1879). Terjedelemben és igényességben mindezeket felülmúlja az első modern magyar teljes enciklopédia a *Pallas Nagy Lexikona* (1892—96). Majd ezt követte, főként ennek anyagát felhasználva a *Révai Nagy Lexikona* (1911—1927). Közvetlenül a második világháború előtt jelent meg két kevésbé terjedelmes általános lexikon: az *Új Lexikon* (1936) és az *Új Idők Lexikona* (1938—42). Azóta csak egy két-kötetes kis lexikon látott napvilágot: a *Révai Kis Lexikona* (1946).

E legutolsó általános lexikonok megjelenése óta óriási változás állott be országunk gazdasági, társadalmi és kulturális életében, a társadalomtudományok, természet-tudományok és műszaki tudományok, az irodalom és művészet, az ipar és mezőgazdaság területén, szóval egész életünkben, úgyhogy ma már régi lexikonaink nemcsak szellemükben, hanem adataikban is teljesen elavultak. Ez az oka, hogy a népművelés, a termelés, a tudományos kutatás egyre erőteljesebben sürgeti egy világnézetében és adataiban egyaránt korszerű teljes magyar enciklopédia elkészítését.

Népünk múltjának és jelenének elemzése, a magyar társadalmi fejlődés, gazdasági élet és nemzeti művelődés alapos megismerésének és korszerű értékelésének a munkája az elmúlt évtizedekben komoly haladást tett. Természettudományos kutató és oktató munkánk soha nem látott mértékben kiszélesedett és megnövekedett. Így a magyar tudományos élet — ma inkább, mint valaha — képes lehet arra, hogy egy önálló, a korszerű emberi fejlődés élvonalában álló, egyetemes tudást nyújtó és ugyanakkor a magyar valóságot hiven tükröző enciklopédiát megalkosson.

Az 50 kötetes *Nagy Szovjet Enciklopédia* mint a világ első hatalmas szocialista enciklopédiája befejezéshez közeledik, így a *Magyar Enciklopédia* az emberiség korszerű társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésére vonatkozó ismeretanyagot és az egyetemes emberi művelődés értékelését illetően szilárd támaszra találhat benne. Az elmúlt évtizedekben a nyugati nagy lexikonok és enciklopédiák is új kiadásokban jelentek meg, mint pl. az *Encyclopaedia Britannica*, a *Chamber's Encyclopaedia*, a *Larousse du XXe siècle*, a *Dictionnaire Encyclopédique Quillet*, *Der grosse Brockhaus*, a *Schweizer Lexikon*, az *Enciclopedia Italiana* stb., úgyhogy a tudományok rohamos haladásával a hasznos ismeretek óriási tömege halmozódott fel bennük.

Mindezek alapján és figyelembevételével kezdeményezte a Magyar Tudományos Akadémia egy új magyar enciklopédia mielőbbi kiadását. A Minisztertanács mérlegelve a tényleges szükségletet, 1954 elején megbízta a Magyar Tudományos Akadémiát a *Magyar Enciklopédia* megalkotásával és kiadásával.

A szerkesztési munkálatok nyomban megindultak. A szerkesztőség tanulmányozta a *Magyar Enciklopédia* társadalmi funkcióit, összeállította a szerkesztéstechnikai irányelveket, és megindította a címszógyűjtést. Ezek szerint a *Magyar Enciklopédia* hármas feladatot lát el.

A népművelési munka számára tartalmazza az általános műveltség kibővített korszerű anyagát, e mellett a tudományos kutatást, valamint a termelő munkát megbízható szakanyag közlésével és a további tájékozódást elősegítő bőséges válogatott bibliográfiával támogatja.

A *Magyar Enciklopédia* az előzetes tervek szerint 24 000 A/4-es oldalon, 24 nagyalakú kötetben mintegy 100 000 címszót tartalmaz. A társadalomtudományok, nyelvek, irodalmak, művészet, sport és üdülés mellett különös gondot fordít a természettudományok és műszaki tudományok részletes ismertetésére. A különféle illusztrációk együttevén mintegy 2500 oldalt tesznek ki. Az enciklopédia előreláthatóan mintegy 50 000 példányban jelenik meg, mert a belföldi közületi szükségletek mellett számolni kell a belföldi egyéni vásárlók igényével és a külföldi megrendelésekkel is.

A *Magyar Enciklopédia* anyagából egyébként két további kiadvány elkészítése látszik szükségesnek. *Egyetemes Kis Magyar Lexikon* címmel szükség van egy népszerű kis kiadásra, amely főként a belföldi egyéni gyors tájékozódást szolgálja és amely mintegy 2000 oldalon nagy példányszámban kiállítható. Emellett azonban a külföldi érdeklődők kedvéért a magyar anyagát *Encyclopaedia Hungarica* címmel külön idegen nyelveken, így orosz, angol, esetleg francia, német nyelven is meg kell jelentetnünk, hogy végre valahára megbízható és korszerű ismeretanyagot tárjunk a világ közvéleménye elé magunkról, országunkról és népünkéről, múltunkról és jelenünkéről.

Az előkészítő munkák erős ütemben haladnak. Jelenleg az összegyűjtött címszóanyag szakmai felülvizsgálása, kiegészítése folyik. A végleges címszóanyag nyilvános megvitatása szakonként a következő év elején történik meg. Azután veszi kezdetét az egyes cikkek kidolgozása. A tervek szerint az első kötet 1958-ban, az utolsó 1964-ben jelenik meg. Vagyis a magyar tudomány és könyvkiadás e hatalmas és reprezentatív vállalkozása mintegy tíz esztendő alatt készül el.

KOVÁCS MÁRÉ

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának tudománytörténeti kiadványai. A tudománytörténet iránt felszabadulásunk óta egyre fokozódik az érdeklődés. A magyar szellemi élet múltjában talán legelhanyagoltabb terület a magyar műszaki múlt története. Nemcsak arról van szó, hogy vannak elfelejtett magyar technikai alkotások, elfelejtett magyar tudósok és mérnökök, elfelejtett intézmények, hanem egész műszaki múltunkat homály fedi. Műszaki múltunk dokumentumait rendszeresen még nem gyűjtöttük össze, nem értékeltük és nem rendszereztük. A magyar szellemi élet fejlődéséről nem lehet addig teljes képet alkotni, míg ezt a hiányt nem pótoljuk. Nagy az aránytalanság értékes műszaki hagyományaink feltárása és az egyéb területeké között. A magyarországi bányászat és kohászat sok tekintetben úttörő volt nemzetközi viszonylatban, vízimérnökeink a XVIII. századtól kezdve magas tudományos képzettségükkel és alkotásaik méreteivel mindig a kor színvonalán állottak, műszaki felsőoktatásunk története szintén kétszázéves múltra tekinthet vissza.

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára az Akadémia VI. osztályának Tudománytörténeti Főbizottsága megbízásából és támogatásával fogott hozzá a műszaki tudománytörténeti dokumentumok gyűjtéséhez.

Ennek a vállalkozásnak szerény kezdetét jelzik a könyvtár kiadásában megjelenő „*Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok*” c. sorozat füzetei. A sorozat az ún. bibliográfiák műfajába tartozik. Egy-egy tudós vagy intézmény életének, működésének rövid ismertetése mellett a teljes bibliográfiai adatszolgáltatás a célja, amely a további részletes feldolgozást segíti elő.

A sorozatnak eddig öt füzete jelent meg. Az öt füzet a következő:

1. KÁROLYI Zsigmond: *Beszédes József élete és működése 1786—1852.*
2. FODOR Ferenc: *Balla Antal élete és műszaki munkássága 1739—1815.*
3. SERESS János: *Petzval József.* A fényképező optika magyarszármazású feltalálójának mérnöki, professzori és feltalálói működése. 1807—1891.
4. VENDL Aladár: *Schafarzik Ferenc.* A hazai műszaki földtan megalapítója. 1854—1927.
5. *Institutum Geometricum.* 1782—1850.

A kiadványok témája jelzi a tervezett vállalkozás tervét és programját. A kiadás ütemét sok gátló körülmény lassítja, ezek között elsőrendben szerepel az anyagi fedezet szűkös volta és a kutatás nehézsége. A kutatás előrehaladtával természetesen szélesedik a felőlet terület és konkrétabb lesz maga a program is. A dokumentációs kiadványsorozat felőleti terveiben a műszaki felsőoktatás múltjának egész időszakát (előkészületben van a szenci Collegium Oeconomicum és a műegyetem alapításának körülményei, az új Műegyetem első ötven éve), a műszaki felsőoktatásban kimagasló szerepet betöltő tanárok működését (előkészületben: VÁLLAS Antal, WARTHA Vince és REJTŐ Sándor), a magyar mérnökök és feltalálók alkotásait és eredményeit (előkészületben a XVIII. sz. magyar mérnökei).

A kiadványsorozat szerkesztése közben egy nagyobb vállalkozás perspektívái kezdenek kibontakozni. Hiányzik egy magyar műszaki tudománytörténet, hiányzik a

magyar műszaki tudománytörténet bibliográfiája és szükség volna egy magyar műszaki életrajzi lexikonra. A könyvtár vállalkozása a magyar műszaki múlt feltárására irányul s perspektíváiban mindazoknak a dokumentumoknak felkutatását, összegyűjtését és rendszeres kiadását ígéri, amelyeket a kutatás felszínre hoz. Ebben a perspektívában máris megkezdtük „A magyarországi kézíratos vízrajzi térképek katalógusá”-nak kiadását, melynek első füzeté a könyvtár „Tudományos Műszaki Szakbibliográfiák” c. sorozat első számaként jelent meg.

További tervek megvalósítása anyagi előfeltételektől és a kutatás előrehaladásától függ.

VAS MARGIT

Magyar könyvtáros cikke külföldön. A Német Demokratikus Köztársaság a tudományos irodalom szervezett feltárása érdekében életrehívta a Tudományos Irodalom Központját (Zentralstelle für wissenschaftliche Literatur). A Zwl az irodalom feltárása gyakorlati munkájának elősegítése érdekében 1953 óta „*Dokumentation*” címmel folyóiratot ad ki. A folyóirat általában tanulmányokat közöl a gyakorlati dokumentációs munka köréből, ismerteti a népi demokratikus országok dokumentációs intézményeinek munkáját, ezek legfontosabb kiadványait, foglalkozik az osztályozás, a dokumentalisták oktatásának kérdéseivel is. A folyóirat eddigi számaiban is sok, hazai munkánk során is használható tanulmány jelent meg.

1954 novemberi (9.) száma magyar szerző — OROSZ GÁBOR — cikkével kezdődik. OROSZ GÁBOR a dokumentációs munka egyik legfontosabb területét, a dokumentációs szolgáltatások gépi segédeszközeit, az ún. dokumentációs válogatóberendezéseket választotta tanulmánya tárgyául.

A dokumentációs szolgáltatásokkal szembeni követelmények mind mennyiségi, mind minőségi szempontból egyre fokozódnak. Igen lényeges tényezővé vált az idő, azaz a tájékoztatás gyorsasága. A tájékoztató munka eddigi segédeszközei, az indexek, bibliográfiák, katalógusok stb. lassanként nem alkalmasak az egyre növekvő szükségletek kielégítésére.

Ezért egyre szélesebb körben jelentkezik az igény a gépi válogatóberendezések irányában, amelyek a dokumentációs szolgáltatások gyorsítását, elmélyítését, kibővítését, sőt nagyobb fokú megbízhatóságát is biztosítják.

A tanulmány a dokumentációs válogatóberendezések elemeiből indul ki, megállapítja, hogy minden válogatóberendezés három alapelemből, az adattartóból, az adatkiemelőből és a kettőjüköt összekötő jelzet-rendszerből áll. Mind az adattartó, mind az adatkiemelő, bár a legkülönbébb technikai kivitelben készülhetnek, állandó részük a memória-alany, illetve a tapogató mechanizmus. Felsorolja a ma használatos memória-alanyokat és a hozzájuk tartozó tapogató mechanizmusokat, a berendezéseket kézi-, félautomata-, automata- és hiperautomata csoportokra osztja. Megállapítja, hogy a dokumentációs gyűjtemények és a válogatóberendezések típusai között arányos viszony áll fenn. A gyűjtemények nagyságrendje szerint

ezer darabig	kézi
tízezer „	félautomata
százezer „	automata
millió gyűjtemény	hiperautomata

válogató berendezést igényel.

Részletesen foglalkozik Orosz Gábor tanulmányában a jelzetrendszerekkel, azok alkotásával, a velük szemben támasztott követelményekkel és különböző szempontok szerint csoportosítja őket. Megemlíti azokat a szempontokat, amelyek a megfelelő jelzetrendszer kiválasztása szempontjából fontosak.

A dokumentációs válogatóberendezések problémaköre rendkívül tág. Orosz Gábor összefoglaló áttekintést nyújt és cikke módot ad az érdeklődőknek, hogy a kérdés részleteit tovább tanulmányozhassák. Ennek elősegítését szolgálja az igen bő megadott irodalom, amelyet szöveg közti megjegyzések is kiegészítenek. A cikk ábrái a legfontosabb használatos lyukkártyákat ábrázolják.

JÁNSZKY LAJOS

Heinrich Uhlen Dahl, 1886—1954. A múlt év végén hosszabb betegeskedés után elhunyt Heinrich UHLENDAHL, a lipcsei Deutsche Bücherei főigazgatója. Benne Magyarország és a magyar könyvtárügy is őszinte, lelkes barátját veszítette el. Többször járt Magyarországon, ismerte és szerette kultúránkat, az ő kezdeményezésére nyílt alkalmá több kartársunknak cserekönyvtárosként hosszabb lipcsei tartózkodásra.

A Deutsche Bücherei 1924-ben találta meg hivatott vezetőjét az akkor még fiatal UHLENDAHL személyében, aki mint irodalom- és kultúrtörténész a berlini „Preussische Staatsbibliothek”-ban a legjobb könyvtári szakképzettséget sajátította el gyakorlatilag is. Nem készült tudósnak: sokoldalú műveltsége, friss, ruganyos szelleme, kitűnő ösztöne munkatársai megválasztásában, nyugodt irányítókézsége, szociális érzéke, a köz szolgálatáért érzett őszinte lelkesedése, a nagy vonalak mellett a részletkérdések iránt való érdeklődése kitűnő szervezővé predesztinálták.

A Deutsche Bücherei a nagy német nemzeti könyvtár szerepét tölti be; azét a központi könyvtárét, amely az egész világ német nyelvű kiadványait hiánytalanul gyűjti és a tudomány és a nagyközönség számára minél alaposabban feltárja és hozzáférhetővé teszi. Ennek a hivatásnak UHLENDAHL vezetése alatt meg is felelt: a régi könyvkereskedelmi bibliográfiák kiadásának átvételével, lépésről lépésre való tökéletesítésével és a könyvtári katalogizálási szabályoknak azokra való alkalmazásával a nemzeti bibliográfia minden feladatát teljességgel, pontossággal és gyorsasággal látja el (heti, havi, továbbá: régebben féléves és öt éves, most évi és tízévi) jegyzékeivel, amelyek felölelik a társulati, hivatalos és egyetemi kiadványokat is; speciális területekre kurrens bibliográfiákat ad ki (pl. zenei bibliográfiákat); feldolgozza a könyvekben, folyóiratokban megjelenő „rejtett bibliográfiákat”; Németországban elsőnek épített ki egy minden követelményt kielégítő országos jellegű tájékoztató szolgálatot, s végül fennállásának negyvenegynéhány éve alatt állomány tekintetében is egymás után hagyta maga mögött az ország évszázados nagykönyvtárait, és ma már több milliós anyaggal tartja a vezetőhelyet.

A Deutsche Bücherei, hála vezetője nemes gondolkodásának, a fasiszta barbarizmus éveiben is megmaradt az emberi kultúra menedékhelyének, és a második világháború borzalmas pusztításából szinte sértetlenül került ki.

MORAVEK ENDRE

S Z E M L E

A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin Könyvtárának 1953. évi működése. Összeállította: *Tatjana Leonidovna Vajner.*

A világ legnagyobb könyvtárának, a Szovjetunió vezető könyvtárának 1953. évi jelentése fekszik előttünk. A szűkszavú írás 72 lapon igyekszik megismertetni az érdeklődőt azzal a hatalmas, rendkívül sokirányú tevékenységgel, melyet a Lenin Könyvtár 1953-ban kifejtett. A jelentés igen tanulságos a magyar könyvtárosok számára, mert amellett, hogy betekintést ad a világ legnagyobb könyvtári műhelyébe, megmutatja a szovjet tudományos könyvtár és az olvasó szoros kapcsolatát, a nagy könyvtár segítő szerepét, amellyel idősebb testvérként áll a tömegkönyvtárak mellett, s azt, hogy a Lenin Könyvtár is a kommunizmus építésének fontos eszköze. Ezt a szerepet természetesen a nagy tudományos könyvtár sajátos lehetőségeinek megfelelően tölti be. Mindez azt mutatja, hogy a könyvtár az ország egész életének szerves része, nem úszó szigetként, hanem kulturális bázisként él és hat, tehát gyönyörködtet, tanít, nevel — szolgálja a tudományos és kulturális élet színvonalának emelésén keresztül a dolgozó nép állandóan növekvő anyagi szükségleteinek maximális kielégítését is.

A könyvtár főfeladata 1953-ban is a marxizmus—leninizmus propagálásának fokozása, a dolgozók aktív segítése a népgazdaság, a tudomány és a kultúra területén előttük álló feladatok megoldásában. Ezt a célt szolgálta a szerzeményezés, a feldolgozás, a katalógusszerkesztés, az olvasószolgálat, a tudományos és módszertani munka egyaránt.

A mezőgazdasági ismeretek propagálása a Központi Bizottság szeptemberi (1953) határozatának megfelelően jelentős helyet foglalt el a könyvtár munkájában. Kiállításokat rendeztek, előadásokat tartottak mezőgazdasági kérdésekről. Sok ilyen tárgyú bibliográfiai tájékoztatást adtak párt- és kormány-szerveknek, tudományos intézményeknek és könyvtáraknak. A falusi könyvtárak segítségére bibliográfiai és módszertani anyagot adtak ki.

1953-ban fejezték be az új osztályozási rendszer kidolgozását, amelyet az év végén felterjesztettek jóváhagyásra a Szovjetunió Művelődésügyi Minisztériumába.

A *Ritka Könyvek osztálya* 1953-ban fejezte be „*Az orosz könyv története*” kiállítás összeállítását. (Erről lásd KOZLOVSKIJ cikkét a „Bibliotekar’ — Könyvtáros” 1954. 7. és 8. számában.)

A könyvtár 1953-ban megerősítette és kiszélesítette kapcsolatait a tömegkönyvtárakkal és a tudományos könyvtárakkal egyaránt. Sok könyvtárat látogattak meg a *Tudományos-módszertani kabinet*, a *Bibliográfiai osztály* és a többi osztályok dolgozói.

A Lenin Könyvtárat 400 csoport tekintette meg, köztük nem egy külföldi delegáció. 1953-ban nagymértékben előrehaladt a könyvtár új épületszárnyainak az építése, mely 1954-ben új olvasótermek megnyitását (300 új olvasóhellyel) tette lehetővé. Az építkezés sok osztály munkáját befolyásolta, hisz előre kellett gondoskodni az új olvasótermek kézraktárainak a felállításáról, új katalógusokról stb.

Lássunk néhány adatot a könyvtár 1953-as működéséről:

Az olvasótermek személyforgalma: 1 604 686. (Az olvasótermi férőhelyek száma 1472.)

Könyvforgalom az olvasótermekben 7 847 305.

A kölcsönzők száma: 4439 (ebből 2288 nem egyéni kölcsönző).

Kölcsönzési könyvforgalom: 264 610 (ebből nem egyéni kölcsönző által használt egység: 157 604).

A könyvtár 124 096 bibliográfiai tájékoztatást adott, 456 kiállítást rendezett, 147 előadást, ankétot stb. tartott.

339 863 könyvet és egyéb nem periodikus kiadványt, 253 171 folyóiratszámot és 1 361 096 hírlapszámot szerzeményeztek. A feldolgozó munka adatai ennek megfelelőek, de némileg kocka maradnak.

2 943 095 kocka negatív és 576 112 kocka pozitív mikrofilmet készítettek.

319 149 szabvány-ívnyi könyvet restauráltak és 192 351 kötetnyi könyvkötést végeztek.

84 bibliográfiai és könyvtári kiadványt készítettek 414 nyomdai ív terjedelemben.

Ezek a számok jelzik a Lenin Könyvtár hatalmas munkáját általában. Nézzünk meg néhány területet közelebbről is.

Olvasószolgálat. Az olvasótermek, az olvasóhelyek száma, a személyforgalom és a könyvforgalom adatai 1940-től 1953-ig megkétszereződtek. Ez természetesen fokozott feladatok elé állítja a könyvtárat. Állandóan harcolnak a ki nem elégített kérések számának csökkentéséért. E célból mikrofilmezik a más könyvtáraktól kölcsönzött műveket, a kis példányszámban meglévő fontosabb kiadványokat. Megszigorították a kölcsönzési határidők ellenőrzését. A ki nem elégített kérések arányszámát két év alatt sikerült 13,2%-ról 8,9%-ra csökkenteni.

A kutatás szolgálatára négy olvasóterme van a könyvtárnak:

1. Általános tudományos olvasóterem.
2. Tudományos olvasó — a geológiai-földrajzi-fizikai-matematikai, műszaki és közgazdasági tudományok kutatói számára.
3. Tudományos olvasó — a marxizmus-leninizmus, történelem, filozófia, pedagógia, irodalom- és nyelvtudomány, művészetek kutatói számára.
4. Tudományos olvasó — a mezőgazdasági, biológiai és orvostudományok kutatói számára. (A 4. sz. olvasó 1953-ban az építkezés miatt zárva volt.)

Az egyes tudományos olvasótermek mellett a tájékoztató kabinetek működnek. Munkájukat nagy — 5—16 000 kötetes segédkönyvtárak könnyítik meg. A 2. sz. tudományos olvasóteremben például 7439 tájékoztatást adtak 1953-ban, a 3. sz.-ban pedig 10 666-ot. A segédkönyvtárak havi 120—170 könyvvel gyarapodnak, s a könyvek mellett helyet találnak benne a legfontosabb folyóiratok is.

A *Felvilágosító és Tájékoztató osztály* munkájának alapja a 40 721 könyvet és 55 135 periodika számot tartalmazó *Központi Reference Könyvtár*, amelyet az olvasók is használhatnak a 30 személyes olvasóteremben. (1953-ban 41 044 olvasó 253 018 egységet használt a Központi Reference Könyvtárban.)

Az osztály 1953-ban 74 699 tájékoztatást adott (az egész könyvtár összesen 124 096-ot). Naponta kb. 45 telefon-referencet adnak. Évről évre nő az írásbeli tájékoztatások száma: 1951 — 11 452, 1952 — 15 038, 1953 — 16 185.

A Lenin Könyvtár kölcsönzőinek a száma 1953-ban 4439 volt. Intézménynek, tehát könyvtárközi kölcsönzés keretében 157 604 kötetet adtak ki. Az egyéni kölcsönzők száma 320, akik 8124 kötetet kölcsönöztek (nem számítva 1831 belső munkatárs 98 882 kötetét). Feltűnő, hogy egyrészt igen magas a könyvtárközi kölcsönzések száma (tehát

a Lenin Könyvtár nem zárkózik el állományának kölcsönzésétől), másrészt azonban igen alacsony az egyéni kölcsönzések száma, szinte elenyésző — kb. 6% — a könyvtárközi kölcsönzés adataihoz képest.

Állománygyarapítás és feldolgozás. 1954 január 1-én a könyvtár összállománya több mint 17 millió könyvtári egység.

A belföldi szerzeményezés mellett igen nagy gondot fordítottak a külföldi irodalom beszerzésére. 45 702 könyvet, 116 135 folyóiratszámot és 85 740 hírlapszámot vásároltak külföldről 1953-ban.

Jelentősen nőtt a könyvtár nemzetközi cseréje is. 1953-ban 79 új cserekapcsolatot létesítettek. Összesen 138 319 példányt kaptak cserébe (ebből könyv 29 047), s 113 000 példányt küldtek ki (ebből könyv 40 976).

Jelenleg 470 intézménnyel áll cserében a könyvtár, ebből 164 a népi demokráciákban, 80 az Amerikai Egyesült Államokban, 226 pedig más kapitalista államokban működik.

A saját állományt tükröző katalógusok továbbfejlesztése mellett folytatták az orosz könyvek központi címjegyzékének szerkesztését (1708—1947). 1955-ben elkészült az 1917—1947-es időszak katalógusa, melyben 445 000 cím szerepelt. A központi címjegyzék alapja a Szovjetunió négy nagykönyvtára: a Lenin Könyvtár, a Szaltikov—Scesdrin Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és az Összszövetségi Könyvkamara. Megkezdődött a cédulák sokszorosítása az 1917—1947-es anyag szakkatalógusa számára. Megindultak az előkészítő munkák a katalógus sajtó alá rendezésére.

1953-ban már kb. 200 000 cédulát tartalmazott a moszkvai nagykönyvtárak anyagát tükröző külföldi könyvek központi címjegyzéke.

Folytatták a külföldi periodikák központi címjegyzékének összeállítását (ugyancsak a moszkvai könyvtárak állománya alapján). Ebbe a katalógusba 55 210 folyóirat számot vettek fel 1953-ban.

Bibliográfiai és módszertani munka. A bibliográfiai munka tematikáját a XIX. Kongresszus és az újabb párt- és kormányhatározatok szabták meg. Több mezőgazdasági tárgyú röplap-bibliográfiát és ajánló jegyzéket állítottak össze. De politikai és műszaki tárgyú jegyzékeket is szerkesztettek. Több irodalmi, művészeti vonatkozású bibliográfia összeállításával is igyekezett az osztály a tömegkönyvtárak munkáját támogatni.

A tudományos módszertani munka terén a legfontosabb eredmény az új szovjet osztályozási rendszer kidolgozása volt.

1953-ban megjelent a könyvtárközi katalogizálási bizottság által összeállított címfelvételi szabályzat („*Edinüe pravila po opiszaniju proizvedenij peccati dlja nebol'sih bibliotek i bibliograficeszkih ukazatelej*”) és előkészítő munkák folytak a tudományos könyvtárak címfelvételi szabályzata második kiadásának sajtó alá rendezésében.

A *Módszertani Kabinet* legfontosabb feladata a falusi népművelési munka javításának előmozdítása, a falusi könyvtárak munkájának segítése. De feladata a Lenin Könyvtár tapasztalatainak általánosítása és propagálása is. A Kabinet égisze alatt jelent meg a Lenin Könyvtár történetének első kötete [„*Isztorija Goszudarszvennoj biblioteki SzSzsZR imeni V. I. Lenina*” (1862—1917).], a könyvtár 1950., 1951., 1952. évi jelentése, egy igen fontos kérdésekkel foglalkozó cikkgyűjtemény (pl. az ajánló bibliográfiák szerkesztéséről, a könyvtár főállományáról stb.).

1953-ban jelent meg a Kabinet szerkesztésében a „*Biblioteki SzSzsZR*” bulletin első füzeté. 6 füzetet adtak ki a „*Bibliografija bibliotekovedenija*” bulletinből, mely a szovjet irodalomból 852 könyvet és folyóirataikat, valamint 550 hírlapcikket regisztrál. Figyelemmel kísérték a külföldi szakirodalmat is.

Ezeket az eredményeket látva, némi áttekintést kaphatunk a Lenin Könyvtár munkájáról. A legfontosabb tanulság talán az, hogy össze lehet egyeztetni — még hozzá eredményesen és magas színvonalon — a belső, saját könyvtári feladatok ellátását és az ország többi tudományos könyvtáraival kooperálva, az országos könyvtári feladatok teljesítését.

TÖRÖK BÁLINT

Louise—Noëlle Malclès : Cours de bibliographie. Genève—Lille, Droz-Giard 1954. 331 p.

MALCLÈS új könyve a bibliográfia tankönyve. Egyetemi hallgatók és könyvtárosi vizsgára készülők számára készült. Bevezető a bibliográfia elméletébe és egyben a legfontosabb és leggyakrabban használt bibliográfiai és tájékoztató művek ismertetése. E kettős feladat, melynek megoldására a Bibliothèque Nationale bibliográfiai osztályának vezetője vállalkozik, rendkívül bonyolult. A bibliográfia-elméleti kérdések tisztázása egymaga szerteágazó problémakör, melynek kibogozását Georg SCHNEIDER 1930-ban megjelent műve óta nyugati írók nem igen kísérelték meg. Maga MALCLÈS is érzi, hogy az elméleti kérdések egész sorának tisztázásával adósunk maradt. Meg kellene állapítani, hogy a bibliográfusok tevékenysége és a kutatómunka szükségletei között mi az összefüggés; minden egyes korszakra vonatkozóan meg kellene határozni a történelmi, gazdasági és egyéb tényezők egymásra hatását, amelyek a repertóriumok létrejöttének és sokszorosításának körülményeit meghatározzák; tárgyalni kellene a nemzetek szellemi áramlatainak kölcsönhatását.

Ezeket az egészen világosan körvonalazott problémákat ez a mű sem oldja meg. Nem teszi ezt lehetővé az elméleti bevezetés szűkreszabott terjedelme és a dialektikus materializmus vizsgáló módszereinek mellőzése. De sokkal világosabban, áttekinthetőbben tárgyalja a bibliográfia elvi kérdéseit, mint SCHNEIDER közkezen forgó műve. A bibliográfia tartalmi elemeinek ismertetése, a bibliográfia fogalmának meghatározása, a bibliográfiai tevékenységről adott történeti vázlat pontos elemzéseket tartalmaz.

Bennünket is állandóan érdeklő kérdéseket a legjobb francia hagyományok szellemében világosan és félreérthetetlenül válaszol meg. Ilyen kérdés, hogy tudományos tevékenység vagy pedig technika-e a bibliográfia készítése. Az adott válasz feltétlenül elfogadható és az egyedül helyes. Technikának tart minden címleíró „jelző” bibliográfiát, ezzel szemben szerinte minden analitikus, leíró vagy kritikai bibliográfia tudományos tevékenység eredménye.

Az elméleti problémafelvetés világossága mellett a tankönyv másik nagy érdeme a kettős feladat második részének, a bibliográfiáknak és tájékoztató műveknek világos, jól csoportosított összefoglalása.

Ez a tananyagszerű összefoglalás egy szempontból mindenestre elgondolkoztató számunkra is. Nálunk a könyvtárosképzésben résztülvők között szinte elharapódzott az a felfogás, hogy nincs értelme könyveimék megtanulásának. A tanulás a hallgatók tekintélyes részének véleménye szerint ily módon egy „telefonkönyv” bemagolásához hasonlít. Bizonyíték e tankönyv amellet, hogy hivatásukat komolyan vevő oktatók, — mint Louise MALCLÈS, — a nyugati országokban is megkövetelik a könyvtáros számára elengedhetetlen bibliográfiai ismereteket. Ezt bizonyítják a sokszor igen kitűnően összeállított ellenőrző kérdések is.

A világos elrendezés az egyes bibliográfiai, katalógusok, repertóriumok és egyéb tájékoztató művek történeti áttekintése, a világ tájékoztató centrumainak tevékenységét, szervezetét ismertető könnyen érthető magyarázat bizonyára jó tankönyvvé avatják a művet.

Mintha azonban néha szem elől tévesztené könyvének tankönyv jellegét. Az egyes tudományágak segédkönyveinek ismertetésénél, — nyilván a teljesség kedvéért, — mellőzi az egyes művek részletesebb elemzését és megelégszik a felsorolással. A tankönyv azonban nem lehet egy másodfokú bibliográfia rövidített kiadása, hiszen a kettő funkciója nem azonos. Amilyen fontos pl. egyes tudományos összefoglalások, a tudományág legfontosabb folyóiratainak a tankönyv keretében való ismertetése, ugyanúgy nem lehet mellőzni azok kritikáját, használhatóságuk mértékének meghatározását. Az annotálatlan címek elhagyása bizonyára nem csökkentette volna a tankönyv értékét.

A mű hiányosságai elsősorban polgári szemléletéből fakadnak. LENIN, MARX bibliográfiájának hiánya, a marxista—leninista irodalom bibliográfiai segédeszközeinek mellőzése a társadalomtudomány polgári művelői számára is hiányt jelentenek. A társadalomtudomány polgári művelői által is jól ismert és sokat használt és idézett DRAHN és STAMMHAMMER-féle bibliográfiák sem szerepelnek az ismertetett segédkönyvek között. A moszkvai Lenin Könyvtár bibliográfiai tevékenységét sem ismerteti a tankönyv.

Ezek a mű leglényegesebb hiányosságai. Azt, hogy elsősorban a francia segédkönyveket, összefoglalásokat ismerteti, nem érezzük hibának. A bibliográfiai munkának, — és ezt a magunk számára is levonhatjuk tanulságnak, — elsősorban a nemzeti irodalom sokrétű feltárására kell törekednie. Ezen a téren és a bibliográfiai ismeretek elmélyítése körül bizony még sok a tennivalónk. Ezért tanulságos olvasmány számunkra MALCLÈS könyve.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Magyar könyvtári szabványok gyűjteménye. („Könyvtári és könyvtári vonatkozású szabványok gyűjteménye”) Kiadja a Magyar Szabványügyi Hivatal. (Összeáll. BARTA Gábor.) Bp. 1954. 212 p., 5 mell. MNOSz szabványgyűjtemények. 3.

Igen hasznos szolgálatot tett a Szabványügyi Hivatal ez ízlésesen kiállított kis könyv közreadásával. A gyűjtemény azon könyvtári vonatkozással bíró szabványokat foglalja össze, amelyeket a Hivatal 1953 dec. 31-ig szabvánnyá nyilvánított. Ezek a következők: A könyvtári bélyegzés. — Cirillbetűs címek átírása könyvtári és dokumentációs célokra. — Könyvtári berendezés: kartotéktartó fiók és szekrény. — Könyvtári és dokumentációs címfelvételi lap. — Könyvtári és dokumentációs osztólap. — Könyvtári címleírási szabályok. — A betűrendbe sorolás szabályai. — Bibliográfiai hivatkozás. — Folyóiratcím-rövidítés. — Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolofoinja. — Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése és tipográfiája.

Így együtt bemutatva lehet csak valójában látni, hogy mit köszönhet a magyar könyvtárügy a Szabványügyi Hivatalnak, amely állandósította az érdekelt könyvtárak és a legjobb szakemberek együttműködését és szabályzataival sok területen megvalósította a magyar könyvtárak egységes, azonos gyakorlatú munkáját egészen addig a fokig, ameddig az egységesítést a néha súlyos ballasztot jelentő „régí gyakorlat” egyáltalán lehetővé tette.

Ezek a szabványok a könyvtárügy sok fontos területére kiterjednek és szemléltetőleg tükröztetik könyvtárügyünk elméletének és gyakorlatának színvonalát is. A kötet legfontosabbnak látszó két darabja a címfelvételi és a besorolási szabvány. Az elsőnek jelentősége csak akkor mérhető le igazán, ha összehasonlítjuk azt a pár évvel előbb az OKK által kiadott katalogizálási szabályzat-tervezettel, amely pedig maga is nagy haladást jelentett régebbi könyvtári gyakorlatunkhoz képest, különösen a testületi szerző vonatkozásában. A szabvány az OKK-tervezeténél jóval szerencsésebb megoldást nyújt a kiadványtípusok világos megkülönböztetésével, az azokra vonatkozó szabályok

elhatárolásával és ennek megfelelően az egész szabályzatnak logikusabb, áttekinthetőbb felépítésével. Bátran szakít elavult formákkal, sőt néha dogmákkal is és mindenütt iparkodik utat nyitni újabb, haladottabb, frissebb megoldásoknak. Viszont helyesen vette át az említett tervezetből és bővítette ki jelentősen a rövidítéseket és mentette át — gyakran lényegesen átfogalmazva — a meghatározásokat. Természetesen sokat lehetne vitatkozni azon, hogy a jelenleginél bővebb és részletesebb szabvány, vagy ellenkezőleg: csak a legfontosabb néhány vezérelv rögzítése lenne-e a célravezetőbb eljárás. Kétségtelen, hogy tisztán elvi alapon ez utóbbi lenne a helyes. Ha azonban meggondoljuk, hogy ez a szabvány tulajdonképp szabályzatot helyettesít, amely feltétlenül hézagpótló és különösen a kisebb könyvtárak kezelői számára esetleg egyetlen vezérfonal, úgy inkább az első álláspontot tesszük magunkévá. S ezen az alapon szívesen vennénk, ha a szabvány egy-két vonatkozásban (pl. a periodikákat illetően) részletesebb lenne.

A másik kiemelkedő jelentőségű szabvány a betűrendbesorolásra vonatkozó. Nagyon alapos munka: logikusan felépített, jól áttekinthető és amellett, hogy teljes következetességgel viszi keresztül a mechanikus beosztás elvét, módot ad rendszeres csoportok alkotására is, tehát megfelelően rugalmas. Hibája azonban a szöveg nehéz stílusa és hogy az elején nagyon helyesen kimondott alapelv („a besorolási szabvány nem akar a címléírásba beleavatkozni és csak azt szabályozza, hogy a már elkészített és készen lévő cédulákat hogyan kell beosztani”) ellenére utolsó paragrafusaival mégis átnyúlik a címléírás területére, még pedig egyik rendelkezésében (címléírás a keresztnév, mint tárgyi vezérszó alatt, pl. *Karl Marx*) nagyon sok könyvtár és könyvtáros szerint elfogadhatatlanul túlzásba vitt mechanikus követelménnyel.

A két kiemelkedő szabvány mellett a könyvtárosok részére igen örvedetes a könyvek és folyóiratok címlapjának és belső elrendezésének szabályozása. Annak ellenére, hogy az ezekre vonatkozó szabványok látszólag a könyvkiadás és nyomdászat érdeklődési körébe esnek, messzemenőleg érintik a könyvtárosvilágot is, amelynek sok régi és új óhaját valósítják meg ezek a rendelkezések (szerzők keresztnevének, a könyvek eredeti címének feltüntetése, a folyóiratok címszegélye stb.). Tapasztalatból állítható, hogy e szabványok életbelépése óta a magyar könyvekkel és folyóiratokkal való munka lényegesen egyszerűbbé és gyorsabbá, de amellett tudományos szempontból pontosabbá és értékesebbé is vált. Kár, hogy a különlenyomatokra nincs olyan rendelkezés, amely a szerzők teljes nevének feltüntetését tenné kötelezővé, mert így egész sereg vezető folyóiratunk — nyilván a külföld utánzása céljából — vígan és vaskövetkezetességgel csonkítja meg a magyar szerzők keresztneveit, sőt — hogy a szegény könyvtárosokat félrevezessék, — a magyar Istvánokat, Jenőket stb. „St.”, „E.” és hasonló idegen nyelvű keresztnév kezdőbetű-formák mögé rejtik el.

Az ismertetett szabványgyűjtemény egészében tekintve értékes könyvtári tankönyvet pótol, amely egyik vagy másik szempontból minden könyvtáros számára nélkülözhetetlen. Könyvtáros-pedagógiai nézőpontból is jelentős eredmény tehát. Kíváncsok hogy annak az öt újabb könyvtárügyi szabványnak, amelynek kiadását e gyűjtemény előszava kilátásba helyezi, megjelenése után ez a szabványgyűjtemény második, bővített kiadásban is napvilágot lásson. Sőt: könyvtárügyünk fejlettségének dokumentálására érdemes lenne azt több nyelvre lefordítva is megjelentetni. Hiszen pl. az eddig említett szabványokért nézetünk szerint nem kellene szégyenkeznünk a külföld előtt, a könyvtári elnevezések és definíciók megjelenés alatt álló szabványa pedig tudunkkal teljesen úttörő vállalkozás. Azt persze reméljük, hogy az új magyar — és esetleg polyglot — kiadvány már sajtóhibák nélkül fog megjelenni, ami egy szabvány esetében nem csupán illendőség kérdése.

MORAVEK ENDRE

Hatályos könyvtárügyi szabályok gyűjteménye. Összeállította az Országos Széchényi Könyvtár jogi munkaközössége. Budapest, 1954. 299 p. (Soks.) 30,— Ft

Második kiadásban, nagyobb terjedelemben tette közzé a Széchényi Könyvtár a magyar könyvtárügyi szabályok gyűjteményét. Az első, 1951. évi kiadáshoz képest ezúttal csak a *hatályos* jogszabályok kerültek közlésre, a végrehajtásukra vonatkozó utasításokkal, szabályzatokkal együtt. Kimaradt a rokonterületek (könyvkiadás és kereskedelem, sajtó, sajtórendészet) könyvtári szempontból kisebb érdekű jogszabályanyaga is, viszont felvételre a munkajogra és a könyvtári gazdálkodásra vonatkozó minden lényeges törvény és rendelet (így — tárgy szerinti csoportosításban — a Munka Törvénykönyve anyaga, a közszolgálati munkakörök könyvtári kulcsszám táblázata stb.). Ezzel a gyűjtemény *gyakorlati kézikönyvvé* vált, amely könyvtárvezetőt és könyvtárost egyaránt jól eligazít nemcsak szorosan vett igazgatási, munkaügyi és gazdálkodási, hanem a legfontosabb — szabályozott — könyvtártechnikai kérdésekben is.

A jogi szabályozás sok tekintetben a könyvtárpolitika tükré is. Szabálygyűjteményünk ebből a szemszögből hasznos *olvasmány* is a könyvtárosok számára. Megismerteti velük a különböző főhatóságokhoz tartozó könyvtárak és könyvtárhálózatok állapotát és soronlevő feladatait, különösképpen a népművelési könyvtárhálózat kifejlesztésére tett sikeres erőfeszítéseket; a jogszabályok egymásmelletti közlésével gondolatokat, egészséges kritikát ébreszthet és megmutathatja az útját az analógiás jogalkalmazásnak. Könyvtári vonatkozású jogszabályaink szövetében ma még sok az egyenetlenség (figyelemre méltó pl. az üzemi műszaki könyvtárak kérdéseinek ugyanazon évben öt tárca által külön-külön történt, nem mindenben egyező szabályozása 29—42, 55—58 p.) és sok a hiány is: számos fontos kérdés vár még egységes és átfogó jogi rendezésre. A készülő könyvtári törvény feladata lesz ez. A jogszabálygyűjtemény imént említett továbbképző és tájékoztató szerepe kapcsán jegyezzük meg, hogy sajnálatosan kevés a *nagykönyvtáraink* feladataira és szervezetére vonatkozólag közölt jogszabály; ezekről a kereső többnyire csak részletközléseket talál (mint például az Országos Széchényi Könyvtár feladatairól). Az összeállítók e ponton nehézségekbe ütköztek: az idevágó régi jogszabályok nagy része elavult, hatályosságuk vitás — az új, korszerű szervezeti szabályzatok legtöbbje készen van vagy készül, de ma még nem hatályos.

Az elfogyott első kiadáshoz hasonlóan a második kiadás sorsa is igazolni fogja a kezdeményezést: azt, hogy a könyvtárosok növekvő taborának ilyenfajta segédkönyvre szüksége van. Reméljük, hogy a könyvtárjogi munkaközösség továbbra is vállalja a gyűjtés és közreadás szerepét.

P. Gy.

Könyvtári Tájékoztató

Két éven át a magyar könyvtárosok által jólismert *Bibliotekar'* (*A Könyvtáros*) látta el azt a fontos feladatot, hogy a szovjet könyvtárosok elméleti és gyakorlati eredményeiről tájékoztatott bennünket.

Ma már azonban könyvtári életünk egyre sokrétűbb feladatai parancsolóan szükségessé tették, hogy szakmai tájékozódásunkat fokozzuk, és továbbfejlődésünk lehetőségeit maximálisan kihasználjuk. Ennek a szükségnek kielégítése céljából indult meg a *Könyvtári Tájékoztató* (Külföldi Lapszemle), amely már nemcsak a *Bibliotekar'*-ból, hanem olyan értékes szovjet könyvtártudományi folyóiratból is közöl cikkeket, mint a *Szovjetszkaja Bibliografija*.

Ezenkívül a lap szerkesztősege könyvtárosaink régi igényét is kielégíti: jó változtatásban, anyanyelvünkön olvashatjuk a népi demokráciák könyvtártudományi szaklapjaiban megjelent cikkeket. Ez utóbbi kezdeményezés azért is értékes számunkra,

mert a népi demokráciák könyvtárügyének problematikája és megoldási javaslataik éppoly közel állnak hozzánk, mint a fejlettebb szovjet könyvtárügyé. Különösen a műszaki könyvtárosok tanulhatnak sokat a lengyel és cseh könyvtárosoktól.

Az első szám közli TESZLENKO elvtárs tanulmányát az új szovjet osztályozás tervezetéről. Ezt a közleményt az MSZT Könyvtártudományi Szakosztályának ankétján könyvtárosaink nagy érdeklődéssel vitatták meg.

Tanulságos ORLIK Roman cikke a lodzi Egyetemi Könyvtár épületéről. Könyvtár-építészeti szempontból korszerű újítást alkalmaztak a könyvtár tervezői: két nagy olvasótermet irányoztak elő az olvasók számára. A társadalomtudományokkal és a természettudományokkal foglalkozó olvasók különválasztása lehetőséget ad a könyvtárosoknak arra, hogy olvasóikat szakszerűbben, gyorsabban elláthassák. Az egyéni kutatószobák, a zeneszoba és sok technikai ötlet alkalmazása arról tanúskodik, hogy a lengyel nép állama nemcsak kényelmet, nyugodt munkát, hanem valósággal kulturális otthonot biztosít e könyvtárban Lodz város lakói számára.

KLIKA cikke a szakszervezeti üzemi könyvtárak munkatervéről olyan értékes, hogy minden üzemi könyvtárosunknak ismernie kell. Népszerűsítésére gondolni kellene!

LAZAREANU Barbu „*Tiz év eredményei*” címmel a népi demokratikus Románia könyvtárügyének fejlődéséről közöl áttekintést. IMLER és SUCHY cikkei pedig érdekes ötleteket tartalmaznak a könyvtártörténeti adatok gyűjtésével és a módszertani munkával kapcsolatban.

MERI Sirkka-Liisa olyan kérdéstről ír, amely a könyvtárosokat mind szakmailag, mind emberileg egyaránt érdekli. Nevezetesen: a finn városi könyvtárak fokozatosan megoldották a kórházak könyvtári hálózatának kifejlesztését. A szerző számos beteg példáján igazolja, hogy a „könyvekkel való gyógyítás” eredményesen segíti az orvosok munkáját, nyugodtabbá, kiegyensúlyozottabbá teszi a betegeket, és összeköti őket az „egészségesek világával”.

A cikkek után a *Könyvtári Tájékoztató* jegyzéket közöl a megjelent új könyvtártudományi művekről. Helyes volna, ha a címleírást kiegészítené a szerkesztőség egy fontos adattal: e külföldi könyveket melyik könyvtárban kaphatja meg az érdeklődő?

Befejezésül: köszönet az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Magyar—Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztályának az értékes kezdeményezésért, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a Szovjetunió, a népi demokráciák könyvtárosainak, sőt haladó nyugati könyvtárosok tapasztalataival gazdagítsuk tudásunkat és szakszerűbbé tegyük munkánkat.

FREY TAMÁSNÉ

